



**ROMA VE GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA PAPHLAGONİA
HADRIANOPOLİS'İ**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH**

Rakiye NAMAL

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Barış SARIKÖSE
Doç. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ**

ROMA VE GEÇ ANTIK ÇAĞ'DA PAPHLAGONIA HADRIANOPOLIS'I

Rakiye NAMAL

Prof. Dr. Barış SARIKÖSE

Doç. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalında

Yüksek lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır.

KARABÜK

Haziran 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
TEŞEKKÜR	6
ÖNSÖZ	7
ÖZ.....	8
ABSTRACT.....	10
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	12
ARCHIVE RECORD INFORMATION	13
KISALTMALAR	14
ARAŞTIRMANIN KONUSU	16
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	16
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	17
ÇALIŞMANIN SINIRLILIKLARI.....	18
GİRİŞ	19
BİRİNCİ BÖLÜM	20
PAPHLAGONİA hADRIANOPOLİS'İ TERRİTORYASI	20
1.1. Paphlagonia Coğrafyası'nın Sosyal ve Tarihsel Gelişimi.....	20
1.2. Honorias Eyaleti'nin Kuruluşu ve Tarihsel Süreci.....	31
1.3. Antik Hadrianopolis Territoryası.....	35
1.3.1. Coğrafi Konum	36
1.3.2. Hadrianopolis Antik Kenti'nin Yayılım Alanı	37
1.3.3. Bilimsel Araştırmalar.....	43

İKİNCİ BÖLÜM	47
SOSYO-EKONOMİK YAPI	47
2.1. Paphlagonia ve Honarias	47
2.1.1. Geçim Kaynakları	47
2.1.2. Tarım ve Hayvancılık.....	48
2.1.3. Taşımacılık Faaliyetleri	54
2.1.4. Doğal Kaynaklar.....	57
2.2. Hadrianopolis	59
2.2.1. Şarap Üretimi ve Bağcılık Faaliyetleri	60
2.2.2. Tarım ve Hayvancılık.....	62
2.2.3. Doğal Kaynaklar.....	66
2.2.4. Kara ve Nehir Yolu Rotaları	70
2.2.5. Sikkeler.....	73
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	76
DİNİ YAPI	76
3.1. Paphlagonia ve Hadrianopolis Ortak Pagan İnanışları	76
3.1.1. Kültler.....	76
3.1.2. Ölü Gömme Gelenekleri	86
3.2. Bölgede Hristiyanlığın Yayılması ve Kilise Teşkilatları	93
3.3. Hadrianopolis'in Hristiyanlık Dönemi	99
3.3.1. Aziz Stylianos (c. MS 550- Bilinmiyor).....	100
3.3.2. Aziz Alypius Stylite (c. MS 522-640).....	102
3.3.3. Şehit Euphemia Kilisesi ve Çifte Manastır	103
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	109
PAPHLAGONIA HADRIANOPOLIS'İ TARİHİ	109
4.1. Hadrianopolis'in Kuruluşuna Kadar Tarihsel Süreç	111
4.2. Paphlagonia Hadrianopolis'inin Tarihi	117
BEŞİNCİ BÖLÜM	125
ARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR	125
5.1. Mimari	125
5.1.1. Chora Kilisesi (Kilise A)	126

5.1.2. Dört Nehir Kilisesi (Kilise B).....	129
5.1.3. Kuzeybatı Nekropol Kilisesi (Kilise C).....	132
5.1.4. Hamam A	135
5.1.5. Hamam B.....	137
5.1.6. Geç Roma Konutu (Domus)	139
5.1.7. Diğer Yapılar	142
5.2. Küçük Buluntular	144
5.2.1.Seramik Buluntular.....	145
5.2.2. Cam Buluntular	146
5.2.3. Metal Buluntuları	147
5.3. Hadrianopolis Yazıtları	148
SONUÇ	151
KAYNAKÇA.....	156
GÖRSEL LİSTESİ	180
TABLO LİSTESİ.....	182

TEZ ONAY SAYFASI

Rakiye NAMAL tarafından hazırlanan “ROMA ve GEÇ ANTİK ÇAĞ’DA PAPFLAGONİA HADRİANOPOLİS’İ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr.Bariş SARIKÖSE

Tez Danışmanı, Tarih Ana Bilim Dalı

Doç.Dr. Ersin ÇELİKBAŞ

Tez Danışmanı, Arkeoloji Ana Bilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 29/06/2022

Unvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Barış SARIKÖSE (KBÜ)

Üye : Doç. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ (KBÜ)

Üye : Doç. Dr. Ahmet BİLİR (DÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Tahir BİLİRLİ (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Kasım OYARÇIN (OMÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

“Yüksek lisans olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.”

Adı Soyadı: Rakiye NAMAL

İmza:

TEŞEKKÜR

“Roma ve Geç Antik Çağ’da Paphlagonia Hadrianopolis’i” üzerine yaptığım çalışmada yardımlarını esirgemeyen değerli danışmanlarım; Karabük Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Prof.Dr. Barış SARIKÖSE ile yine Karabük Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Başkanı ve Hadrianopolis Antik Kenti Kazı Başkanı Doç.Dr. Ersin ÇELİKBAŞ hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmamın hazırlık aşamasından teslim sürecine kadar her zaman değerli vakitlerini ayıran, Karabük Üniversitesi Safranbolu Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Dekanı Prof.Dr. Anıl ERTOK ATMACA ve Karabük Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dr.Öğr. Üyesi Sait DEMİR hocalarıma destekleri için teşekkür ederim.

Ayrıca araştırma süresince kıymetli katkılarından dolayı Hadrianopolis Kazı Başkan yardımcıları Süleyman Demirel Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Arş.Gör. Ercan VERİM ve Sinan EKİNCİ başta olmak üzere tüm kazı ekibine çalışma ve yardımları için sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Fener Rum Patrikhanesi Kütüphanesinde görev yapan Nikolay SENKOPOPOVSKY'e, kendisi aracılığıyla kurumun tüm çalışanlarına nezaket ve yardımları için teşekkür ederim. Metin çalışmalarında her zaman yardımcı olan 29 Mayıs Üniversitesi Doktora Öğrencisi Bounjamiin İMAMEFENDİ'ye de teşekkür ederim.

Son olarak tez dönemi boyunca bana hep destek olan aileme bilhassa büyükbabam Şükrü BAYLAN ve büyükannem Emine BAYLAN'a minnetlerimi sunarım. Bu sürecin her aşamasını benimle birlikte deneyimleyen eşim Murat NAMAL'a desteği ve dostluğu için gönülden teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

Paphlagonia Hadrianopolis'i Karabük/ Eskipazar sınırları içinde yer alan bir ören yeridir. Kentin çekirdek alanı; Eskipazar (Viranşehir) ilçe merkezinin 3 km batısında yer alan Budaklar Köyü ve buraya bağlı Hacı Ahmetler, Çaylı ve Eleler Mahallelerini kapsayan, 8 km doğu-batı ve 4 km kuzey-güney hattı boyunca Eskipazar- Mengen Karayolu'na paralel olarak uzanmaktadır. Yayılım alanı ise çok daha geniş olup, Bizans Dönemi'nde tüm Karabük havzasına yayıldığı düşünülmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde Hadrianopolis'in zaman içinde dâhil olduğu Paphlagonia ve Honorias'ın tarihi, coğrafik özellikleri, menşei detaylı olarak anlatılacak ve kapsamlarındaki bazı önemli bölgelere değinilecektir. Bölümün sonunda Hadrianopolis'in coğrafyası incelenmiştir. İkinci bölümünde ise ekonomik yapılarının üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda bölgenin sahip olduğu ticaret yolları taşımacılık faaliyetleri, doğal kaynaklar, mahsuller, sikkeler, üretim ve tüketim ürünleri değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde Paphlagonia, Honorias ve Hadrianopolis başlıkları altında dini yapı üzerinde durulmaktadır. Bu konuda sikkeler ve kültlerden yola çıkarak bölge halkının dini inanışları hakkında bilgi verilmektedir. Dördüncü bölümde Hadrianopolis tarihi ele alınmaktadır. Bu bağlamda kente hâkim olan uygarlıklar, yaptıkları düzenlemelerin nedenleri ve bölge üzerindeki etkilerine kronolojik bir sırayla değinilmektedir. Son olarak beşinci bölümde arkeolojik veriler ışığında Hadrianopolis'in mimarisi yapısal ve sanatsal özellikleri değerlendirilmiştir. Ayrıca kente ait küçük buluntular ve yazıtlar genel hatlarıyla aktarılmıştır.

ÖZ

Küçük Asya'nın kuzeyi jeopolitik önemi ve zengin kaynakları ile pek çok istilacı kavmin hedefi olmuştur. Sahip olduğu zorlu coğrafya elde tutmayı da zorlaştırdığından bölgede istikrar Roma yönetimine kadar sağlanamamıştır. Bilhassa Paphlagonia'nın iç kesimleri, yerli hanedanlara mensup prensliklerin yönetiminde kabileler olarak kalmıştır. Roma'nın gelişi ile kentler birer birer imparatorluk içinde bir birim haline gelmiştir. Ancak Roma yeterince Hellenleşemeyen kırsal alanlarda aceleci davranmamış ve farklı uygulamalarla bu yerleşimlerin polis karakteri kazanmalarını beklemiştir. Güneybatı Paphlagonia'da ortaya çıkan 'Kaisareis Proseilemmeneitai' yani 'Hadrianopolis' de bu kentlerden biridir.

Roma öncesi tarihi hakkında çok az şey bilinen bu kentin sınırları günümüzde Karabük'e bağlı Eskipazar ilçesinin 3 km batısında ve etrafındaki arazide dağınık biçimde konumlanmakta olup Büyükyaylalar, Budaklar, Beytarla ve Çaylı Köylerini de kapsamaktadır. Şehir zamanla Antik Paphlagonia, Galatia, Bithynia ve Honorias bölgeleri arasında el değiştiren bir sınır kenti haline getirmiştir. Yaygın kanaate göre MÖ 6/5 yılında kurulan şehir, MS 5. yüzyılda en parlak dönemini yaşamış ve Arap saldırılarının arttığı MS 8. yüzyılda terk edilmeye başlamıştır. Yayılım alanı hakkında farklı görüşlere rağmen, Karabük havzasını kapsadığı düşünülen Paphlagonia Hadrianopolis'i, Roma'nın bölgede kurduğu en önemli yerleşim yeri ve bir piskoposluk merkezidir.

Kent 19. yüzyıl itibariyle araştırmacı ve gezginlerin ilgisini çekmiş ve bu araştırmacılar keşif için bölgeye gelmişlerdir. Bazı önemli epigrafik buluntulara rağmen bu ziyaretler daha çok topoğrafik incelemelerin ötesine geçememiştir. Kent üzerinde ilk bilimsel çalışma, 2003 yılı itibariyle Kilise B'de Ereğli Müzesi tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazısıdır. 2005-2009 yılları arası Dokuz Eylül Üniversitesi'nden Prof.Dr. Ergün Laflı başkanlığında bir ekip bölgede yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları gerçekleştirmiştir. 2010-2016 arasında ise Erzurum Atatürk Üniversitesi'nden Prof.Dr. Vedat Keleş yönetimindeki ekip kaçak kazıların yol

açtığı tahribat sebebiyle restorasyon çalışmalarına yoğunlaşmıştır. 2016 itibariyle Karabük Üniversitesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Doç.Dr. Ersin Çelikbaş'ın devraldığı kazı çalışmaları halen devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Roma; Bizans; Antik Çağ; Küçük Asya; Paphlagonia; Honorias; Hadrianopolis; Kimistene; Karadeniz; Karabük; Eskipazar

ABSTRACT

The north of Asia Minor, with its geopolitical importance and rich resources, has been the target of many invading tribes. Since the difficult geography it has makes it difficult to keep it, the region could not provide stability until the Roman administration. The interior of Paphlagonia, in particular, remained tribal under principalities belonging to native dynasties. As of this date, cities one by one became a unit within the empire. However, Rome did not act hastily in rural areas that could not be Hellenized enough and expected them to gain a police character with different practices. 'Kaisareis Proseilemmeneitai', i.e. 'Hadrianopolis', which emerged in southwestern Paphlagonia, is one of these cities.

The borders of this city, of which we know very little about its pre-Roman history, are located 3 km west of Eskipazar district of Karabük and are scattered in the surrounding land, and include the villages of Büyükyaylalar, Budaklar, Beytarla and Çaylı. This location city; It turned into a border city that changed hands between the ancient Paphlagonia, Galatia and Bithynia regions. According to the common opinion, the city, which was founded in 5 BC, experienced its heyday in the 5th century AD and was abandoned in the 8th century AD when Arab attacks increased. Paphlagonia Hadrianopolis, which is thought to cover the Karabük basin, despite differing views on its extent. It is the most important settlement and Episcopal Center established by Rome in the region.

The city attracted the attention of researchers and travelers as of the 19th century, and these researchers came to the region for exploration. Despite some important epigraphic finds, these visits are mostly topographic. The first scientific study on the city was the rescue excavation carried out by the Ereğli Museum in Church B in 2003. Between 2005-2009, a team under the chairmanship of Professor Ergün Lafli from Dokuz Eylül University performed surveys and excavations in the region. Between 2010 and 2016, the team under the direction of Professor Vedat Keleş from Erzurum Atatürk University, performed restoration works in the city where

illegal excavations were destroyed. As of 2016, the excavations of the city, which was taken over by Associate Professor Ersin elikbaş, Head of the Archeology Department of Karabük University, are still continuing.

Keywords: Roman; Byzantine; Asia Minor; Late Antiquity; Paphlagonia; Honorias; Pontos; Hadrianopolis; Kimistene; Black Sea; Karabük; Eskipazar

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Roma ve Geç Antik Çağ'da Paphlagonia Hadrianopolis'i
Tezin Yazarı	Rakiye NAMAL
Tezin Danışmanı	Prof.Dr. Barış SARIKÖSE Doç.Dr. Ersin ÇELİKBAŞ
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	2022
Tezin Alanı	Tarih Ana Bilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	216
Anahtar Kelimeler	Roma; Bizans; Antik Çağ, Küçük Asya; Paphlagonia; Honorias; Pontos; Hadrianopolis; Kimistene; Karadeniz; Karabük; Eskipazar

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Hadrianopolis of Paphlagonia in Rome and Late Antiquity
Author of the Thesis	Rakiye NAMAL
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Barış SARIKÖSE Assoc. Prof. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ
Status of the Thesis	Master Degree
Date of the Thesis	2022
Field of the Thesis	History
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	216
Keywords	Roman; Byzantine; Asia Minor; Late Antiquity; Paphlagonia; Honorias; Pontos; Hadrianopolis; Kimistene; Black Sea; Karabük; Eskipazar

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
Br.	: Birim
C.	: Cilt
cm	: Santimetre
Çev.	: Çeviren
Dn.	: Dipnot
Ed.	: Editör
Gr.	: Gram
Hadr.	: Hadrianopolis
KBÜ	: Karabük Üniversitesi
km	: Kilometre
KBÜ	: Karabük Üniversitesi
LEE	: Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
m	: Metre
mm	: Milimetre
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
Nekr.	: Nekropol
No.	: Numara
S.	: Sayı
ss.	: Sayfa sayıları
St.	: Saint
vb.	: ve benzeri

vd.	: ve devamı
ve diğ.	: ve diğeri
Vol.	: Volume
vs.	: ve saire
yak.	: Yaklaşık
yy.	: Yüzyıl

ARAŞTIRMANIN KONUSU

MÖ 1. yüzyılda kurulduğu ve MS 8. yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğü düşünülen, yaklaşık olarak sekiz asırlık tarihiyle Paphlagonia Hadrianopolis'i; Antik Çağlarda Güneybatı Paphlagonia, günümüzde Batı Karadeniz sınırları içinde kalan bir ören yeridir. Asırlar boyunca emperyal güçlerin istilasına uğrayan kent toprakları en istikrarlı dönemini Roma'nın bölgeye gelişi ile yaşamış ve bu sayede örgütlenip polis kimliği kazanmıştır. Kentin doğu-batı arasında köprü ve başkente giden ana arterinde kavşak noktasında yer alması, doğal kaynakları, potansiyel askeri gücü gibi nedenler imparatorluk içinde önemini giderek arttırmış ve bu sayede hızla gelişim göstermiştir. Bu durumun en somut göstergesi Geç Roma- Erken Bizans Dönemi'ne ait kalıntılar ve zengin epigrafik kanıtlardır. Sahip olduğu mozaik, fresk ve küçük buluntularıyla sanatsal değeri yüksek bu kent araştırmacılar için oldukça ilgi çekicidir. Paphlagonia kırsalından bir kabile topluluğunun zaman içinde bir polis, sonrasında da bir piskoposluk merkezine yükselmesinin nedenlerini anlamak Roma idaresinin işleyiş ve düzenini anlamamız için önemlidir. Araştırma kapsamında kent ve zaman içinde bağlı bulunduğu eyaletlerin coğrafi özellikleri, siyasi tarihi, sosyo-ekonomik yapısı, dini karakteri araştırılmış son bölüm şehrin arkeolojik buluntularına ayrılmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Küçük Asya'nın kuzey kesimlerinin sahip olduğu tarihi önemine rağmen diğer bölgelere nazaran araştırmacılar için uzun süre bakir bir yer olarak kalmıştır. Antik yazarlar dahi çoğunlukla bölgenin tarihine yer vermeyip sadece topografisi üzerine yoğunlaşmışlardır. Erken Hellenleşen zengin sahil kesimlerinden iç kesimlere doğru çalışmalar daha da azalmaktadır.

Ancak 2000'li yılları takiben artan arkeolojik çalışmalar bu coğrafyayla ilgili bildiklerimizi arttırmış ve bize bölge üzerine tarihi bir çerçeve sunma şansı vermiştir. Özellikle epigrafik kanıtların çözülmesi kentlerin karanlık tarihine ışık tutmaktadır. Yine de bu artan veriler tarihçiler tarafından yeterince işlenmemiştir. Bu çalışma Güneybatı Paphlagonia kırsalında bulunan Hadrianopolis'in kent tarihine odaklanan ilk araştırmadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Hadrianopolis, diğer Paphlagonia kentleriyle kıyaslandığında tarih sahnesine geç çıkmış ve erken silinmiştir. Ancak kent topraklarının Antik bölgelerin sınırını teşkil ettiği düşünüldüğünde çevresinde gelişen önemli olayların dışında kalması mümkün görünmemektedir. Bu sebeple somut kaynakların yetersiz kaldığı zaman dilimlerinde yakın coğrafyasında meydana gelen önemli olaylar ile kentin muhtemel ilişkisi sorgulanmıştır. Antik kaynakların hiçbiri bu ören yeri hakkında bilgi vermediği için bu topluluğun tarihi bağlı bulunduğu eyalet üzerinden takip etmeye çalışılmıştır. Bu eyaletler sırasıyla Paphlagonia, Bithynia, Galatia ve Honorias'tır. Ancak Bithynia ve Galatia dönemleri hakkında bildiklerimiz oldukça sınırlı olduğundan diğer iki eyalet daha kapsamlı işlenmiştir.

Bu çalışmada, Hadrianopolis Antik Kenti ve çevresindeki önemli bölgelerin tarihsel süreçleri incelenmiş, konu ile ilgili literatürden faydalanılmıştır. Bu amaçla Antik kaynaklar, modern kaynaklar, arkeolojik buluntular ve epigrafik kanıtlar incelenmiştir. Araştırma sürecinde ilk olarak Hadrianopolis kazı arşivinden yararlanılmış ve eldeki veriler değerlendirilmiştir. Kentte yaşadığı düşünülen azizler ve diğer dini yaşam ile ilgili kaynaklar Fener Rum Patrikhanesi Arşivi'nden temin edilmiştir. Ayrıca el yazmaları için Vatikan Library'nin açık erişim kaynaklarından yararlanılmıştır. Ekseriyetle Yunanca olan bu kaynakların transkripti 29 Mayıs Üniversitesi Doktora Öğrencisi Bounghiamin İMAMEFENDİ tarafından yapılmıştır. Baskısı bulunmayan modern kaynaklar Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi ve Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi'nden temin edilmiştir. Çoğunluğu Almanca, Fransızca ve İngilizce olan bu eserlerin çevirileri tarafımdan yapılmıştır.

Bu kırsal yerleşim topluluğunun teşkilatlanıp Roma birimine bağlı bir polise dönüşmesi süreci işlenirken *tümevarım* yöntemi kullanılmıştır. Son zamanlarda yapılan yüzey ve kazı çalışmalarlarıyla birlikte toprak yüzeyine çıkartılan yapıların/ bulguların ışığında kentin Antik geçmişi; dini, ekonomik, idari ve demografik yapısı aydınlatılmaya çalışılmıştır.

ÇALIŞMANIN SINIRLILIKLARI

Bu çalışmada zaman kapsamında Hadrianopolis'in kent teşekkülü gösterdiği MÖ 6/5 yılları ve Arap akınları sebebiyle terkedildiği MS 8. yüzyıla kadar geçen zaman aralığında kent ve bağlı bulunduğu eyaletlerin geçirdiği tarihi süreç dikkate alınmıştır. Bölgeden elde edilen arkeolojik buluntular kent topraklarında yaşamın Demir Çağı'na kadar uzandığını göstermektedir. Kent için oldukça karanlık olan bu dönemi ve Hadrianopolis'in kurulduğu coğrafyanın geçmişini anlayabilmek için ilk bölümde Paphlagonia'nın tarihi detaylı olarak işlenmiştir.

Araştırmanın coğrafi kapsamı Paphlagonia- Honorias eyaletleri ve Hadrianopolis ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca kentin çevresinde bulunan önemli yerleşim yerleri de çalışmaya eklenmiştir. Konu kapsamı ise söz konusu kent ve eyaletlerin coğrafi, sosyo-ekonomik durumu, dini yapısı ve tarihsel süreçleridir. Son bölüm kentin yapıları ve buluntularına ayrılmıştır. Çalışmanın literatür kapsamı; antik ve modern kaynaklar, el yazmaları, seyahatnameler, yazıtlar, kazı raporları ve kent hakkında bilgi veren yerli ve yabancı kaynaklar olup, tamamı incelenmiş ve tez içerisinde değerlendirilmiştir.

GİRİŞ

Tüm coğrafi mekânlar farklı tarihsel olaylara ve çeşitli medeniyetlerin kuruluşuna sahne olmuştur. Zamanla medeniyetler bir coğrafya üzerinde genişlemiş ya da dağılarak yok olmuştur. Verimli toprakların bulunduğu, yeterli su kaynakların ve iklim şartlarının elverişli olduğu bölgelerde yaşayan siyasi birliklerin yayılması ve gelişmesi beklenen bir durumdur. Bu nedenle coğrafi faktörler toplumların ekonomik, kültürel, siyasi ve dini değerleri üzerinde olumlu veya olumsuz etkililere sahiptir.

Çalışmamızın konusu olan Paphlagonia Hadrianopolis'i için yapılan saha çalışmaları 2003'te başlamış olup günümüzde de aktif olarak devam etmektedir. Bilimsel araştırmalar sonucunda 24 tane dağınık halde yerleşmiş kamu yapısı bulunmuştur. Ortaya çıkartılan kalıntılar Geç Roma ve Erken Bizans'a ait olduğu tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen kazılar sonucunda üç kilise, iki Hamam, bir Roma konutu ile Kare Planlı Yapı olarak adlandırılan ve genellikle Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen alanlar gün yüzüne çıkarılmıştır.

Paphlagonia Hadrianopolis'inin mimari yapı ve epigrafik anıtları bakımından yakın çevresinde bulunan kentlere kıyasla daha zengindir. Bu durum kalıntıların günümüze kadar ulaşabilmesinin nedenini açıklamaktadır. Bazı araştırmacılar bu duruma sebep olarak diğer yerleşimlerde gerçekleşen araştırmanın yetersizliğine işaret etse de kentin yayılım alanının genişliği ve piskoposluk merkezi olması şehrin önemini göstermektedir. Yüzeyde görülebilen kalıntıların genellikle Geç Roma ve Erken Bizans dönemlerine ait olduğu düşünülmektedir. Şehirde iskânın MÖ 6/5 yılı ve MS 8. yüzyıl aralığında gerçekleştiği düşünülmektedir.¹ Küçük Asya'nın diğer kentlerinin aksine MS 5. yüzyılda genişleyerek, en verimli dönemlerini yaşamıştır. Bu durumun nedeni MS 5. yüzyılda bölgede yapılan bir *synoikismos*² ile açıklanabilmektedir (Cumalıoğlu, 2011: 70). Bu dönem bir kilise eyaleti olan Honorias'ın kurulması kenti piskoposluk statüsüne ulaştırmıştır (Belke, 1996: 196). MS 8. yüzyıl ve sonrası için arkeolojik verilerin azlığı; kentin nüfus ve önemini kaybettiğini, akabinde de şehrin sakinlerinin başka bir yerleşime göç ettiğini düşündürmektedir.

¹ Güncel sikke buluntularının bu tarihi MS 11.-12. yüzyıla kadar taşınması mümkün görünmektedir. Konu ekonomi başlığında daha detaylı işlenecektir.

² *Synoikismos*; Polis veya şehir devletlerine dönüştürmek amacıyla köylerin birleştirilmesini anlatan, Hellen menşeli bir uygulamadır (Akalın, 2003: 1). Burada kastedilen Paphlagonia ve Bithynia topraklarından meydana gelen (dini) Honorias Eyaleti'nin teşekkülüdür. Kent bu tarihte yeni eyalete dâhil bir piskoposluk merkezi olmuştur. Ancak kentin kuruluş sürecinde gerçekleştiği düşünülen *adtributio*'yu da Antik Grek politikası gereği oluşturulan bir *synoikismos* olarak görmek mümkündür.

BİRİNCİ BÖLÜM

PAPHLAGONIA HADRIANOPOLIS'İ TERRİTORYASI

1.1. Paphlagonia Coğrafyası'nın Sosyal ve Tarihsel Gelişimi

Paphlagonia (Παφλαγονία) sınırları tarihsel süreçte sıkça değişmiş olsa da genel itibariyle günümüzde Kuzeybatı Anadolu ile sınırlandırılan bir bölgedir. Antik Çağlarda bölgenin siyasi yapısındaki değişimler, farklı anlatımlarla yazılı kaynaklara konu olmuştur. İlk kez Homeros'un İliada'sında yer verilen bu bölge "*Paphlagonialılar Parthenios'un (Bartın Çayı) iki yakasında da otururlar*" sözleriyle tanımlanmıştır (Homeros: II, 854; Işık, 2001: 88). Bu bilgi ile bölgenin batı sınırı Billaios (Filyos Çayı) veya Parthenios olduğu anlaşılmaktadır. Homeros'tan sonra Apollonios Rhodios, Parthenios'u Paphlagonia Bölgesi'nin nehri olarak göstermektedir. (Ruge, 1949: 2516). Marcianus Herakleitos ve Anonymous Periplus, Plinius da açıkça Paphlagonia ile Bithynia arasındaki sınır olarak Billaios'u göstermektedir (Ruge, 1949: 2516).

Herodotos, Historia adlı eserinde; Paphlagonia ve Cappadocia Suriyelileri arasından Halys'in (Kızılırmak) aktığını söylemiş, böylece ilk defa bölgenin doğu sınırı ile ilgili bilgilere yer vermiştir (Herodotos: I, 6). Xenophon, Anabasis'te Paphlagonia'nın doğu sınırındaki Sinope (Sinop) kolonisindeki Kotyora'ya (Ordu) kadar geldiğini ve burada kırk beş gün kadar kaldığını belirtmektedir. Bu bölgenin Thermedon (Terme) Nehri'ne kadar geniş olduğundan bahsetmektedir (Xenophon: V, V, 9).

Herodotos'un bulgularına yeni aktarımlar ekleyen Strabon da Paphlagonia'nın doğu sınırını Halys olarak belirtmektedir (Strabon: XII, I, 1; Işık, 2001: 67). Bölgenin güney sınırı tamamen belirlenememesine rağmen, Galatia Bölgesi'ne kadar uzandığı gösterilmektedir (Strabon: VII, V, 1).

Paphlagonia Bölgesi'nin en güneyi ise Gangra (Çankırı) olarak belirtilmektedir. Bölgenin en net sınırı Karadeniz ile kuzey hattıdır. Tüm bu bilgiler ışığında Antik Paphlagonia doğuda Pontos Bölgesi'nden Halys, batıda Bithynia'dan –daha sonra Honorias'tan- Billaios ya da Parthenios ve güneyde ise Galatia'dan Gangra ile ayrılır. Paphlagonia Bölgesi'nin tarihi açıdan ilk bulguları Paleolitik Dönem'e kadar gittiği

tahmin edilse de, gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında ise Neolitik ve Kalkolitik Dönem'e ait kalıntılar bulunmuştur (Gökoğlu, 1952: 10; Matthews, 1999: 245; Matthews, 2000: 175; Matthews, 2001: 249; Matthews, 2002: 9; Kuşçu, 2016: 3).

Tarihsel açıdan incelediğimizde bölge; Hitit, Phryg, Kimmerler, Lydia, Achaimenid ve Makedon hâkimiyetine girmiş, son olarak Roma ile en parlak dönemlerini yaşamıştır. Sonraki süreçte Bizans'tan Türk yerleşimine kadar daha çok siyasi sebeplerle farklı bölünmeler yaşamıştır. Yerli halkın Tunç Çağı'nda, Hint-Avrupa dillerini konuşan, Luviler ve Hititler ile akraba olan Palaların bölgeye yerleştiği düşünölmektedir. Bu durumu Hitit kanun ve dini metinlerinin Palaca (Palaumnili) anlatımıyla kanıtlamaktadır (Akurgal, 1999: 51; Işık 1999: 13). Palaların dışında Kaşka kabilelerinin de bu bölgede yaşadıkları düşünölmektedir (Ünal, 2003: 53). Eski Hitit Dönemi sonlarında, söz konusu bölgenin Kaşkalar tarafından istilası nedeniyle Hitit-Pala teması kesilmiştir (Popko, 2008: 61). Zaman içinde Palalar, Kaşka halkı içerisinde erimiş veya ilerleyen süreçlerde bölgeye gelen Traklarla karışarak Paphlagonialıların çekirdeğini oluşturmuş olmalıdır (Öztürk, 2011: 249; Bazna, 2014: 15). Tüm bunların ışığında Paphlagonia için MÖ 2000'lerde Hitit siyasi ve kültürel izlerinin görölməsi beklenen bir durumdur (Emre ve Çınaroğlu, 1993: 694). H. Ertem; Hitit eyaletinden olan Pala ve Tum(m)ana ölkelerinin konumları üzerine yaptığı çalışmasında; Saraycık ile Osmancık kasabaları arasında Pala, Taşköprü ile Sayacık /Yabanlı Dağı'nın batı etekleri arasında ise Tum(m)ana ölkesinin yer aldığını belirtmektedir (Ertem, 1980: 6).

Paphlagonialılar ile ilgili ilk bilgileri veren Homeros, Troia Savaşı sırasında Akalara karşı kentin müttefikleri olarak savaşa katılan Enetlerin Kralı Pylaimenes ve oğlu Harpalion liderliğindeki Paphlagonia birliğinden ve çatışma sırasında oğlunun öldüğünden söz etmektedir (Homeros: II, 850; XIII, 643).

Hitit Devleti MÖ 2000'li yılların sonunda savaşçı deniz kavimlerinin göçleri sebebiyle yıkılmıştır. Hitit egemenliğinin sona ermesinin ardından MÖ 8. yüzyılda Paphlagonia Bölgesi'nde büyük bir güce sahip olan Phryglerin etkisi ve faaliyetleri ile ilgili yazılı bulgular eksik kalmaktadır. Bu duruma karşılık Paphlagonia kaya anıtları ve mezarları bölgenin Phrygler ile kültür-sanat ilişkisini göstermektedir. Ayrıca Devrekâni Kınık kazısı sırasında bulunan Phryg seramikleri bölgedeki mevcudiyetlerini desteklemektedir. Paphlagonia üzerinde önemli bir kültürel tesire

sahip Phrygler, MÖ 7. yüzyılda kuzeyden gelen kılıç ve ok ustası Kimmerlerin etkisiyle zayıflamıştır. Bu savaşçı kavimden pek çok antik kaynak bahsetmekle beraber ilk defa söz eden Odyssea'sıyla Homeros'tur (Homeros: XI: 14). Ancak Herodotos'un çalışması bu kavimle ilgili daha detaylı bilgi vermektedir. Strabon da eserinde kendilerine yer vermiş ve Paphlagonialı bir topluluk olan Enetlerle ilişkisinden bahsetmiştir (Strabon, XII, III, 8).

Kaynakların çoğu Kimmerleri Paphlagonia için önemli bir tehdit unsuru olarak görmüştür (Ruge, 1949: 2516). MÖ 8. yüzyılda Paphlagonia kıyı bölgesinde İon kolonizasyonu başlamıştır. Yüzyılın sonlarında Batı Anadolu'da güçlenen Lydia kralları Kimmer baskısını zayıflatmıştır. Sonraki süreçte Lydia Kralı Alyattes tarafından Kimmerler sürgün edilmiştir (Herodotos, I, 16). Kimmerlerin bertarafı üzerine bölgede Kroissos (MÖ 561-546) dönemi itibariyle zamanının en güçlü krallıklarından biri olan Lydia hâkimiyeti başlamış, böylece Medlere karşı Halys sınır olmuştur (Herodotos: I, 28). Med Devleti'nin yerini alan ve hızla yayılan Achaimenidlerin gücü bütün Anadolu'yu, dolayısıyla Paphlagonia'yı etkisi altına almış bu vaziyet Lydia'nın sonu olmuştur. Zira mevcut refah ortamında tam bir Lydia rüzgârı eserken, komşusu ve Perslerin kurucu kralı olan Kyros'un (MÖ 559 –530) Med İmparatorluğu'nu yıkması Medler üzerinden yapılan anlaşmayı bozmuştur (Karakterir, 2018: 4). Aslında bu durum doğuya genişleme arzusunu Medler sebebiyle gerçekleştiremeyen Lydia Kralı Alyattes'in oğlu Kroissos için de bir umut olmuştur. Şansını bu kez Perslerle denemek istemesi Lydia-Pers mücadelesini başlatmış oldu. Ancak bu kanlı savaşların galibi Kyros olmuş ve başkenti ele geçiren Persler Kroissos'u da esir almış, netice de Anadolu'da Pers egemenliği başlamıştır (Herodotos, I, 84-92).

Paphlagonia Bölgesi'ndeki Perslerin hâkimiyetinden ilk defa söz eden Herodotos, Darius'un (MÖ 552-485) düzenleme yaparak, egemenliğindeki toprakları vergi bölgelerine ayırdığını belirtmiştir. Bu düzenlemede Paphlagonia'yı Asya Thrakları, Phrygia, Suriye (Cappadocia), Mariandyn ile birlikte 3. bölgeye katmış ve 360 talant gümüşün verilmesiyle yükümlü kılmıştır (Herodotos: III, 90). Bir çeşit Pers eyalet sistemi olan satraplık, yayılmacı bir siyasete sahip olan bu imparatorluk için bir zorunluluktur. Çünkü ana coğrafyasından uzakta kalan hükmü altındaki toprakların yönetim, asayiş, vergi, kalıcı fetih sağlama gibi amaçların merkezden yürütülmesi mümkün değildir. Ancak söz konusu taksim için coğrafya değil etnik yapı göz önünde

bulundurulmuştur (Tekin, 2008: 97). Satraplık sisteminin Darius zamanında kurulduğuna yönelik yaygın kanaate karşın, Kyros döneminde bazı satraplıkların varlığı bilinmektedir. Bunlardan biri Hellespontos Phrygiası olup Trakya'nın Anadolu topraklarını, Phrygia, Paphlagonia, Cappadocia ve Mariandynia'yı (Bithynia'nın kuzeydoğusu) içermektedir (Karaketir, 2018: 21). Ek olarak Xenophon ile Zonaras, Kyros'un Kilikya ve Paphlagonia'ya satrap atmadığı, yönetimlerini mevcut idarecileri vasıtasıyla sağlayıp onları vergi ve asker göndermekle yükümlü tuttuğundan bahsetmişlerdir (Sarıkaya, 2011: 206; Karaketir, 2018: 55).

Herodotos, Darius'un oğlu Büyük Xerxes'in (MÖ 485-465) Yunanistan coğrafyasına düzenlediği seferde kralın yanında müttefik olarak savaşan Paphlagonialıların giyim ve silahları hakkında detaylı bilgiler verilmektedir (Herodotos, VII: 72).³ Paphlagonia'nın sefere iştiraki Darius'tan Xerxes'in Hellen Seferi'ne kadar olan süreçte krallarına bağlı oldukları yorumunu yapmamıza imkân vermektedir. Fakat seferin başarısızlığı üzerine Pers egemenliği karşısında kurulan Attika-Delos Deniz Birliği ve I. Artaxerxes döneminde (MÖ 464 – 424) Kimon'un bilhassa Küçük Asya'nın güney ve batı sınırında düzenlenen seferinin, Pers hâkimiyeti üzerinde yarattığı etkiyi bilemiyoruz. Herodotos'un Paphlagonia Bölgesi'ndeki Pers egemenliğinin anlatımından sonra Xenophon'da bu konuda bilgiler vermektedir. Nitekim MÖ 401 tarihinde II. Artaxerxes'e karşı Genç Kyros'un düzenlediği sefere katılarak, onların adını izlemektedir (Gezgin, 1997: 82). Xenophon bu dönem için bize seferin Kyros'un ölümü kaynaklı başarısız neticesi, ordunun geri dönüş güzergâhı üzerinde kalan yerlerin coğrafi ve siyasi özellikleri gibi birçok önemli bilgi aktarmaktadır. "Anabasis" içinde ordunun Kotyora'ya ulaşana kadar süren hadiselerin yer aldığı V. ile VI. kitap Paphlagonia Bölgesi'ni işlenmektedir (Xenophon, *Anabasis*: V, VI, 6; VI, I, 1). Ordu, Kotyora'ya ulaştıktan sonra ihtiyaçlarının halk tarafından karşılanmaması üzerine askerlerin yağma eğilimi gösterdiği belirtilmektedir.⁴

Sinopeliler kolonilerine verilen bu hasarı hoş karşılamayarak, Hellen ordusunu bir an önce topraklarından çıkarmak istemiştir (Xenophon, *Anabasis*: V,V, 8-24). Buna karşılık Hellenler de Kotyora'da koloni kurma konusunda ısrarcı davranmıştır. Ayrıca

³ "Paphlagonialılar savaşa örme başlıklar, küçük kalkanlar, oldukça kısa kargılar, mızrakları ve hançerlerle gidiyorlardı; ayaklarında bacaklarının yarısına kadar gelen, kendilerine özgü pabuçları vardı" (Herodotos: VII, 72).

⁴ "Yunanların bir kısmı pazardan satın aldıklarıyla, öbürleri Paphlagonia'dan yağmaladıklarıyla geçindiler" (Xenophon, *Anabasis*: V,VI, 3- 10).

ülkelerine dönüş lokasyonunun deniz mi kara mı olması hususunda tartışmalar başlamışlardır. Bölgelerinin ivedilikle terkinini isteyen Sinopelilere göre bunun tek yolu denizden geçmektir. Dolayısıyla temsilcileri Hekatonymos da⁵ ifadesinde karayolunun tehlikeli olduğunu belirtmiş ve ordunun deniz yoluyla kısa zamanda topraklardan gitmeleri için çaba göstermiştir. Xenophon, tüm bu durumlar yaşanırken her birinin gemi desteği sağlaması kaydıyla deniz yolunu kabul ettiklerini bildirmektedir (Xenophon, *Anabasis*: V,VI, 11).

Xenophon'un bu anlatımını değerlendirecek olursak, MÖ 5. yüzyıl sonuna doğru Paphlagonia sınırının Kotyora'ya bölgesine kadar uzandığı, İris ve Termedon Irmağı'nın da bu sınırların içerisinde yer aldığı görülür. Ayrıca söz konusu rakamlar Hekatonymos tarafından ikna için abartılmış olması mümkünse de neticede Korylas'ın (MÖ 400-395) veya daha önceki liderlerin, kralın çağrısına -askeri gücüne duyduğu güvenle- cevap dahi vermemiş olması dikkat çekicidir. Bu eserde Paphlagonia adına çıkaracağımız en önemli sonuç Korylas yönetimi altında önemli bir siyasi güç olduklarıdır.

Söz konusu süreçten sonra yazdığı *Hellenica*'sı da MÖ 4. yüzyıl Otsy (MÖ 395-380) yönetimindeki Paphlagonia için değerli bilgiler vermeye devam etmektedir. Sürgün günlerinde meydana getirdiği bu eserin özellikle çalışmamız için en önemli bölümü Sparta Kralı II. Agesilaos'un (MÖ 396-394) Anadolu Seferi'dir. İhanetle suçlanan Tissahernes idamıyla yerine gelen Tithraustes, II. Agesilaos'tan anlaşma için vakit isteyip kışı geçirmek için Phrygia'ya geldi (Hamilton, 1991: 32, 33). Esas amacı

⁵ “Eğer size tavsiyelerde bulunursam birçoklarınız beni methedecekler, aksi takdirde bana lanet okuyacaklardır. Vakti denizden giderseniz bizim pek çok sıkıntılar yaşayacağımızı biliyorum, zira lazım olan gemileri tedarik etmek zorunda kalacağız; fakat eğer karadan giderseniz harp edeceksiniz. Ne olursa olsun ben size düşündüklerimi söyleyeceğim. Çünkü ben Paphlagonialıların memleketlerini ve kuvvetlerini iyi bilirim: bu memlekette hem güzel ovalar hem de en yüksek dağlar vardır. En önce nereye yürümek zorunda olduğunuzu da biliyorum. Çünkü iki yüksek dağ doruğunun arasından başka geçilecek yer yoktur. Burası bir kere işgal edilirse pek az adamla müdafaa etmek mümkündür, fakat daha önce düşman işgal ederse bütün insanlar bir araya gelseler buradan geçemezler. İsterseniz benimle beraber herhangi birinizi yollayın, gözüyle görsün. Bundan başka onların ovalarını ve hatta Büyük kralın tüm süvarilerinden daha mükemmel olduklarını söyledikleri süvarilerini de tanırım. Hükümdarları bunlarla o kadar mağrurdur ki daha bu yakınlarda Büyük Kralın davetine aldırış etmedi. Farz edelim ki, dağları onlardan evvel gizlice işgale muvaffak oldunuz, ovada da süvarilerini ve yüz yirmi bin kişilik piyadelerini mağlup ettiniz; bu sefer nehirler karşınıza çıkacaktır. Önce üç plethron genişliğindeki Thermodon ki bence bunu geçmeniz pek güçtür, çünkü karşınızda birçok düşmanlar bulunacağı gibi birçokları da arkanızdan takip edeceklerdir. Bundan sonra üç plethron genişliğindeki İris'e ve üçüncü olarak da genişliği iki stadiondan az olmayan ve taşıtsız geçemeyeceğiniz Halys'a rast geleceksiniz. Size kim taşıt temin edecektir? Halys'ın öbür tarafından karşınıza çıkacak Parthenios'u da geçemeyeceksiniz. Bütün bunlardan dolayı karadan gitmeyi müşkül değil hatta imkânsız buluyorum. Eğer gemi ile giderseniz buradan Sinope'ye, Sinope'den de Heraklea'ya varırsınız. Ondan sonraki deniz yolculuğunuzun hiçbir güçlüğü yoktur.” (Xenophon, *Anabasis*: V,VI, 3- 10).

burada krala karşı faaliyetler yürütüp onu Küçük Asya'dan göndermekti (Xenophon, *Hellenica*: III, IV, 22-27). II. Agesilaos ordusu ile beraber II. Pharnabazos'a ait olan Phrygia'ya gidip bazı yerleri Pers egemenliğinden aldı (Xenophon, *Hellenica*: IV. I. 1). Kyzikos'ta küçük bir feodal olan Spithridates de, Pharnabazos yönetiminden memnun olmadığı için Sparta ile ittifak kurmuş Otys'i de bu ittifaka dâhil etmiştir (Xenophon, *Hellenica*: IV, I, 1-2). Otys, Persler'le yapacakları savaş için 2000 peltasy ve 1000 süvariye II. Agesilaos'un emrine vermiştir (Kuşçu, 2016: 8). Müttelikler Spartalı komutan Herippidas idaresinde Pharnabazos'u mağlup etmiştir. Fakat Spithridates ve Otys'in kabilesi, aldıkları ganimetlerden -ki o dönemde bu ganimetler komutana aitti- Herippidas'ın zoruyla el çektirilince taraf değiştirdiler. Muharebe meydanında terkedilmesi II. Agesilaos'un yediği en büyük darbe olmuştur (Xenophon, *Hellenica*: IV, I, 28).

Xenophon, Paphlagonia kabilelerinin epeydir krallarına olan bağlılıklarından kurtulmak istediklerinden bahsetmektedir. II. Agesilaos'un sefer sonrası Sparta'ya dönmesiyle Otys başlattığı ayaklanmayı sürdürmüştür. Dolayısıyla MÖ 378'te ordunun başına getirilen Cappadocia Satrapı Datames isyanı bastırılmış ve böylece Anadolu'nun en güçlü Pers liderlerinden biri olmuştur (Kuşçu, 2016: 8). Ancak sahip olduğu güç MÖ 371-370'te "Büyük Satrap Ayaklanması" olarak geçen isyanda ayaklanmasının yolunu açmıştır (Bazna, 2014: 45). Ancak isyan başarısız olmuş, Persler Küçük Asya'da kontrolü yeniden sağlamış ve İskender'in gelişine kadar hâkimiyetini sürdürmüştür.

Tüm bu kargaşanın Paphlagonia Bölgesi üzerinde tesiri yadsınamasa da sosyal anlamda bıraktığı etkiyi tam olarak bilemiyoruz. Antik kaynaklarda Paphlagonialılar hakkındaki bilgiler genellikle İskender'in MÖ 330 tarihinde Anadolu üzerine sefer gerçekleştirmesinden itibaren verilmiştir. Bu dönemde bölgede Pers yönetimi sona ermiş İskender'in hâkimiyeti başlamıştır⁶. MÖ 1. yüzyılda yaşayan Rufus, III. Darius'un İssos Savaşı için hazırladığı orduda Paphlagonia askerlerinin varlığından bahsetmektedir (Quintus Curtius Rufus, III, I, 22). Paphlagonialılar İskender'in Ancyra'ya gelişi üzerine ona tabi olmayı kabul etmiştir. Bu bağlılığı ödüllendirmek isteyen İskender, Pers hâkimiyetinde olduğu gibi bölgeyi Daskyleion'a bağlayıp

⁶ "Ertesi gün İskender Galatia'dan Ancyra'ya doğru yola çıktı; orada bir Paphlagonia elçisi onu karşıladı, kabilelerini teslim etti ve şartları kabul etti; kendi ülkelerine girmemesi için ona yalvardılar. İskender onlara Phrygia satrapı Calas'tan emir almalarını söyledi"(Arrianus, *Anabasis of Alexander*: II, IV)

Calas'ın satraplığında bırakmıştır (Arrianus, *Anabasis of Alexander*, II. VI.1-2; Quintus Curtius Rufus, III. I.22-24). Rufus söz konusu dönem için Paphlagonia'nın siyasi durumu ve idarecileri hakkında da önemli bilgiler vermektedir.⁷ Pers hâkimiyetine karşı tutumları sebebiyle bölgenin İskender tarafından vergi muafiyeti ile ödüllendirildiği bilinmektedir (Baran, 2002: 821; Bazna, 2014: 46). İskender'in ölümünden sonra bölge satraplığı Eumenes'e kalmıştır⁸. Ancak yabancı idaresine karşı sık sık ayaklanan Paphlagonia bu vaziyete başkaldırması üzerine işgal edilmiştir (Bazna, 2014: 46). MÖ 312 yılında Perdikas'ın ölümü ardından gerçekleştirilen Triparadeisos taksiminde bölgenin Cappadocia'ya bağlanmış ve Nikator'un hâkimiyetine geçmiş olması mümkündür (Ruge, 1949: 2516).

Hellenistik Çağ'a geldiğimizde Paphlagonia Bölgesi ile ilgili bilgiler Pontos Hanedanı çevresinde gelişmiştir. Bölgede kurulan Pontos Krallığı söz konusu dönemin en önemli siyasi hadiselerine yön vermiştir. İskender'e bağlı bir komutan ve kendi ismiyle anılan hanedanının da kurucusu olan I. Antigonos Monophtalmos, düşmanla işbirliği yaptığını düşündüğü için babasını öldürdüğü I. Mithradates'e (Ktistes) de güvenmiyordu. Onu da ortadan kaldırmak istediğinde oğlu Demetrios, arkadaşı I. Mithradates'i ikaz etmiş, böylece geleceğin Pontos kralı, adamlarıyla birlikte Paphlagonia'ya kaçarak canını kurtarabilmiştir (Bazna, 2014: 47). I. Mithradates bu süreçte güvenliği için kendine tabi olanlar ile birlikte Olgassys (İlgaz Dağı) eteklerindeki Kimiata şehrini ele geçirip güçlü bir kale inşa etmişti. (Strabon XII, III, 41). Kendisine katılan askerlerle birlikte güçlenen I. Mithradates, sonrasında Antigonos karşı müttefik olduğu Lysimakhos'un savaşında da zafer kazanmış, böylece hem bir düşmanından kurtulmuş hem de Lysimakhos'a verdiği destek için mükâfatlandırılmıştır. (Pausanias: I, VI, 7). Bölgede hâkimiyeti gittikçe genişleyen ve Ktistes (kurucu) lakabı verilen Mithradates kendisini Pontos kralı olarak kabul ettirdiğinde sığındığı Kimiata'daki kaleyi hareket üssü olarak kullanmış ve burası kendi soyundan gelen VI. Mithradates (Eupator) (MÖ 120 - 63) hâkimiyetine kadar muhafaza edilmiştir (Strabon XII, III, 41). Artık Mithradates soyunun Paphlagonia

⁷ “Hellespont'ta savaşa başlayarak, Ionia ve Aiolis'i küstah barbarın boyunduruğundan kurtardık ve Caria, Lydia, Cappadocia, Phrygia, Paphlagonia, Pamphylia, Pisidia, Cilicia, Syria, Phoenicia, Armenia, Persia, Medler ve Parthları'ı hâkimiyetimize aldık” (Quintus Curtius Rufus: VI, III, 3).

⁸ “Hellespont'a komşu olan Küçük Phrygia, Leonnatus Eyaleti olarak belirlenmiştir. Cappadocia ve Paphlagonia, o bölgeyi Trapezus'a kadar savunmakla ve Makedon'a bağlılığı reddeden tek aşiret reisi Ariarathes'e karşı görevlendirilen Eumenes'e düştü” (Quintus Curtius Rufus: X, X, 3).

bölgesi üzerinde tehdidi başlamıştır (Arslan, 2007: 52). Paphlagonia’da Mithradates egemenliğinin süresi ve yayılım alanı üzerine bilgiler muhtelif olmakla birlikte kesin olan Halys’in doğusuna kadar topraklarını genişletmiş ve Amaseia şehrini merkeze alırken kral unvanını kullanmış olduğudur. Böylece 7. kuşaktan bir Pers soylusu olan Mithradates, I. Darius tarafından bağışlanan topraklar üzerinde yerel bir hanedanlık kurmuştur.

Tüm bu sürece paralel olarak batıda Heracleia Krallığı belirmeye başlamıştı. Heracleia Tiranı Dionysios’un (MÖ 337/336-306) Pers prensesi eşi Amastris kendisine iki erkek varis vermişti. Eşinin vefatı üzerine Amastris, bölgede etkinliğini arttırmak isteyen İskender’in komutanı Lysimakhos ile evlenmişti. Lysimakhos bu evlilik sonucunda Paphlagonia’da yayılmacı emellere sahip ve eski müttefiki olan Mithradates ile karşı karşıya gelmişti. Ancak Mithradates için asıl tehdit Seleukos ve II. Ptolemaios olacaktı.

Lysimakhos’un eşi Amastris oğlu tarafından öldürülünce bölgede yeni bir mücadele başlamıştı. İntikam almak isteyen Lysimakhos, prensesin oğulları Klearkhos ve Oksathres’i öldürmüş yönetici olarak bölgeye Herakleides’i bırakmıştı (Jones, 1937: 150). İskender’in bıraktığı imparatorluğun en güçlü taliplerinden olan Seleukos, MÖ 281’de Lysimakhos’a saldırmıştı. Lysimakhos’un Kurupedion’da yaşadığı mağlubiyeti ve katli sonrası bölge Seleukos’un eline geçmişti (Bazna, 2014: 50). Makedonya’ya dönen Seleukos’un bölge idaresi için gönderdiği Aphrodisios, Heracleia’ya kadar kontrolü kolaylıkla ele geçirmiş ve burada önemli bir direnişle karşılaşmıştır. Kent Seleukos egemenliğine karşı I. Mithradates’ten yardım istemiştir (Magie, 1950: 189; Bazna, 2014: 50). Pontus kralının bu çağrıya cevabı ya da Seleukos’un Generali Diodoros ile mücadelesinin neticesi oldukça muğlaktır. Ama yaygın kanaat I. Mithradates’in galip olduğudur (Magie, 1950: 1087). Bu görüşe göre Diodoros’a karşı galibiyeti, Seleukos’un suikasta uğraması üzerine düşmanlarını bertaraf eden I. Mithradates’in, MÖ 280 yılında kendisini Pontos kralı ilan etmiştir. Bunun emaresi bağımsızlığını ve krallığını temsil eden bastırdığı altın paralardır.

Ancak bundan sonra I. Mithradates için başka bir mücadele dönemi başlamıştır. II. Ptolemaios’a karşı yaptığı savaşta Galatlardan gelen paralı askerleri kullanmış, Paphlagonia’da gerçekleşen bu mücadelede Mısır birliklerini mağlup etmiştir (Arslan, 2007: 58). Mısır gemilerinden bazıları savaş sırasında Galatlar

tarafından ele geçirilmiş ve aldıkları ganimetler arasında bulunan bir çapadan dolayı döndükleri memleketlerine Ancyra adı verilmiştir (Arslan, 2007: 59). I. Mithradates'ten sonra yerine geçen Ariobarzanes'in (MÖ 266-265) Pontos hâkimiyeti hakkında fazla bilgi yoktur fakat önceleri Galatlar ile olan ittifakı devam ettirdiği düşünülmektedir (Arslan, 2007: 58; Kuşçu, 2016: 11).

Ariobarzanes'in ardından yeni Pontos kralı küçük oğlu II. Mithradates (MÖ 250-220/210?) olmuştur. Yetkinin küçük yaşta bir çocuğa geçmiş olmasının yarattığı otorite boşluğu ittifakı bozmuş ve Galatlar Pontos yurduna saldırmıştır. Bölgeyi yağmalayan Galatlar, Amisos'a sığınan Mithradates'i kuşatmışlardır (Bazna, 2014: 53). Heracleia Pontica'nın yardımı kuşatmayı sekteye uğrattınca öfkelenen Galatlar bu kez yönünü buraya çevirmiştir. Ancak Heracleia'nın ödediği altınlar şehri kurtarmıştır.

MÖ 2. yüzyıla gelindiğinde İskender'in mirasından doğan kaos henüz sona ermemiştir. Dönemin en önemli mücadeleleri, sonucunda Küçük Asya'da Roma hâkimiyetini başlatacak olan Seleukos ve Attalos hanedanlıkları arasında gerçekleşmiştir. Kaybettiği yerleri geri almak isteyen III. Attalos (MÖ 138-133) ve sadık Roma müttefiki II. Eumenes (MÖ 197-159) mücadelesine kendilerine bağlı kentleri bahane eden Roma da dâhil olmuş ve Thermopylai'de gerçekleşen savaş müttefikler lehine sonuçlanmıştır. Daha sonra Scipio'nun komutası altında bir Roma ordusu, Antiochos'un ordusu ile karşılaşmış ve bir kez daha Seleukosları mağlup etmişlerdir (Bazna, 2014: 55). Yardım ve sadakatiyle Roma'nın lütfunu kazanan Eumenes en geniş payı almış, diğer başka yerlerle birlikte Paphlagonia-Galatia sınır hattındaki topraklara – Hadrianopolis'in de dâhil olması muhtemeldir- sahip olmuştur.

Galatlar bundan sonraki süreçte de bölgenin en aktif unsurlarından biri olmaya devam etmişlerdir. MÖ 2. yüzyılın başından itibaren Morzios'un (MÖ 182–179) adı eski kaynaklarda Paphlagonia kralı olarak geçmektedir. Livius, MÖ 189 yılında Romalı General Manlius Vulso'nun Galatlara karşı yürüttüğü sefer sırasında Paphlagonia Kralı Morzios'un Galatlara destek verdiğinden bahsetmiştir (Arslan, 2007: 110). Bazı araştırmacılar bu tarihin Paphlagonialıların tarih sahnesine ilk çıkışları olduğunu söylemektedir (Jones, 1937: 162). Morzios bu savaşta Galatlar ile birlikte mağlup olmuştur.

MÖ 183-180 veya 182-179 tarihleri arasında Morzios ile bir kısım Paphlagonia topraklarına hükmeden Galat Tetrarkı Gaizotorix, Pergamon Kralı II. Eumenes ile

Pontos Kralı I. Pharnakes aralarında yaptıkları savaşta Pharnakes'e yardım etmiş ve bu harp sırasında başkent Gangra olumsuz etkilenmiştir (Arslan, 2007: 110). Morzios, Roma'nın gazabından korkmuş ve geri dönüp Gangra'da Paphlagonialıları toplayana kadar başkentten uzaklaşmıştır (Magie, 1950: 191). Sonraki süreçte hem Morzios hem de diğer Paphlagonialı idareciler Roma ile uzlaşmacı bir politika izlemişler (Baran, 2002: 821).

MÖ 106 yılına gelindiğinde Paphlagonia Bölgesi iki krallık arasında hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. MÖ 101 yılında Bithynia Kralı III. Nikomedes Euergetes (MÖ 127-94) ve Pontos Kralı VI. Mithradates (MÖ 120-63) ile birlikte Paphlagonia'yı ele geçirerek, aralarında paylaşmıştır (Jones, 1937: 162). Paphlagonialılar çareyi Aristonicus ile savaşlarında ordu gönderdikleri Roma'dan yardım istemekte bulmuştur. Güç dengesinin bozulmasını ve yardım talebini fırsat bilen Roma kendi çıkarları doğrultusunda her iki kralın da aldığı toprak üzerinde baskı kurmuştur. Bu baskı karşısında toprakların babasına miras kaldığını söyleyen VI. Mithradates bir süre daha direnmiştir (Arslan, 2007: 92).

Nikomedes de aldığı topraklardan henüz vazgeçmek niyetinde değildi. Fakat daha farklı bir davranış sergileyerek oğullarından birinin adını Pylaimenes olarak değiştirmiş, Paphlagonia Hanedanı'ndan geldiği düşüncesini yaratıp oğlunu işgal ettiği toprakların gerçek kralı ilan etmiş ve Roma emirlerinden kaçmıştır (Jones, 1937: 162; Arslan, 2007: 92). Fakat bu oldubittiye razı olmayan Roma senatosu, MÖ 96 yılında Paphlagonia topraklarını Nikomedes'ten alarak bağımsızlık kazandırmıştır (Arslan, 2007: 101). Roma'nın istilacı kavimlerle meşguliyeti, Paphlagonia'da mevcut olan otorite boşluğu bu iki işgalci krala caydırıcı bir cevap verilebilmesini geciktirmişti. Ancak koşullar değişmiş Roma kendi meselelerini halletmiş ve iki kralın Paphlagonia üzerindeki emelleriyle kurulan ittifak da Cappadocia hâkimiyeti sebebiyle bozulmuştu. Nitekim bu kez Mithradates hileye başvurmuş ve Cappadocia tahtına oğlunu çıkarmayı başarmıştır. İlerleyen süreçte III. Nicomedes ve VI. Mithradates'in kendi adaylarını gerçek varis oldukları iddiasıyla Roma'ya gönderdiler. Ancak çıkarları için ortaya attıkları yalancı varislere itibar etmeyen Roma, Nicomedes'e Paphlagonia'dan, Mithradates'e de Cappadocia'dan ayrılmalarını söylemiştir (Bazna, 2014: 64). Böylece iki kral işgal ettikleri topraklardaki kral namzetlerini çekmeye mecbur olmuştur. Ancak her nasılsa MÖ 89 yılına kadar Paphlagonia tahtında yine Pylaemenes isminde bir hükümdarın varlığı bilinmektedir (Arslan, 2007: 96). Bu Nicomedes'in bir şekilde

toprakları geri almayı başardığını düşündürür. Zira bu zaman diliminde Nikomedes Euergetes'in varisinden başka bir Pylaemenes'in varlığı pek olası değildir. (Magie, 1950: 1098 vd; Bazna, 2014: 64).

I. Mithradates Savaşı gidişatı değiştirmiş, tekrar Pontos hâkimiyetine geçen Paphlagonia -özellikle üçüncü savaş sırasında- harabeye dönmüştü (Arslan, 2007: 433). Nikomedes ve Pylaimenes'i Sinope topraklardan sürmüş ve bölge yönetiminin başına oğlunu koymuştur (Arslan, 2007: 111). Fakat Pompeius MÖ 63 yılında Mithradates'in intiharıyla sonuçlanan son savaş ile Pontos topraklarını ve MÖ 74'te Roma eyaleti haline getirilen Bithynia topraklarını *Provincia Bithynia et Pontos* (Pontos ve Bithynia Eyaleti) altında birleştirmiştir (Öztürk, 2008: 68).⁹ Pompeius'un oluşturduğu bu eyaletin on bir bölgesi; Amastris, Magnopolis, Amaseia, Diospolis, Amisos, Nikopolis, Pompeiopolis, Zela, Neapolis, Megalopolis ve Sinope/Abonouteikhos'tur (Magie, 1950: 369 vd.). Ramsay'in listesinde bazı farklılıklar olup listeye dâhil olması muhtemel şehirler arasında; Dadybra, Sora, Crateia, Pompeiopolis ile Hadrianopolis yer alır (Ramsay, 1960: 211). Bölgenin iç kısımlarını da yerel krallara bırakmıştır. Pompeius, ülkeyi Roma'ya sadakat kaydıyla Paphlagonia soyundan olan Pylaemenes ve Attalos arasında taksim etmiştir (Mitchell, 1993: 33).¹⁰ Bu dönemde Paphlagonia'da birden fazla kralın hükmettiği düşünülmektedir. Bunlar Strabon'un Potamia, Timonitis, Marmolitis, Kimiatene (Kimistene?), Sanisene ve Gaezatorigos olarak sıraladığı bir dizi hyparchie olup sonuncusu bu bölgenin bir zamanlar -muhtemelen MÖ 95-66- Galatialı bir şef olan Garzatorix'in Beyliği olduğunu gösteren ilginç bir isimdir (Strabon, XII, 3, 41). Paphlagonia'nın ayrı bir prenslik olması özünde pek çok siyasi fayda sağlamaktaydı. Böylece Roma hem bir müttefiki ödüllendirerek bölge de her daim hazır, sadık bir ordu bulunduracak hem de tam olarak Hellenleşememiş kırsal alanı ayırmış olacaktı.

⁹ Gnaeus Pompeius Magnus; Gaius Manilius'un Mithradates ile mücadele için önerdiği ve senato tarafından da onaylanan "Lex Manila"nın – daha önce onaylanan Lex Gabina'ya benzer-verdiği sınırsız yetkilerle Küçük Asya üzerinde önemli değişiklikler yapmıştır (Atlan, 2014: 166). Bu değişiklikler kapsamında Pontos'u Bithynia'ya eklemiş, Paphlagonialıların desteğine karşılık hinterlandı prenslere bırakmış, Deiotarus'a (Tolistobogii'nin hükümdarı) Bithynia et Pontos'un doğusunda geniş bir krallık verilmiş ve Pontos coğrafyasında yeni kentler kurdu muştur.

¹⁰ Jones, sadece Pylaemenes soyundan Attalos'a bırakıldığını söylemiş ikinci bir Pylaemenes'ten bahsetmemiştir. "*Pompeius, ülkeyi Pylaemenes'in soyundan olan Attalos'a verdi ve böylece ülke bir kez daha tek bir prenslik haline geldi*" (Jones, 1937: 162).

¹¹ Hellen modeline dayanan, ancak "Lex Pompeia" olarak bilinen düzenleme sonucunda Paphlagonia başkentinin yine Gangra olması muhtemeldir ve yeni kurulan eyalet ile Galatia arasında sınırlı olup, Pompeius'un kurduğu kentlerin de Bithynia'ya ilhaki ile Karadeniz bağlantısı kesilmiştir (Bazna, 2014,s.87).

Nitekim bu taksim Roma çıkarlarına uymuş olmalı ki Paphlagonia soyu tamamlanana kadar kısmi sınır değişikliklerine rağmen özerk yapısı devam etmiştir.

Eyaletin sonraki tanzimi 20 yıl sonra Marcus Antonius tarafından yapılmıştır. Bu Romalı komutanın Julius Caesar'ın suikastçılara karşı yapılan Philippi Savaşı öncesi alması gereken önlemler senatörler tarafından onaylanmıştı. Bu bağlamda Roma'nın doğu eyaletlerinin yeniden nizamı, savaş vergisi toplanması gibi vazifeler Marcus Antonius'un doğu politikası dâhilinde Küçük Asya'da yapacağı siyasi ve ekonomik tanzim sürecini başlatmış oldu (Bazna, 2014: 88). Bunlardan belki de en önemlisi küçük krallıklar ile ilgili düzenlemeleriydi. Deiotarus'un Galatia'daki mülkü, bir zamanlar onu Caesar'ın suikastı için suçlayan torunu Castor tarafından miras bırakılmıştır (Magie, 1950: 432). Ayrıca Antonius, Pompeius'un kral atadığı Attalos'un yönetimindeki İç Paphlagonia'yı da Castor'a bırakmıştır. Bu durum Galatia ile Paphlagonia'yı birleştirmiştir.

MÖ 37/6 yılında Galatia ve Paphlagonia Hükümdarı Castor'un ölümü üzerine bu beraberlik son buldu. Paphlagonia ve kuzeydeki Amnias Nehri Havzası ile Pompeiopolis şehrindeki mülkleri -belki daha sonra Neapolis şehri de dâhil olmak üzere Halys'in doğusundaki Pazimonitis'te- oğlu Deiotarus Philadelphus'a geçerken Galatia kısmı kral unvanı ile Amyntas'a verildi (Magie, 1950: 434).

MÖ 6/5 yılında Büyük Deiotaros'un torunu Castor'un oğlu Deiotaros'un toprakları Amyntas'ta olduğu gibi Roma İmparatorluğu'na ilhakı gerçekleşmiş ve başkent Gangra'da Augustus'a bağlılık yemini etmişlerdir (Magie, 1950: 465). Böylece artık bölgede artık Roma yönetimi resmî olarak başlamış olup bunun çalışmamızın konusu olan Hadrianopolis'e etkisini kendi başlığı altında değerlendirilecektir.

1.2. Honorias Eyaleti'nin Kuruluşu ve Tarihsel Süreci

Roma, Küçük Asya topraklarında hâkimiyet kurmaya başladığı zamandan itibaren siyasi, ekonomik, askeri pek çok amaçla parçalı yönetim modelleri uygulamıştır. Özellikle etno-kültürel açıdan heterojen yapısı ve zor coğrafyasıyla kuzey bölgeleri için farklı taksimler gerçekleştirmiştir. Çalışma alanımız Hadrianopolis, zamanın gereği olan bu değişimlerden nasibini almış ve bir sınır kenti

de olması hasebiyle sıkça eyalet değişikliğine maruz kalmıştır. Ancak kentin MS 5. yüzyılda bir kilise eyaleti olarak kurulan Honorias'a dâhil olması, Paphlagonia'nın iç kırsalındaki küçük bir yerleşimin piskoposluk merkezine dönüşmesini sağlamıştır. Bu kent karakterini önemli ölçüde etkilediği gibi bir anlamda istikrar yaratmış, eyalet tanzim ve sınır değişiklikleri dini örgütlenmeyi neredeyse hiç etkilememiştir (Görsel1).

Erken Bizans Dönemi'ne geldiğimizde Küçük Asya'da yeni bir reform hareketi başlamıştır. Roma İmparatoru Diocletianus (MS 284-305) pek çok alanda olduğu gibi idari, vergi toplama ve yasama işlerini nizama sokmak için eyalet sisteminde de reformlar yapmıştır. İmparator oluşturduğu yeni sistemle Küçük Asya'yı üç ayrı Dioecesis'e¹² ayırmış, kuzey bölgeler yedi alt birime ayrılan (Bithynia, Paphlagonia, Diospontos, Pontos Polemoniacus, Armenia Minor, Cappadocia ve Galatia) Pontica Dioecesis sınırları içinde kalmıştır (Jones, 1964: 42-47; Drakoulis, 2012: 82; Kan-Şahin, 2019: 14).

MS 5. yüzyıla gelindiğinde II. Theodosius (MS 408 – 450) yaptığı bazı reformlar neticesi Pontica Dioecesis'i yeniden düzenlemiş ve *vicarius*¹³ yeni oluşturduğu Honorias da dâhil on bir eyaletin (Bithynia, Honorias, Paphlagonia, Hellespontos, Pontos Polemoniacus, Armenia Prima ve Secunda, Cappadocia Prima ve Secunda, Galatia ve Galatia Salutaris) valisi olmuştur. Bu eyaletler içinde Paphlagonia *corrector*, Honorias, Hellespontos ve Pontos Polemoniacus ise praeses tarafından yönetilmiştir.

İmparator I. Justinianus (MS 527-565) ise küçülen Paphlagonia Eyaleti'ni yeniden restore etmiştir. Bu amaçla Honorias Eyaleti'ni Paphlagonia'ya dâhil etmiş ve valisine de hem sivil hem de askeri yetkiye sahip bir *spectabilis* (senatoryal rütbe) olan Praetor Paphlagoniae Justinianus unvanını vermiştir (Iust, Novella, 29, 1; Mitchell, 1993a: 160; Drakoulis, 2012: 85). Bu sistem özünde sivil ve askeri güçler arasındaki ayrılığı da kaldırmış, praetor aynı zamanda eyalette konuşlanmış tüm birliklerden de sorumlu tutulmuştur (Belke, 1996: 67). Fakat I. Justinianus'un reformu amacına ulaşamamış ve imparator MS 548 yılında eski usule geri dönmüştür (Jones, 1964: 280; Bury, 1923: 341).

¹² MS 3-7. yüzyıl arası sivil piskoposluk olarak da bilinen bölgesel yönetim alanıdır (Glare, 2012: 599).

¹³ *Dioecese* olarak adlandırılan Roma eyalet sorumlusu ve imparatorluk vekilidir (Glare, 2012: 2264-2265).

V. Constantinus (MS 741-775) döneminde gerçekleşen askeri reformlar neticesi bölgede Ancyra merkezli Bucellarion Theması kurulmuştur (Belke, 1996: 74; Öztürk, 2013: 488; Kan-Şahin, 2019: 15). Ayrıca bu dönemde bölge nüfusunun azaldığı da fark edilmiştir (Belke, 1996: 73; Charanis, 1975: 3; Izdebski, 2012: 57 vd.). Bunun muhtemel sebebi olabilecek ehemmiyette olan Arap akınları “Paphlagonia Hadrianopolis’i Tarihi” başlığında değerlendirilecektir. Ehemmiyetini iyiden iyiye kaybettiği MS 9. yüzyıldan Türklerin bölgeyi ele geçirdiği tarih olan MS 11.yüzyıla kadar bölge Paphlagonia Theması’ı dâhilinde kalmıştır (Angold, 1975: 244). MS 12. yüzyıl itibariyle themalar artık askeri hiçbir anlam taşımayan ve coğrafi olarak eyaletleri tanımlayan bir terim olarak Türk fethi tamamlanana kadar kullanılmıştır (Haldon, 1999: 97).

Honorias (Ὠνοριάς), Roma Dönemi’nin Galatia Cappadocia ve Pontos-Bithynia eyaletlerinin bazı bölümlerini içermektedir (Bury, 1923: 147; Bingham, 1834: 329; Seeck, 1876: 54 vd; Belke, 1996: 66; Kan-Şahin, 2019: 12). Eyaletin kuruluşu konusunda kaynaklar net değildir. Notitia Dignitatum ve Verona kayıtları kuruluş için MS 384- 387 arası I. Theodosius tarafından oğlu Honorias’ın doğumu sonrası işaret etmektedir (Bury, 1923: 147; Dieckmann, 1925: 157; Ward, 1974: 411; Hind, 1975: 107; Kulikowski, 2000: 372; Mitchell,1993: 160; Kan-Şahin, 2019: 14). Yine başka bir teori "Augustus unvanını" aldığı MS 393’ten sonra kurulduğudur (Bury, 1920: 136; Kan-Şahin, 2019: 15). Ancak Hierocles’in Synecdemus’a göre Roma İmparatoru II. Theodosius (MS 408-50) tarafından teşekkül edilen eyalet, ismini amcası Honorias’tan almaktadır (Hierocles, 1866: 695; Malalas, L, XIV, 5; Belke, 1996: 66).¹⁴ Biz burada tarihlendirmeyi II. Theodosius üzerinden yapmış olsak da bu seçenek de değerlendirmeye değerdir. Çünkü söz konusu eyaletin Küçük Asya’da kurulduğu düşünüldüğünde imparatorluğun bölünmesinden önce I. Theodosius’un oğlunun ismini vermiş olması, bölünme sonrası II. Theodosius’un amcası olan Batı Roma İmparatoru’nun ismini vermesinden daha mümkün görünmektedir. Hierocles’in

¹⁴ Eyaletin kuruluşu konusunda kaynaklar net değildir. Notitia Dignitatum ve Verona kayıtları kuruluş için MS 384- 387 arası I. Theodosius tarafından oğlu Honorias’ın doğumu sonrası işaret etmektedir (Bury, 1923: 147; Dieckmann, 1925: 157; Ward, 1974: 411; Hind, 1975: 107; Kulikowski, 2000: 372; Mitchell,1993: 160; Kan-Şahin, 2019: 14). Yine başka bir teori "Augustus unvanını" aldığı MS 393’ten sonra kurulduğudur (Bury, 1920: 136; Kan-Şahin, 2019: 15). Biz burada tarihlendirmeyi II. Theodosius üzerinden yapmış olsak da bu seçenek de değerlendirmeye değerdir. Çünkü söz konusu eyaletin Küçük Asya’da kurulduğu düşünüldüğünde imparatorluğun bölünmesinden önce I. Theodosius’un oğlunun ismini vermiş olması, bölünme sonrası II. Theodosius’un amcası olan Batı Roma İmparatoru’nun ismini vermesinden daha mümkün görünmektedir.

imparatorluğun idari taksimi ve şehir listeleri hakkında bilgi verdiği eseri Synecdemus'u bu Erken Bizans Eyaleti hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bölge Hierocles'in listesinde Claudiopolis metropoliti altında beş şehir (Prusias (Konuralp), Heracleia Pontica¹⁵ (Marmara Ereğlisi), Tios (Filyos), Crateia (Gerede), Hadrianopolis (Eskipazar)); Barrington Atlası göre de 16 kasaba ve köye (Psylla (Çatalağzı), Krenides (Kilimli), Sandarake (Zonguldak), Oxinas (Oksina), Aulia/Metroon (Köse ağzı yakınında), Kilisecik, Kalesi (Alaplı), Elaios, Liliaios, Diospolis, Mantineion, Mandris (Doğancı), Çetikören, Ayman Yaylası) ayrılmıştır (Hierocles, 1866: 695; Darrouzès, 1981: 41; Talbert, 2000: 62-64, 86-87 vd.; Drakoulis, 2012: 85; Kan-Şahin ve Laflı, 2015: 33).¹⁶

Synecdemus daha çok şehir isimleri ile sınırlı olduğundan eyaletin hudutlarını çizmek için coğrafya (nehirler, belirgin dağ sıraları vb.) daha önemli bir belirleyicidir. Eyaletin sınırları; doğuda Parthenius ile Paphlagonia'dan, batıda ise Sangarius Nehri ile Bithynia'dan ayrılmaktadır (Leake, 1824: 309; Bingham, 1834: 329). Kuzey için doğal sınırını Karadeniz oluşturmaktadır. Honorias'ın en güneybatısını Kyminas (Elmacık Dağı), güneyini ise Köroğlu Dağları'nın sınırladığı varsayılmıştır (Belke, 1996: 41). Doğu çizgisi tartışmalıdır. Genel kanı ise Pimolisa (Osmancık) ile Paphlagonia'dan ayrıldığıdır.¹⁷ Honorias Bölgesi sahil kesimlerine kıyasla iç bölgeleri daha az bilinmektedir (Cramer, 1832: 209; Matthews-Metcalf-Cottica, 2009: 194; Laflı ve Zäh, 2009: 697; Laflı ve Kan-Şahin, 2016: 17; Anderson, 2009: 271; Altun ve Patacı, 2014: 195; Cumalıoğlu ve diğ., 2014: 196; Patacı ve diğ., 2012: 168; Patacı, 2011: 38). Bölge zor bir coğrafyaya sahiptir ve ova alanları çok kısıtlıdır. Özellikle yerleşim yerlerinin bölgeler arası yol ağlarına yakın olması, denizcilik faaliyetlerine elverişli ve korunaklı alanları bulunması önemli bir tercih sebebidir. Kentlerin konumlarında ise hem ekonomik hem de askeri nedenlerin ön planda tutulduğuna dair öneriler antik kaynaklar ve araştırmalar ile desteklenmektedir (Laflı ve Zäh, 2008: 697;

¹⁵ Eyaletin eski başkentidir (Malalas, I, XIV, 5). Claudiopolis'e metropolitlik verilince piskoposluk düzeyinde kalmıştır. Ancak Belke MS 431'de Ephesos Konsili'nin imza sırasına göre Claudiopolis'in metropol şehir olduğunu ve Malalas'ın hata yapmış olabileceğini savunur (Belke, 1996: 106).

¹⁶ Buradan çıkarımla söz konusu bölge günümüzde Düzce, Bolu, Karabük, Çankırı ve Zonguldak çevresine tekabül etmektedir (Brandis, 1896: 117).

¹⁷ Osmancık, Bizans-Selçuklu kalesi ile Halys'in batı kıyısında yer aldığından, bu bölgedeki sınır da nehrin biraz batısından geçmiş olmalıdır (Belke, 1996: 42).

Lafli, 2009a: 52; Atasoy ve Yıldırım, 2011: 16; Atasoy ve Yıldırım, 2012: 457; Yıldırım, 2018: 158).

Honorias coğrafyası; sahip olduğu iki kıyı kenti (Heracleia Pontica, Tios) ve iç hinterlandı (Claudiopolis, Prusias, Crateia, Hadrianopolis) sayesinde önemli yol ağlarıyla kilit bir konuma sahiptir.¹⁸ Kırsal alanlar kıyı kentlerine nazaran daha az bilinse de Hristiyanlığın imparatorluk dini olması ve bölgede kurulan kilise teşkilatları hinterlandında da sosyo-ekonomik bir hareketlilik yaratmış olması kuvvetle ihtimaldir. Buradan çıkarımla Hac merkezi olduğunu düşünülen bu coğrafyalara ufak çaplı dini bir turizm olması beklenebilir. Eyaletin metropol kenti Claudiolpolis diğer Honorias kentlerine göre çok daha geniş araziye sahip olmuştur (Bingham, 1834: 329). Kent, II. Theodosius döneminde kazandığı bu siyasi önemle artan büyümesi, sonrasında deprem nedeniyle ivme kaybetmiştir (Belke, 1996: 235; Marek, 2002: 31; Kan-Şahin, 2019: 23). Böylece Hadrianus döneminden beri itibar gören Claudiolpolis Bizans'ın son dönemlerinde eski kıymetini yitirmiş ve merkez Heracleia Pontica'ya kaymıştır.

1.3. Antik Hadrianopolis Territoryası

Bithynia, Paphlagonia, Honorias arasında sık sık el değiştiren Hadrianopolis (Ἀδριανούπολις)¹⁹ her koşulda sınır kenti olma özelliğini korumuştur. Hudut tanzimleri, eyalet reformları, değişken nüfus, antik kaynakların bu konuda bilgi vermemesi kentin modern yerleşim içinde merkez ve chorası üzerinde yer tespitini zorlaştırmaktadır. Ayrıca çağdaşı diğer kentlerle aynı isme sahip olmasından da kaynaklanan kargaşa araştırmacıları bu mevzuda itilafta bırakmışlardır. Yine de Bizans kaynaklarının mevcudiyeti ve yazıt açısından zengin arşivi çalışmayı mümkün kılmaktadır. Buradan çıkarımla başlık; kentin coğrafi sınırları, muhtemel chorası ve bilimsel çalışmalarına ayrılmıştır.

¹⁸ Hadrianopolis yol ağları ekonomi başlığı altında işlenecektir.

¹⁹ Diğerlerinden ayırmak adına Paphlagonia Hadrianopolis'i olarak tanımladığımız bu kent haricinde aynı isimde anılan başka yerleşimler de bulunmaktadır. (Adrinopolis (Edirne), Phrygia Hadrianopolis'i, Stratoikeia, Neokaisareia (Niksar), Hadrianothrae/Hadrianeia/ Hadriani (Mysia)). Hadrianus'un ziyareti üzerine kendisini onurlandırmak isteyen yedi Kilikya kenti (Germanicopolis, Cilicia Aspera ve Adana'da Diocaesareia ve Olba, Level Bölgesi'nde Aegaeae, Mopsuestia ve Tarsus), Hadriane ve yine bu bölgede bulunan Zephyrium, Hadrianopolis adını almıştır (Jones, 1971: 620 vd.).

1.3.1. Coğrafi Konum

Hadrianopolis Karabük/ Eskipazar sınırları içinde bir ören yeridir. Kentin çekirdek alanı “Eskipazar (Viranşehir) ilçe merkezinin 3 km batısında yer alan Budaklar Köyü ve bu köydeki Hacı Ahmetler, Çaylı ve Eleler mahalleleri sınırlarındaki 8 km doğu-batı ve 4 km kuzey-güney boyunca, Eskipazar- Mengen Karayolu’na paralel olarak uzanan alandır” (Lafli-Zäh, 2008: 681; Bazna, 2014: 20; Lafli, Lightfoot, Ritter, 2016: 191). Genellikle Erken Bizans Dönemi’ne tarihlendirilen kent kalıntıları Budaklar Köyü ve Hacı Ahmetler Mahallesi’nde yoğunlaşmaktadır (Keleş, 2021: 3). Şehrin günümüzdeki İzmit, Bolu, Kastamonu, Taşköprü yolunun temeli olan Roma yolu üstünde, Dadybra ile Sora’nın batısında yer aldığı bilinmektedir (Umar, 1988: 36).²⁰ Şehir; Pompeiopolis, Gangra, Claudiopolis gibi zaman içinde farklı eyaletlere başkentlik yapmış yerlere komşu bir yerleşimdir. Constantinopolis ile Pontos ve İç Anadolu’yu kavuşturan coğrafi yapısı ve yolları kente önemli bir avantaj sağlamıştır. Hadrianopolis bu değerli rotayı kontrolünde bulunduran ve zengin tarımsal araziye sahip, küçük ancak değerli bir hinterlandtır.

Paphlagonia’nın genelinde olduğu gibi büyük su rezervleri olmasa da kent ihtiyacını sağlayacak yeterli kaynağa sahipti. Şehir merkezi Göksu Vadisi boyunca uzanıyordu. Böylece, Roma nekropolünün bir kısmı Göksu'nun güney kıyısında yer almasına rağmen, kentin güney ucu Göksu Nehri ile sınırlandırılmıştır (Lafli- Christof, 2012: 1). Ayrıca geniş ovalardan yoksun bölge sadece Araçlı ve Soğanlı çaylarının suladığı küçük düzlüklere sahiptir. Bunlar: “Eskipazar Çayı’nın Soğanlı Çayı’na karıştığı alandaki Cemal Ovası, Eskipazar çevresindeki Hamamlı ve Sadeyaka ovalarıdır. Karabük’te çok sayıda yayla vardır. Karabük, Eskipazar, Yenice arasında kalan Sorkun Yaylası da bunlardan biridir” (Lafli-Gürler, 2015: 21). Karadeniz ile karasal alanlar arasında bir geçiş iklimine sahip coğrafyası ve engebeli arazisi tarım için sınırlı seçenek sunsa da orman zenginliği kent için önemli bir ekonomik kaynak olmuştur. Ancak özellikle kıyı ve kırsal bölgelerin arasında set oluşturan bu ormanlık alanlar ulaşımı, buna bağlı olarak da bölge geçimi için önemli olan kereste gibi ağır

²⁰ Türkiye'nin idari sistemine göre, küçük Eskipazar Kasabası, 1990'ların başına kadar Çankırı iline bağlıydı. Daha sonra mevcut Karabük ve Bartın illeri Zonguldak'tan ayrılarak müstakil hale getirilmiştir. O zamandan beri Eskipazar, Karabük ilinin en güneydeki ilçesi olmuştur. Daha küçük yerleşim merkezi için köy ve köye ait olan ancak köy merkezinden biraz uzakta bulunan daha küçük yerleşim birimleri için ise köy bölgesi (mahalle) terimleri kullanılmıştır. Bu yerleşim düzeni aynı zamanda eski polis ve chora sistemleriyle de uyumludur.

malların ticaretini zorlaştırmıştır (Anderson, 2011: 38). Yine de kentin Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde bölgenin kırsal alanında iktisadi ve dini bakımdan değerli bir şehir durumunda olduğu, önemli oranda nüfus artışı yaşandığı arkeolojik kalıntılarla ortaya konulmaktadır (Lafli ve Zäh, 2008: 681; Marek, 1993: 117).

1.3.2. Hadrianopolis Antik Kenti'nin Yayılım Alanı

Hadrianopolis'in yayılım alanı kadar kuruluşu ve isminin menşei de tartışmalıdır. Bir asırdan uzun süredir araştırmacılar bu küçük Güneybatı Paphlagonia kırsalı için az sayıda maddi kanıtları, varsayımsal teorilerle anlamlandırmaya mecbur kalmışlardır. Bu başlıkta söz konusu teorilerin ve yeniden değerlendirilen kavramların üzerinden şehir ve chorası işlenecektir.

Hadrianopolis topluluğuna dair ilk maddi kanıt, bir belediye²¹ olarak kentin MÖ 6/5 yılında Paphlagonia Galatia'sı dâhilinde bulunduğu (Belke, 1996: 155; Matthews-Metcalf-Cottica, 2009: 182; Keleş, 2021: 4). Bölge halkının iskânının bu tarihten çok daha önce olması mümkün ise de varsaydığımız bu toplulukların kimliği ve ehemmiyeti muğlak kalacaktır.²² Şehir için resmi olarak bildiğimiz ilk isim 'Kaisareis Proseilemmenitai' (Κοασαρε'ων Προσειλημμενῖται)'dir ve MS 2. yüzyılda kent kesin olarak Galatia hâkimiyetindedir. Mendel tarafından Çaylı'da bulunan yazıtta geçen görevli, Ancyra'da da iki yazıtla teyit edilen G. Julius Scapula, MS 138'de Galatia'nın elçisiydi (Mendel, 1901: 14). Bir deprem sebebiyle yıkılan kentin İmparator Hadrianus tarafından yeniden ihya edilmesi üzerine isminin '(Kaisareia) Hadrianopol(e)itai' ismini aldığı yaygın bir görüştür (Mendel, 1901: 13). Ancak Marek bu fikre karşı çıkmış ve bu bilgiyi aktaran kaynağın Paphlagonia dışında başka bir Kaesarea'dan bahsettiğini belirtmiştir (Marek, 1993: 118) Bölge Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde bulunduğu için kentin komşu merkezler gibi –Gangra, Claudiopolis– birçok kez depreme maruz kaldığı açıktır. Mitchell gibi bazı araştırmacılar kentin

²¹ Burada kastedilen kavram modern belediyecilik değil Antik Roma'da site yönetim sistemidir. Zaman içinde gelişen şehir idare sistemlerinin yarattığı gelenek modern belediye kurumunun başlangıcı, gelişimi ve kapsamı üzerinde etkilidir. "Bu bağlamda, "Antik Site" şehir devleti tecrübesi, Roma İmparatorluğu'nda görülen "Municipe" yönetim modeli ve Geç Ortaçağ Dönemi'nde görülen komün yönetimleri, Avrupa'da günümüz belediye modelleri üzerindeki tesiri tartışılan tarihi örneklerdir" (Oktay, 2008: 120).

²² Hadrianopolis chorası içinde kalan ama daha erken dönemde iskân edilen Kimistene'yi selef merkez olarak düşünmek için elimizdeki kanıtlar yetersizdir. Bu merkez chora başlığı altında değerlendirilecektir.

kuruluş tarihi için Hadrianus (MS 117-38) dönemini işaret etse de Marek, İmparator Nerva (MS 96-8) için bir ithaf yazıtını işaret ederek daha önce teşkilatlanmış bir kentin sadece isim değişikliği yaşadığını savunur (Mitchell, 1993: 93; Marek, 1993: 117). Kent daha sonraki dönemlerde Hadrianopolis olarak yazıtlar ve Bizans listelerinde geçmektedir.

Bu isim ve tarihlendirme konusundaki ayrılık kentin statüsü ve kapsamı için de önemli bir mevzudur. İlk olarak ‘Proseilemmenitai’ adının ‘eklenen’ anlamına gelmesi daha önce mevcut bir oluşumu mecbur kılmaktadır. Nitekim kentin ilk adının ‘Kaesarea’ (Καισάρεια) olması mümkündür ki bu bize Augustus (MÖ 27- MS 14) dönemini işaret etmektedir (Marek, 1993: 118; Kılavuz- Çelikbaş: 2013: 161; Kan-Şahin, 2015: 24).²³ Bu isim daha çok bir eyaletten diğerine geçişi akla getirirse de Marek bu konuda farklı düşünmektedir. Zira aynı tarihte Hadrianopolis ile Pompeiopolis ve Neapolis’in de bu eyalete eklenmesi ve Roma yönetiminin bu kentlerde isim değişikliği yapmaması dikkat çekicidir. Ayrıca Proseilemmenitai adının İç Anadolu kırsalında, aynı tarihlerde başka bir yere de verilmesi bu iki kentin ayrıcalığının ne olduğunu sorgulatmaktadır. Araştırmalar şehrin tam yerini belirlememize izin vermese de kentlerin birbirinden tamamen farklı olduğu Ptolemaios’un bölge tanımında kanıtlanmaktadır (Ptolemaios, V, IV, 8)²⁴. Marek bu durumu araştırmış ve önemli çıkarımlar da bulunmuştur. Bu denklem için üç soru önemlidir: Kent Kaesarea gibi itibarlı bir isme ‘Proseilemmenitai’ sıfatını ekleyecek kıymette nasıl bir dönüşüm yaşamıştır? Augustus'un altında ve Galatia Eyaleti'ne entegre edilen Pompeiopolis ve Neapolis neden bu adı almamıştır? Son olarak Paphlagonia Kaesarea'sı ile Lycaonia'daki Proseilemmenitai'nin ortak özelliği nedir?

Marek ilk sorunun cevabını başka bir soruda aramıştır: Bir kentte isim değişikliği neden yapılır? Araştırmacı revizyon için topluluğun daha avantajlı bir duruma geçmiş olması gerektiğini düşünmektedir (Marek, 1993: 118). Söz konusu dönemin kent tarihine göz attığımızda yerli prenslerce yönetilen bölgenin son kralı Deiotaros Philadelphos'un MÖ 5'te ölümü üzerine bölge Roma hâkimiyetine girdiği görülmektedir (Belke, 1996: 65). Bu durumda Proseilemmenitai sıfatı hanedan

²³ Kan-Şahin kazı ‘Eskipazar’da ‘Kayser’ olarak tanımlanan bir bölge olduğuna dair yerel halktan sözlü teyit aldıklarını belirtmektedir (Kan-Şahin, 2015: 24, dn: 71).

²⁴ “Aşağıda (güneyde) adı geçen kabilelerin (Galatlılar) yakın çevresinde Proseilemmenitai, onlardan sonra Obizenoi ve Lycaonia'nın bir kısmı gelir. Bunların arasında şu şehirler var: Petenissos, Ekdaumaua, Zivata, Ardistama, Kinna, Kongustos, Tetradion, Laodikeia Katakekaumene, Vasada, Perta.”(Ptolemaios, V, 4, 8).

yönetiminden kurtuluşla ilişkili olabilir (Marek, 1993: 119). Neapolis ve Pompeiopolis için durum farklıdır. Bu kentler Pontos- Bithynia Eyaleti dâhilindeyken, Kaesarea muhtemelen hanedan yönetimindeydi. Roma yönetimi Hellenleşmeyen bu kırsalı hemen topraklarına dâhil etmek istememiştir. Eğer durum böyleyse Lycaonia'daki Proseilemmenitai ile Paphlagonia Kaesarea'sının ortak noktası bu olabilir. Zira kent aynı dönemde bölgesel bir birimin parçası olarak hanedan yönetiminden kurtulmuş ve Roma'nın eyalet düzenine dâhil edilmişti (Marek, 1993: 120). Ayrıca bu kırsal coğrafyanın halkı da aynı şekilde yerli bir kimliğe sahipti ve henüz yeterince Hellenleşmemiştir. Eskipazar havzası, ağaçsız ve kurak Lycaonia platosuyla benzerlik arz etmektedir. Tüm bu değerlendirmelerin ışığında Marek bölge için önemli bir fikir olan 'adtributio' terimini ortaya atmaktadır (Marek, 1993: 121). Sistem Hellenleşme düzeyleri tam bir Roma vatandaşı olmak için yeterli olmayan etnik gruplara uygulanırdı. Sistemin özü ise bir veya birkaç grubun en yakın Roma birimine atanmasıdır. Araştırmalar MÖ 5 yılı civarında sahada bir bölgesel birleştirme yapan Romalı subaylarının, acil bir çözüm olarak çok az yerleşimi olan coğrafi olarak kapalı bir alana 'adtributio' kavramını uyguladıklarını göstermektedir. Bu durumu kent için düşünecek olursak, yeni bir topluluk oluşturmak üzere bir araya getirilen yerel nüfus, imparatorun adını ve bağımsız bir kentin varlığının da nişanı olarak 'eklenenler' unvanını almıştır (Marek, 1993: 122; Belke, 1996: 64).

Tarihi boyunca değişken arazisi sebebiyle Hadrianopolis için net bir çerçeve sunmak zordur. Özellikle kentin somut kaynaklarla desteklenen ortalama sekiz asırlık tarihi için genel bir chora tanımlamak hatalı olacaktır. Yine de herhangi bir zaman diliminde Hadrianopolis toprakları içinde kalan alanları ayrı ayrı değerlendirmek bu konuda bize bir fikir verecektir. Bizans kaynakları bu konuda önemli bir yardım sağlasa da daha küçük ve önemsiz görülen yerleşimleri ihmal etmesi ve kentlerin isimleri sebebiyle oluşan kargaşa durumu güçleştirmektedir. Bu nedenle muhtemel en doğru sonuç için araştırmacıların kent ve chorasından elde ettikleri yazıtlar- ki kent bu bakımdan verimli- daha önemli bir referanstır. Ancak kentin sık revizyona uğradığı düşünüldüğünde bölgede bulunan yazıtın merkeze ne süreyle dâhil olduğu hususunda en önemli değişken dönemlerdir.

Hadrianopolis kenti için muhtemel en geniş sınırlar Roma ilhaki ile Erken Bizans Dönemi arasında olması mümkündür. Çünkü bu dönemde az ve dağınık nüfus henüz polis kimliği göstermeyen kentlerde iskân edilmekteydi. Söz konusu süreçte,

bugün Karabük merkezi içinde kalan havza da kentin chorası dâhilinde olup yazıtlar bu durumu desteklenmektedir (Marek,1993: 116; Belke,1996: 155). Marek'in ileriki süreçte Paphlagonia ile Honorias için doğu sınırını teşkil edecek Skorobas'ta (Keltepe) bulunduğu ve bir sancaktara (yak. MS 2. yüzyıl) ait olan yazıt ve Güneşli Köyü'nde – bugün Yenice'de-, bulunduğu bir başka yazıt arasında imza ve üslup gibi paralellikler muhtemel yayılım alanını daha da genişletmektedir (Marek,1993: 101). İsmi ve bulunduğu yer açısından itilaf olan Sora (Akören)'da bu süreçte kent dâhilinde olmalıdır. Ancak kentin gelişimi ve nüfusunu attırması üzerine choradan ayrılan bu kent MS 4. yüzyıl sonlarında Paphlagonia bünyesinde bir piskoposluk merkezi olmuştur (Belke,1996: 156).

Kentte yeri tam olarak saptanamayan yerleşim yerleri bulunmaktadır. Bu yerler yazıtlarda geçmesine rağmen muhtemel olarak tarihsel süreçte isim değiştirmiş ya da henüz tespit edilememiştir. Bu yerleşimlerden bazıları Gdameon, Kitora ve Morea olup üç kome yaklaşık olarak MS 6. yüzyıla tarihlidir (Belke,1996: 201, 233, 253). Feissel bu yerlere ek olarak Constantiople'ye atfedilen bir yazıt ile öğrendiği Zizina'yı (Ζιζινωv?) da bu komeler arasında zikreder (Feissel, 2006: 61). Ayrıca Hadrianopolis'e 13 km uzaklıkta ve Boncuklar Köyü sınırlarında kalan Belitsou (Pelitcik) da Belke'nin bildirdiği yerleşimlerden biridir (Belke,1996: 260).

Yazıt olarak daha verimli ve iskânın aktif olarak devam ettiği yerlerden elde ettiğimiz bilgiler kent coğrafyasını belirlemek için oldukça önemlidir. Bu alanlardan özellikle Kimistene, Hadrianopolis'in karanlık dönemlerinin daha iyi anlaşılması için önemli bir yerleşimdir. Kent varlığı boyunca chorası; Eskipazar'ın güneydoğusunda kalan Boncuklar, kuzeyinde Haslı, kuzeydoğusunda Deresemail (Kimistene), doğusunda Yazıkavak ve buna bağlı yerleşim yerleridir (Cumalıoğlu, 2011: 59).

Kimistene/Asartepe; Eskipazar'ın 3 km batısında, Hadrianopolis'in 12 km kuzeydoğusunda, Deresemail Köyü (Endeira/ Emrodere/ Emiroğlu Deresi) yakınlarında bir tepe üzerinde yer almaktadır (Kan-Şahin, 2015: 41). Antik kaynakların hiçbiri Hadrianopolis'ten bahsetmezken Strabon tanımladığı Kimiate'nin bu yerleşim olması muhtemeldir (Strabon, XII, III, 41)²⁵. Kentin adını “Zeus

²⁵ “Olgassys'un dağlık ülkesinin eteklerinde kurulmuş olan muhkem Kimiata Kalesi'nin de içinde bulunduğu Kimiatene de buradadır” (Strabon, XII, III, 41). Bu ifadeye bakıldığında Strabon yer tarifinde hata yapmış olabilir, aksi durumda yanlışlığın sebebi muhtemelen yer adlarının benzerliğidir (Kılavuz-Çelikbaş, 2013: 161, dn:3).

Kimistenos"²⁶ a adanmış bir tapınaktan aldığı düşünülmektedir (Belke, 1996: 232). 2005'te Ergün Laflı ve ekibi tarafından bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmasında; 'Akropol', 'Nekropol I', 'Nekropol II' ve 'Sarnıç' olarak adlandırılan dört yükselti tespit edilmiş, yeni yazıtlar ve küçük buluntular ele geçmiştir.²⁷

Hellenistik Dönem'in karakterini merkeze göre daha çok yansıtan bu yerleşimde yaşam Hadrianopolis'ten daha erken başlamış ve bir sebepten büyüymeyip merkezi buraya kaptırmış olması muhtemeldir. Kimistene ve chora dâhilinde diğer bir topluluk olan Karzene'nin de Galatia idaresine girişi Kaisereia ile aynı sırada yani Augustus yönetiminde olmuştur (Mitchell, 1993: 92). Bu dönem, yerleşimin yeni birliğine geçtiği ilk dönem olabilir. MS 8. yüzyıl Hadrianopolis'in tedricen terkedilmesi Kimistene'yi yeniden ön plana çıkarmış olmalıdır. Zira bu tepe üstü yerleşiminin araziye hâkim konumu dikkate alındığında dönemin askeri/ siyasi kargaşasına²⁸ karşı korunmak isteyen kent sakinlerinin buraya göç etmiş olması mümkündür (Patacı, 2012: 6). Zira bölgede Orta Bizans Dönemi'nde inşa edilen surlar bu ihtimali güçlendirmektedir (Laflı, 2011: 238). Bu tahkimat sayesinde yerleşim alanı Türk akınlara kadar varlık göstermiştir.²⁹

Karzene/ Karza; Kimistene'nin birkaç km, bugün bağlı bulunduğu ve Köyceğiz Köyü'nün de 5 km batısında bulunmaktadır. Şehir Kimistene ile birlikte Hadrianopolis bünyesine Augustus döneminde eklenmiştir (Mitchell, 1993: 92). Yerleşimden elde edilen bir yazıt "Karzene'de gömülü olan, kaçırılma ve tecavüze boyun eğmek yerine barbarların saldırılarına direndiği için öldürülen 14 yaşındaki bir kızdan" bahseder

²⁶ Yazıt, Zeus Kimistenos'a bir Roma imparatorluk ithafıdır (Mendel 1901: 24). Pompeiopolis'ten bir başka yazıt, Hadrianopolis vatandaşı olan Synphorus'un, açıkça yerel bir tanrı olan Zeus Kimistenos'a bir sunak kurduğundan bahseder (Wilson 1960: 159-60; Matthews- Metcalfe-Cottica, 2009: 176). Yazıt yayınlanmamıştır ve bugün kayıptır (Marek 1993: 123, dn:890).

²⁷ Kimistene ve buradaki kalıntılar için bkz: Laflı, E.-Christof, E. (2011). "Der kaiserzeitliche Tempel von Asartep/Kimistene in der Chora des Paphlagonischen Hadrianopolis Ergebnisse der Prospektion von 2005", *Istanbul Mitteilungen* (61), ss.233-285.

²⁸ MS 8.yüzyıl başları bölge Arap akınlara maruz kalmış olup bunun Hadrianopolis'e etkisi konusunda bilgiler net değildir (Brandes 1989: 65, 69; Belke 1996). Paphlagonia'nın savunmaya elverişli, saldırılara karşı doğal engellere sahip arazisi sebebiyle akınlara karşı bu akınlara yıkıcı etkisinden korunmuş olabilir. Ancak özellikle bu akınlara karşı, askeri vilayet sistemi olan themaların teşekkülü sırasında bölgeye yapılan düzenleme imparatorluğun önlem alma çabasını göstermektedir.

²⁹ Kaynaklar Malazgirt ve sonrasında Türk aşiretlerinin Paphlagonia ve Honorias'a yerleşim dönemleri ve yerleri üzerine net bilgi vermemektedir (Vryonis, 1971: 103 vd.). Ancak sonrasında kent içindeki yaşamın devam ettiğine dair bir bulgu olmaması saldırıların bölgeye erken ulaştığını da düşündürmektedir. Zira savaş sebebiyle genel olarak fiili fetih dönemi başlamış ve Honorias kiliseleri sırasıyla etkinliğini kaybetmiştir (Belke, 1996: 108). Ancak burada kiliselerin mi yoksa kentlerin mi önce hedef alındığı belirsizdir. Çünkü kent fethedildiğinde kilise teşkilatı mevcudiyetini – devamına izin verilse bile - iptal etmiştir.

(Mitchell, 1993: 236; Belke, 1996: 227). Yazıt Küçük Asya'nın son Goth istilası (276) ile ilişkilendirilmektedir (Belke, 1996: 65). Ayrıca bölgede "Zeus Karzenos" a ithaf edilmiş bir yazıt bulunmuştur (Marek 1993: 98).

Hadrianopolis'in 5 km kuzeydoğusu ile Kimistene'nin 3 km batısında kalan yerleşim Örenarkası'dır. Ele geçen buluntular özellikle MS 5.-6. yüzyıl zenginleşmektedir (Kan-Şahin, 2015: 45). Tepelik bir arazide kurulan alan bu özelliğiyle bağ kurmak için elverişlidir (Lafli- Christof, 2012: 13). Burada ele geçen çok sayıda şarap presi bu kanıyı desteklemektedir.

İki sarnıç ve iki kaya mezarına sahip Kepez bir diğer tepelik yerleşimdir. Kalıntılar yüzeyde görülebilir durumdadır. Hadrianopolis'in yaklaşık 15 km güneydoğusunda bulunan Kepez'de bulunan kaya mezarları Hellenistik Dönem'in izlerini taşımaktadır. Az miktarda ele geçen seramik parçaları ise hem Roma hem de Orta Bizans'a tarihlendirilmektedir (Kan-Şahin, 2015: 45).

Bir diğer yerleşim alanı Boncuklar, Viranşehir'in 10 km güneydoğusunda bulunan Erken ve Orta Roma için 'ölü gömme' alanıdır (Kan-Şahin, 2015: 45). Ele geçen yazıtlar – çoğunlukla Yahyalar Mahallesi, "Ören" mevkiinde - ve mimari parçalar MS 3.-6. yüzyıl arasında yoğunlaşmaktadır. Daha erken döneme de tarihlenen buluntular muhtemelen mezarlarla ilişkilidir (Kan-Şahin, 2015: 45). Lafli bu alanda 1950'lere kadar inci üretimi olduğunu belirtir (Fünfschilling- Lafli, 2013: 6, dn:53).

Bahçepınar; Hadrianopolis'in 2-3 km doğusu ve Eskipazar merkezin 2 km batısında bulunur. Mendel yüzey araştırmaları sırasında burada iki yazıt ele geçirmiştir (Mendel, 1901: 7). Tam kapsamı bilinmeyen bu yer ile ilgili bildiklerimiz oldukça sınırlıdır. Mendel "Viran-chehir'in (Viranşehir) kendisinde gerçekten sadece birkaç eski eser varsa, güneye çeyrek saat uzaklıkta bir köy olan Baghche-bouar'da (Bahçepınar) daha fazlası var ve birkaç dakika sonra Seid-hodja-ghazy (Seyidgazi hoca Mahallesi?) denilen yerde eski kalıntılarla dolu bir Türk Mezarlığı var" (Mendel, 1901: 7). Bahsi geçen Seyidhoca, Bahçepınar'ın kapsamında olmalıdır ve Mendel'in Hadrianopolis için en önemli yazıtlarından biri olan Scapula yazıtını bulduğu yer de burası olmalıdır. Ayrıca Mendel bu yerleşimin akropolün parçası olduğunu belirtmiştir: "Kent, akropolün ötesine, kuzeye, Séid-hodja ve Baghtché-bouar yönünde uzanacaktı" (Mendel, 1901: 9). Ancak kalıntıların nadir olduğu bu yerde kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.

Hadrianopolis kentinin yayılım alanının oldukça geniş ve yerleşim yerlerinin de birbirinden uzak konumlarda bulunduğu bu süreçte chora ve merkezin ilişkisi üzerine somut kanıtlara sahip değiliz. Sınırları içerisinde olan yerleşimlerden gelen buluntuların belli dönemlerde ürün vermemesi, kent sakinlerinin bu süreçte çeşitli saldırı ya da afetler sebebiyle göç ihtimalini düşündürse de bunu da ispatlayan bir belge söz konusu değildir. Yine de Marek'in Skorobas'ta bulunduğu yazıtta geçen Sancaktar Priscus örneği düşünüldüğünde merkeze uzak bu bölgelerin küçük aile işletmeleri için ayrılan tarım alanları olması ihtimal dâhilindedir. Ekonomisi büyük ölçüde toprak ekimine dayalı bu arazilerin bağlı bulunduğu merkeze tarım ürünü ve askeri güç temini önemli bir katkı sağlamış olmalıdır. Ancak yeni polis kimliği kazanmış bu kent ve chorası arasındaki hiyerarşik düzeni anlayabilmemiz için yeni yazıtlara ihtiyaç vardır.

1.3.3. Bilimsel Araştırmalar

Paphlagonia Hadrianopolis'in yaklaşık bir asırdır gezgin ve araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Ancak antik kaynakların sessizliği ve coğrafi bilgilerin yetersizliği bu şehrin yeri hakkında tartışmalara sebep olmuştur. Şehir ilk olarak H. Kiepert tarafından tespit edilmiş ve 1854'te harita üzerinde kent alanını 'Viranşehir' olarak tanımlamıştır (Patacı, 2012: 13). 1891'de Legrand ve Chamonard bölgeyi ziyaret etmiş yazıt ve kalıntıları kaydetmişlerdir (Leonhard, 1915: 344; Öztepe- Öztaner, 2001: 6). Ancak kent üzerine ilk ciddi araştırma G. Mendel tarafından 1901'de yapılmış ve Kiepert ile G. Perrot'u doğrulayan yeni bir yazıt koleksiyonu sunmuştur.³⁰ 1915 yılında Leonhard bulunduğu bir yazıtla 'Viranşehir' ve Hadrianopolis'i ilişkilendirmiştir (Leonhard, 1915: 344). 1967'de D. R. Wilson doktora teziyle kentin yerini 'Viranşehir' olarak kesinleştirmiş ve 2003 kazılarının konusu 'Mozaikli Kilise'nin yerini saptamıştır (Lafli-Gürler, 2015: 22). Legrand, Doublet, Diest, Gökoğlu ve Kaygusuz da yazıtlar üzerine çalışmalar yapmışlardır³¹. 20. yüzyıl sonlarında, önceki

³⁰ Mendel tarafından kullanılan bazı yer isimleri daha sonraki araştırmacılar tarafından tanımlanamadı. Mendel'in bahsettiği "akropol", Hadrianopolis'in doğusundaki Bizans surları anlamına gelir; Bugünkü Hacıahmetler ve Kürkçüler Mahallesi'ni kastediyor; "Bazar-bachi" Eskipazar şehir merkezinin 1 km batısında, bugünkü Pazarbaşı Mahallesi'ne karşılık gelir (Lafli ve Christof, 2012: 1). Ayrıca Kimistene adını Zeus kültü ile ilişkilendiren ve Kültik Niş'i ilk tespit eden yine Mendel'dir (Mendel, 1901: 8, Patacı, 2012: 13).

³¹ Özellikle Kaygusuz'un 1970 yıllarında Çankırı'da -Eskipazar o tarihte buraya bağlıydı- gerçekleştirdiği çalışma kapsamında bölge araştırması kent için oldukça önemlidir. Çalıştığı yazıtlar

araştırmalara yeni bulgularını ekleyen C. Marek ve K. Belke bölge coğrafyasını incelemiştir.³² Ayrıca C. Ritter, G. Hirschfeld bölgeye önemli katkılar sunan araştırmalar yapmışlardır.

Daha önce sadece epigrafik ve coğrafi boyutta devam eden çalışmaların ardından 2000'li yıllara gelindiğinde kent için bilimsel araştırma ve kazı süreçleri başlamıştır. Öztepe ve Öztaner bölge üzerinde bir inceleme gezisi başlatmış ve gözlemlerini 2001'de yayınlamışlardır. İlk olarak J. Matthews, Güneybatı Paphlagonia ve Kuzey Galatia'da saha araştırması yapmıştır (Lafli- Christof, 2012: 33). Çalışmalar sırasında, M. Metcalfe epigrafik anıtların incelemesini devralmıştır. 2009 yılında 'Paphlagonia Project' kapsamında C. Glatz'ın da işbirliğiyle yayınlanan çalışmalar Küçük Asya'nın kuzeyi ve modern Çankırı üzerinde yoğunlaşan coğrafi, tarihi ve epigrafik pek çok alanda araştırmalar içermektedir (Lafli- Christof, 2012: 29).

2003 yılında Karadeniz Ereğlisi Müzesi Müdürlüğü bir kurtarma kazısı başlatmış ve bugün 'Dört Nehir Kilisesi' olarak adlandırılan yapı ortaya çıkarılmıştır (Bilde ve diğ, 2007-2008: 155).³³ 2004'te ise kentte arkeolojik çalışmalar için ilk hazırlıklar başlamış ve yapılan gözlemler yayınlanmıştır. Bunun üzerine Dokuz Eylül Üniversitesi'nden bir ekip tarafından ziyaret edilen kent sonraki yıl resmi olarak kazı sürecine başlamıştır.

2005 ve 2008 arası kazılar Prof. Dr. Ergün Lafli ve ekibi tarafından yürütülmüştür. Hadrianopolis kenti için araştırma, kazı ve restorasyon yapmak üzere oluşturulan bu ekip kazı süresince çok sayıda Köy ve yerleşim alanını ziyaret etmiştir. Bu yüzey araştırmaları sırasında özellikle Kimistene'de pek çok yeni buluntu ve

kentin ve yayılım alanı içinde kalan Kimistene'nin tarihi, sosyal hayatı ve idaresi hakkında pek çok ipucu verir (Kaygusuz, 1980: 67 vd).

³² Bölgede uzun süre araştırma yapmış olan Marek, çalışmalarında kente kent ile ilgili yeni varsayımlar getirdiği gibi eskiye dönük hatalı fikirleri tespit etmiş ve çürütmüştür. Ayrıca topladığı verileri en doğru ve ayrıntılı şekilde sunmuş ve Hadrianopolis'in Paphlagonia'ya coğrafi bağlılığını kanıtlamıştır (Marek, 1993: 118). Marek, Kaisareia-Hadrianopolis Havzası'nın Paphlagonia'ya siyasi olarak dâhil olan en batıdaki iç bölge olduğunu göstermiştir (Marek, 2003: 9). Belke'nin TIB serisi içinde *Paphlagonia ve Honorias* ile Marek'in 1993 *Stadt, Ära und Territorium in Pontos-Bithynia und Nord-Galatia* ve 2003 *Pontos et Bithynia* yayınları kentte bilimsel araştırmalara önemli bir referans olmuştur.

³³ Kazının nedenini D.R Wilson'nun söz konusu kilisenin bulunduğu alanda yaptığı kaçak kazıdır (Lafli- Christof, 2012: 29). Zaten kazılar yaygınlaştıkça kentteki kaçak kazıların yarattığı tahribatın büyüklüğü gözlenmiştir.

epigrafik kanıt ele geçirilmiştir. Kentin yayılım alanı içerisinde³⁴ yaklaşık 20 yer keşfedilmiş ve belgelenmiştir (Lafli- Christof, 2012: 30). Bunlardan bazıları; iki adet hamam yapısı (Hamam A ve B), bir domus, iki kilise (Kilise A ve B) ve apsizli yapıdır (Kilise C). Elde edilen küçük buluntular, mozaik ve freskler ekip tarafından yayınlanmıştır.³⁵ Lafli başkanlığında Temmuz 2005'te başlayan kazılar Ağustos 2009'da resmen tamamlanmıştır.

³⁴ Kazı ve araştırma alanı için belirlenen sınır: "Kuzeyde Hanköy – köyün kendisi kapsam dışı, güneyde Ortaköy, doğuda Kepez, batıda Viranşehir Havzası'nın batı kesimlerini içerir" (Lafli- Christof, 2012: 30).

³⁵ Bkz.: (Mimari plastik unsurlar) Cumaloğlu, A. (2011). *Hadrianopolis Antik Kentinin Geç Antik Dönem Mimari Plastik Unsurları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.; Lafli, E.-Christof, E. (2011). "Der kaiserzeitliche Tempel von Asartepe/Kimistene in der Chora des Paphlagonischen Hadrianopolis Ergebnisse der Prospektion von 2005", *Istanbuler Mitteilungen*, (61), ss.233-285.; (Bağcılık göstergesi olarak şarap preslerinin vida ağırlıkları) Lafli, E. (2008). "Archäologische Evidenzen zum Weinanbau im Südwestlichen Paphlagonien in Römischer und Frühbyzantinischer Zeit", *Die Schätze der Erde, Natürliche Ressourcen in der Antiken Welt*, Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums, Stuttgart/ Almanya, ss.261-279.; Lafli, E. (2017). "Antik Hellen ve Roma Dönemlerinde Anadolu'da Bağcılık ve Şarapçılık", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, (155), ss.103-144.; (Mozaik ve fresk buluntular) Patacı, S. (2011). "Paphlagonia Hadrianoupolis'i Hamam A ve A Kilisesi Mozaikleri", *Journal of Mosaic Research*, S.4, Bursa, ss.27-50.; Patacı, S. -Öz, A.K. -Lafli, E. (2012). "Paphlagonia Hadrianoupolis'i Mozaik Buluntuları: Ön Değerlendirmeler", *Journal of Mosaic Research*, S.5, Bursa, ss.163-172.; Patacı, S. (2012). *Paphlagonia Hadrianoupolis'i Mozaik ve Fresko Buluntuları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.; Lafli, E. (2014). "Frühbyzantinische Fresken aus Hadrianoupolis in Paphlagonien", *Antike Malerei zwischen Lokalstil und Zeitstil, Akten des XI. Internationalen Kolloquiums der AIPMA* (Association internationale pour la peinture murale antique), (Ed. N. Zimmermann), 13.-17. September 2010 in Ephesos, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Archäologische Forschungen 23, Denkschriften 468, Viyana, ss.735-740.; (Seramik buluntular) Lafli, E.-Kan Şahin, G. (2016). *Hadrianopolis III: Ceramic Finds from Southwestern Paphlagonia*, British Archaeological Reports, International Series 2786, Hadrian Books, Oxford.; Kan-Şahin, G. (2015). *Hadrianopolis Pişmiş Toprak Buluntuları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.; Lafli, E.-Kan Şahin, G. (2012). "Terra Sigillata and Red-Slipped Ware from Hadrianopolis in Southwestern Paphlagonia", *Anatolica Antiqua*, (20), İstanbul, ss.45-120.; Lafli, E.-Kan Şahin, G. (2013). "Pottery from Southwestern Paphlagonia II. Unguentaria and Lamps", *Naturwissenschaftliche Analysen vor-und Frühgeschichtlicher Keramik 3. Methoden, Auswertungsmöglichkeiten*, (Eds. B. Ramminger, O. Stilborg, M. Helfert), Bonn, ss.353-378.; (Metal buluntular) Kara, Y. - Feroğlu, M. A. - Patacı, S. - Lafli, E. (2013). "Hadrianoupolis Metal Buluntuları: Ön Değerlendirmeler/Metal Finds from Hadrianoupolis in Paphlagonia: Preliminary Observations", *III. ODTÜ Arkeometri Çalıştay: Türkiye Arkeolojisinde Metal*, ss.173-185.; Lafli, E. (2021). "Roman and Early Byzantine Metal Finds from Hadrianopolis in Paphlagonia (Northwestern central Turkey)", (Ed. E. Lafli), *Greek, Roman, and Byzantine Bronzes from Anatolia and Neighbouring Regions*, BAR International Series 3038, BAR Publishing, Oxford, ss.209-270.; (Cam buluntular) Fünfschilling, S.-Lafli, E. (2013). *Hadrianopolis II: Glasfunde des 6. und 7. Jhs. aus Hadrianoupolis, Paphlagonien [Türkei]*, *Internationale Archäologie*, (123), Verlag Marie Leidorf, Rahden/Vestfalya.; Lafli, E. (2009b). "Glass from Hadrianopolis (Paphlagonia)", *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*, (Ed. E. Lafli), Tübitak Yayınları, İzmir, ss.161-170.; (Nekropoller ve Tapınım Alanları) Lafli, E.-Christof, E. (2012a) "Drei neu entdeckte Phallossteine aus der Chora von Hadrianopolis", *The Black Sea, Paphlagonia, Pontos and Phrygia in Antiquity, Aspects of Archaeology and Ancient History*, (Ed. G.R. Tsetschladze, E. Lafli, J. Hargrave, W. Anderson), British Archaeological Reports, International Series 2432, Oxford, ss.163-170.; Lafli, E. (2007) "A Roman Rock-Cult Niche at Paphlagonian Hadrianoupolis", *24.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, ss.44-66.; (Yazıtlar) Lafli, E.-Christof, E. (2012). *Hadrianopolis I: Inschriften aus Paphlagonia*, British Archaeological Reports,

Erzurum Atatürk Üniversitesi'nden Doç.Dr. Vedat Keleş yönetimindeki ekip 5 Ağustos 2010 tarihinde Hadrianopolis'te restorasyon çalışmalarına başlamıştır (Keleş vd, 2011: 46). İlk sene aşırı tahribat kaynaklı tespit incelemelerine ağırlık verildiği için kazı yapılamamıştır. Bu minvalde devam eden altı sene boyunca tamamlanmış kazıların 'restorasyon- konservasyon' çalışmaları ile ilgilenilmiştir (Keleş- Çelikbaş, 2013: 367). Karabük Üniversitesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Doç.Dr. Ersin Çelikbaş'ın 2016 itibariyle devraldığı kazı çalışmaları halen devam etmektedir. İlk sene kazısı tamamlanan yerler; Chora Kilisesi, Dört Nehir Kilisesi, Hamam A, Hamam B ve Geç Roma Konutu olup 2017'de Kuzeybatı Nekropol Kilisesi ve Güney Nekropolü'nde kazılara başlanmıştır (Keskin vd, 2021: 9). 2020 itibariyle kazıların devamına ek olarak çevre düzenleme, ortaya çıkarılan binaların korunması ve yayın üzerine çalışmalara yoğunlaşmıştır.³⁶ 2021 sezonunda kent ile ilgili altyapı çalışmaları devam etmiş ayrıca Kare Planlı Yapı olarak adlandırılan yerin kazısı tamamlanmıştır.

International Series 2366, Hadrian Books, Oxford.; (Sikkeler) Laflı, E.-Lightfoot, C.-Ritter, M. (2016). "Byzantine Coins from Hadrianoupolis in Paphlagonia", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 40(2), Birmingham, ss.187-206.; (Kimistene) Laflı, E.-Christof, E. (2011). "Der kaiserzeitliche Tempel von Asartepe/Kimistene in der Chora des Paphlagonischen Hadrianopolis Ergebnisse der Prospektion von 2005", *Istanbul Mitteilungen*, (61), ss.233-285.

³⁶ V. Keleş, E. Çelikbaş, A. Yılmaz (2021) *Paphlagonia Hadrianopolisi: 2010-2014 Sezonları*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.; Keleş, V.-Çelikbaş, E. (2013). "Paphlagonia Hadrianopolisi'nde Bulunmuş Kapı Temalı Mezar Steli", *Journal of Turkish Studies*, (8), ss. 365-376; Kılavuz, B. N. ve Çelikbaş, E. (2013). Eliüşük, M. (2022). "Paphlagonia Hadrianoupolis'inde Üretim ve Ticaret", *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), ss.1-20. "Paphlagonia Hadrianoupolis'i", *Tarihi Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2(3), ss.159-214.; Çelikbaş, E. (2019) "Hadrianopolis Kilise C Yapısı'nda Ele Geçen İki Adet Yün Tarağı Üzerine Değerlendirme", *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 20(1) ss. 74-82.; Çelikbaş, E. (2019b). "Hadrianoupolis Kilise C Mozaikleri Konusunda Bir Ön Değerlendirme", (Ed. A. Işık, T. Aydeniz, İ. H. İmamoğlu), *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, Karabük, ss.290-295.; Keleş, V.-Çelikbaş, E.-Yılmaz, A. (2011), "Hadrianoupolis 2010 Yılı Çalışmaları (İlk Sezon)", 33.Kazı Sonuçları Toplantısı, C.1, Ankara, ss.39-53.; Keleş, V.-Çelikbaş, E. (2013). "Paphlagonia Hadrianopolisi'nde Bulunmuş Kapı Temalı Mezar Steli", *Journal of Turkish Studies*, (8), ss.365-376.; Keleş, V.-Çelikbaş, E.-Yılmaz, A. (2019). "Paphlagonia Hadrianoupolis: Antik Çağ'da Bir Hac Merkezi", *Rıfat Ergeç Armağanı*, Ankara, ss.199-206.; Keleş, V.-Çelikbaş, E. (2019). "Hadrianoupolis Nekropollerini ve Mezar Tipleri", *Aizanoi IV. Özel Sayı: Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ed. E. Özer), Ankara, ss.187-211.; Verim, E. (2019). "Paphlagonia'da Bir Piskoposluk Merkezi: Hadrianopolis Antik Kenti", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, Karabük Üniversitesi Yayınları, Karabük, ss.276-289.; Eliüşük, M.-Çelikbaş, E. (2018). "Safranbolu'dan Alınlık Tipli Bir Mezar Steli", *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (18), ss.33-47.; Verim, E. (2020). "Paphlagonia Hadrianoupolis'i Kilise A Mimarisi Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), ss.383-407.; Oyarçin, K. (2019). "Sikke Buluntuları Işığında Hadrianoupolis Kilise C Yapısı", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, (Ed. A. Işık, T. Aydeniz, İ. H. İmamoğlu), ss.442-451.; Çelikbaş, E.-Verim, E. (2022). "Hadrianopolis Topoğrafyasının ve Doğal Kaynaklarının Kentteki Etkileri (2017-2020 Sezonları)", *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), ss.58-86.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYO-EKONOMİK YAPI

2.1. Paphlagonia ve Honarias

Antik Çağ'da Paphlagonia Bölgesi batısında Bithynia, doğusunda Pontos güneyde Phrygia ve Galatia ile çevrili konumuyla hareketli bir coğrafyaya sahiptir. Bu jeopolitik konumuna ek olarak kuzeyinde bulunan önemli limanlar bölgenin kıymetini artırmaktadır. Tarımın bu dönemde her toplum için temel bir uğraş olduğu düşünüldüğünde üreten bir toplum için gereken sadece bu ürünlerin dağıtılacağı pazardır. Deniz ve karayollarının getirdiği imkânlarla Paphlagonia kendine has ürünlerin önemli bir tedarikçisi olmuş ve bu ürünler yüzyıllar sonra bile bölgenin yerleşik bir değeri olarak yaşamaya devam etmiştir. Bu coğrafyayı Roma ekonomisine bağlayan temel geçim kaynakları kerestecilik, tarım, köle ticareti, balıkçılık, deniz ve nehir taşımacılığı, madenler ve bağıcılıktı. Her ne kadar antik kaynaklar Pontos Euxine (Karadeniz) ekonomisiyle ilgili yetersiz kalsa da son çalışmalar bu konuda bize fikir vermektedir. Bölgenin zaman zaman başka eyaletler arasında sınır değişikliği yaşaması ekonomik hayat üzerinde büyük bir etki yaratmamış çizilen sınırlar sadece politik ve siyasi bir faktör olarak kalmıştır. Bu sebeple Honarias ekonomisi de bu başlık altında değerlendirilecektir.

2.1.1. Geçim Kaynakları

Roma ve Erken Bizans Dönemlerinde kent ve kırsal yerleşimlerin birçoğu tarım toplumu niteliğindedir (Kan-Şahin ve Laflı, 2019: 22). Özellikle arazi ve iklim bakımından elverişli alanlarda temel geçim kaynağı genellikle toprağa dayalıydı. Paphlagonia'nın üst kısımlarında araziler de oldukça verimli olup bostanlarla bezenmişti (Strabon, XII, III, 1; Bazna, 2014: 114). Geç Antik Çağ'da tarım ve hayvancılık faaliyetleri için kıyı ve kıyıya yakın alanlarda düz araziler bulunduğu ayrıca nehirlere yakın geniş vadiler üretim faaliyetlerine olanak sağladığı bilinmektedir (Kan-Şahin - Laflı, 2015: 37). Honarias'da yetiştirilen tarımsal ürünler tahıl, meyve ve fındık (ponticae nuces); kıyı kesimlerde ise buğday ve üzüm tarımı önemli yer tutar (Drakoulis, 2012: 84). Tarımsal faaliyetlerin yanı sıra deniz ticareti ve balıkçılığın

yürütüldüğü antik yazarlarca kaydedilmiştir. Özellikle hinterlandın temel geçim kaynağı olan kereste ihracatı bölge için oldukça önemliydi. Bir diğer üretim sektörü bakır ve mineral tuz çıkarılmasıdır (Drakoulis, 2012: 85).

Honorias'tan ele geçen özellikle vergi gelirleri hakkındaki yazıtlar sayesinde Anadolu'nun kırsal organizasyonuna yönelik bilgiler elde edilmiştir (Bell, 2013: 102). Bölge ekonomisinde Heraclea Pontica (Karadeniz Ereğlisi) ve Tieion (Filyos) kentlerinde üzüm yetiştiriciliğine bağlı olarak şarap üretimi, tarım, deniz ticareti ve balıkçılık faaliyetleri önemli ölçüde gerçekleştirilmiştir (Kan-Şahin ve Laflı, 2019: 22). Bölgenin iç kesimlerinin büyük bölümünün dağlık olması sebebiyle gemi yapımı ve ev inşası için kullanılmak üzere odun ve kereste ihracatı önemli bir aktivite olmuştur (Belke, 1996: 139; Drakoulis, 2012: 85). Üretim faaliyetleri arasında hayvancılığın yer almasında büyük nehirlerin ve geniş vadilerin mevcudiyeti etkilidir (Kan-Şahin ve Laflı, 2019: 22).

2.1.2. Tarım ve Hayvancılık

Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı olan Paphlagonia'da tahıl ekimi belli ürünler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu tek başına üretimin ormancılık ve hayvancılığın gerisinde kaldığının bir işareti olarak alınabilir. “Buğday İmparatorluğu” olarak da anılan Roma Dönemi'nde buğday tarımı diğer tahıl türlerine nazaran hâkim duruma geçmiştir (Zengin, 2015: 2). Bithynia'nın çeşitli yerlerinde *Zeopyron* (kılçıksız buğday) ekimi, daha sonra Honorias'ın bir parçası olan Crateia ve Claudiopolis kasabaları da dâhil olmak üzere eski zamanlardan beri belgelenmiştir (Belke, 1996: 140). Paphlagonia'da Hitit ve Phrygler tarafından üretimi yapılan ve *Zız* olarak isimlendirilen buğday türü günümüzde ise siyez ve kaplıca adıyla bilinir (Zengin, 2015: 13). Genellikle bulgur olarak faydalanılan siyez Bizans Dönemi'nde - günümüzde de hâlâ yaygın- lapa/keşkek formunda tüketilmiştir (Dalby, 2004: 71). Tahılın sapları da hayvanlar için önemli bir besin kaynağıdır. Siyezle akraba olan bir diğer buğday türü Antik adı *zeia / olyra* olarak da bilinen gernik olup daha az kaliteli ve besleyici yapısıyla daha çok kıtlık, yoksulluk zamanlarında tüketilmiştir (Doğar-Armağan, 2015: 20). İki tür de bölgede yaygın olup, bilhassa günümüzde Kastamonu'da ekimi sürmektedir.

Paphlagonia’da buğday ekimi yaygın görünse de miktarların daha geniş ölçekte ihracat için yeterli olup olmadığı tartışmalıdır. Bizans Dönemi’nde Amnias'tan Merhametli Aziz Philaretos'un³⁷ yaşamı konu hakkında bazı ipuçları içerir. Aziz’in Vita'sının bahsettiği Galatia ve Pontos'ta da bulunan 48 ayrı mülk (proasteia) içeren geniş arazi, esas olarak sığır yetiştiriciliği için kullanılıyordu (Kazhdan ve Kaplan, 1994: 81; Belke, 1996: 140). Yüz çift öküz (proasteion başına yaklaşık iki çift) muhtemelen esas olarak çiftçilik ve dolayısıyla tahıl yetiştirmek ve belki de yük çekmek için kullanılıyordu (Evert-Kappesowa, 1963: 33-37). Philaretos'un yoksullaşmasından sonraki dönemlerde en azından kişisel tüketim için gerekli olan tahılın (sitos, buğday) ve hasadın belirli bir kısmı (ayrıca vergi ödemek için) Amnias'daki küçük aile işletmeleri tarafından yetiştirildiğini kanıtlamaktadır. Philaretos bir çift öküz ve ona karşılık gelen bir tarlaya sahip olduğu sürece, ailesini bununla besleyebilirdi. Bu son öküzlerini eşini kaybetmiş ve dokuz çocuğa sahip olan fakir bir çiftçiye verdiğinde, kendi ailesi aç kalmaya başlarken, bu çiftçi geçimini sağlayıp borçlarını ve vergilerini ödeyebilmiştir (Kaplan, 1992: 256; Belke, 1996: 141). Ayrıca Philaretos’un hayatı kırsal alanda oldukça az çalışılmış ama döneminin önemli ekonomik kaynağı olması gereken işçiler ve köleler kavramını anlamamız için mühim bir tanıktır (Lefort, 2001: 241).

Geç- Orta Bizans Dönemi’nde İmparator VIII. Mihail Paleologos (MS 1259-1261), Paphlagonia Eyaleti’nin “*e grande e piena di belle Riviere, Fiumi e Laghi e Erbazo e ben coltivata*” yani “büyük ve güzel rivieralar, nehirler ve göller ve erbazo ile dolu ve iyi ekilmiş” olduğunu belirterek çayır ve tarlaların güzelliğine atıfta bulunur (Hopf, 1873: 144; Belke, 1996: 141). Ancak bu iltifat Paphlagonia kentlerini zenginleştirmeye yetmemiştir. Zira elde ettikleri ürünleri bölgelerarası ticaretle dış pazarlara satmak için iki seçenek ya Constantinopolis ya da Pontos limanlarıydı. Ancak bu sevkiyatı yönetebilen tüccarlar için oldukça kazançlı bir rotaydı. Zira bölgelerarası ticaret, uluslararası ticaretin yanı sıra Mora'nin mureksinden Pontos'un keten kumaşına, Paphlagonia domuzuna, Suriye'den Constantinopolis'e Seleukia veya

³⁷ MS 8. yüzyılda Paphlagonia’da yaşamış bir aziz olup, zengin ve ünlü bir aristokrat aileye mensuptu. Cömertliği ile de meşhur bu zat azizliğini dönemin siyasi zemininde, belli bir bağış yoluyla satın aldığı söylenmektedir. Eline 600 sığır (çiftçilik için damızlık olarak kullanılan 100 çift öküze ek olarak), merada 800 kısrak, 800 at ve katırların yanı sıra 12.000 küçük sığır ve Amnia'da 250 kovan geçmiştir (Kaplan, 1992: 80; Belke, 1996: 144).Tahıl üretimi kendi geçimini sağlamak için olsa da (Kaplan, 1992: 80), Philaretos, servetini tamamen veya büyük ölçüde hayvancılıktan almış gibi görünmektedir; ayrıca hayat hikâyesinde belirtilmeyen yün, süt ve süt ürünleri, satılık et ve hayvanlar (öküz ve at) gibi gelir getiren yan ürünlere de sahip olmuştur (Kaplan, 1992: 40,74,79).

baharat söz konusu olduğunda Trabzon üzerinden gelen doğu ticaretinin baharatlarına ve ipek kumaşlarına kadar tüm imparatorluğu da içeriyordu (Laiou, 2001: 725). Ayrıca Paphlagonia kıyılarından ve komşu bölgelerinden (Pontos ve Bucellarion), özellikle Orta Bizans Dönemi'nde genellikle ekmek kıtlığı olan Kırım'daki Cherson'a tahıl ticareti yapılmıştır. Bu nedenle MS 7. yüzyılın ortalarında Cherson'a sürgün edilen Papa Martin I, Eylül ayından önce ekmeklik tahılların sadece hububat, şarap ve zeytinyağı getiren ve Cherson'dan Romanya'ya tuz taşıyan gemilerin mürettebatından satın alınabildiği konusunda şikâyetinde bulunmuştur (Teall, 1959: 118; Romanchuk, 1992: 203). Fakat bu gemilerin ürünlerini Romanya'nın hangi bölgelerinden getirdikleri konusu aydınlatılamamıştır (Belke, 1996: 141).

MS 9. / 10. yüzyıl için daha kesin bilgilere ulaşılabilmektedir. Cherson bu dönemde geçici olarak da olsa tahıl (sitos, buğday), şarap ve diğer ürünlerin ithalatına (önemli ölçüde Bucellarion, Paphlagonia ve Pontos kıyılarındaki gemiler tarafından yapılan) bağımlıydı (Romanchuk, 1992: 203). VII. Constantinus (MS 913–959) tahılın (diğer meyveleri de içeren genel bir terim olan gennema) Amisos (Samsun), Paphlagonia, Bucellarion ve Armeniacon kıyılarından sevk edildiği belirtilmiştir ve hayatlarını sürdürebilmek için Chersonluların bu coğrafyaya bağımlı olduğunu bildirmiştir (Konst. Porph., VII, I). Ancak yine de tahılın ve diğer ürünlerin gerçekte nereden geldiği açıkça belirtilmemiştir. Pasaj, bunların yerel ürünler olduğunu öne sürer, ancak tüccarların imparatorluğun diğer bölgelerinden satın alıp kendi limanlarında depoladıkları göz ardı edilemez. Aktarılan pasajlardan Paphlagonia ve komşu bölgelerde önemli bir tahıl ihracatının miktarı hakkında net bir sonuç çıkarılamamaktadır. Hatta zaman zaman iklimsel sebeplerle kendini beslemekte dahi zorlandığı kayıtlıdır. Örneğin Honorias ve Paphlagonia'da tarlaları ve bağları kurutan Mayıs rüzgârlarının yol açtığı bir kıtlık sırasında başkent halkı İmparator Nikephoros Phokas'ı (MS 963 - 969) etkin bir şekilde müdahale etmemekle, kardeşi Leo'yu da spekülâtorlerle (sitokapeloı) bağlantılı olmakla suçlamıştır (Dagron, 2001: 452).

Bağcılık, Antik Çağlarda ve Bizans Dönemi'nde Paphlagonia ve Honorias'ta oldukça yaygındı; kıyıdaki iklimsel ve coğrafi koşulların uygunluğu sebebiyle batı kesimler öncelikli olmak üzere, aşağı havzalarda Prusias ve Orta Anadolu yaylalarına geçiş bölgesi Pompeiopolis'te bağcılıkla uğraşmıştır. (Belke, 1996: 142). Antik kaynaklar -özellikle Heraclea ve Tios'ta- Erken Bizans Dönemi bağcılığında bahsetmektedir (Belke, 1996: 142). Ek olarak, Roma sikkelerinin üstünde yer alan

asma, üzüm ve Dionysos ile ilgili betimler ve bazı yerlerde gezginlerin gözlemleri bağıcılığın bir kanıtıdır (Ameling, 1994: 120; Marek, 2003: 147). Prusias sikkelerinde görülen Dionysos imgesi ile teyit edilen bağ faaliyetleri, 19. yüzyıla kadar devam etmiştir (Ameling, 1994: 120). Öte yandan Pompeiopolis'te üzerinde bir üzüm, bir asma, asma bıçağı ve çapanın tasvir edildiğı MS 242'den kalma bir mezar kuvvetle muhtemel bir şarap üreticisine aitti (Belke, 1996: 142; Marek, 2003: 147).

Günümüzde Bithynia'dan Pontos'a kadar uzanan arazilerde çoğunlukla ihracat amacıyla yetiştirilen fındık, dağlık Karadeniz kıyılarının en önemli tarım ürünüdür (Belke, 1996: 142). Tamamı yerli üretim olan bu ürün, Asya ve Yunanistan'a Pontos'tan gelmiş ve bu nedenle Ponticae nuces olarak adlandırılmıştır (Broughton, 1938: 611). Ancak ürün kimi kaynaklarda xapua olarak geçmektedir ki bu ya farklı bir söylenişi ya da özel bir türü düşündürür. Bu iki isim, fındıkların ana dağıtım alanını uygun bir şekilde tanımlamaktadır. Ayrıca ürünün en maliyetli formu olan fındık yağının dağıtımı, mühürlü amphoralarda muhafaza edilerek Amastris'ten yapılmıştır (Belke, 1996: 142). Paphlagonia hakkında badem ve kestaneden de bahsedilmektedir (Broughton, 1938: 612). Ek olarak Gangra'daki elmaların iyi olduğı belirtilir. Bu ürünler için çok eski kayıtlar olmayıp ancak Geç Bizans Dönemi'ne ait belgeler vardır (Belke, 1996: 143).

Paphlagonia kırsalının ana zenginliğı -bugün bile hâlâ olduğı gibi- yüksek ormanlarıydı (Hirschfeld, 1883: 276). Elde edilen keresteler özellikle gemi yapımında kullanılmış, ihraç edilmiş (İstanbul'a ve Karadeniz'in kuzey kıyılarına) ve kısmen de olsa ülkenin içinde, sahil kasabalarında, iç kısımlarda ve haliçlerinde işlenmiştir. Ancak bu ürünlerin sevkiyatında yaşanan zorluk uzak mesafelerde maliyeti arttırmıştır. Bu nedenle ağaç gövdeleri genellikle daha büyük nehirler (Sangarios, Melen Çayı, Hypios, Devrek Çayı, Ladon, Billaios, Parthenios) üzerinden (istisnai olarak Düzce-Bolu, Claudiopolis bölgesinden) taşınmıştır ve denize giden yollar (Akçakoca, Dia) aracılığıyla sevk edilmiştir. (Belke, 1996: 139). Benzer koşullara Antik Çağ ve Bizans Dönemi'nde de rastlanmaktadır.

Paphlagonia'nın hemen doğusundaki Sinopitis (Sinope Kasabası) ve Bithynia'ya kadar uzanan tüm kıyı sıradağları iyi ve kolay taşınabilir özelliğıyle gemi yapımında kullanılan kereste için oldukça uygun bir ortam sağlamıştır (Strabon, XII, III, 12; Bazna, 2014: 114). MÖ 4. yüzyıldan bu yana Sinope'nin doğusundaki Amisos'a

kadar olan alan için övgü dolu sözler söylenmiştir (Belke, 1996: 139). ‘Sinopia/Sinopie’ isminin kaynağı Cappadocia’nın hem pigment hem de tıbbi açıdan önemli olan ‘kırımızı aşı boyasını’ limanları üzerinden denizaşırı sevkiyatını üstlenmesiydi. Ayrıca Küçük Asya’nın iç ve doğu kesimleri sahip olduğu malların ticaretini bu liman yapmaktaydı. Sevkiyatı en çok yapılan ürünler; kaymaktaşı- oniks gibi yarı değerli taşlar, Pontos madenleri (özellikle Trapezus’ta bulunan demir madeni), yün, deri ve kölelerdi (Mitchell, 1993: 82).

MS 9.- 10. yüzyıla gelindiğinde Paphlagonian ve Bucellarion Catepano'ye bağlı olan thema filolarının tamamı Paphlagonia’daki yerel tersanelerde inşa edilmiştir. Gemi ve teknelerin bölgesel üretimi, özellikle Amastris ve Heracleia gibi liman kentlerini lider bir nakliye merkezlerine dönüştürmüştür. Hagiografik olarak, Erken Bizans Dönemi’nde Heracleia'daki (başka bir versiyona göre Sinope'de), denizcilerin koruyucusu azizi olan St. Phocas'ın babasının bir gemi yapımcısı (naupegos) olduğu bir tersanenin kanıtı vardır (Van de Vorst, 1911: 80). “Paphlagon ağacı” ile ilgili bir sonraki somut bilgi de, 1404 yılında Kastamonulu İsfendiyaroğulları'na ait olan Kinolis (Ginoğlu) bölgesinde yetişen ve özellikle tatar yaylarının üretimi için uygun olan ağaçlardan bahsedilir (Clavijo, 1928: 107; Belke, 1996: 139).

Özellikle gemi ve ev inşası için gereken büyük kerestelerin yanı sıra ‘şimşir ağacı’ da Paphlagonia’nın değerlerindedir; bu ağaç, hem çok yoğun ve güçlü kalitede odun üretmiş hem de küçük alet ve nesnelerin yapılmasında oldukça kullanışlı olmuştur. Antik kaynaklara göre Paphlagonia’daki şimşir, esas olarak Cytoros ve dağlık bölgelerinde ve genel olarak Amastria bölgesinde yetişmiştir (Robert, 1962: 147 vd). Bizans Dönemi’nde Paphlagonia’da yetişen şimşir ağacından bahsedilmezken, modern zamanlarda işlenmesi ve ihracatı (özellikle 18. ve 19. yüzyılda) hakkında birçok bilgiye ulaşılabilmektedir; bu da Bizans Dönemi’nin ötesine geçen bir sürekliliğin kanıtıdır. (Belke, 1996: 140; Marek, 2003: 100).

Paphlagonia ve Honorias'ın geniş arazileri hayvancılık (büyük ve küçükbaş hayvanlar), tarım ve bahçecilikten daha büyük bir rol oynamış, bu durum Bizans belgeleriyle teyit edilmiştir (Belke, 1996: 43). Bölgenin dağ ve havza yani yoğun ormanlık alanların dışındaki her yerde büyük sığırlar için bile verimli otlaklar bulunur. Strabon, Paphlagonia'nın kendisi hakkında yorum yapmaz, ancak özellikle sığırlar için iyi bir otlak olan *Salona* olarak adlandırılan Bithynium (Claudiopolis) çevresindeki

alana işaret eder (Strabon, XII, IV, 7).³⁸ Burada inek peyniri olan (koyun veya keçi peyniri değil) *Salonitis* adı verilen bir peynir üretilmiştir (Strabon, XII, IV, 7). *Paphlagonia Peyniri* Bizans Dönemi'nde oldukça iyi bir üne sahipti; Michael Psellos, bir mektubun tamamını genel olarak peynir üretimine ve özellikle de Paphlagonia Peyniri'ne ayırmıştır (Belke, 1996: 143). Patrik I. Nikolaos da, Protospatharius ve Paphlagonia Yargııcı Leo'ya gönderdiği bir teşekkür mektubundan, koyun peynirinin Paphlagonia'da da yapıldığını ve bazen de (hediye olarak) Constantinopolis'e gönderildiğini anlıyoruz (Patr. Nicholas I: 422; Belke, 1996: 143).

Paphlagonia, başkent için önemli bir et tedarik kaynağı ve büyük bir hayvan yetiştirme alanı olarak bilinirdi. Yetiştirilen sığırlar, domuzlar, koyunlar, eşekler, inekler ve atlar önce Nikomedia ve Pylai'ye götürülür, oradan da tekneyle Constantinopolis'e gönderilirdi (Lefort, 2001: 263 vd). Orta Bizans Dönemi'nde genellikle korunmuş halde (muhtemelen tuzlanmış) hazırlanıp Constantinopolis'e satılan domuz eti ile tanınıyordu. Michael Psellos'un Paphlagonia'dan gelen İmparator Ioannes Dukas'a yazdığı bir mektupta buna bir gönderme bulunmaktadır: "*Başkentte, (tabii ki özel kalitesinden dolayı) kızartılıp kaynatılmış ve konserve edilmiş, ancak neredeyse çiğ domuz eti tüketiliyordu*" (Belke, 1996: 144). Ayrıca Lucian Timarion'da domuz eti ile (küçümşenen) Paphlagonialılar arasında bağlantı da kurar, ancak burada kastedilen Constantinopolis'deki Paphlagonia domuz ve etlerinin satışı mı yoksa Paphlagonialıları aşağılama klişesine yeni bir varyant mı olduğu kesin değildir (Baldwin, 1984: 76)³⁹. Ayrıca toplu sevkiyatlar haricinde ferdi satışlar da oldukça yaygındı, çünkü mallarını daha yakınlardaki köylü pazarlarında, bir tür tekel elde etmeye çalışan profesyonellerin engellemesi olmadan kendi başlarına satabiliyorlardı (Dagron, 2001: 456). Ancak bu tip satışların o dönem için takibi pek kolay olmadığından toplu sevkiyata kıyasla ne kadar tercih edildiğini bilemiyoruz.

Korunmuş haldeki (tuzlanmış) balık ihracatında tartışmasız en önemli ürün özellikle Heraclea, Tios ve Amastris kentlerinin balıkçıları tarafından karmaşık teknik ve ekipmanlarla iyi organize edilmiş balıkçılık gezilerinde yakalanan ton balığıydı (Burstein, 1976: 5). Ayrıca Heracleia, Lykos, Tios ve genel olarak Paphlagonia

³⁸ Buradaki zengin meralar 19. yüzyıl ve sonrasında bölgeye gelen araştırmacılarının da dikkatini çekmiştir (Perrot- Guillaume- Delbert, 1862: 43; Leonhard, 1915: 350; Robert, 1962: 139).

³⁹ "*Ancak, işe kızabilecek saygın bir insan sınıfı değil, daha çok, Hades'e biraz domuz eti ile gönderilmekten kendisi için bir kazanç elde edecek olan pazardaki o pis Paphlagonialılardan biri olmalı*" (Baldwin, 1984: 76).

kıyılarında avlanan gudgeon (yem olarak kullanılan kayabalığı) da buna örnek gösterilebilir; ancak ürünün o dönemde piyasa değeri oldukça düşüktür (Broughton, 1938: 626; Belke, 1996: 145). Sinope, Strabon'a göre Paphlagonia'da bir yarımada'nın boynu üzerinde kurulmuştur ve berzahın her iki tarafında iç ve dış limanları ile oldukça kaliteli palamut dalyanları bulunur (Strabon, XII. III. 11). Ayrıca ekonomisinde balıkçılık önemli olup kent üretim faaliyetleri arasında ikinci sırada yer almıştır (Bazna, 2014: 114).

2.1.3. Taşımacılık Faaliyetleri

Antik dönemlerden beri iskân gören Küçük Asya'nın kuzeyi coğrafi koşulları sebebiyle ticaret ve seyahat için zorlu bir alandır. Kuzeyde Pontos Denizi, iç bölge de dağlarla çevrili engebeli arazisi sebebiyle bölge içi taşımacılık daha zordur. Ancak bölge sakinleri bu duruma uyum sağlayıp elindeki imkânları en iyi şekilde değerlendirmeyi bilmiştir. Öncelikle bol miktarda sahip olduğu kereste ile gemiler yapıp iç bölgelere nehirler, dış bölgelere de deniz yoluyla bağlanmış ve kentlerini önemli ticaret merkezine çevirmiştir. Nehir ya da deniz yoluyla erişime kapalı yerlerde de –daha çok İç Paphlagonia ve Honorias- düzenlenen panayırlar ile ekonomik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Karayolu sevkiyat için zorlu olsa da daha çok tarım ve hayvancılıkla meşgul bölge halkı için önemli bir gelir kaynağı olmalıdır.

Paphlagonia ve Honorias kentleri veya bu kentlerden geçen gemilerle yapılan ticaret çoğunlukla deniz yoluyla gerçekleşmekteydi. Bizans Dönemi'nde bu güzergâhta karadan önemli bir ticaret yolunun olması pek olası değildir. Buna ek olarak ihraç edilebilir ürünler (kereste veya fındık gibi) büyük ölçüde kıyı bölgelerinde üretiliyordu (Brandes, 1989: 158). Karadeniz'in güney kıyısındaki şehirlerin Antik Çağlardaki kapsamlı ticari ilişkilerinden daha önce bahsedilmişti. Bizans Dönemi boyunca Karadeniz'de belli bir ticaret şüphesiz devam etmiştir (Brandes, 1989: 136). Ancak bu ticarete özellikle MS 7. ve 8. yüzyılda önemli miktarda düşüş gözlemlenmiştir (Brandes, 1989: 153; Belke, 1996: 147). MS 8. yüzyıla kadar Karadeniz'de ticari hayat Akdeniz'den daha aktifken sonrasında akınlarla da yıpranan imparatorluğun oluşturduğu filolar ile emniyet faaliyetlerine yoğunlaşmıştır. Yine de yaşanan düşüşe rağmen ticari hayat tümüyle durmamış bu kentler eyalet sınırlarındaki diğer yerlere nazaran zenginlik ve önemini muhafaza etmiştir.

Edebi kaynaklarında geçen somut bilgilere ancak MS 8. yüzyılın sonları ve 9. yüzyılın başlarında ulaşılabilmektedir. Bu dönemde Amastrisli tüccarların Trapezimi'de hile ile suçlandıkları ve sadece Amastrisli Aziz Piskopos Georgios'un müdahalesiyle ölüm cezasından kurtarıldıkları bilinmektedir (Brandes, 1989: 130). Şehrin bilinen tek şehidi Aziz Hyakinthos, Encomium'unda, Amastris hem Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan "İskitler" hem de güneydeki sâkinlerle ticareti sürdürerek gelişen bir ticaret şehri olarak tasvir edilmiştir (Abrahamse, 1967: 303). Fakat hangi ürünlerin ticaretinin yapıldığı aktarılmamıştır. Kırım özellikle de Cherson ile ticareti üzerine bilgilere MS 9. ve 10. yüzyılda ulaşılmaktadır (Abrahamse, 1967: 141). Daha önce de belirtildiği gibi Cherson, Orta Bizans Dönemi'nde tahıl, şarap ve diğer malların ithalatına bağımlıydı ve esas olarak Peçeneklerden ithal ettikleri deri ve balmumunu satıyordu.

MS 9. ve 10. yüzyıldan itibaren, Paphlagonia'da (muhtemelen iç kısımlarında) tamamen yerel mal satışı ve değişimi için kullanılmış olan panayır alanlarına (panegyreis) iki referans vardır. Bunlardan biri hagiografik rapor olup yılda bir kez öküz arabasıyla fuara giden Metrio'nun Paphlagonialı bir çiftçisinden bahseder ve kısmen ürünlerini satmış, kısmen de tüketim malları ile takas etmiştir. Ancak bu fuar küçük bir çiftçi pazarı değildi. Bu hikâyede, yatırım yaptığı 1000 nomismata değerindeki sermayesiyle ticaret yaparak 500 nomismata kâr elde eden daha büyük bir tüccar hakkında da bilgi edinilmektedir (Brandes, 1989: 159; Belke, 1996: 148). Ayrıca Paphlagonia'da özellikle saygı gören Aziz Georgios Günü'nde, azizlerin bayramı kutlanmış ve Aziz Georgios Kilisesi'nin etrafında fuarlar düzenlenmiştir (Brandes, 1989: 158; Belke, 1996: 148). Bizans İmparatorluğu'nda MS 10. ve 11. yüzyılların sonlarından itibaren sahip oldukları ayrıcalıklara rağmen, özellikle İtalya'nın Venedik, Pisa ve Cenova cumhuriyetlerinden yabancı tüccarların Karadeniz'e girmeleri yasaklanmıştır.

Deniz Taşımacılığı: Honorias ve Paphlagonia kıyıları, bölgeler üstü nakliye için ideal koşullar sunmuyordu. Sadece büyük gemiler için Pontos Euxine kıyılarında sık görülen fırtınalardan yeterli koruma sağlayan birkaç doğal liman vardı (Heracleia, Amastris, Tios) ve bunlar da büyük masraflar yaparak yapay iskeleler ile korunmak zorundaydı. Kuzey Anadolu Sıradağları, kıyı şeridinin büyük kısmı boyunca denizden dik ve engebeli bir şekilde yükselir, bu nedenle kıyı kentleri büyük ve kolay erişilebilir bir hinterlanda sahip olamamıştır. Bununla birlikte Heraclea, Prusias, Tios ve

Amastris'in siyasi ve ekonomik ilişkilerinin eski yazılı kanıtlarından da görülebileceği gibi, Antik Çağlardan beri sahil kasabalarının denizaşırı ticaretle çevrilmiş olması, hinterlant ile olan zor bağlantılarından kaynaklanmaktadır. Cherson, Tomi, Kallatis gibi denizaşırı liman şehirleriyle ve yukarıda bahsedilen Paphlagonia ve Honorias kentlerinin vatandaşlarının denizaşırı limanlarda varlığı da bunu kanıtlamaktadır (Belke, 1996: 136).

Antik Çağlar ve Bizans Dönemi'nde büyük ve iyi korunan limanlar (özellikle Heraclea, Tios ve Amastris) ile daha küçük iskeleler ve nehir ağızları hem acil durumlar hem de günlük ticaret için Pontos Euxine'in uzun mesafeli bağlantılarında büyük rol oynamışlardır (Belke, 1996: 137). Bir zamanlar sahil yolu olarak kullanılan Constantinopolis - Trapezunt (İstanbul-Trabzon) rotası için ayrıca üs görevi görüyorlardı. Buna bir örnek olarak, 15. yüzyılın başlarında Clavijo'nun bölgede Sangarios Halici, Heracleia, Rio (Tios), Parthenios Halici, Amastris, Dos Gastellos (Cytoros), Ionopolis ve Kinolis limanlarını içeren lejyon yolculuğu verilebilir (Clavijo, 1928: 104 vd). Clavijo Karadeniz'in kuzey kıyılarına, özellikle Kırım'a geçiş için Heracleia ve Amastris limanları üzerinden, bu rota boyunca Karambis Burnu'na yelken açmış ve ardından en kısa yoldan Pontos Euxine'ye geçmiştir. Denizaşırı ticarete ek olarak, Karadeniz'in tüm sahillerinde olduğu gibi Paphlagonia ve Honorias kıyılarında da yerel ticaret ve yolcu taşımacılığı için önemliydi ve 20. yüzyılın ortalarına kadar birçok sahil kasabası için dışarıya olan tek geçerli bağlantı bu olmuştur (Bryer ve Winfield, 1985: 18; Belke, 1996: 137).

Karadeniz'de ticaretin yanı sıra donanma da her zaman önemli bir rol oynamıştır. Roma Dönemi'nde karargâhı Sinope'de (Sinop) olan Karadeniz Filosu'nun bir bölümü Heracleia ait Amastris'te konuşlandığı bilinmektedir. MS 7.-8. yüzyılın sonunda Amastris, Karadeniz'deki imparatorluk donanması için güçlendirilmiş bir liman ve üs haline gelmiş daha sonra Paphlagonia Thema Filosu ile yakın iş birliği yapmıştır. MS 839'da Paphlagonia Catepano'sunun da bu filonun komutanı olduğu ispatlanmıştır. Komutanlığı geçici olarak Paphlagonia Filosu ile birleştirilen Bucellarion Thema Filosu Heraclea'da konuşlanmış olmalıdır. Her iki tema filosu da ayrıca sahillerin güvenliğinden sorumlu tutulmuştur (Belke, 1996: 137).

Nehir Taşımacılığı: Honorias Eyaleti'nde birçok nehir mal taşımacılığında su yolu olarak kullanılmakta, nehir ağızlarında kurulan kentler ise hem nehir

taşımacılığı hem de deniz ticareti için önem arz etmektedir (Kan-Şahin, 2019: 21). Bunların arasında Köroğlu Dağları'ndan geçerek Gerede Havzası'ndan beslenen (Billaiostal) ve bölgenin en uzun ve önemli nehirlerinden biri olan Antik 'Billaios Nehri' bulunur (Marek, 2003: 30; Kan-Şahin, 2019: 21). Bu nehir Tios'ta denize kavuşur, bu sayede kent limanları aracılığıyla iç ve dış pazarın yönetimini elinde tutmuştur. Tios'ta ele geçen yazılı eserlerin yanı sıra kent çevresinde bu nehirlerde ticari malların taşındığına ve canlı bir ekonomik yaşamın varlığına ilişkin veriler elde edilmiştir (Öztürk, 2015: 73 vd). Claudiopolis- Tios arası bağlantıyı sağlayan Billaios Nehri'nin geçtiği Gökçebey/ Üçburgu mevkiinde ticaret merkezi olduğu tahmin edilen yapı kalıntıları güzergâhın ekonomik ve sosyal değerini göstermesi bakımından önemlidir (Atasoy-Şahin, 2015: 418 vd).⁴⁰ Bir diğer Antik nehir olan Ladon, Geredeye kadar aynı lokasyonunda devam edip – burada 'Gerede Çayı' olarak bilinir- Karabük'te Billaios Nehri ile birleşir (Drakoulis, 2012: 81). Tarih boyunca bölgeye taşımacılık hizmeti yapmış olan nehir günümüzde de aynı amaçla kullanılmaktadır (Akyürek-Şahin, Uyar, 2006: 145 vd).

2.1.4. Doğal Kaynaklar

Paphlagonia yer altı kaynakları açısından pek zengin değildir (Bazna, 2014: 116). Bununla birlikte Strabon'da geçen pasaj Paphlagonia'da madencilik işlerinin varlığını kanıtlamaktadır;

“Pompeiopolis'teki Sandarakurgion Dağı (Kırmızı Zırnık Dağı) Pimolisa'dan (Sandarakurgion Dağı kıyısında bir kale) uzak değildir ve şimdi harabe halindeki bu krali kaleden ötürü ırmağın her iki yanındaki ülkeye Pimolisene⁴¹ denmektedir. Sandarakurgion Dağı'nın⁴² (Kırmızı Zırnık Dağı), yapılan madencilikten dolayı içi boşaltılmıştır, çünkü işçiler altında büyük oyuklar açmışlardır”

⁴⁰ Söz konusu güzergâhın Küçük Asya'nın içlerine kadar açılan büyük bir nehir ticaret yolu olduğu tahmin edilmektedir (Yıldırım, 2020: 4). Hadrianopolis'in de dâhil olması sebebiyle kent ekonomisi başlığında daha detaylı işlenecektir.

⁴¹ Pontos Cappadocia'sında Halys boyunca Amasseia'nın kuzey kısımlarını oluşturan topraklar (Bazna, 2014: 116, dn: 504).

⁴² Strabon Pompeiopolis topraklarında bulunan Sandarakurgion Dağı madenin işletilmesi için şu bilgileri verir : “Maden, vergi mültezimlerinince işletilmiş ve burada suçlarından ötürü pazarda satılan tutsakları madenci olarak kullanılmıştır. Çünkü işin zahmetinden başka, madendeki havanın ve cevherin berbat kokusundan ötürü burada çalışmanın hem öldürücü ve hem de dayanılmaz olduğunu söylerler; öyle ki işçiler kısa sürede ölmeye mahkûmdurlar. Bundan başka sayıları iki yüzden fazla olmayan işçiler devamlı hastalık ve ölümlerle telef olduğundan, ocak yararlanılmaya elverişli olmamakta ve dolayısıyla çoğu zaman çalıştırılmamaktaydı.”(Strabon, XII, III, 40)

(Strabon, XII, III, 40). Buradan çıkarılan arsenik madeni hem kırmızı ve turuncu boyalarda hem de tıpta kullanılmaktaydı (Magie, 1950: 187). Sahil köyü Sandarake'nin (Zonguldak) adı da Honorias sahilinde kükürt arseniğinin çıkarıldığını gösterir (Broughton, 1938: 623,693; Belke, 1996: 146). Ayrıca bölge volkanik faaliyetlerinden ötürü kayalar ve kaplıcalar bakımından da elverişli olup yer yer metalik madenlere de rastlanmaktadır.

Paphlagonia ve Honorias'ın çok fazla doğal kaynağı yoktur. Ama 'Paphlagonia Projesi' kapsamında yapılan çalışmalara göre; Küçük Asya'nın kuzeybatısında yer alan Ilıpınar mevkiine ait obsidyen buluntularının kaynağı, günümüzde Çankırı ilinin Orta ilçesine bağlı Sakaeli Köyü madenidir (Matthews, 2009: 80). Ayrıca ilçede bölge sâkinleri ve hatta daha ötesi için çekici olan önemli oranda çakmak taşı, çakıl taşları gibi kaynaklar da mevcuttur. Yine Çankırı'da beş bin yıl önce Hititler tarafından da kullanılan ve bugün hâlâ önemli bir yerel ekonomik faaliyet olan (özellikle Kaya tuzu Mağarası'ndaki) kaya tuzu Bizans Dönemi'nde de çıkarılmıştır (Belke, 1996: 145).

Paphlagonia'da metalik madenlere (demir, bakır) ait yataklar oldukça sınırlıdır. Ancak arkeolojik çalışmalar sonucunda bu kısıtlı kaynakların en erken dönemlerden itibaren işletildiğini düşündüren atölye, fırın ve cüruf buluntularına rastlanmıştır. Bizans eyaletleri Bithynia ve Honorias'ın sınırını oluşturan Sangarios ve Hypios'un alt kısımları arasındaki demir yataklarının işletilmesi, Pontos'taki Chalybian⁴³ adlı antik bir okulda ve daha sonra Rodoslu Apollonios'un "Argonautika"sında geçmektedir (Robert, 1962: 5 vd; Belke, 1996: 145). Tam olarak Sangarios ve Hypios arasında Çam Dağı'nda konuşlanan demir yataklarının ve antik kalıntıların keşfi de Apollonios'un açıklamalarını doğrulamaktadır (Robert, 1962: 7 vd). Kolonileştirilmesi muhtemelen Arkaik veya Klasik zamanlarda terk edilmiş bu yatakların Bizans Dönemi'nde yeniden çıkarılıp işlendiğine dair kanıt yoktur. Ancak muhtemelen bu madenler Osmanlılar tarafından da bilinmiyordu (Belke, 1996: 145).

Geç Bizans Dönemi'nden beri işletilen zengin bakır madenleri Kastamonu'nun kuzeyinde yer alan Küre Dağlarında bulunmaktadır. Paphlagonialılarda itibaren işletilen ancak günümüzde aktif olmayan bu madenden elde edilen ham ve işlenmiş ürünler (takı, obje, kap kakak vs) hem iç hem de dış pazara dağıtılmıştır (Kaya, 2016:

⁴³ Chalybe'ler, genellikle mükemmel demir dövücüleri ve hatta sürecin mucitleri olarak kabul edilmiş ve adlarından çelik için bir tanım olarak *chdybs* kelimesi türetilmiştir (Magie, 1950: 179).

9). Kastamonu/ Küre bakır madenciliği MS 14. yüzyıldan itibaren bölgede egemen olan ve madencilikten büyük kâr sağlayan Kastamonulu İsfendiyaroğulları tarafından da devam ettirilmiştir (Vryonis, 1971: 9). Venedikli ve Cenevizli tüccarlar da bu bakırla ticaret yapmışlardır (Belke, 1996: 145).

Paphlagonia ve Honorias'ta tektonik hareketlerin sebep olduğu termal kaynaklar çoktur ve bu kaynaklardan Roma Dönemi'nden beri faydalanmışlardır. Özellikle Ilıcakınık'ta (Claudiopolis'in 4 km güneyinde) kent sakinlerinin etrafına MÖ 2. yüzyılın başlarında büyük bir hamam yaptırdığı kaplıca oldukça önemlidir (Becker-Bertau, 1986: 3). Gangra'da Piskopos Hypatios'un mucizelerine atfedilen iki şifalı kaynak hakkındaki bilgiye ise sadece hagiografi ile ulaşılabilmektedir. Kutsal piskopos, dağın eteğindeki tuzlu ve acı suya sahip bir pınar olan Mala'yı (Halmyros'un üstünde) şifalı bir kaynağa dönüştürmüştür. Rivayete göre köyün yakınında bulunan Kobara'da Novatyalılar tarafından öldürülen Piskopos Hypatios'un kanının toprağa dökülmesiyle yerde şifalı bir kaynak fişkırmaya başlamıştır. Kızılcahamam'a bağlı "Sey Hamamı'nın" kaplıcalarında bulunan bazı mezartaşları, buraların Roma ve Bizans Dönemi'ndeki kullanımlarını kanıtlamaktadır (Belke, 1996: 146).

2.2. Hadrianopolis

Hadrianopolis; Paphlagonia'nın güneybatı kırsalında bulunan, sakinleri Asyatik özelliklere sahip bir yerleşim yeri idi. Hakkında Roma yönetimine kadar neredeyse bir bilgimizin olmayışı da muhtemelen hanedan yönetimi altında yaşayan bu kabile toplumunun kapalı ve kendi kendine yetebilen sosyo-ekonomik yapısıydı. Ancak Roma'nın bölgeye gelişiyle değişen organizasyonu bu yerleşimin pek çok alan gibi sosyal hayatına da bir düzen ve hareketlilik getirmiştir.

Hadrianopolis zaten bulunduğu kısıtlı imkânlar sebebiyle –özellikle coğrafi-birçok kent gibi tüketim değil mütevazi bir üretim kentiydi. İhtiyaçlarını kendine yeter şekilde temin etmeyi öğrenmiş kapalı bir ekonomik sisteme sahipti. Kentte ele geçen buluntuların birçoğu için (seramik, cam vs.)⁴⁴ atölye yeri tespit edilememişse de gösterdikleri üslup ve malzeme kullanımı yerli üretim olma ihtimallerini arttırmaktadır. Ayrıca bağcılık, kerestecilik, tarım ve hayvancılık bölgenin temel

⁴⁴ Buluntular ayrı bir başlıkta değerlendirilecektir.

uğraşlarıydı. Ancak muhtemelen bunları dış pazarlara ulaştırma imkânları kısıtlıydı. Hanedan yönetimindeyken artı üretimi ferdi olarak gelire çevirecek özgürlükleri olup olmadığını da bilemiyoruz. Ama Roma kurduğu yollar ve geliştirdiği taşımacılık faaliyetleriyle kentin gelişip dışarıya açılmasını sağlamış olmalıdır. Zira bu tarih sonrası kentle ilgili ekonomik kaynaklar çoğalmaktadır. Yine de kesin olan şudur ki: kent elindeki imkânlarla üretime aşınaydı ve bunu bölgeler hatta kıtalar arası sevkiyata müsait kara ve deniz güzergâhlarına yakın konumdaydı. Kent bu avantajını iyi kullanmış olmalı ki saldırı ve akınlar sonucu bölge terkedilene kadar gelişimini artan bir ivmeyle sürdürebilmiştir.

2.2.1. Şarap Üretimi ve Bağcılık Faaliyetleri

Bağcılık, Antik Çağlarda ve Bizans Dönemi'nde bölgede oldukça yaygındı; kıyıdağlık iklimsel ve coğrafi koşulların uygunluğu sebebiyle batı kesimlerinde Heraclea, Tios, aşağı havzalarda Prusias ve Orta Anadolu yaylalarına geçiş bölgesinde bağcılıkla uğraşmıştır (Belke, 1996: 142). Hadrianopolis de şaraplık üzüm için uygun yamaçlara sahip chorasıyla bu kentlere eşlik etmiştir.

Küçük Asya'nın kuzeyinde bağcılık faaliyetleri, üretilen şarabı nakletmeye yarayan yerel ve ticari amphoralar gibi dolaylı bulgulara dayanmaktadır (Lafli, 2017: 31). Güney Karadeniz'in, Ege'deki Knidos, Rhodos ve Thasos gibi Hellen merkezleriyle rakip olabilecek kadar yükselmesinde, özellikle bölgesel şarap üretiminin katkısı büyük olmalıdır (Lafli, 2017: 31). Bu konunun kökenlerine yönelik derinlemesine bir bilimsel araştırma bugüne değin yapılmamıştır. Fakat bölgenin, şarabın bilinen ilk vatanı olan Trans-Kafkasya'ya yakınlığı düşünüldüğünde üretimin çok eski zamanlardan beri yapıldığını varsaymak akla yatkındır. Ancak Hadrianopolis bir kırsal yerleşimdir ve ticaretle de doğrudan bağı yoktur. Sevkiyat yaptığı Sinope, Heraclea Pontica ve Amastris gibi merkezler de zaten kendi şarap ve amphoralarını üretebilmektedir. Hadrianopolis yine de bu merkezlere söz konusu ürünleri göndermesi muhtemelen beklenilenden fazla talep ya da seçenek arttırmak (fiyat, aroma vs.) amaçlı olabileceğini düşündürür. Bir başka olasılık kıyı bölgeleri için ekim yapılacak alanlarının yetersizliği ve bu sebeple Hadrianopolis gibi geniş kırsalların ana ticaret kentlerine ihtiyaç duydukları ürünleri temin eden bir üretim noktası olmasıdır (Lafli, 2017: 32).

Sistemik çalışmalar, Hadrianopolis'in, kıyı kentleri ile ekonomik ilişkisini göstermiştir (Lafli- Christof, 2012: 13). Erken Bizans Dönemi'nden itibaren bölge kıyılarında yaşayanların temel geçim kaynağının amphora üretimi ve uluslararası şarap ihracatı olduğu düşünülmektedir (Lafli, 2008: 261). Şarap için pek şüphe olmasa da Shanks amphora konusunda bir hatırlatmada bulunur: Antik Çağ'da çanak/çömlek oldukça ucuzdur yani ancak başka malzeme ticaretinin veya diğer faaliyetlerin bir yan ürünü olarak ortaya çıkmış olmalıdır (Shanks 1997: 62)⁴⁵. Bu varsayımdan yola çıkarsak amphoralar bir ticaret emtiası olarak değil, sevkiyat için taşıma maksatlı kullanılmış olmalıdır. Ancak her durumda taşınan malın durumu, üretilen çömleğin yapısında ya da formunda değişiklik yapmıştır. Başka bir deyişle taşınan malın (zeytinyağı, şarap, tahıl vs.) en sağlıklı şekilde ulaştırılabilmek amacıyla –özellikle uzun mesafelerde- oksitlenmemesi ya da ısıdan korunması için uygun niteliklerde üretilmiş olması gerekmektedir. Eğer Hadrianopolis amphoralarını şarap ticaretlerinin bir parçası olarak kullandıysa çömlek için oldukça iyi bir atölyeye sahip olmalıdır.

Hadrianopolis ve yayılım alanı içerisinde şarap üretimini düşündüren önemli buluntular mevcuttur. Örneğin 2005 kazı sezonunda, çok sayıda şarap presi ve ağırlığı bulunmuştur (Lafli, 2008: 261 vd.). Ayrıca MS 242 tarihli bir üzüm salkımı, asma, şarap bıçağı ve kazmanın betimlendiği bir mezar steli bulunmuştur (Halfmann–Schwertheim, 1986: 131; Marek, 1993: 147; Lafli-Christof, 2011: 248)⁴⁶. Hadrianopolis chorası içinde yer alan geniş tepelerdeki Antik bağ alanlarına ait yamaçlar hâlâ görülür durumdadır. Ancak en çarpıcı örnekler kent merkezinden gelmektedir. 'Hamam A' kuzeyinde kalan dış kısmında toprak altında kalmış 'pithos ve şarap işliğı' bulunmuştur (Lafli-Gürler, 2015: 36). Buna ek olarak 'Dört Nehir Kilisesi' taban mozaikleri arasında üzüm sepeti tasvir edilmiştir. 'Chora Kilisesi'nin hemen batısında, binaya bitişik konumda şarap faaliyetlerini gösteren işlik kalıntıları

⁴⁵ "Antik Çağ'da çömlekler oldukça ucuzdu. Herhangi bir Atina boyalı çömleği için kaydedilen en yüksek fiyat 3 drahmi veya 5,40 sterlindir. Karşılaştırıldığında, ağırlığına göre altın figürlü bir gümüş fincan 450 sterlinden daha pahalıya mal olur. Oxford'da kırmızı figürlü bir pelikenin alt tarafında bulunan ve Beazley tarafından Aşil ressamına atfedilen ticari bir tabela(?), "dört ürün için 3,5 obolos " - her biri 26 peni" olarak okunabilir" (Shanks 1996: 62; Tsetskhladze, 2005: 20).

⁴⁶ Cremer, budama bıçağı ve üzüm salkımları üzerine şunları söylemektedir: "Şarap üreticisinin bıçağının cenaze anıtları üzerindeki resimlerinin günlük yaşamın tanıdık bir aracını yansıttığını, ancak profesyonel bir referans anlamına gelmediğini, yalnızca çalışma aracının anlamını taşımadığını, erkek çalışma dünyasının eş anlamlıları olarak ve mecazi bir yorumda doğru yaşam, çalışkanlık, azim sembolleri olarak yeterince açıklanamaz. Daha ziyade, asma bıçağının asma ve üzümlerle birlikte sembolik içeriği, Dionysosçu fikirler aracılığıyla ortaya çıkar. Hasatta kullanılan budama bıçağı, insanı yaşamdan ayıran ölüm gibi keser" (Cremer, 1992: 28 vd; Lafli- Christof, 2012: 65).

bulunmuştur (Laflı-Gürler, 2015: 36). Kiliselerden edinilen bu mühim bulgular ticaretin bugün bildiğimiz şekliyle sadece ferdi olmayabileceğini akla getirmektedir. Laflı bu durum için: “Bağcılık ve şarap üretiminin pagan dönemlerde “tapınak” veya Hristiyanlığın olduğu dönemlerde de “kilise”nin tekeli altında olan bir faaliyet olarak karşımıza çıktığını düşündürmektedir“ demiştir (Laflı-Gürler, 2015: 36). Özellikle şarap üretimi açısından düşünüldüğünde bugün için bile çok pahalı ve nadir bulunan şarap bağlarının manastırlar çevresinde din adamları tarafından kurulduğu düşünüldüğünde bu oldukça mümkündür.⁴⁷ Ayrıca şarap, yemek ve dansların eşlik ettiği Küçük Asya’nın pagan gelenekleri de Hristiyanlık öncesi zaman için bu durumu makul gösterir (Mitchell, 1993: 144). Ancak henüz bu varsayımları destekleyecek daha somut kanıtlara sahip bulunmamaktayız.

Bizans Dönemi’nin başlarında, kentin en önemli gelir kaynaklarından biri olan bağcılığın chora içinde en önemli buluntusu, Hadrianopolis’in yaklaşık beş kilometre kuzeydoğusundaki Erken Bizans tarihli bir tepe yerleşimi olan ‘Örenarkası’dır. Burada çok sayıda şarap presi keşfedilmiş olup asma ve üzüm motiflerinin bulunduğu steller, Roma mezar sanatında bağcılığın günlük yaşamda dâhil bir mesele olduğunu ve bu geleneğin bir sembol haline gelebileceğini göstermektedir (Laflı, 2012: 13).

2.2.2. Tarım ve Hayvancılık

Tarım ve hayvancılık; Hadrianopolis’in Asyatik kırsal karakteri ve engebeli fakat nehirlerle sulanan verimli toprakları hasebiyle muhtemelen polis kimliği kazanmadığı dönemlerde dahi bölgede yaşayan toplulukların en önemli geçim kaynağıydı. Bu durum Antik kaynaklarda bahsi geçen ürün ve arazilerle de belirgindir.

⁴⁷ Kilise, şarap ve ekonomi ilişkisinin anlaşılması için şu aktarım önemlidir: “610 yılında Bonosus geldiğinde, bütün keşişlere bir miktar para dağıttı. Yakındaki bir köy bağlarından birini bağbozumu bağlarını dolu yağışından kurtaran azize bir teşekkür hediyesi olarak manastıra adadı; bir diğeri, aynı hizmetten sonra, yıllık sabit miktarda şarap ve üzüm katkısı yaptı. Bununla birlikte, kilise aidatlarının toplanması sorunlara yol açabilir. Iuliopolis'teki kilisenin oikonomosu, mülklerinden elde edilen gelirleri getirmekten sorumluydu. Görevi devrettiği ast parayla birlikte kaçtığına (nihayetinde İznik yakınlarında bir yerde görüldü), kaybedilen geliri telafi etmek için oikonomos, şüphesiz piskopos tarafından sorumlu tutuldu. Anastasiopolis'te kilise, görevi Theodosius adlı yerel bir koruyucuya devrederek aidatlarını toplamış görünmekteydi. Theodore, Eukraa köyünün köylüleri adına onlardan zorla para almasını engellemek için müdahale ettiğinde, Theodosius, tazminat olarak, muhtemelen kilisenin kiralarnı toplama ayrıcalığı için ödediği miktara eşit veya daha fazla olan iki litra altın istedi. Devlet vergilerinin ayininden daha az olmayan kilise gelirlerinin çiftçiliği, suiistimallere yol açtı.” (Mitchell, 1993: 130).

Paphlagonia ve Honorias başlığı altında işlediğimiz eyaletin tarım ekonomisi ile ilgili özelliklere burada tekrar değinmeyip konu sadece kent özelinde işlenecektir.

Hadrianopolis'te ekiminin yapıldığına emin olduğumuz tek ürün üzüm olsa da tarım ve buna bağlı olarak da hayvancılık faaliyetleri için uygun bir yerleşimdi. Zira çok uzun bir süre dağınık halde, sessiz ve adını duyuracak kadar önemli bir kaynağa sahip olmayan kabile toplulukları için bu ilkel ekonomi türü tek çareydi. Ancak kent belli bir organizasyona sahip olarak dış çevreye ve başka sektörlerle de yöneldiğinde bu tarım azalmamış aksine daha örgütlü bir şekilde gelişmiştir. Bunun muhtemel sebebi bu sektörlerin toprak sahibini ekonomik anlamda tatmin etmesi⁴⁸ ve nüfus olarak da kolay iş gücü bulabilmesi olmalıdır.

Kent chorasından farklı yer ve zamanlarda ele geçen bazı yazıtlar, tarımsal faaliyete atıfta bulunur. Bunlardan biri muhtemelen Traianus (MS 98-117) dönemine ait Sipahiler'de bulunan Sancaktar Priscus'tan bahseden yazıttır (yak. MS 2. yüzyıl) ve Marek tarafından bulunup detaylı olarak analiz edilmiştir. Metnin tarımla ilişkili bölümü:

“Büyük dövüşü bitirip eve döndüğünde, herkes için ama en çok da ebeveynleri için önemli biri olarak parladı. Sonra babasının toprağını sürmeye karar verdi, her şeyi yaptı ve aynı zamanda köylü serflere Hesiodos'un köylüler hakkında öğrettiği ve böylece izin verdiği her şeyi yapmalarını emretti. Er, baştan sona servetle dolup taşıyordu ve uzun bir süre lüks içinde yaşadı, bol şans ve emeklilik için servet sağladı” (bkz. Marek, 1993: 100-116).

Burada Priscus emekli bir asker olarak döndüğü köyünde muhtemelen küçük bir aile işletmesi olan topraklarında çalışmaya devam etmiştir. Metin abartılı ifadeler içerse de toprak işini yapmak ihtiyacı bulunmadığı ve bir emeklilik primine sahip olduğu barizdir. Yine de işine devam etmiş olması tarımla meşgul aileler için sürdürülmesi gereken bir yaşam tarzı olarak görülebilir. Ayrıca her ne kadar Paphlagonia için zorlu bir sektör olsa da tarımın iyi bir gelir kapısı olduğu çıkarımını yapabiliriz. Esasen başat bir ekonomik faaliyet olarak anlattığımız bu sektör için epigrafik kanıtlar çok yetersiz görülebilir. Ancak Robert bunun muhtemel sebebinin sosyal prestiji düşük olması sebebiyle bu mesleğin Antik dünyanın mezar taşlarında nadiren bahsedilmesi olduğunu söyler (Robert, 1937: 80; Marek, 1993: 112). Burada da vurgulanmak istenen çiftçilik mesleğinin kendisi değil –kendisi askerdir- Hesiodos kavramıyla ilişkili adalet mefhumudur ve bu kavrama çiftçilik ile ilgili metinlerde

⁴⁸ Bkz. Aziz Philaretos s.46

sıkça rastlanmaktadır.⁴⁹ Claudiopolis'in çevresinden Hesiodos'a da atıfta bulunan bir başka çiftçi de memleketinde bir yargıç ve archont'du; dolayısıyla pek fakir değildi (Belke, 1996: 140; Marek, 2003: 113).

Boncuklar Köyü'nde ele geçen ve Kaygusuz tarafından çalışılan bir yazıtta MS 6. yüzyıl Hadrianopolis'ine dair önemli detaylar bulunmaktadır. Kitabenin içeriğinden ziyade muhatapları konuyla daha ilişkilidir. İmparatorluk emriyle ve yüksek rütbeli bir muhafızın getirdiği talimat mektubu; bölgede peydah olan *xylokaballoeioi* eşkıyalarının (ahşap silahlar (mızraklar)) terörize ettiği *ktistes*lerden (toprak sahipleri) bahseder ve onlara bazı yasaklamalar getirir (Feissel- Kaygusuz, 1985: 401). Bu yazıt, hem özel (eleutheriakon) hem de devlet arazilerinde (tameiakon) devam eden kırsal şiddeti ve tecavüzü ortaya koymaktadır. Yazıtın ehemmiyeti bir yana konuyla ilgili en ilginç varsayım bunun aristokratların küçük çiftçiyi ezmek ve devlet arazisini taciz etmek amaçlı destekledikleri bir faaliyet olduğudur (Bell, 2013: 100). Bu fikrin bir dayanağı imparatorun *xylokaballoeioi* taifesini yakalayıp başkente gönderme emrini bölge yetkililerine değil piskoposa vermesidir (Brown, 1992: 152). Esasında metnin en ilginç noktası olan bu son kısım gerçekten I. yahut II. Justinian'nın idarecileri ya da toprak sahiplerine itimsizliğinden mı kaynaklanır bilmek zordur. Ancak hadisenin nedeni ister haraççı bir idareci, ister menfaatlerini genişletmek arzusunda olan ktetolar olsun, bu kanun tanımaz eşkıyalık faaliyeti neticesinde en fazla zarar gören bu küçük çiftçi grubu olmuştur. Priscus örneğindeki çiftçi aile muhtemelen son gruba dâhildir (Marek, 1993: 114).

Tarım ilkel bir uğraş olsa da geçimini buna bağlayan kentler için çok fazla değişken söz konusudur. Bunlardan biri insan gücüdür. İlk yazıttan anladığımız üzere küçük işletmeler dahi bu zahmetli işi yaptıracak serflere sahiptir. Diğer önemli değişken sulama, tarım gereçleri ve hayvancılıktır. Bölgede çağının önemli tarım toplumlarından olan Phryg etkisi düşünüldüğünde bu gereçlere sahip olması kuvvetle muhtemeldir. Son madde olan hayvancılık bu diğer faktörlerin sağlandığı durumda kendiliğinden bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Zira sadece ekim faaliyetleri için dahi olsa hayvan gücü şarttır. Ayrıca kentte yapılan üretimlerin (kerestecilik vs.) belli mesafelere vagonlarla sevkiyatı da hayvancılığı zaruri hale getirmektedir. Neyse

⁴⁹ Hesiodos, Homeros gibi önemli bir Yunan ozanıdır. Günümüze ulaşan ve onu ilk ekonomi tarihçisi olarak tanımlamamızı sağlayan eseri 'Erga kai Hemera (İşler ve Günler)' bize Yunan çiftçilik hayatı üzerine bildiğimiz hemen her şeyi anlatır (Gordon, 1975: 3).

ki bölge için besicilik faaliyetleri oldukça müsaittir. Ancak bu iş için hangi hayvanların ne miktarda yetiştirilmiş olduğuna dair henüz kesin cevaplara sahip değiliz. Antik kaynakların sessiz kaldığı bu konuda yine en net referans ele geçen kent buluntularıdır.

Hadrianopolis'te 2005-2008 arası kazı döneminde bir adet yüksük, giysi iğnesi olması muhtemel yılan şeklinde bir demir parça ve tanımlanamayan ancak koşum takımına ait olduğu tahmin edilen buluntular tespit edilmiştir (Laflı, 2021: 212). Buluntular genellikle Erken Bizans'a tarihlenmiştir. 'Kuzey Nekropol Kilisesi'ne ait kuzeydoğu duvarının dışında iki adet yün tarağı bulunmuştur (Çelikbaş, 2019a: 76). Yün taraklarının temel kullanımı hayvancılık ve dokuma ile ilişkilidir. Dokumacılığın kadim bir faaliyet olduğu Küçük Asya'da oldukça farklı formlarda görülen ve yaygın kullanıma sahip bu buluntuya dair araştırmalar oldukça azdır. Varsayımsal ölçekte; piskoposluk merkezleri her alanda bölge idarecisi olarak şehirdeki tüm faaliyeti yöneten (xylokaballoeioi örneğinde eşkıyaların yakalanmasından dahi sorumlu tutulmuşlardır) ve kendi harcamaları için vakıf topraklarına sahip bir kurum olduğundan buluntu hayvancılık ve üretimle ilişkilendirilebilir. Zira daha az gelişmiş kırsal alanlarda dahi köy kiliselerine hizmet verenler, papazların himayesinde çiftçilik yapıp toprak işlemişlerdir (Sezer, 2006: 108). Ayrıca tarakların tarihlendirildiği MS 7. yüzyıl kentte Alypius sayesinde başlayan manastır faaliyetleri ile de çağdaştır. manastırlar kendi arazileri, üretimleri ve müridleri tarafından yardım/ bağış alan kurumlar olduğu için buluntuların bu amaçla oluşturulmuş bir mülkün ekonomisi ile ilişkili olması da mümkündür. Ancak elimizdeki bilgiler kurum ekonomisi ile bağ kurmak için zayıf olduğundan tüm bunlar sadece hipotezdir. Zira kilise duvarında bulunmuş olması ayın için kullanılan bir obje olmasını da mümkün kılar (Çelikbaş, 2019a: 78).⁵⁰

Öncesinde sayılan kent buluntularını doğrudan hayvancılıkla ilişkilendirmek zordur. Yüksük dikiş ve dokuma eylemlerini düşündürse de çivi formu buluntunun giysi/yün iğnesi mi yoksa başka amaçlı bir obje mi olduğu belirlenememiştir. Ancak koşum takımı olduğu düşünülen parçalar eğer bu kullanım amacındaysa kentte

⁵⁰ Objenin dinsel bağlantısı Çelikbaş tarafından araştırılmış; Sebasteia'lı (Sivas) Ermeni Aziz Blaise'in (MS 280-316) şöhretinden rahatsız olan Cappadocia Valisi Agricolaus'ın yün tarağı ile işkence ettirip idam edilmesi hadisesi ile ilişkilendirilmiştir (Çelikbaş, 2019a: 77 vd). Azizin elinde yün tarağının bulunduğu ikonografileri olayın ardından asırlar geçmesine rağmen Hristiyanların bu olayı unutmadığını ve azizle objenin ilişkisini göstermesi açısından önemlidir.

hayvancılığı gösteren en somut buluntudur. Ancak bu ürünün de kendisi net tanımlanamamıştır.

Hadrianopolis sınırları dâhilinde olup, tam yeri tesbit edilemeyen Gdameon'dan iki ve Kitora'dan bir kürkçünün varlığından yine bir yazıt sayesinde haberdar oluyoruz (Belke, 1996: 147). Bu yazıt hem hayvancılık, hem de zanaat ve ticaret açısından oldukça önemlidir. Ancak maalesef şuan için bu sektör hakkında daha detaylı bilgiye sahip değiliz. Söz konusu üç kürkçüye ait mezar taşları da görünüşe göre köyden göçüp mesleklerini icra ettikleri Varna'da (Odessos) bulunmuştur (Belke, 1996: 147, dn: 74). Ayrıca Kimistene'de bulunan bir yazıt tarımla ilişkilendirilen 'Demeter ve kızı Kore'ye ait tapınımını göstermektedir (Kaygusuz, 1983: 114; Işık, 2004: 85). Bu kült aynı zamanda Dionysos ile birlikte ilkel tarım toplumlarında oldukça yaygın görüldüğünden bölgenin toprakla ilişkisini de göstermektedir (Farnell, 1896: 291).

Görüldüğü üzere kentin önemli geçim kaynakları olduğunu düşündüğümüz tarım ve hayvancılığın günümüze bıraktığı maddi veri oldukça az ve farazidir. Ancak kentin sosyal ve coğrafi yapısı sebebiyle ekonomisi için tarım, tarım için de hayvancılık zaruridir. Buluntu azlığının sebebi -diğer faaliyetlerde olduğu gibi- araştırmaların büyük ölçekli tarım ve hayvancılığa uygun olmayan kent merkezinde yani muhtemel üretimin olduğu alanlardan uzakta yoğunlaşması olabilir. Kentin çekirdek alanından edinilen ve daha küçük ölçekli (taşıma, tarım, besi vs) üretim için yapılan hayvancılığa işaret edebilecek buluntular da tanımlanamayacak durumdadır. Kent araştırmalarının sahası genişledikçe konu üzerine verilerin artması mümkündür.

2.2.3. Doğal Kaynaklar

Yer ve iklim koşulları, özellikle işleme alanına hâkim dağlık doğası sebebiyle Küçük Asya'nın kuzeyi yoğun ve kapsamlı tarımsal kullanım için elverişli değildir. Özellikle iç kesimlere ilerledikçe engebeli arazi ve kıyıya nazaran daha karasal iklimi sebebiyle tek başına tarım kent ekonomisi için yetersizdir. Ancak bugün olduğu gibi Antik Çağlarda da kent sık ağaçlık alanlara sahipti, bu nedenle ormancılık buna bağlı olarak da kereste işleme ve ihracatı en az hayvancılık ve tarım kadar önemliydi. Tarım, akarsularla sulanan az sayıda düzlükler ve çoğunlukla küçük kıyı ovalarında uygulanmıştır (Belke, 1996: 139).

Paphlagonia ve Honorias eyaletlerinin esas zenginliği ekonomik değeri oldukça yüksek olan ormanlarında yatmaktaydı. Buradan elde edilen kereste özellikle kıyı kentleri için gemi yapımında kullanılmış ya da bu amaçla ham madde olarak (Constantinopolis, Kuzey Pontos Euxine kıyılarına vs) ihraç edilip kıyı kasabaları, büyük nehirlerin alt kısımları ve haliçlerinde işlenmiştir. Bu sonucusu en makbulüdür zira kereste ham madde halinde dahi taşınması güç bir emtiadır. Bu haliçler aracılığıyla kolaylıkla denize kavuşturulmuş ve alıcı bölgeye dağıtımını sağlanmıştır. Ağaç gövdeleri büyük ölçüde nehirler (Sangarios, Hypios, Ladon, Billaios, Parthenios) ve istisnai olarak Düzce- Claudiopolis üzerinden Dia'ya (Akçakoca) karayolu ile taşınmaktadır (Belke, 1996: 139). Karayolu ulaşımında hem kereste hem de diğer ticari emtialar için öküz vasıtasıyla çekilen vagon tipli araçlar kullanılmıştır.

Hadrianopolis kırsal nüfusunun geçim kaynakları arasında da kereste endüstrisi önemliydi. Bölgede anıtsal taş binalara ilişkin düşük kanıt, bir yapı malzemesi olarak ahşabın bolluğuyla açıklanabilir (Lafli- Christof, 2012: 16). Ancak burada en önemli sorun bu yükte oldukça ağır malların sahile sevkiyatıdır. Hadrianopolis'in kara ya da nehir güzergâhlarından hangisine ne şekilde nakledip nereye sevk ettiğine dair kesin buluntulara sahip değiliz. Ancak Antik Billaios'un kent alanına oldukça yakın konumdan geçip Tios ticaret merkezine ulaşması, karayolu içinse Claudiopolis'e giden ana arterin (Potami Cepora) üzerinde yer alması iki olasılığı da mümkün kılmaktadır. Dağıtım için sahip olduğu bu olanak Paphlagonia gibi engebeli bir kırsalın iç kesimlerinde konumlanan Hadrianopolis için oldukça önemli bir avantaj olmalıdır.

Hadrianopolis için ahşap malzemeler günlük kullanım açısından da önemli olmalıdır. Yaşam alanlarının günümüzde olduğu gibi keresteden olma varsayımı kentte yapı kalıntısının az olmasını açıklayabilir. Kereste temini kolay ve ucuz işçilik gerektirdiği için uzun süre taştan daha önemli bir yapı malzemesi olmuştur. Kentte taş binalar genellikle kentin ekonomik olarak geliştii Erken Bizans tarihli olması bu durumu desteklemektedir. Ayrıca yapımında taş kullanılan binalarda da güçlendirmek amacıyla ahşap kolon ve sütunların kullanıldığı belirlenmiştir (bkz. 'Hamam A'; Lafli-Zäh, 2009: 641).

Paphlagonia Hadrianopolis'i sınırları içerisinde herhangi bir maden ocağına işaret eden bir bulguya henüz rastlanmamıştır. Bugün için dahi MTA kayıtlarında bir metal grubu bulunamamıştır. Ancak kent tektonik faaliyetlerin bir sonucu olarak hem

zengin kayaçlara ve hem de bunların işlendiği önemli taş ocaklarına sahiptir. Bu kayaçlar; yoğunluklu olarak farklı renk ve türlerde kalker ve buna bağlı olarak travertenler, gre (kumtaşı), obsidyen, andezit, siyenit ve serpantin olarak sayılabilen mermer gruplarıdır (Blumenthal, 1941: 320 vd). Bina ve epigrafik anıtlarda kullanılan taşlar kent yayılım alanında bulunan ocaklardan temin edilmiştir.

Antik dönemde kalkerin kullanım alanı oldukça geniştir. Epigrafik anıtlar, bina yapımı, mezar stelleri gibi hemen her alanda kullanılan bu kayaç kolay işlenebilir olması da tercih sebebidir. Eskipazar Havzası etrafında bulunan dağlar ve yayılım alanı içinde kalan tepe üstü yerleşimleri kalker bakımından oldukça zengindir.⁵¹ Hamzalar Deresi'nin karşısında vadiden 50 m yükseklikte bulunan Kayadibi, sarımsak/boz renkte, şeritsiz ve kompakt bir travertene sahiptir (Blumenthal, 1941a: 566). Bu taşın işlenmesi oldukça kolaydır. Hadrianopolis kalıntıları şehrin yapımında bu taşın kullanıldığını göstermektedir. Kapucuların kuzeybatı yamacında muhtemelen Belen'e kadar beyaz, pembe, eflatuni kalker rezervi mevcuttur (Blumenthal, 1941a: 555). Kentin bir diğer muhtemel ocağı Mermer Köyü'dür. Bu kaynaktan çıktığı düşünülen pembe-turuncu yansıma ve gri iplik şeklinde ince damarları bulunan kalker; Kimistene Tapınağı'nda kullanılmıştır (Laflı-Christof, 2011: 255). Kentte sık görülen diğer kayaçlar; bej, gri renkli kırmızı damarlı, vişne çürüğü renkli mermerler ve sarı renkli travertenler olup, yapılarda bu yerel malzemeler yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bej renkli mermer ocağı Hadrianopolis'in 500 m kuzeyinde, Mengen Yolu üzeri; kırmızı damarlı mermere Eskipazar-Mengen hattında Adiller Köyü ve vişne çürüğü rengindeki mermere de Eskipazar/Kabaarmut Köyü'nde bulunan Gökdağ Deresi etrafında rastlanmıştır (Çelikbaş-Verim, 2022: 61). Şerafettinler-Çaylı-Hamzalar sınırları ise bölgenin en bilinen kayacı sarı travertenin çıkarıldığı yerdir. Bu özel taş kent içinde 'Dört Nehir Kilisesi' ve 'Kuzeybatı Nekropol Kilisesi' zemininde rastlanmıştır (Laflı-Christof, 2012: 6; Çelikbaş-Verim, 2022: 61).

2010 MTA raporlarına göre Hamzalar dışında Budaklar'da bulunan traverten yatağı, Tamışlar'da da fark edilmiş ancak detaylı olarak incelenmemiştir. Aynı rapor Karabük Filyos Çayı arası (mümkün rezerv) ve Yenice güzergâhında (görünür rezerv) 'Feldispat' ham madde rezervini belirlemiştir. Bu kayaç eski zamanlardan beri seramik, cam, boya yapımında ana madde olarak kullanılmıştır (Çetintaş-Kızgut, 2018:

⁵¹ Arkot Dağı kalker serilerinin üst ve orta sınırını oluşturur (Blumenthal, 1941a: 566).

115). Hamamlı-Bulduk tabakası araştırmaları da sınırlı alanlarda killi yüzey barındırdığını göstermiştir (Kuterdem, 2005: 15). Bu son iki maden muhtemel seramik atölyeleri için ham maddenin bölgede mevcudiyetini gösterir.

‘Volkan camı’ olarak da bilinen obsidyen yine fay zonu kaynaklı olarak kolay bulunur bir kayadır. Ayrıca ‘Yılan taşı’ da denilen serpantin Hamamlı’da mevcuttur. Serpantin; Roma Dönemi’nde bilinen ve değerlendirilen (heykel, aksesuar vs.) bir taş olup bölge de kullanımı hakkında henüz bir buluntuya sahip değiliz. Bir diğer önemli kayadır Hamamlı, İmanlar ve Ozan gibi alanlarda tespit edilen ancak daha geniş bir yayılımı olan andezittir (Blumenthal, 1941a: 556, 563). Bu volkanik kayadır bina dâhil pek çok amaçla kullanılabilirdi (lahit, yazıt vs) gibi burada bir önemli husus bağ sahaları ile gösterdiği paralelliktir. Zira andezit, şaraplık üzümün sevdiği bir kayadır olup, dik yamaçlar ve çayların suladığı Viranşehir Ovası ile birleşimi şarapçılık için uygun bir teruar sunmaktadır.

Tüm bu veriler ışığında, kentte neredeyse su götürmez bir faaliyet olan şarapçılık için ürünlerin kentten çıkışını sağlayan amphoralar elzemdir. Hadrianopolis’in sadece üretim faslından para kazandığını varsayarsak amphora ek maliyet demektir. Kentin yerli üretim amphora ve çömlekleri bölgede bir atölye varlığını zorunlu kılar. Ancak kentte çok az ticari amphora kalıntısına rastlanmıştır (Kan-Şahin, 2015: 338, 454). Ayrıca üretim için ne bir atölye ne de kil yataklarının varlığına dair kuvvetli bir kanıtımız yoktur. Bu durumun muhtemel sebebi kazı ve araştırma alanlarının daha çok kent merkezine yoğunlaşması olabilir. Çünkü üretici köyler muhtemelen kentin çekirdek alanının dışında, bağ alanlarına yakın yerleşimlerde bulunuyordu (Lightfoot, 2007: 271). Bir başka ihtimal bölgenin ahşap bakımından zenginliği ve kırsal kimliğinin gereği hayvancılık sayesinde oldukça kolay üretebilecekleri ahşap fıçı yahut deri tulum gibi bir vasıtayla taşınmış olmasıdır (Lightfoot, 2007: 274; Kan-Şahin, 2015: 554)⁵². Üretim için uygun bir yerleşim olan Hadrianopolis’in yayılım alanı içinde ilerleyen zamanlarda yapılması planlanan araştırmaların bu konuyu aydınlatacağı düşünülmektedir. Şimdilik en yakın muhtemel seramik atölyesi Eskipazar’a 28 km mesafede bulunan ve modern zamanlara kadar üretimini sürdüren ‘Çömlekçiler’ Köyü’dür (Kan-Şahin, 2015: 338, 18).

⁵² Başka bir formda taşıma kabı için geçerli bir kanıtımız yoktur. Ancak aynı ihtimal bir başka kırsal alan olan Amorium için de düşünülmüştür: “*Amorium’da kayda değer miktarda tanınabilir taşıma amphorasının olmaması, şarabın başka tip kaplarda, belki de tahta fıçılar veya deri kılıflarda saklandığını ve taşındığını da düşündürebilir*” (Lightfoot, 2007: 274).

Kent, sahip olduğu tektonik hatları ile ilişkili olarak kaynak suları açısından zengindir. En bilineni Eskipazar'ın İmanlar Köyü sınırları içinde ve hâlâ aktif olan Akkaya Termal Hamamı'dır. Akkaya Travertenleri olarak bilinen yerde 37 ° sıcaklığa ulaşan su, zaman içinde küçük havuzlar meydana getirmiştir (Blumenthal, 1941a: 556 vd.). Bu köyde 'Bayındır' ve 'Kargın' gibi başka membaalar da bulunmaktadır ancak suyun tadı acı olup, ikincisi 1940 depreminden beri akmamaktadır (Blumenthal, 1941a: 561 vd). Ayrıca yine yayılımı içinde kalan ve kentle ilgili yazıtlara rastlanan 'Ozan' Köyü'nün 2 km güneyinde, sofrası suyu olma lezzetinde mineralli kaynak suyu bulunmaktadır (Blumenthal, 1941a: 563 vd).⁵³ Bu kaynak diğerleri arasında demir bakımından en zengini olup bu sebeple sahip olduğu kayaç rezervleri (andezit, kalker vs.) kırmızı lekelere sahiptir. Ayrıca Ovacık/ Ulumelan, Yenice/ Acısu bölgenin diğer kaynaklarıdır. Adını zikretmediğimiz bazı ehemmiyeti az kaynaklarda bu gruba eklendiğinde Eskipazar ve çevresinin memba bakımından zenginliği ile Hadrianopolis merkezinde bulunan termal binalar arasındaki ilişki önemlidir. Zira kentte şu ana kadar keşfedilen en büyük yapı Hamam B'nin yakınında su kaynağı bulunan bir termal merkez olduğunu düşündürmüştür (Lafli- Gürler, 2015: 36). Kentin bu saydığımız membalardan ne şekilde faydalandığına dair bulgular sınırlıdır. Ancak şifalı su alanlarının kente yakınlığı ve Antik buluntular, kaynakların bilindiğini ve kullanıldığını düşündürmektedir. Yine de kent merkezinde termal tesis imkânı verecek su kaynağı tartışmalıdır. Zira merkezde bulunan traverten tabakalar memba faaliyetlerinin, Hadrianopolis'in MS 1.-2. yüzyıllarda yani Hamam B'nin inşasından yaklaşık olarak üç asır önce sona erdiğini göstermiştir (Blumenthal, 1941a: 566).

2.2.4. Kara ve Nehir Yolu Rotaları

Paphlagonia; Bithynia ve Pontos arasında önemli bir köprüydü. Kıyı şehirlerinde deniz yoluyla sürdürülen ticareti hinterlandı ile besleyen kıymetli nehir ve karayolu rotalarına sahipti. Bu lokasyonu elinde bulunduran ve dışı açılmayı başaran Asyatik kırsal kentleri, Roma'nın da getirdiği nizamla kültürel etkileşim, nüfus ve ekonomik gelişmelerini arttırıp polis kimliğine sahip olmuşlardır.

⁵³ Burası Mendel'in 'Osan' olarak bahsettiği yer olmalıdır (Mendel, 1901; 7). Ayrıca Ozan'ın 10 km güneyinde bulunan (Hamzalar'ın üst kısmı) alanda 'Acı su' belirtilir bu da başka bir maden suyu kaynağına işaret eder (Blumenthal, 1941a: 564).

Paphlagonia Hadrianopolis'i bu rotalardan en az ikisine sahipti. Kent hem kara hem de nehir bağlantılarıyla sınırlarının çok ötesine ulaşım gücüne sahipti. Evvela kara güzergâhı günümüzde olduğu gibi Bizans ve öncesi dönemler içinde önemli olan Kuzey Yolu'nun bir parçasıydı. İmparatorluk şehrinden doğuya açılan bu ana arterin Antik Çağ'da adı 'Potami Cepora' olup kentin güneyinde yer alan Bayındır'dan geçmekteydi (Cramer, 1832: 240). Bu yol rotası üzerinde diğer tali yollarla birleşerek zenginleşmiş ve bölge coğrafyasının yarattığı zorluğa rağmen polisleri birbirine bağlanmıştır.

Güzergâh Gerede'den başlayarak – Hadrianopolis'in merkezine girmeden-Kastamonu, Safranbolu ve Amnias Vadisi ile Taşköprü ve Boyabat'tan Halys'e giden modern yolu izlemektedir. Antik yol, Çağa Gölü yakınından kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Gölün kuzey yönünde Çağa Çayı Vadisi'nde görülen köprü kalıntıları ve Mengen Çayı'nın ilerisindeki bazı izler bu yolun devam ettiğini göstermektedir (Belke, 1996: 130). Yol devamında Hadrianus tarafından kurulduğu düşünülen Hadrianopolis'ten (Viranşehir) geçmektedir. Zira ovanın kuzeydoğusunda Viranşehir Çayı üzerinde bulunan bir kalenin kalıntıları bu durumu desteklemektedir (Magie, 1950: 184). Bulduğu yol ağı; ise Claudiopolis'ten sonra Hadrianopolis-Kastamonu-Pompeopolis üzerinden Neoclaudiopolis'e ulaşmaktadır. Burada adı geçen kentleri düzenleyen ve ihya eden Pompeius buralarda bir yol ağı oluşturmuş, ancak tanzimi Antoninus tarafından gerçekleştirilmiştir (Wilson, 1960: 345).⁵⁴ Hadrianopolis'ten Tios'a giden antik yol; Yenice, Çaycuma, Filyos, Bartın ve Amasra'ya kadar ulaşan ve Billaios Nehri'ne paralel devam eden bir güzergâh olduğu anlaşılmaktadır (Eliüşük, 2022: 10).

Hadrianopolis'in aynı zamanda Paphlagonia kıyı şehirlerine giden yol içinde bir uğrak noktası olduğu düşünüldüğünde bu güzergâhın iç pazar mallarını kıyı ticaretine çıkarmak içinde ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Şarap üretimi başlığı altında değinildiği gibi bölge kıyıdaki şarap merkezleri için üretim yapmaktaydı. Bu hem ekonomik hem de sosyal olarak bölge için önemli bir kazançtır. Bu açıdan kent daha önce de ifade edildiği üzere stratejik olarak oldukça önemli bir

⁵⁴ Bu ana güzergâh Mithradates Savaşları sırasında oldukça önemli rol oynamıştır. Nitekim Mithradates Eupator, bu yolları Paphlagonia'nın bir kısmını ele geçirmek için iki kez kullanmıştır (Magie, 1950: 188). MÖ 88 yılında VI. Mithradates'in bir öncü birliği savaş arabalarının da yardımıyla Amnias Vadisi'nde, Pompeopolis yakınında Bithynia Kralı IV. Nikomedes'in bir birliğini yenilgiye uğratmıştır. Yine MÖ 1. yüzyılda burası Bithynialı IV. Nikomedes'in Paphlagonia'yı istila ettiği zamanlarda kullanılmıştır (Magie, 1950: 1083; Wilson, 1960: 354, Belke, 1996: 126).

konuma sahipti. Ancak yolun ticari değeri yine de tartışmalıdır. Zira Bizans için karayolları ticaretten ziyade askeri ve güvenlik amacıyla hizmet etmiştir (Belke, 1996: 147).

Hadrianopolis ekonomik faaliyetleri için handikap üretimden ziyade dağıtımdır. Zira sevkiyatı yapılan ürünler hassas (şarap, amphora vs) ve oldukça ağır (kereste) mallardı. Sahip olduğu karayolu ile avantajlı olsa da bu güzergâh uzun, maliyetli ve zahmetliydi.⁵⁵ Ancak denize açılan nehirlerde gerçekleştirilen taşımacılık faaliyetleri kentin bu sorununu çözmüştür. Bölgenin pek çok faaliyeti için önemli olan Billaios Çayı, Hadrianopolis'in ham madde ve ticari emtialarını Yenice üzerinden Tios'a yani Karadeniz kıyılarına ulaştırmaktadır.⁵⁶ Yakın zamana kadar bölgede varlığı tahmin edilen ancak somut bir bulgusuna ulaşılamayan bu ticaret ağı 2009'da sel olayı ile tesadüfen bulunan Tios'a ait 'Gökçebeş-Üçburgu emporionu' ile kanıtlanmıştır (Yıldırım, 2020: 7). Emporion, Billaios'un hemen yanında olup, nehre uzak mesafede olan kentlerin de işini kolaylaştıran Claudiopolis'ten ulaşan karayolu ile tam bir kavşak noktasındadır. Bu sayede iç pazardan getirdikleri mallarla ekonomisini geliştiren kentler bölge ticaretini de diri tutmuşlardır. İklimin sevkiyata imkân vermediği kurak mevsimlerde dahi Ladon'la beslenen nehir hizmet vermeye devam etmiştir (Yıldırım, 2020: 8). Dikkat çeken bir yapı da kuzey yamacından Billaios'un aktığı Bodaç Kalesi olup Yenice üzerinden Hadrianopolis'e ulaşan Antik yolun Gökçebeş tarafında ve stratejik bir konumdadır (Karağuz, 2008: 107; Yıldırım, 2020: 10). Kara ve nehir yollarının birleştiği bir kavşak noktasında konuşlanan kalenin işlevinin emporionun güvenliğini sağlamak olduğu düşünülmektedir.

⁵⁵ Maliyetin anlaşılması için İmparator Diocletianus'un 'fiyatlar bildirgesi' üzerine fermanı önemlidir. Buna göre deniz ulaşımı 1 birim varsayılsa, nehir 4.9, kara 28-56 birim arasında değişmektedir (Duncan-Jones, 1974: 366; Yıldırım, 2020: 7).

⁵⁶ Bölgeyi gezen seyyah Ainsworth lokasyonun kıymetini şöyle açıklamaktadır: "*Antik adı Billaios olan, Filyos vadisi ve nehri, Karadeniz kıyısının bu bölümünde iç bölgelere açılan ve uzanabilen en önemli noktadır. Hiçbir şey bu güzel ırmağın, güzel ağaçları, doğası ve vadisindeki ekili araziyle boy ölçüşemez. Vadisi köylerle doludur ve güney sınırı, antik Hadrianopolis'in, Bolu'nun zengin ve verimli bölgesine açılır. Antik Çağ insanları da, iç bölgelere geçmek için Billaios Nehri Vadisi'nden yararlandılar. Antoninum Itinerarium, Tieion'tan Ancyra'ya, oradan da tüm Küçük Asya'ya kadar uzanan uzun bir yolun kaydını içermektedir. Bu anayolun kalıntılarının -geçitleri, askeri karakolları ve istasyonları- izleri hâlâ her adımda görülebilmektedir. Fakat Tieion kenti bugün açık bir şekilde harabedir"* (Ainsworth, 1842: 46-49; Yıldırım, 2020: 4).

2.2.5. Sikkeler

Paphlagonia ve halefi Honorias bölgesi dâhilinde olan Hadrianopolis önceki bölümlerde de belirtildiği üzere 19. yüzyıldan itibaren araştırmacıların gezi ve inceleme sahası haline gelmiştir. Bu ziyaretçiler aynı zamanda bireysel kazı çalışmaları da yapmış ancak az sayıda ele geçen sikke buluntuları arasında şehrin kendisine ait paralara rastlanmamıştır. Daha önce bölgede önemli araştırmalar yapan Mendel, bu durum üzerine kentin para bastırması gerektiği düşüncesinden yola çıkarak, Hadrianopolis gibi Augustus'a ithafen bir dönem "Caesarea" ismini alan "Tralles"e atfedilen paraların iadesinin sorunu çözebileceğini söylemiştir (Mendel, 1901: 13)⁵⁷. Ramsay ise yayınında kentin Hadrianus zamanında para bastırıldığını söylemiş ancak kaynak ya da görsel paylaşmamıştır (Ramsay, 1960: 212).⁵⁸ Bilimsel kazıların başladığı 2005 ve sonrasında çevre kentlere nazaran oldukça az sikke buluntusuna rastlandığı gibi hiçbiri de şehre ait değildi. 2019'da E. Çelikbaş yönetiminde süren kazılarda üzerinde kentin adının yer aldığı sikkeler bulunmuş ve ekip tarafından incelenmiştir.⁵⁹ Sikkelerin tarihi Ramsay'i doğrulasa da kaynak belirtmediği için karşılaştırmak mümkün olmayacaktır. Kentin defineciler tarafından talanı, gayri resmi kazılar ve bu kazılarda ele geçen buluntuların kayda alınmaması ya da başka şehre atfedilmesi az sayıdaki sikkelerin bugüne kadar tespitine imkân vermemiştir.

2005-2008 arası kazı döneminde ele geçen "21 Bizans sikkesi" dönemin kazı başkanı E. Lafli tarafından yayınlanmıştır.⁶⁰ Buluntuların materyal olarak dağılımına bakıldığında sadece bir adet gümüş sikke dışında tamamı bronz ya da bakır alaşım olup tarihlendirme Erken- Orta Bizans Dönemleri arasında değişmektedir (Lafli-Lightfoot-Ritter, 2016: 187). Buluntular Kimistine de dâhil olmak üzere kent chorası içinde (Hamam A, Hamam B, Chora Kilisesi, Geç Roma Konutu ve çevresi) farklı yerden edinilmiş olup zaman skalası oldukça değişkendir. Kentin ticari olarak oldukça

⁵⁷ Görüldüğü üzere kentin tanımlayıcı isimleri Küçük Asya'da oldukça yaygındır. Bu türden bir karışıklık oldukça mümkündür. Ancak uzun yıllar kentin temsili bir sikke ele geçmediği için bu yönde bir araştırma yapmak mümkün olmamıştır.

⁵⁸ "Hadrianopolis'in bazı sikkelerinde ΣΕΒ lakabı mahkuktur. Bundan Hadrianopolis'le Paphlagonia'daki Sebaste'nin aynı şehir olduğu hatıra gelirse de Sebaste, Caracalla'nın zamanında da sikke bastığı halde Hadrianopolis ancak Hadrianus'un devrinde para çıkarmaya başlamıştır" (Ramsay, 1960: 212).

⁵⁹ Çelikbaş ve Oyarçin tarafından yayına hazırlanmaktadır. Bu süreç öncesi buluntulara dair bilgileri benimle paylaşan ve çalışmama dâhil eden değerli hocalarıma teşekkür ederim.

⁶⁰ Bkz. Lafli, E.-Lightfoot, C.-Ritter, M. (2016). "Byzantine Coins from Hadrianopolis in Paphlagonia", *Byzantine and Modern Greek Studies*, S: 40(2), Birmingham, ss.187-206. Sikkelerin tamamı Amasra Müzesi'nde bulunmaktadır.

aktif olduğunu düşündüğümüz Bizans Dönemi'ne ait sikkelerinin bu kadar az sayıda olmasının muhtemel nedeni daha önce aktardığımız üzere kaçak kazılar olmalıdır. Bir diğer önemli bulgu kentin son sikkelerinden birinin Chora Kilisesi'nde bulunması ve veri anlamında Geç Roma Konutu'un en zengin alan olmasıdır (Lafli-Lightfoot-Ritter, 2016: 203). İki yapıda kent için ilgi çekici detaylara sahip olup diğer buluntu gruplarında da oldukça cömerttir. Alypius'un manastırı olduğu düşünülen kilise bir Hac alanıysa MS 8. yüzyıla tarihli bir sikke buluntusunun buradan ele geçmesi makuldür. Geç Roma Konutu içinse en geçerli yorum bir meskenden öte değerlendirilebilecek -belki bir "House-church"⁶¹ -oldukça aktif bir alan olduğudur.

2010-2014 arasında ise V. Keleş başkanlığında gerçekleşen çalışmalar sonucu "14 Geç Roma (6)–Orta Bizans (8)" arası değişkenlik gösteren sikke buluntuları ele geçmiş ve K. Oyarçin tarafından yayınlanmıştır.⁶² Materyallerin dağılımı yine ağırlıklı olarak bronz olup bu çalışmanın özelliği Geç Roma'ya tarihli sikkeler ve önceki yapıların haricinde "Dört Nehir Kilisesi"nden de buluntu edinilmesidir (Oyarçin, 2021: 176). Bu araştırma döneminde kiliseden elde edilen sikkelerin hem en erken hem de en geç tarihlendirilen buluntuları içermesidir. Bu tahmin edildiği gibi oldukça uzun bir kullanım dönemine sahip olduğuna işaret etmektedir. Ama daha önemlisi MS 11. yüzyıla ait sikke buluntusunun varlığı kentin bilinen aktif dönemini iki asır uzatmıştır. Bu dönem buluntuları arasında da düşük kondisyonu sebebiyle tanımlanamayan sikkeler bulunmaktadır.

Kent ile ilgili yayınlanan son nümizmatik bulgular E. Çelikbaş'ın bilimsel danışmanlığında halen yürütülmekte olan kazıların 2017-2019 sezonu "Kuzeybatı Nekropol Kilisesi" buluntularına dayanmaktadır.⁶³ Bu çalışma kapsamında sekiz adet Geç Roma- Erken Bizans sikkesi değerlendirilmiş ve buradan yola çıkarak yapının inşa ve onarım tarihine dair çıkarımlar yapılmıştır (Oyarçin, 2019: 443 vd.). Bu yayın ile 2005-2019 arası sikke buluntuları 43'e yükselmiştir. Ayrıca yayına hazırlanan 2019 verilerinin kentin ele geçen ilk bağımsız sikkelerini de içermesi şehrin ekonomik tarihindeki önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bu bulguların değerlendirmesi ile zaman

⁶¹ Bu kısım mimari alanda değerlendirilecektir.

⁶² Bkz. Oyarçin, K. (2021), "2010-2014 Yılları Sikke Buluntuları", Paphlagonia Hadrianopolis'i (2010- 2014 Sezonları), (Ed. V. Keleş, E. Çelikbaş, A. Yılmaz), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss.173-192.

⁶³ Bkz. Oyarçin, K. (2019). "Sikke Buluntuları Işığında Hadrianoupolis Kilise C Yapısı", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, (Ed. A. Işık, T. Aydeniz, İ. H. İmamoğlu), ss.442-451.

içinde kente ait bir darphane alanının da bulunması mümkündür. Şehir her türlü ticareti kolaylaştıran bir konumda olup pek çok muhtemel üretim faaliyetine sahiptir. Kentin şahsi paraları üzerine yapılan yayınların bu durumu varsayımdan öteye taşıması kuvvetle muhtemeldir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ YAPI

Toplulukların inanç sistemleri sosyal hayatları ve yaşadıkları kentlerin dokusunda köklü değişiklikler yaratır ve zamanla bu değişiklikler şehrin kimliği haline gelir. Bu sebeple bölge ve buna bağlı olarak kenti tanımlayabilmek için dini yapı oldukça önemiyet arz etmektedir. Bu bölümde Paphlagonia, Honorias ve Hadrianopolis'in dini yapısı ve bölgeye etkisi ele alınacaktır.

3.1. Paphlagonia ve Hadrianopolis Ortak Pagan İnanışları

3.1.1. Kültler

Din, tarih boyunca toplumsal her alanı etkileyen bir faktör ve en güçlü meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. Çünkü geçmiş zamanlardan günümüze kadar insanlar hayatın içindeki olumsuzluklara karşı kendilerini koruyabilmek için içgüdüsel olarak sığınabilecekleri bir güç arayışına girmiştir. Bu durum insanların tanrı inancına yönelmesini sağlamıştır. İnsanlar tanrıya olan inanışları sayesinde dış dünyaya karşı kendilerini daha güvende hissetmiştir. Paphlagonia bölgesi, birçok uygarlığın egemenliği altına girmiştir. Bu nedenle de bölgede tanrıya olan inanç, uygarlıkların, mekân ve zamanın etkisiyle değişiklik göstermiştir. Bu bölge Hitit, Kaşka, Phryg, Lydia, Kimmer, Pers, Makedon ve Roma gibi birçok uygarlığın hâkimiyeti altına girmesi bölge inanışları arasında etkileşim ve zenginlik yaratmıştır. Örneğin; Paphlagonia'da MÖ 7. yüzyıldan itibaren kaya mezarların cephesinde Phryg, Hellen, Pers ve yerli unsurların etkileşimiyle oluşan bir üslup gelişmiştir (Bazna; 2014: 96). Pompeiopolis civarındaki Donalar (Kalekapı) olarak bilinen kaya mezarlarının kabartmalarına bakıldığında sütun protomlarında görülen boğa başı Pers stilini, her iki tarafındaki aslan ve boğa da Hellen stilini yansıtmıştır (Baran, 2002: 820; Bazna; 2014: 96). Tüm bunları detaylandırmak adına bu başlıkta Hristiyanlık öncesi Paphlagonia'da bulunan tapınımları inceleyeceğiz.

Paphlagonia topraklarında çok sayıda tapınma biçimi ortaya çıkmıştır. Bu tapınımlardan biri Hermes'in oğlu "Autolykos kültü"dür. Sinope'nin kurucu tanrısı⁶⁴ kabul edilen Autolykos babasından öğrendiği yakalanmadan hırsızlık yapabilme yetisine sahiptir (Işık, 2004: 82). Bu tapınma bölgede Sinop dışında rastlanmamıştır. Leonhard, Orakel ile ilişkilendirdiği bu tapınımın Teselya'dan geldiğini savunur (Leonhard, 1915: 299).

Paphlagonia bölgesinde bulunan devşirme inanışlarından biri de 'Serapis kültü'dür. Ptolemaioslar döneminde,⁶⁵ sonradan bölgeye gelen Grekler ve Mısırlıları ortak bir tanrıda birleştirmek amacıyla oluşturulmuştur. Farklı formlara ve büyük tanrılarla benzer özelliklere sahip olması (Örn. Sinop'ta 'Helioserapis') bundandır. Asklepios ve Zeus'u andıran Serapis kültü 'Kurtarıcı ve iyileştiri' sıfatlarıyla Germanikopolis, Neoclaudiopolis ve Sinope'de kabul görür (Heyob, 1975: 3; Işık, 2004: 189, 190).

Paphlagonia'da güç ve kahramanlığın temsilcisi olan "Hercules" olarak da anılan 'Herakles kültü' babası Zeus'tan sonra bölgede en çok ilgi gören ikinci tapınımdır (Boardman ve diğ., 1988: 728).⁶⁶ Genellikle aslan postu ve topuzu ile bazen de atlı olarak –ki burada Kakasbos ve Mases'e benzer- tasvir edilmiştir (Işık, 2004: 122). Ayrıca bu tapınımın izine Heracleia Pontica'da yer alan bir yazıda, Gangra, Amastris, Heracleia Pontica, Pompeiopolis' ait sikkelerde ve Sinope bulunan sikke ve bir kabartma üzerinde rastlanmaktadır (Bazna, 2014: 100). Zeus'un diğer oğlu 'Ares' tanrısı da Paphlagonia bölgesinde tapınım görmektedir. Ares ile Sinope, Pimolisa ve Amastris sikkelerinde rastlanmaktadır (Saprykin, 2010: 485 vd). Kentten bu kült ile

⁶⁴ Strabon bu durumu; "Sonunda Sinope zapt edildi; her ne kadar Lucullus kentin geri kalan zenginliklerini korudu ise de, Billaros'un küresini ve Sthenis'in yapmış olduğu kentin kurucusu olarak kabul edilen ve bir tanrı gibi saygı gören, Autolykos'un heykelini aldı. Kentte ayrıca Autolykos'un bir de orakli vardı." olarak belirtilmektedir (Strabon, XII, III, 11; Podvin, 2012: 207vd).

⁶⁵ "Ptolemaios, bu gibi düşleri yorumlayan Mısırlı Rahipler'e bu durumu açtı. Ancak onlar Pontos ve yabancı memleketleri pek az tanıdıklarından, kral, Eumolpides'ler soyundan bir Atinalı olan ve Eleusis'den kutsal yerleri yönetmesi için çağrılan Timotheos'a, Pontos'taki bu tapınımın ne tapınımı olduğu ve bu tanrının hangi tanrı olduğunu sordu. Timotheos, daha önce Pontos'a gidip gelmiş kişileri bulup bu konuyu onlardan öğrendi. Buna göre orada Sinope olarak isimlendirilen bir kent vardı. Bunun yakınında da yerli halk arasında uzun zamandır ünlü bir tapınak olan Zeus Dis Tapınağı bulunmaktaydı" (Tacitus, *Historiae*, IV, 33).

⁶⁶ " Ertesi gün yola çıkarak (Sinope) uygun rüzgârın da yardımıyla kıyı boyunca iki gün yol aldılar. Yolculuk esnasında Argon'un demirlediği söylenen Iason burnu, sonra ilk olarak Thermedon, sonra Iris, sonra Halys ve en sonunda da Parthenios nehirlerinin deltalarını gördüler. Bu son nehrin yanında bulunan ve Megara kolonisi olan Hellen kenti Heraclea'ya vardılar ve Akherousia burnunda demirlediler. Herakles'in burada bekçi köpek Kerberos'un peşinden Hades'e indiği söylenir, günümüzde bu yolculuğun kanıtı olarak iki stadiondan daha fazla derin bir çukuru gösterilmektedir." (Xenophon, *Anabasis*, VI, II, 1).

ilişkilendirilebilecek bir bulgu ise Hamam A'da bulunan MS 3. yüzyıla ait bronz bir "Ares figürinine" ait kol parçasıdır (Lafli- Gürler, 2015: 41).

Paphlagonia bölgesinde karşılaşılan en ilginç kültlerden birisi de MS 2.yüzyılda sahte peygamber Abonouteikoslu Aleksandros'un, halkı 'Asklepios'u n 'yılan tanrı' olarak yeniden yeryüzüne geldiğine inandırdığı 'Glykon kültü' dür (Karasalihoğlu, 2011: 12; Atasoy, 2012: 30; Bazna, 2014: 100). Bu tapınım zamanla genişlemiş ve Roma Dönemi'ne kadar uzanmıştır. Claudiospolis'te Abonuteikhos'lu Aleksandros'a adandığını gösteren özel kullanım amacıyla yapılan küçük bir sunağa ait bir yazıt bulunmuştur. MÖ 2.-3. yüzyıl arasında tarihlenen yazıt tek kelimededen ibaret olup "Aleksandros"un adı okunmaktadır (Işık, 2004: 48). Bu kültün Abonoutekhosh'ta mevcudiyetine MS 2. yüzyıla tarihlenen sikkelerde rastlanmıştır (Karasalihoğlu, 2011: 93). Amastris ve Tomis'te bulunan Glykon heykelleri de bölgede varlığını kanıtlamaktadır (Karasalihoğlu, 2011: 83).

Paphlagonia'da tapınımı henüz tam araştırılmamış kültlerden biri 'Men kültü'dür. 'Ay tanrısı kültü' olarak da tanınan bu tapınım bölgede sadece Gangra'da bir sikke üzerinde rastlanmıştır (Bazna, 2014: 101). Tanrı Men sikkenin arkasında sol yanına dönük oturma pozisyonunda tasvir edilmiş ve sağ elinde patera, solunda ise asa bulunduğu görülmüştür (Büyükgün, 2006: 152; Bazna, 2014: 101).

Paphlagonia bölgesinde, Hellenistik, Pers ve Roma İmparatorluğu dönemlerine ait kültlerden biri aşkın ve güzelliği tanrıçası olarak bilinen 'Aphrodite'dir (Işık, 2004: 54). Farklı kültürlerde başka isimlerle anılan Aphrodite'in betimlerine Paphlagonia'da yalnızca Heracleia Pontica ve Amastris kentlerinde rastlanmaktadır (Bazna, 2014: 101).

Paphlagonia Bölgesinde tapınım gören bir diğer tanrıda Zeus'un oğlu ve Artemis'in kardeşi olan 'Apollon'dur. Bu tapınımın izlerine Sesamos, Amastris ve en yoğun olarak da Sinope sikkelerinde rastlanmaktadır (Koçak, 1993: 108). Bilici ve 'şifacı' yönüyle tanınan bu tanrıdan esinlenenler Apollon tapınaklarını doldurup 'mantis' (falcı, kahin) olmuşlardır (Işık, 2004: 57). Kardeşine ait 'Artemis kültü' Roma'da 'Diana', Anadolu'da 'Kybele' ile özdeşleştirilmiş olup izlerine Amastris, Sinope, Gangra sikkelerinde ve Hadrianopolis territoryası içinde yer alan Kimistene'deki adak sunağında rastlanmaktadır (Işık, 2004: 70). Paphlagonia'da tapınımı kapsamlı olan bu tanrıya adanan yazıtta 'Artemis Kratiene' epithetini içerir ve

bölgede bu tapınım ile ilgili bir rahip ailesi olduğu anlaşılır (Kaygusuz, 1983: 116).⁶⁷ Tapınımın bu versiyon ile tasviri ilk Crateia’da basılan ‘Heliogabalos’ sikkesinde görülmüştür.

Yunanlıların Paphlagonia bölgesinde hekimlik tanrısı ya da hekim tanrı tapınımı Apollon’un oğlu ‘Asklepios’ tur (Robert, 1937: 256 vd; Saprykin 2010: 473 vd). Bu inanışa Amastris, Abonouteikhos, Pompeiopolis, Sinope ve Neoclaudiopolis sikkeleri ve Tios yazıtlarında rastlanmıştır (Işık, 2004: 75; Sönmez-Öztürk, 2008: 144). Ayrıca Paphlagonia’da Asklepios’un kızı ve yardımcısı olan ‘Hygeia’ tapınımı Hadrianopolis’te de görülmektedir.

Bölgede tapınım gören bir diğer tanrıça ise ‘Athena’ olmuştur. Kültürüne izine Amastris, Heraclea Pontica, Tios ve Sinope sikkelerinde sayesinde rastlanmıştır (Işık, 2004: 77). Heracleia Pontica ait bir kabartma üzerinde ‘Atlas’ tapınım izleri görülmüştür. Fakat Paphlagonia’da bu tapınım yaygın olmamıştır.

Paphlagonia’da tapınım gören bir diğer tanrıça ise ‘Demeter’ tir. Romalılar tarafından “Ceres” adıyla anılan Demeter; kadın hayatının, gizemin ve tarımın tanrıçasıdır. Daha çok kızı ‘Kore/Persephone’ ile birlikte tapınım görür (Saprykin 2010: 493 vd.). Demeter’in tapınım izine ise Hadrianopolis ve chorası içinde kalan Kimistene’de Sandıkkaya ismindeki tepelikte yer alan bir yazıtta rastlanmaktadır.⁶⁸ Ayrıca Amastris, Abonouteikhos ve Sesamos’ta bulunan sikkelerin üzerinde karşılaşılmaktadır (Işık, 2004: 86).

Paphlagonia’da ‘Dionysos’ da tapınım görmüştür. Dionysos ilham ve şarap tanrısı niteliğini taşımıştır. Sikkelerle kanıtlanan etki alanları; Pompeiopolis, Amastris, Tios, Heraclea ve Sinop’tur (Sönmez-Öztürk, 2008: 144; Öztürk, 2013a: 332). Şarap üretimi ile geçinen Hadrianopolis’te bu kültür oldukça yaygın olup mezar stelleri⁶⁹ ve mozaiklerde izine sık rastlanmaktadır⁷⁰.

⁶⁷ “Uğurlu olsun! Soydan gelme rahip olan ben Pronton oğlu ...Kias, (bu sunağı) Artemis Kratiene için, eşim ve çocuklarım adına, kendi öz servetimden harcayarak adak olsun diye diktim..Khrestos yaptı” (Kaygusuz, 1983: 116).

⁶⁸ “Uğurlu olsun! Tanrıça Demeter ve Kore için; naos’u ile birlikte bu tapınağı ve içindeki heykelleri, tanrıların emri üzerine Aleksandros oğlu yalvarıcı Helios kendi olanakları ile dikti. Sendeiron kome, Yıl: 201” (Dörner 1963: 139; Laflı-Christof, 2012: 243).

⁶⁹ Bkz. Köyceğiz Köyü, ‘Yazıtlı sütun biçimli mezar steli’ (Laflı- Christof, 2012: 246).

⁷⁰ ‘Dört Nehir Kilisesi’ Asma ve üzüm salkımı tasvirleri ‘Dionysus kültürü’ ile ilişkilendirilmiştir (Patacı, 2012: 161).

Paphlagonia’da tapınım görmüş bir diğer tanrı ise ‘Eros’ olmaktadır. Romalılar bu tanrıyı ‘Cupid’ adıyla bilmektedir. Eros bir aşk tanrısı olarak nitelendirilmektedir. Eros’un tapınım izine Amasra’da bulunan bir yazıtta ve Kraliçe Amastris’in sikkelerinde karşılaşılmaktadır. Ayrıca Sinope ve Gangra’da sikkelerinde ve Heracleia Pontica’da yer alan bir kabartmada bu tapınım mevcuttur (Işık, 2004: 102). Hadrianopolis ‘Geç Roma Konutu’nun kazılarında Eros tasvirli duvar mermerine rastlanmıştır (Lafli-Gürler, 2015: 38). Kentin Antik sınırları içinde yer alan Çavuşlar’da da Aphrodit ile de ilişkilendirilen Eroses lahit parçası bulunmuştur (Marek, 2003: 132).

Paphlagonia bölgesinde ‘Hekate’ de tapınım görmüştür. Hekate; gece, ay, ölümlerin, büyücülüğün, cadılığın ve yeraltının tanrıçası olarak anılmaktadır. Ruhları Hades’e götürdüğüne inanılır. Bölgede bilinen tek tapınım yeri Heraclea Pontica’dır (Erichsen, 1972: 47). Güneş Tanrısı ‘Helios’ tapınımına Hadrianopolis teritortası içinde kalan Karzene’de bir yazıt⁷¹ ile Sinope ve Amastris’e ait sikkelerde karşılaşılmaktadır (Işık, 2004: 111 vd). ‘Hera’ya ait izlere ise Ilgaz’daki Kurmalar Köyü’nde bulunan bir yazıtın üzerinde ve Cromna, Amastris ve Heracleia Pontica ait sikkelerin üzerinde görülebilmektedir (Işık, 2004: 115-6). Ayrıca Hera’nın Roma temsili olan “Tanrıça Juno”, ‘Dört Nehir Kilise’sinde bulunan Tavus kuşu tasviriyle ilişkilendirilmiştir (Patacı, 2012: 161).

Paphlagonia’da ‘Hermes’te tapınım görmüştür. Hermes’e ait izlere Gangra, Amastris ve Tios sikkelerinde rastlanmaktadır. Ayrıca Kimistene’deki Nekropolis II alanında bulunan bir kaya kabartmasının, “Hermes Kerykeios” kültüne (Zeus Kimistenos yazıtının 30-40 m altında) ait olduğu düşünülmektedir (Patacı, 2012: 10, dn:35; Atasoy, 2012: 30). Tahribatı sebebiyle zor tanımlansa da elinde tuttuğu kerkeion ile kendini belli eden bu kült ticaretle ilgili oluşundan dolayı kentin ekonomisiyle ilişkilendirmek mümkündür (Kaygusuz, 1983: 130). Bunların haricinde Paphlagonia bölgesinde Hermes kültüne, Roma Dönemi’ne tarihlendirilen Amastris’teki bir heykel ve MS 2- 3. yüzyıla ait Gangra’da heykelde rastlanmaktadır (Işık, 2004: 129). Romalıların ‘Vesta’ adıyla bildikleri ‘Hestia’ tapınım izlerine ise

⁷¹ “Özlemimi çeken karım, Keia ve annem Ioulla, zamansız ölen ben Helios’u sarıp sarmalayıp bir mezara koydular; damadım Pompeianus ve kızım Ioulla sonu gelmeyen ağıtlar, ölüm türküleri yakıldılar sevgili babalarının ardından. Henüz çok küçük olan Kyrillos ve Iuliane, sevgili amcaları Ponticus ile birlikte tuttular. Yıl: 243” (Kaygusuz, 1984: 67).

yalnızca Gangra’da, M. Aurelius (MS 161 - 180) ile karısı Faustina adına basılmış olan sikkelerde karşılaşılmıştır (Işık, 2004: 132).

Paphlagonia’da ‘Irmak tapınım’ iziyle karşılaşılmaktadır. Esasen bu külte ticaret ve balıkçılık gibi geçimini nehirler aracılığıyla sağlayan her kentte denk gelmemiz mümkündür. Bunlardan Halys Irmağı’na tapınım Gangra’da görülmektedir (Işık, 2004: 139). Ayrıca Billaios, nehir üzerinden taşımacılık faaliyetleri yürüten ve sosyo- ekonomik etkileşim içinde olan kentlerde rastlanmıştır. Bunlardan ikisi Tios ve Crateia olup sikkelerinde tasvirleri mevcuttur (Yıldırım, 2020: 8). Son olarak 2021 kazıları sırasında Hadrianopolis ‘Güney Nekropolü’nden ele geçen sikkelerde “Kyzios” Irmak tanrısının betimine rastlanmış olup, çalışma Ersin Çelikbaş ve Kasım Oyarçin tarafından yayına hazırlanmaktadır.

Bereket tanrıçası 'Kybele', Küçük Asya'nın ana tanrıçası olup Phryg kültürünün yaygın olduğu Paphlagonia'nın da köklü tapınımlarından biridir (Erhat, 1989: 200 vd). ‘Kybele’ye dair izlere Sinope ve Amastris’teki sikkelerde rastlanılmaktadır. Sikkeler dışında Kybele kültüne, ‘kaya tünelleri, mağaralar, kaya mihrapları ve tapınaklarda rastlanmakta olup, Paphlagonia da bu alanlardan bilinen yirmi tane vardır (Işık, 2004: 146). Ancak burada hepsini sıralamanın konu için ehemmiyeti olmadığından Karabük sınırları içinde –yani Antik Hadrianopolis Havzası- olan Kybele nişanlarını ekleyeceğiz. Bunlar Safranbolu ve Samail (Asarkaya) Kaya Tünelleri’dir.

‘Medusa kültü’, Sinope ile Amastris’te bulunan Mithradates Eupator (MÖ 120 - 164) dönemine ait sikke ve Kastamonu’da bir kabartma üzerinde bulunmuştur (Gökoğlu, 1952: 54). Ayrıca Hadrianopolis’e ait Tasma’da bulunan lahit bu tapınıma işaret etmektedir (Marek, 2003: 132). Paphlagonia’da tapınım gören zafer tanrıçası ‘Nike’ betimleri en çok Roma sikkelerinde görülmüştür. Bölgede bu tapınıma tesadüf edilen yerler; Amastris, Sinop, Heracleia Pontica, Neoclaudiopolis, İskilip ve Gangra’dır (Işık, 2004: 160 vd).

‘Pluton’ esasen Romalı ‘Hades’, yer altı hazinelerinin sahibi olup bu servete binaen elinde bereket boynuzu ile betimlenmektedir (Işık, 2004: 170). Çiftçilik ile de

ilişkilendirilen bu kültün tesir ettiği yerleşimler; Amastris, Heraclea Pontica, Sinope, Gangra ve Hadrianopolis chorasından Hanköy'dür (Işık, 2004: 174).⁷²

Roma'da İmparator Octavianus'un (MÖ 27 – MS 14), Ceasar'ın ölümü sonrası yaptırdığı tapınak ile başlayan 'imparatorluk kültü' kavramı, Augustus unvanı almasıyla daha üst seviyeye çıkmış ve kendisini adet olmadığı üzere 'Romae et Augusto' tapınakları yoluyla yaşarken tanrılaştırmıştır (Işık, 2004: 176). İlk olarak Pergamon'da kurulan bu tapınak kültürünün yayılması, imparatorluk tapınımı kavramını doğurdu. Koinonların Roma imparatoruna tapınması ve bu amaçla tapınak kurması, MS 1. yüzyıl itibariyle 'neokoros'ları oluşturdu (Burrell, 2004: 2-3).⁷³ Sistemin kurucusu Octavianus'un doğum tarihi 23 Eylül yılbaşı kabul edilip aylara/günlere imparatorluk isimleri verilmiş, pagan inanışlar ve imparatorluk kültü bir süre ortak kabul görmüştür (Işık, 2004: 177). Amacı imparatorluğa olan sadakati arttırmak olan bu kültün yayılımı; Heracleia Pontica, Amastris, Sinope, Pompeiopolis, Gangra, Hadrianopolis ve chorasında bulunan Kimistene yani neredeyse Paphlagonia'nın tamamıdır (Price, 1984: 17 vd). Ancak diğerlerinden farklı olarak Viranşehir yazıtları konuyla ilgili en fazla epigrafik kanıta sahip kentlerden biridir. Hadrianopolis chorasında bulunan Kimistene'de Caracalla (MS 212-217)⁷⁴ ve Diocletianus (MS 284-305)⁷⁵ için dikilmiş onur yazıtları mevcuttur. Bu yönetici kültüne ait Heracleia Pontica, Amastris, Pompeiopolis, Sinope ve Hadrianopolis'te rahiplikler mevcuttur (Price, 1984: 17 vd).⁷⁶

Greklere baş tanrısı 'Zeus' –Roma'daki yansıması ile 'Jüpiter'- tanrıların da tanrısıdır. Pek çok kültürde farklı adlarla anılan bu tanrı Küçük Asya'da da geniş

⁷² "Khryssippos genç ana babası Keia ve Oemostheues için bir mezar steli dikti. Hayırlı bir evlat olan Khryssippos, dindar babası Demotrates'e ve bütün yer altı tanrılarına sundu. Yıl: 248" (Kaygusuz, 1983: 64; Marek, 1993)

⁷³ Burada kentlerin kazandığı itibar siyasi değil, dindir. Zira koinon sınırları eyalet sınırlarına uymak zorunda değildir. Bu ayrım ilerleyen süreçte de devam etmiş coğrafi hudutların değişimi dini düzeni neredeyse hiç etkilememiştir.

⁷⁴ "Uğurlu olsun! Kimistene halk ve yaşlılar meclisi, İmparator Kayser Marcus Aurelius Antoninus Augustos-Sebastos'u (heykelini dikerek onurlandırdı)" (Kaygusuz, 1983: 112).

⁷⁵ "Uğurlu olsun! İmparator Kayser Gaius Aurelius Vlerius Diocletianus'u, dindar ve bahtlı Augustus'u; konsüllüğünün ...inci yılında.....onurlandırdılar" (Kaygusuz, 1983: 113). Hadrianopolis ya da Kimistene'ye ait olduğu muhakkak olsa da yazıtta yerleşim adı yoktur. Ancak önceki yazıtla aynı yerde bulunmuştur.

⁷⁶ Kentlerde sadakat ve bağlılık göstermek amacıyla imparatorlara hazırlanan odalar zaman içinde tapınak formuna evrilmiştir. Diocletianus gibi Erken Hristiyanlık Dönemi'nde inananlara yaptığı zulümlerle tanınan bir imparatora kent tarafından onurlandırılması bir ihtimal Hadrianopolis'in bu kıyımın dışında kalmış, pagan inanışlarını henüz terk etmemiş bir profil çizdiğini düşündürmektedir. Ancak aksi ihtimal de mümkündür zira imparator tehlike arz eden yerlere rahiplikler atayarak durumu kontrol altında tutma eğilimi de göstermiştir.

tapınım alanına sahiptir. Bölgede inançlar ve yöneticiler değişse dahi Zeus bütünüyle kaybolmamış, farklı isim ve formlarda varlığını sürdürmüştür. Bu kudretli tanrının çok sayıda simgesinden bazıları; ‘kartal, asa, yıldırım, çifte balta, mızrak, kılıçtır’ (Işık, 2004: 201). Paphlagonia’da bu tapınım izlerine farklı epithetler ile Hellenistik Dönemden başlayarak Roma Dönemi’ne kadar nümizmatik ve epigrafik bulgularla karşılaşmaktadır (Teffeteller, 2012: 234; Bazna, 2014: 109).⁷⁷ Tapınım alanları, yazıt ve kalıntıları oldukça geniş olduğundan burada sadece Hadrianopolis ve yakın çevresi dâhilinde olanları aktaracağız. Bu kültün izine Antik Hadrianopolis chorası içinde Kimistene, Karzene, Hanköy, Üçbaş, Sora, Karacadağ (?), Kayaarkası (?) yazıtlarında ve Sipahiler’de bulunan 10x 7,80x 6,6 m ebatlarındaki ‘Küre Havuz’unun kalıntısında rastlanmıştır.⁷⁸

Kimistene’deki tapınımı, kent adından yola çıkarak Zeus kültü ile alakalı bir yazıtla ilk ilişkilendiren Mendel’dir (Mendel, 1901: 24; Patacı, 2012: 13). Adakların mermer ocaklarında çalışanlar tarafından Zeus Kimistenos’a ithaf edildiği düşünülmektedir (Şahin, 2001: 81). ‘Kimistenos’ sıfatı anlam olarak Zeus’un hangi özelliğini vurguladığı tespit edilemediğinden daha çok toponomi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Aynı ismin Dacia’da da görülmesi bölgeler arası bir göç ya da köle yoluyla taşınmış olması muhtemeldir (Işık, 2019: 185; Laflı-Christof, 2011: 275). Kentin koruyucu tanrısı olduğu düşünülen Zeus Kimistenos’a ait yazıt tabula ansata içinde bulunmuş olup, ilk keşfeden Mendel’dir.⁷⁹ Laflı, Kimistene’de yaptığı araştırmalar sonucunda, Akropol’de bulunan tapınağın bu tanrıya ithaf edildiğini belirtmiştir (Laflı-Christof, 2011: 235).⁸⁰

⁷⁷ Bunlardan bazıları “Zeus Asbamaios, Zeus Baleos/ Balios, Zeus Bonitenos, Zeus Brontaios, Zeus Brontaios Ksibenos, Zeus Dikaiosynos, Zeus Epekoos, Zeus Epidemios, Zeus Epikarpis, Zeus Gainios, Zeus Gainizos, Zeus Helios- Serapis, Zeus Herkeios, Zeus Hysistos, Zeus Karzenos, Zeus Kimistenos, Zeus Komotikos, Zeus Koropizos, Zeus Megalos Sdaleides, Zeus Monios, Zeus Nuadamenos’tur” (Işık, 2004: 201 vd). Zeus’a atfedilen bu sıfatların daha çok temsil edildiği yerin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısıyla ilişkili anlamları vardır. Örneğin; ‘Zeus Stratios’ olarak “misafirlerin tanrısı” olduğunu ve ‘Zeus Labrandeus’ çift başlı baltayla, savaş tanrısı olarak Caria kültüründe ön plana çıkmıştır (Teffeteller, 2012: 223; Bazna, 2014: 109).

⁷⁸ Havuzun yüksek bir alanda inşa edilmiş olması Zeus ile ilişkilendirilmiş olup, ayrıca Hristiyanlık Dönemi’nde de kilise olarak kullanılması alanın kutsallığını gösteren bir durum olarak kabul edilebilir (Gökoğlu, 1952: 138; Işık, 2004: 206). Ancak bölgede de yüzey araştırması yapan Marek bu alanı dinsel bir alanla ilişkilendirmemiş muhtemel bir memba suyu deposu ya da bir su kemerinin başlangıç noktası olarak yorumlamıştır (Marek, 1993: 271).

⁷⁹ “İyi talihle’ (Bunu) Proclus oğlu Albus, Zus Kimistenos’a adak olarak sundum” (Kaygusuz, 1983: 113; Laflı-Christof, 2012: 244; Işık, 2019: 185).

⁸⁰ Wilson’un Pompeiopolis’te bulduğu bir yazıt bu durumu desteklemektedir: “Hadrianopolis vatandaşı olan Synphoros, anavatanından yaklaşık 100 km uzakta, orada tanrıya bir sunak adadı” (Wilson, 1960: 159 vd; Marek, 1993: 123). Ancak şuan kayıp olan yazıtın yayını da yapılmamıştır

Bir diğ er yer Karzene/Karze, Hadrianopolis yerleşimlerinden biri olup ‘Zeus Karzenos’ kültünü ihtiva eder.⁸¹ Buradaki epithet de toponomiyle ilişkili olmalıdır (Mitchell, 1993a: 92). Kaisareia’da (Hanköy) bulunan noksan bir yazıt parçası ‘Zeus Brontaios/ Brontesios’ ile ilişkilendirilmiştir (Marek, 1993: 193; Şahin, 2001: 37; Işık, 2019: 182). Bu epithet fırtına tanrısı ‘Bronton’ ile ilişkili olup tarımın koruyucu tanrısı olarak kabul görmüş olmalıdır (Ful, 2019: 266). ‘Zeus Epekoos’ sıfatı ‘Herşeyi işiten Zeus’ anlamına gelmekte olup Paphlagonia dışında Bithynia ve Kilikya gibi birkaç yerde tapınımı mevcuttur (Işık, 2021: 134). Paphlagonia’da bu kült Hadrianopolis chorası içinde Üçbaş’ta bulunan bir yazıtta görülmüştür (Şahin, 2001: 48; Işık, 2019: 182).⁸² Kente ait bir yerleşimken Bizans Dönemi’nde ayrı bir şehir olan Sora’da (Akören) bulunan bir yazıtta oldukça yaygın olan ‘Zeus Epikarprios/ Eukarpos’ tapınımına rastlanmıştır. Kelime ‘güzel ürün, iyi verim’ anlamına geldiği için tarım epitheti kabul edilmektedir (Berry, 1956: 283; Eraydın, 2002: 59). Şahin ‘Epikarprios’ ve ‘Eukarpos’ sıfatının aynı olduklarını savunmuştur (Şahin, 2001: 48).

Diğ er iki Zeus kültü chora içindeki konumları tartışmalı olsa da kente oldukça yakın Karacadağ ve Kayaarkası Mevkii’de bulunmaktadır. Karacadağ’da bulunan ‘Zeus Epidemios’ tapınımına bir adak yazıtında tesadüf edilmiştir (Şahin, 2001: 48). Çocukların ve sürülerin sağlığını koruyup, çoğalmasını sağlayan bu tanrı, böylece kırsal kesimde yaşayan çiftçi ailelerin sahip olduğu en önemli varlıkları korumaktadır (Işık, 2019: 183). Ancak buluntu Hadrianopolis değil Crateia yazıtları arasında kataloglanmıştır (Şahin, 2001: 48).

Yenice sınırları içinde olan Kayaarkası’nda ‘Zeus Syrgastes/ Syrgastes’ tapınımına işaret eden bir yazıt bulunmaktadır.⁸³⁸⁴ İsim muhtemelen yerli bir

(Marek, 1993: 123, dn:890). Ayrıca, Mendel’in gördüğü kaya tabletinin hemen yakınında bulunan ve 1983 yılında Kaygusuz tarafından yayımlanan başka bir yazıt ‘Demeter-Kore’ ihtimalini de mümkün kılmaktadır.

⁸¹ “Uğurlu olsun! Antiokhos oğ lu Antiokhos, Zeus Karzenos’a adak olarak sundu” (Kaygusuz, 1984: 63 vd; Şahin, 2001: 70).

⁸² “Uğurlu olsun. Ulu ve duaları iş iten Zeus’a adağı, efendilerinin hayrına çiftlik kahyası Cosmianus sundu” (Işık, 2021: 134).

⁸³ Kayaarkası yazıtı Lafli ve Christof tarafından Hadrianopolis dâhiline alınarak yayımlanmıştır (Lafli-Christof, 2012: 55, no.24). Bölge Tios ve Hadrianopolis arasındadır ve iki kentin net bir hududu yoktur. Yazıt üzerinde ait olduğu yerleşime gönderme yapacak bir ibare de bulunmamaktadır. Bu sebeple Öztürk yazıtla ilgili yayınladığı makalesinde Hadrianopolis’e aidiyeti konusunda şüphyle yaklaşılması gerektiğini söylemektedir (Öztürk, 2018: 717). Işık bu tanrıyı Tios’ta bir tapınım olarak değerlendirmiştir (Işık, 2019: 189). Konu üzerinde kesin bir kanı için araştırmalar şuan için yetersiz olmakla birlikte bu ismin Küçük Asya dışında Dacia’da, Hadrianopolis’in diğ er bir Zeus tapınımı Kimistenos ile görülmesi bölgeye göç ya da köle amaçlı gidenlerin bu kentten olma ihtimalini akla getirmektedir. Bir ihtimal de bu iki kentin birbirine uzak olmaması sebebiyle sadece tapınağın Tios’a

antroponimden gelmiştir (Işık, 2019: 189). Yazıtı yayınlayan Laflı'nın değerlendirmesi: “*Hadrianopolis kariyesindeki oyunlara ilk referansı sağlar. Antiochus bu oyunları Decaprotos iken organize etmiştir*” şeklindedir (Laflı-Christof, 2012: 55, no.24). Bu varsayım, kentin sadece dini değil, aynı zamanda hakkında oldukça sınırlı bilgilere sahip olduğumuz sosyo-ekonomik hayatı için de oldukça önemlidir. Ayrıca kent chorasından diğer ithaf ‘Zeus Karzenos’ yazıtında da ‘Antiochos oğlu Antiochos’ ismi dikkat çekmektedir (Kaygusuz, 1984: 63; Marek, 1993: 193; Laflı-Christof, 2012: 55; Öztürk, 2018: 720). İsimlerin aynı kişiye ait olması ihtimal dâhilindedir. Bu tanrıya Hadrianopolis dışında komşusu Tios ve Dacia’da da rastlanmıştır (Laflı-Christof, 2012: 55). Zeus tapınımına son örnek oldukça ender görülen ve tam olarak çözülememiş olan “Zeus Dolichaios/ Juppiter Dolichenos”⁸⁵tur. Bu kült, kent merkezinde bulunan Geç Roma Konutu’ndan elde edilmiş bir buluntu olan boğanın boynuzuna binen bir kartal tasvirli bir figürin ile temsil edilmiştir (Kara ve diğ., 2013: 177). Zeus Dolichaios, Hitit Dönemi’nde doğup ve Ahameniş Dönemi’nde de “Ahuramazda”ya denk evrensel bir tanrı olmuştur. Ancak bu iki imparatorluğun Hadrianopolis ve çevresindeki etkinliğine dair somut bir kanıt bulunmadığından tapınımın kente nasıl geldiği belirsizdir. Ayrıca bu tanrı, Zeus’a atfedilen diğer önemli sıfatlar dışında askeri başarı ve güvenliği temsil etmesi, defalarca savaş ve istilalara maruz kalan ve paralı asker yetiştiren bir kent için anlaşılır bir tapınımdır. Kent ve çevresinde bu kültü düşündüren başka buluntuya rastlanmamıştır.

Hadrianopolis, pagan inanışları bakımından oldukça zengin bir kenttir. Özellikle bilinen en büyük ve gelişmiş yerleşimi olan Kimistene’de tapınak sayısı kadar tapınım olduğu düşünülmektedir (Kaygusuz, 1983: 129). Hadrianopolis’in sahip olduğu kültlerin hemen hepsi tarım ilişkili olup esasen -en azından başlarda- kırsal

yakın bir yerde olmasıdır (Avram, 2016: 73). Ancak bu yazıt Hadrianopolis’e ait olsa dahi Tanrı’nın bir şekilde Tios tapınımlarından olduğu kent sikke buluntularıyla sabittir (Şahin, 2001: 181; Marek, 2003: 104; Öztürk, 2013a: 331 vd.).

⁸⁴ “141 yılında Decaprotos olarak yıllar boyunca Syrgastian agon’unun agonothesliğini yapmış olan [the agon (Zeus’un onuruna) (Zeus’un onuruna) (Zeus) Syrgastos’u] Antiochus’un oğlu Antiochus (?) Selam/Elveda!” (Laflı-Christof, 2012: 55, no.24; Avram, 2016: 73; Öztürk, 2018: 720).

⁸⁵ Antep/Dülük’te görülmüş bu tanrı uzun süre yerel bir inanış olarak düşünülmüştü. Ancak yukarıda belirtildiği gibi evrensel bir kimlik kazanmıştır. Güneydoğu tanrısının ne vesileyle Hadrianopolis’e ulaştığı oldukça muammadır. Figürinin tarihlendirmesinden yola çıkarak bir varsayım yapacak olursak MS 3. yüzyıl daha önce bahsetmiş olduğumuz Skorobası Sancaktar Periscus’un dönemine yakındır. Aynı onun gibi bölgeye savaşmaya gitmiş bir birliğe ait asker/askerler bölgede bu kültle tanışmış ve inancı Hadrianopolis topraklarına taşımış olması mümkündür. Ancak bu çıkarım için daha fazla kanıt gerekmektedir.

ekonomi öncelikli bir kent için bu oldukça beklenir bir sonuçtur. Zira ihtiyaçların inanışlar üzerinde etkisi her dönemde geçerliliğini korumuştur. Sonraki başlık Paphlagonia genelinde yaygın olup Hadrianopolis'te de temsil edilen defin gelenekleri anlatılacaktır.

3.1.2. Ölü Gömme Gelenekleri

Paphlagonia; kadim geçmişi ve farklı etnik unsurların bölgeye gelişleri ile Küçük Asya'ya ait pek çok kültürü barındırmaktadır. Kentlerin hem birbirine oldukça benzer hem de çok farklı kimliklere sahip olması biraz da bundandır. Zamanla artan etkileşim farklılıkları azaltmış, böylece özgün ama ortak değerlere sahip ve coğrafi ayırmadan öte bir Paphlagonia kimliği yaratmayı başarmışlardır. Hadrianopolis sakinleri de kent oluşumunu henüz sağlayamamış bir kabile topluluğuyken bu kimliğin bir parçasıydı. Bu sebeple hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz dönemlerin kent üzerinde bıraktığı tesiri anlamak adına defin geleneklerini Paphlagonia ölçeğinde aktaracağız. Burada ana konu bölgede yoğunluğu oluşturan tümülüs, kaya mezarları ve nekropollerdir.

Paphlagonia'da inanç yapıları hakkında fikir veren defin geleneklerinden biri olan tümülüsler, bölgede bilhassa modern Kastamonu ve Karabük sınırları içerisinde yoğunlaşmışlardır. Özellikle yüz kadar tümülüse ev sahipliği yapan Pompeiopolis ve çevresi ardından Safranbolu, Eflani, Ovacuma, Daday, Çankırı ve Boyabat oldukça bu defin geleneğinin temsilinde oldukça zengin olup, genellikle Geç Klasik, Hellenistik ve Roma tarihlidir (Yıldırım, 2021: 109).⁸⁶ Biz çalışma kapsamımız gereğince eski chorası olduğunu düşündüğümüz Karabük ve çevresini ele alacağız. 19. yüzyıl itibariyle bölgeye gelen seyyahlar çalışmalarına tümülüsleri de dâhil etmişlerdir. Leonhard, Paphlagonia tümülüsleri üzerine ilk defa araştırma gezileri yapan araştırmacıdır (Leonhard, 1915: 103). Bölgeye daha sonra gelen Jacopi olmuş, onu Gökoğlu yeni buluntular da ekleyerek hazırladığı "Paphlagonia Tümülüsleri" çalışması izlemiştir. (Jacopi, 1936: 3–43; Gökoğlu, 1952: 51).⁸⁷

⁸⁶ Daday/ Elmayazı Köyü'ndeki 'Kadironbaşı Tümülüsü' Geç Tunç Çağı'na Safranbolu'da 'Büyük Göztepe Tümülüsü' ise MÖ 9. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Yıldırım, 2021: 109).

⁸⁷ Gökoğlu tuttuğu not defterinde, Kastamonu (merkez), Bartın, Eflani, Zarı, Devrekani, Köy İrmak Vadisi, Boyabat, Taşköprü, Daday, Safranbolu, Araç ve Soğanlı Çayı bölgelerindeki tümülüslerin için yer işaretlemeleri ve tanımlarını yapmış ayrıca eski buluntular da değerlendirmiştir. Bu noktada

Uygarlık tarihinin bilenen en eski defin yöntemlerinden biri olan tümülüs tipli mezar anıtları, Karabük çevresinde oldukça yaygın olup içlerinden bazıları özgün ve yerel üsluba sahip nitelikli kurganlardır. Ancak tüm bu vasıflarına rağmen az kazı çalışması yapılmış ve kaçak kazılarla yok edilen bazı mezarlar içinse oldukça geç kalınmıştır. Yine de çevre müzelerin gerçekleştirdiği kurtarma çalışmaları sayesinde bölgede çok sayıda tümülüs üzerinde inceleme yapılmıştır. Şahin Yıldırım özellikle İç Paphlagonia'da yoğunlaşan bu mezarları 'Paphlagonia Tümülüsleri' olarak yayınlamış, sınıflandırma ve tipolojileri üzerine çalışmıştır (Yıldırım, 2021: 107–164). Bu tümülüslerin bir kısmı Eskipazar-Karabük arasında bulunan ana arter üzerinde ve Safranbolu merkezinde çıplak gözle görülebilmektedir (Lafli-Christof, 2012: 24). Bu çalışma içerisinde yer alan Hacılarobası, Göztepe Tümülüsleri gibi kurganlar henüz kent oluşumu sağlayamamış Hadrianopolis topluluklarının Roma Dönemi'nde devraldıkları muazzam kültürün önemli bir parçasıdır.

Bu bağlamda aktaracağımız ilk tümülüs Paphlagonia bölgesinde Demir Çağı'nı temsil eden ve Karabük sınırlarında bilinen en eski kurgan olan 'Büyük Göztepe Tümülüsü'dür.⁸⁸ Paphlagonia'da Phryg kültürünün ilk temsilcisi olan bu kurgan üzerinde yapılan kazı çalışmalarında asıl alanın 20 m kadar üzerinde 'Orta Bizans mezarları' görülmüş, 17 mezar ve 127 iskelet çıkarılmıştır (Yıldırım, 2021: 114). Anıt kazı öncesi oldukça fazla defineci mahvına uğramıştır. Bu durum araştırmaları zorlaştırdığı gibi verileri de epey azaltmıştır. Yine de yapının sahip olduğu özellikleri ve analojisi dahi oldukça kıymetli sonuçlar vermektedir.⁸⁹ Kurganın Phryg Dönemi'nde bölgede yaşamış "Paphlagonia'nın yerel aristokrasisine" ait bir yönetici mezarı olması muhtemeldir. Zira defin gelenekleri ve seremonileri de dikkate alarak tümülüsü farklı bir mimari üslupla inşa etmişlerdir. Arkeolojik araştırmalar Phrygler ile bağlantılı bulgulara ulaşmamızı güçleştirse de Safranbolu/ Kuzyakaköseler ve Hacılarobası'nda basamaklı "Matar Kubileyeva/ Kybele altarı" ve bölgede yoğun görülen kaya mezarlarının bazıları bu kültürün izlerini taşımaktadır (Yıldırım, 2021: 118).

dikkat çeken husus ise yapılan araştırmaların neticesinde tümülüslerde sayılı lahitlerin dikkat çekmesi olmuştur (Gökoğlu, 1952: 51; Bazna, 2014: 111).

⁸⁸ Tümülüs'te kazı çalışmaları 2011 yılında başlamış ve 2017'de tamamlanmıştır (Yıldırım, 2021: 114).

⁸⁹ Asıl mezar yapısını çevreleyen 'kuru duvar örgüsü' Safranbolu'nun geleneksel mimarisinde de gözlenmiştir. (Yapının özellikleri ve analojisi için bkz. Yıldırım, 2021: 113-8).

Paphlagonia'da eşine az rastlanan ve mezar odası sağlam olan “dörtgen planlı, beşik tonozlu” anıtlardan biri Gökoğlu tarafından Roma Dönemi'ne tarihlenen Safranbolu Çiftlik Köyü ‘Keten Tümülüsü’ ve Bulak Köyü’nde kurtarma kazıları sırasında ortaya çıkarılmış Hellenistik Dönem’e tarihlenen ‘Mezarlık Tepe Tümülüsü’ dür (Gökoğlu, 1952: 44 vd; Dökü, 2008: 14).⁹⁰ Moğol Köyü’ne ait iki tümülüs nekropolünde, Erken Demir Çağı'ndan Roma'ya kadar tarihlenen farklı ebatlarda toplam 24 adet tümülüs saptanmış olup, içlerinden 'Moğol C' aynı şekilde dörtgen planlı ve tonozludur; 'Moğol D Tümülüsü' ise oldukça kaliteli duvar örgüsüne sahiptir (Gökoğlu, 1952: 51; Yıldırım, 2021: 129 vd).⁹¹ Safranbolu/ Düzce Köyü Kahpe Doruk'ta bulunan dört tümülüs defineciler tarafından tahrip edilerek boşaltılmış olup içlerinden sadece -aynı planlı ve tonozlu- 'Kahpe Doruk C Tümülüsü' en kaliteli duvar işçiliğine sahip mezar odasını bulundurur (Yıldırım, 2021: 132).⁹² Ayrıca bu yapılara son örnek olarak Ovaşeyhler ve Zopran'da bulunan tümülüsler definecilerin ağır tahribi neticesi ortaya çıkarılmıştır.

Hadrianopolis chorası içinde kaldığı düşünülen ‘Hacılarobası’ yirmiden fazla kaya mezarının yanı sıra kült nişler ve yazıtlı bir mezarın bulunduğu⁹³ önemli bir yerleşimdir (Lafli-Christof, 2012: 24). Lafli burada bulunan ‘ikili kaya mihrabı’ ve Hadrianopolis Kuzeybatı Nektopolü’ndeki ‘kültik niş’le arasında bağ kurmuş ve ikisinin de kült mihrabı olduğunu aktarmıştır (Lafli, 2007: 45vd). Ancak Dökü, Hacılarobası mihrabının konumlandırma açısından benzer, fakat mimarisinin farklı olduğunu ve kullanım amacı bakımından ölü kültü ya da osthok için hazırlanmış olabileceğini belirtmektedir (Dökü, 2008: 125 vd). ‘Hacılarobası Tümülüsü’ Hellenistik Dönem’in sonlarında bölgede temsil edilen dörtgen planlı/tonozlu mezar odasına sahip -dromos, ön oda ve asıl mezar odası olmak üzere üç bölüm- olup dolgusu yüksek bir krepis duvarı ile çevrelenmiştir (Yıldırım, 2021: 133 vd). Yapıdaki özgün olmayan düzenlemeler ve unsurlar, mezarın birkaç defa kullanıldığına işaret etmektedir. Ancak defineci tahribatı sebebiyle buluntuların çok az bir bölümü

⁹⁰ Ayrıca Bulaklar/ Erenler Türbesi’nde aynı plan tipinde ve beşik tonozlu ancak defineciler sebebiyle harap halde bulunan bir tümülüs bulunur (Ersay, 2011, 35vd).

⁹¹ Aynı köyde bulunan Topçu Mezarlığı ‘A Tümülüsü’nün tonozu parçalanmış ancak yine dörtgen planlı/beşik tonozlu ve kaliteli duvar işçiliği ile dikkati çeken ‘H Tümülüsü’nün dromosu semerdam bir çatı ile örtülüdür (Yıldırım, 2021: 130).

⁹² ‘B Tümülüsü’ü’ de dörtgen planlı olup düz damlı mezar odalarına bir örnektir (Yıldırım, 2021: 139).

⁹³ MS 3. yüzyıla tarihlenen yazıt Lafli tarafından yayınlanmıştır. (Bkz. Lafli-Christof, 2012: 76, no:44).

Kastamonu Müzesi'ne ulaşmıştır. Hacılarobası Tümülüsü kurtarma kazısından sonra yapılan incelemeler sonucu Demirci Köyü'nde yuvarlak krepidomalı birkaç tümülüsün daha olduğu tespit edilmiştir (Yıldırım, 2021: 135 vd).⁹⁴

Bölgede temsil edilen diğer mezar odaları; “Kırma Çatılı” tipi Bürnük Köyü/ Kapaklı Mevkii'nde; “Latern Çatılı” ise Hamas Kıranı Tümülüsü'nde bulunmuştur. Ayrıca sonuncusunun tavan örtüsünde bulunan teknik oldukça önemli olup bunun sebebinin gezici taş ustaları olduğu düşünülmektedir (Tsetskladze, 2005: 37 vd; Yıldırım, 2021: 140 vd). Bölgede görülen son önemli tip "Kubbeli Tümülüsler" ise Moğol Köyü'nde bulunmuş olup Thrakia ve Bithynia'da rastlanılan emsallerinin Paphlagonia'da bilinen tek örneğidir (Yıldırım, 2021: 143). Tümülüs geleneği her ne kadar Hellenistik ve öncesi ile daha çok ilişkilendirilse de Roma Dönemi'nde de – özellikle aristokratlar arasında- sürmeye devam etmiştir (Marek, 2003: 137).

Dökü; “Paphlagonia Bölgesi Kaya Mezarları ve Kaya Tapınakları” adlı doktora tezinde Gökoğlu'nun çalışmasından da faydalanarak bölgede bulunan kaya mezarlarının tipolojik özellikleri, ikonografisi ve mimarisi yapısı üzerine çalışmıştır. Araştırmasında mezarları çatı özelliklerine göre; “beşik çatılı” ve “düz damlı”, planda da “tek odalı” ve “çok odalı (ön odalı) kaya mezarları” olarak sınıflandırmıştır (Dökü, 2008: 19). Çalışmasında bölgemiz dâhilinde olan yerler: Hacılarobası sınırlarında “Çatal İn Kaya Mezarı”, Bürnük Köyü'nde “Emmen Kayası Kaya Mezarı” ve “Gerdekboğazı Kaya Mezarı”dır (Dökü, 2008: 95 vd).

Bunlardan Soğanlı Çayı kenarında olan “ Çatal İn Kaya Mezarı” ve “Emmen Kayası Kaya Mezarı” iki sütunlu olup düz damlı⁹⁵ ve çok odalı olarak sınıflandırılmış Geç-Hellenistik yapılarıdır (Gökoğlu, 1952: 90vd). Sonuncusu da aynı köyde Karakoyunlu Mahallesi'nde bulunan “Gerdekboğazı Kaya Mezarı ” beşik çatılı, çok odalı olarak sınıflandırılmış olup, “Arkosolium tipli ölü yatağı”na sahip Hellenistik bir eserdir (Dökü, 2008: 22 vd). Tavan süslemelerinde bulunan ahşap mimari taklidi üslup ünük olup Phryg ve Pers tesirine sahiptir (Yıldırım, 2021: 143). Karabük sınırları

⁹⁴ Belke'nin ‘Sallar’ başlığında bahsettiği: “*Etrafında bir yarım daire (önceden tam bir daire olması gerekiyordu) temel taşlarının zeminde uzandığı, dikkatle tuğla ile döşenmiş, yeraltı mezar odaları*” Hacılarobası ya da çevresindeki yuvarlak krepisli tümülüslerden biri olmalıdır (Belke, 1996: 269).

⁹⁵ Bu özelliği Med kaya mezarlarıyla ilişkilendirilmektedir (Dönmez, 2007: 107vd; Dökü, 2008: 35).

içerisinde bulunan diğer kaya mezarları tekil özellik arz ettikleri için burada değinilmemiştir.

Paphlagonia bölgesinin en eski defin tipi olan tümülüs ve kaya mezarlarını aktardıktan sonra bu yapıların Hadrianopolis'teki muhtemel temsillerine yoğunlaşacağız. Hadrianopolis yerleşimlerinin dağlık ve dağınık halde bulunması araştırmaları zorlaştırır da bu iki defin geleneğinin kolay fark edilir özellikte olması bölge ziyaretçilerinin dikkatini çekmiş ve kayda tabi tutmuşlardır. Ancak bu fark ediliş her zaman anıtların lehine olmamıştır, zira definecilerin en çok tahribat yaptığı alanlar da bunlardır. Bu nedenle defin geleneklerinin temsili adına zengin olan bölge buluntu açısından oldukça fakirdir. Konuyu aydınlatabilmek için tahribat öncesi seyyahların kayıtları ve yeni arkeolojik çalışmalar elzemdir.

Antik Hadrianopolis'in bugün içinde bulunduğu Eskipazar Havzası ilk yerleşimcilerin taleplerini karşılayabilecek zengin tarım alanları ve su kaynaklarına sahipti. Çevreleyen dağlar ve tepelik yerleşimler savunma için de önemli bir imkân sağlıyordu. Ayrıca bulunduğu lokasyon Küçük Asya'nın kırsalını da denize bağlayan önemli rotalara sahipti. Tüm bu hususlar, toplulukların erken dönemlerden itibaren bölge yerleşimlerinde var olmalarını sağlamıştır. Başlangıçta muhtemelen oldukça ilkel olan bu yerleşimler zamanla oluşumlarını tamamlamış ve şehir kimlikleri kazanmışlardır. Ancak burada saydığımız diğer maddi nedenler kadar ilk yerleşimden itibaren kent mevcudiyeti gösterdiği İmparatorluk Dönemi'ne kadar edindiği kültür de oldukça etkili olmuştur.⁹⁶

Paphlagonia'nın kadim defin gelenekleri (tümülüs, kaya mezarı vs.) kent chorasında da – daha basit formlarda- temsil edilmektedir. Matthews'in bu kapsamda tespit ettiği tümülüsler –kesin tarihlendirme olmamak ile birlikte Demir Çağı'na ait-: “Çeştepe Tümülüsü, İstasyon Mahallesi Tümülüsü, İnceboğaz Tümülüsü, Sadekaya Tümülüsü, Saraycık Tümülüsü ve Bölükören Tümülüsüdür” (Lafli, 2009b: 163). Ayrıca Lafli; Kimistene ve Ortaköy Nekropolü'ndeki bazı tümülüsler üzerinde marker olarak kullanılan phallos taşlarını incelemiştir (Lafli-Christof, 2012a: 165).

⁹⁶ Antik Viranşehir Havzası'nda bilinen en eski uygarlık izine “Erken Tunç Çağı'na yani yaklaşık olarak MÖ 4 bin yılına tarihlenen “Yazıboy Höyüğü”nde rastlanmıştır (Lafli, 2009b: 163). Paphlagonia Projesi kapsamında araştırılan olan bu höyüklerle ait yerleşimler, Hadrianopolis'in yaklaşık beş kilometre doğusundaki Mermer bölgesinde sona ermekte ve Hellenistik öncesi dönemi hakkında çok az şey bilinmektedir (Lafli, 2009b: 163).

Hadrianopolis kent merkezi mezar anıtları bakımından oldukça zengindir. Şehrin nekropol alanları Keleş ve Çelikbaş tarafından çalışılmıştır. Buna göre bölgede “basit taş örgü mezar, oda mezar, kaya mezarı (tek odalı, arkosolion, ön odalı (çok odalı) mezar), ön odalı kamosorion mezar” olmak üzere dört mezar tipi belirlenmiştir (Keleş-Çelikbaş, 2019: 189). Bunlardan ilki 2011’de koruma çalışmaları sırasında “Dört Nehir Kilisesi” zemininde bulunan yak. MS 7-8. yüzyıl tarihli üç adet mezardır (Keleş-Çelikbaş, 2019: 190). Hadrianopolis çekirdek alanında bilinen en geç tarihli mezarlardan biridir. “Oda mezar” ise Hamam B’nin doğusunda “beşik tonozlu” ve kent chorası için ünik bir yapıdır (Keleş-Çelikbaş, 2019: 191).

Kent chorasında temsil edilen en kalabalık defin gruplarından biri kaya mezarlarıdır. Bölgeye gelen gezginler bu anıtsal yapıların birçoğunu kaydetmiş fakat alanın toprakla dolu olması sebebiyle kapsamlı bir rapor sunulamamıştır (Mendel, 1901: 7,8; Leonhard; 1915: 344 vd). Bilimsel araştırmalar başlamasıyla daha detaylı incelenen bu yapılar “tek odalı, arkosolion, ön odalı” olarak sınıflandırılmıştır. Tek odalı formun temsili kentin girişinde bulunan “Delikli Kaya Nekropolü” kapsamında 11 adet (kare /dikdörtgen bir giriş, sade cephe, beşik tonozlu/düz çatılı) mezardır (Keleş-Çelikbaş, 2019: 192). Alanda bugün için buluntunun olmayışı tarihlendirmeyi zorlaştırırsa da Leonhard ziyaretinde çiftçilerin Delikli Kaya’dan edindikleri (kil ve cam kaplar) bulguların çok ilkel formda olduğunu söylemektedir (Leonhard; 1915: 346). Bu formun kentte en güzel örneği Hamam A yapısının 100 m güneydoğusunda bulunan tek odalı, üç klineli ve içerisinde arkosolionu olan yapıdır (Keleş- Çelikbaş, 2019: 192). Anıt, Mendel tarafından “gördüklerimin en güzeli” olarak betimlenmiş ve zengin cenaze törenleri için ayrılmış olabileceğini söylemiştir (Mendel, 1901: 8).⁹⁷

Bölgede oldukça az rastlanan ve chora içinde de tek temsili olan "arkosolion mezar" Kilise C’nin 300 m kuzeybatısındaki yüksek bir kayalık alanda bulunmuş olup analogi ile yak. MS 4-6. yüzyıla tarihlenmiştir (Keleş-Çelikbaş, 2019: 194). “Ön odalı (çok odalı) mezar” tipinin görüldüğü yer ise emsallerine sık rastlanan Güney Nekropolü’nde olup, özellikle içlerinden biri diğer basit kaya mezarlarından farklı olarak kare formlu bir ön odaya sahiptir (Keleş-Çelikbaş, 2019: 194). Beşik tonozlu/tek odalı forma sahip ana mezar odasından daha yüksek oyulan ön odanın zemininde

⁹⁷ Ayrıca Mendel bu tür bir yapıya ait olması gereken yaklaşık 2.50 (w) x 1.20 (h) m ve 50 cm kalınlığında taş bir alınlık bulmuş olup benzer parçalar ovada ve köylerde yer yer dağılmıştır (Mendel, 1901: 8).

iki dar seki mevcuttur (Keleş-Çelikbaş, 2019: 195).⁹⁸ Chora içinde benzeşen diğer anıtlara göre MS 2.-4. yüzyıl tarihlenmiştir.

Kentte görülen son tip “ön odalı kamosorion mezar” olup 2011’de Güney Nekropolü’nde bulunmuştur. Ana mezar odası (dikdörtgen) ve ön oda (kare) olmak üzere iki bölümden oluşan bu yerlerin arasında geçiş, Çeştepe Tümülüsü’ndekine benzer formda bir kapakla engellenmiştir (Keleş-Çelikbaş, 2019: 195). Diğer yapılarla çağdaş olduğu düşünülen bu mezar da MS 2.-4. yüzyıla tarihlenmiştir.

Hadrianopolis chorasında bahsetmemiz gereken önemli bir yapı da ‘Kültik Niş ya da Açık Hava Tapınım Nişi’ adı verilen alandır. Buradan ilk bahseden Mendel olup “adak niteliğindeki küçük bir anıt” olarak belirlemiş ancak üst kısmında bulunduğunu düşündüğü yazıt eksik olduğundan kesin tanım yapamıştır (Mendel, 1901: 8). Anıt Leonhard’ın da ilgisini çekmiş ve Ancyra’nın kuzeyinde bulunan emsallerinden yola çıkarak kült için kullanılmış olabilecek bir sunak olarak tanımlamıştır (Leonhard, 1915: 345). Lafli da bu görüşlere ilaveten yapının nekropolde bulunmasından yola çıkarak Phryg kökenli dinsel ayinde içine rölik yerleştirilerek kullanılmış olabileceğini aktarmış ve MS 2.-3. yüzyıla tarihlendirmiştir (Lafli-Güler, 2010: 39).

Hadrianopolis’in önemli defin alanlarına sahip yerleşimlerinden biri Kimistene’dir. Lafli ve ekibinin 2005 bölge araştırmaları sonucunda yerleşime ait iki nekropolde de incelemeler yapılmıştır. ‘Nekropol I’ Akropolis’in kuzeybatısındaki tepeye ve ‘Nekropol II’ de Deresemail Vadisi boyunca uzanmış olup mezarların geneli homojen olarak MS 2.-4. yüzyıla tarihlenmiştir (Lafli, 2009b: 166).⁹⁹ Ayrıca Deresemail Vadisi, Sandikkaya Mevkii’de tapınak benzeri basit formda bir mezar kompleksi bulunmaktadır. Burada büyük bir dikdörtgen blok, önden görünüşte sakallı bir erkek büstünün (muhtemelen bir Zeus tasviri) kalıntılarını bir madalyon içinde (alınlık?) göstermektedir (Lafli, 2009b: 166). Kimistene nekropelleri, kutsal alanları ve tapınımlarıyla bölgenin inancı, sosyal hayatı, etnik yapısı hakkında çok şey anlatmaktadır. Yerleşim, sonrasında merkezi Hadrianopolis’e kaydırsa da oluşumunu çok daha önce tamamlamış ve daha geç terk edilmiştir. Bu iki durumunda muhtemel nedeni konumdur. Hadrianopolis’in nisbeten daha kolay ulaşımına sahip olması terk edildiği döneme kadar avantajken, akınların şiddetle arttığı dönemlerde dezavantaj

⁹⁸ Sekilerin mezara yapılan sunular için yapıldığı düşünülmektedir (Keleş-Çelikbaş, 2019: 195).

⁹⁹ Alan kaya mezarları/ odaları bakımından oldukça zengindir. Ayrıca mezar stelleri arasında “columella” denilen sütunlu steller oldukça yaygındır (Lafli, 2009b: 167).

olmuştur. Ama topluluk erken dönemlerden itibaren sahip olduğu kültürü revize ederek yerleşimleri arasında aktarmaya devam etmiştir.

Hadrianopolis chorasında gördüğümüz defin yapıları da Phryg ve hatta yer yer Persleri hatırlatacak nüanslara sahiptir. Ayrıca bazı özel mezarlara ait temsillerin Trakya gibi uzak bir coğrafyada görülme nedenini, Paphlagonia halkının göçü ya da gezici ustaların marifetinde aramak mümkündür. İlkini olduğunu varsayarsak Thrak kökenli Paphlagonia halkının yoğun Phryg kültürüne maruz kalmış ve erimiş olması akla uygundur. Ama hangisi olursa olsun bölge inanışları ve geleneklerine her dönemde oldukça bağlı bir profil çizmiştir. Öyle ki “sahte peygamberlerin” ve “destekleyici müridlerinin” varlığı bölge için çok uzun yıllar alay konusu olmuştur. Ancak asırlar öncesi bölgede yaşayan halkla -yazıtlardan sonra- en büyük bağımız nekropol ve kutsal alanlardır. Bu yapılar epigrafik kanıtlardaki boşluğu önemli ölçüde doldurmaktadır. Tüm bu veriler bölge yerleşimcilerinin, hem pagan hem de sonraki başlıkta aktaracağımız Hristiyanlık döneminde, inançlarını yaşamlarının her alanına yansıttıklarını göstermektedir.

3.2. Bölgede Hristiyanlığın Yayılması ve Kilise Teşkilatları

Dini yaşamın buraya kadar işlediğimiz kısmı pagan döneme ait inanışları içeriyordu. Fakat bölgede hatta tüm Küçük Asya’da toplumun her alanını derinden etkileyen asıl değişim Hristiyanlığın bu coğrafyada yayılmasıyla başladı. Roma İmparatorluğu’nun bu yeni inancı -baştaki tüm katı tutumuna rağmen- önce serbest sonra da resmen kabul etmesi hem idari hem toplumsal dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Örneğin I. Konstantin (MS 306 - 312) Milano Fermanı sonrasında; önceki baskı dönemlerinde müsadere edilen kiliseye ait tüm malların iadesi, manastır dâhil vakıf elde etme hakkı ve vergi yükümlülüklerinin kaldırılması; pagan ve Hristiyanlar arasında imtiyaz eşitliği; ruhban sınıfının kamu hizmetlerinden muafiyeti; pazarların resmi tatil olarak tanınması; ruhbanlar, din adamları ve öğrencilerinin askerlik harici bırakılması; kilisenin "tahsisat" adıyla devletten her yıl yüklü meblağda yardım (para, gıda ve emlak vs.) alması kararlaştırılmıştır (Çelik, 1999: 17; Candur, 2015: 20). Bu atmosferde yaratılan ve ilk bölümde siyasi teşekkülünü aktardığımız Honorias da bu başlık altında Paphlagonia ile beraber işlenecektir.

Hristiyanlığın Paphlagonia ve Honorias eyaletlerine ait topraklarda ilk ne zaman ve kim tarafından vaaz edildiği belirsizdir (Belke, 1996: 103). Ancak Pontos ve çevresinde Hristiyanlığı tasdik eden en eski kaynak Petrus'un ilk mektubu Paphlagonia'dan değilse de o dönemde bağlı bulunduğu Galatia'dan bahsetmektedir. Bu nedenle eser, Petrus'u, tek başına veya Pontos havarisi Andreas'la birlikte müjdenin ilk vaizi olarak anmaktadır (Schultze, 1922: 194). Paphlagonia'da Hristiyanlığın başlangıcı kadar bölge halkının buna cevabı da oldukça önemlidir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Paphlagonia halkı kültürüne ve pagan inanışlarına oldukça bağlıydı. Üstelik “sahte peygamber” Abounouteikhos'lu Aleksandros'un da kötü şöhretini iyi biliyorlardı (Casson, 1968: 268). Bu sebeple buraya gelen müjdeciler azizlerin işi hiç kolay olmamış, hatta bazı girişimler kanla sonuçlanmıştır. Ancak tüm bu zulme rağmen din hızla yayılmaya başlamıştı. Halk baskılar sebebiyle henüz açık edemese de eski tapınımalarını bırakma eğilimindeydi; tapınaklar ıssızlaşmış, dini kutlamalar inananların terkiyle sona ermiş, kurbanlık hayvanlar neredeyse hiç satılmamıştı (Schultze, 1922: 194).¹⁰⁰

Esasen Hristiyanlık İmparator Traianus (MS 98- 117) döneminde Plinius'un proconsul olduğu (MS 111) Pontos et Bithynia Eyaleti'nde zaten yayılmıştı (Belke, 1996: 104). Plinius, imparatora mektup yazarak konu hakkında talimat istediğinde halk yirmi yıl kadar önce Hristiyanlığı çoktan seçmişti. Bu mektup Plinius'un Amisos'tan başlayıp çifte vilayet üzerinden devam eden üçüncü ve son yolculuğu sırasında yazılmış olmasına rağmen, ifadesinde sadece Pontos kısmına değil, Paphlagonia ve Honorias kıyı bölgelerini de içeren tüm vilayete atıfta bulunmaktadır (Belke, 1996: 104).¹⁰¹ Tüm zorbalıklara rağmen Hristiyanlık etkinliğini arttırdığı gibi serbest ilan edildiği “Milano Fermanına” (MS 313) kadar adım adım teşkilatlanmıştır.

¹⁰⁰ Bazı araştırmacılar bu fikri reddeder ve Roma kültürü ile bütünleşmiş pagan inanışların uzun süre halk tarafından yaşatıldığını savunur (Cline-Graham,2020: 336 vd).

¹⁰¹ Plinius ve İmparator Traianus arasında geçen meşhur mektup hadiseyi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Plinius'tan Traianus'a: "*Efendim, kuşku duyduğum konularda sana danışmak benim için bir kural haline geldi. Nitekim kim kararsızlıklarına senden daha iyi yol gösterebilir, bilmediğim konularda beni aydınlayabilir? Hristiyanların sorgulanmasında hiç bulunmadım; bu yüzden neden ve ne ölçüde sorgulandıklarını ya da cezalandırıldıklarını bilmiyorum. Yaş açısından ayırım gözetilip gözetilmeyeceği, en genç olanların daha yaşlılardan ayırt edilip edilmeyeceği, pişman olanların affedilip edilmeyeceği, kesinlikle Hristiyan olan kimsenin inkarda bulunmasının kendisine yarar sağlayıp sağlamayacağı, başka suçlar olmaksızın, sadece inanç açıklamasının mı yoksa inançla Hristiyan oldukları bildirilen kimselere karşı şu yolu izledim: onlara Hristiyan olup olmadıklarını sordum. İtiraf ettiklerinde ölüm cezasıyla gözünü korkutarak ikinci ve üçüncü kez yine sordum, direndiklerinde cezanın yerine getirilmesini emrettim. İtiraf ettikleri şey ne olursa olsun, inatçılığın ve katı dik başlılığın cezalandırılması gerektiğinden kuşku duymuyordum. Aynı*

MS 2. yüzyılın ortalarında Pontos'ta Hristiyanlığın yayılması da Lucian tarafından -özellikle Epikürcüler arasında- doğrulanmıştır (Harnack, 1924: 754).¹⁰² Bu dönemin sonlarında Paphlagonia'da Metodist (episkopal) Kilise Anayasası uygulanmaya başlamıştır (Schultze, 1922: 75). "Pontos" piskoposlarının bir sinodu Paskalya sorunu üzerine, Amastris Piskoposu Palmas başkanlığında bir araya gelmişti (Belke, 1996: 104). Piskoposların Amastris'te toplanma nedeni Palmas olmalıdır, ancak sadece buradan hareketle Pontos Metropoliten Anayasası'nın başlangıcı ve Amastris'i de ilk metropol kabul etmek yanlıştır. Zira bu daha ziyade yerel bir piskoposlar meclisidir.

çılgnılığa sahip başka kimselerde vardı; Roma yurttaşı olduklarından, onların kente geri gönderilmelerini emrettim. Çok geçmeden benzer durumlarda olduğu gibi, salt soruşturma suçlamaları yaygınlaştırdı, farklı türde birçok vaka ortaya çıktı. Çok sayıda kişinin adını içeren ve kimin yazdığı bilinmeyen bir yazıt dikildi. Hristiyan olduklarını ya da eskiden olmuş olduklarını inkâr edenlerin, söyleyip yazdırdığım gibi dua ettikleri ve amaca uygun olarak tanrıların heykelleriyle birlikte getirmelerini emrettiğim senin heykelin önünde tütsü ve şarapla tapındıkları, ayrıca, İsa'yı lanetledikleri için –bunlardan hiçbirinin gerçek bir Hristiyan'a yaptırılmayacağı söylenir-saliverilmesi gerektiğini düşündüm. Adlarını muhbirlerin verdiği başka kimseler Hristiyan olduklarını önce itiraf, hemen sonra da inkâr etti; bu kişilerden bazıları üç yıl, bazıları birçok yıl, geri kalan çok az sayıdaki kişi de yirmi beş yıl önce Hristiyan olduklarını ama bu inancı artık terk ettiklerini söylediler. Bunların hepsi hem senin heykeline, hem de tanrıların tasvirlerine tapındılar, İsa'yı lanetlediler. Öte yandan bu kişiler, en büyük suçlarının ya da yanlışlarının belli bir günde güneş doğmadan toplanmak, tanrı yerine koyup sırayla İsa'ya ilahi söylemek ve bir suç işlemek üzere değil; herhangi bir hırsızlık, yol kesme ya da zina suçu işlemek, sözünde durmak ve emaneti inkâr etmemek için kendilerini yeminle bağlamak olduğunu söylüyorlardı. Bunları yerine getirdikten sonra, törelerine göre, dağılıyor, sıradan ve zararsız yiyeceklerini paylaşmak için yeniden bir araya geliyorlardı; bu töreden de, senin yönergelerin doğrultusunda yasakladığım kulüplere ilişkin duyuruma uyararak, vazgeçtiklerini söylüyorlardı. Bu yüzden, ministra dedikleri iki köle kızdan işkence yoluyla gerçeği araştırmamın gerekli olduğunu düşündüm. Çarpık ve aşırı boş inanç dışında hiçbir şey bulamadım. Sonuçta, soruşturmayı erteleyip sana başvurdum. Nitekim özellikle suçlananların sayısı yüzünden konu sana danışmaya değer gözüktü. Gerçekten, her yaştan, her sınıftan kadın, erkek çok sayıda insan kovuşturma altındadır ve kovuşturma altında olacaktır. Bulaşıcı boş inanç, sadece kentlere değil, köylere, kırsal alanlara da yayılmış durumda; bu da denetlenebilir ve önlenilebilir gözüküyor. En azından, eskiden boş olan tapınaklarda yeniden toplanmaya; uzun bir aradan sonra dini törenleri canlandırmaya ve şimdide kadar çok az sayıda alıcı bulan kurban etinin orada burada satılmaya başlandığı iyice anlaşılıyor. Bunlara bakarak, eğer pişmanlığa açık kapı bırakırlarsa, kalabalık bir insan topluluğunun islah edilebileceği kolaylıkla düşünülebilir " (Plinius, X. 96; Benek, 2016: 91vd).

¹⁰² Bu dönem Küçük Asya'da heretik mezheplerinde başladığı görülür. Hristiyanlığın serbest olduğu döneme kadar bu akımlar neredeyse yeni din kadar hızlı yayılmışlardı. Bu taze inanca getirilen yeni anlayışlar heretik/sapkın kabul edilmiş ve henüz kiliseler bile ayrılmadan Hristiyan cemaat içinde ilk ayrılığı yaratmıştı. Bu akımlar "Montanistler, Novatianlar, Valesiusçular, Meletiusçular, Donatusçular ve Ariusçular" olarak birkaç başlıkta toplanabilmektedir (İznic, 2018: 473). Erken Hristiyan sapkınlıklarının (heresy) Paphlagonia'da yayılması hakkında çok az şey bilinmektedir. Özellikle, çok sayıda takipçisinin olduğu bilinen komşu Galatia'nın aksine, Montanizmin burada da takipçi bulup bulmadığına dair hiçbir bilgi yoktur. Paphlagonia'da ve komşu iller olan Hellespont, Bithynia ve Pontos'ta yaygın olduğunu kesin olarak bildiğimiz tek mezhep, Ortodoksluktan esas olarak özellikle katı kefarete görüşleri, ciddi günahkârların geri kabulü ve genellikle yaşam tarzlarındaki katı disiplin ile ayrılan Novatianlarıdır (Belke, 1996: 104; İznic, 2018: 474). Novatianların Paphlagonia'daki etkinliklerine örnek bunu kanıtlayabilir; şehit ve aziz olarak anılan Gangra Piskoposu Hypatia, fanatik Novatianlar tarafından öldürülmüştü.

Diocletianus'ın (MS 284- 305) idari yenilikleri ile imparatorluğun geneli gibi Küçük Asya'nın kuzeyinde de yeniden taksim başlamış bu piskoposluk sisteminin temelini oluşturmuştur. Sonraki süreçte Hristiyanlığın serbestiyeti ile köklenen kilise teşkilatları etkinlik alanı genişletmiştir. MS 4. yüzyılda bu yeni inancın resmî din olarak benimsenmesi ile birlikte idârî ve kilise organizasyonunun yöneticileri de devlet yoluyla görevlendirilmiş oldu. Bu sayede Erken Hristiyanlık ile ilgili kısıtlı arkeolojik araştırmalara rağmen, Karadeniz'in aktif dini yaşamını yazılı kaynaklardan görebiliyoruz (Lafli-Şahin, 2015: 35).¹⁰³ Resmî kilise teşkilatı, Roma'nın idârî teşkilâtına paralel bir yapı olarak kurulmuş, aynı bölge üzerinde sadece yetki ve sorumluluk anlamında farklılık getirilmişti. İdârenin ve kilisenin görev alanları çoğunlukla çakışıyordu. Ancak oldukça sağlam yapılanan kilise eyaletleri, zaman içinde piskoposlukları başka eyalete kaysa dahi, düzenlerinde değişiklik yapılmamış, idari eyaletlerin aksine piskoposluklarını sürdürmüşlerdir. Bu Roma ve devamında Bizans'ın dini teşkilatlarını siyaset üstü bir konumda gördüklerini akla getirmektedir.

Siyasi yapıya uygun olarak bölge, piskoposluklarının katılımıyla MS 325'te yapılan Niceae Konsili'nde Paphlagonia ve Bithynia (Kilise) eyaletleri arasında bölünmüştür. MS 5. yüzyılın başında İmparator II. Theodosius (408 – 450), Doğu Bithynia ve Batı Paphlagonia'dan ayırdığı topraklarda, sivil ve kilise örgütünün çakışması ilkesine göre, bir Honorias (Kilise) Eyaleti'ni kurmuştur (Dagron, 1984: 74; Belke, 1996: 106). MS 451 yılındaki Chalcedon Konseyi'nde şehir piskoposluklarının katılımı, Hierokles ve İmparator Justinianus'un aktarımlarından anlaşılacağı gibi şöyledir (Belke, 1996: 107; Miller-Sarris, 2018: 314).

- Paphlagonia: (Metropol) Gangra; Süfragan: Amastris, Dadybra, Ionopolis, Pompeiopolis ve Sora.
- Honorias: (Metropol) Claudiopolis; Süfragan: Hadrianopolis, Heracleia, Crateia, Prusias ve Tios (D'anville, 1810: 296 vd; Ostrogorsky, 1959: 52 vd; Belke, 1996: 107).

¹⁰³ Resmî örgütlenmenin dışında bölge münzevi keşişlerin varlığı dönemin dini hayatını şekillendirmiştir. Zira bu kimseler düşünüldüğü gibi Paphlagonia ya da Honorias'ın halktan uzak, orman denizine değil bilakis kasaba çevresine yerleşmiş ve manastırlar kurmuşlardır (Belke, 1996: 113). Halk tarafından oldukça itibar gören bu kimseler bölge inancını güçlendirmiş ve kurulacak dini piskoposluklar için zemin hazırlamışlardır. Sonraki süreçte birçoğu kilise bünyesinde önemli görevlerde çalışarak hizmetlerine devam etmişlerdir. Örneğin; kardeşi Platon'un orada piskopos olduğu kames thesauron (yerel sayman) Ioannes, memleketi Crateia'da, ebeveynlerinin mezarı üzerine bir manastır inşa ettirmiş ve daha sonra büyük bir refaha ulaşmasına öncülük eden Suriyeli Keşiş Abraamios'u başrahip yapmıştır. Platon da Crateia'nın piskoposu olmayı başarmıştı (Belke, 1996: 113).

Bu kentlerin Honorias (Kilise) kayıtlarına dâhil oluşu sırasıyla; Prusias Piskoposu'nun bulunduğu Nikaia (325) Konsili ile başlayıp, I. Ephesus (431) Konsili ile Crateia ve Heraclea, II. Ephesus (449) Konsili ile Claudiopolis, Chalcedon (451) Konsili ile de Tios ve Hadrianopolis eklenir (Schultze, 1922: 221).

Honorias Eyaleti'nin coğrafi konumu Karadeniz, Doğu Akdeniz, Ege ve Yunanistan ile iktisadi ilişkileri bulunan bir imparatorluğun iletişim şebekesine destek verir özelliindedir (Kan-Şahin ve Laflı, 2015: 31-41). Bu bakımdan MS 6. yüzyıldan sonra hem kent ve bölge idaresinde hem de şehir nüfuslarında büyük farklılıklar görülmüştür (Jones, 1964: 28 vd). Coğrafi konumun getirdiği avantaj ile hem iktisadi hem de politik değerini muhafaza eden şehirler, Hristiyanlığın kabulüyle birlikte de dini bir ehemmiyet kazanmıştır (Bell, 2013: 102). İmparator I. Justinianus'un MS 535 yılında Ioannes Cappadox'un ilhamıyla gerçekleştirdiği, kısa ömürlü idari reformu sırasında Honorias ve Paphlagonia'yı yeni bir Paphlagonia idaresi altında birleştirdiğinde, dini yapılanmada hiçbir şeyin değiştirilmemesi gerektiğini açıkça belirtmiştir (Honigmann, 1935: 67). Ancak iki eyalet kısa süre sonra yeniden ayrılmıştır.

MS 7. yüzyıl itibariyle Küçük Asya'yı sıklıkla işgal eden Arap ordu ve devriyeleri, Paphlagonia ve Honorias'a, diğer illere nazaran kolay ulaşamamışlardır. Saldırıların, vilayetlerin dini teşkilatına tam tesiri bilinmese de hiçbir piskoposluk yok edilmemiştir. MS 8. yüzyılın sonunda bir Arap ordusu Amastris'e ulaşmış ve burada birçok katliam gerçekleştirmiştir. Rivayete göre; Amastris Piskoposu Georgios, sadece çevre köylerde yaşayan pek çok kişiyi kurtarmakla kalmamış, aynı zamanda Arapları tek başına haç işareti ile kaçırmayı başarmıştır (Belke, 1996: 108). İmparatorluğun karşılaştığı tek tehdit Araplar değildi. Bölgede artan barbar saldırılar Bizans'ı yeni tedbirler almaya sevk etmiş ve MS 7. yüzyıl sonlarından itibaren "thema sistemi" siyasi eyaletlerin yerini almıştır (Drakoulis, 2012: 84). Başlangıçta Opsikion Theması'na dâhil edilen Honorias, MS 8. yüzyılın ortalarında parçalanmış ve "halef teması" Bucellarion'un kuzeybatı bölümünü oluşturmuş, ancak sınırları içinde herhangi bir idari bağımsızlığa sahip olamamıştır. "Honorias" ise niteliği asla çözülemeyen ve kapsam olarak değiştirilmeyen dini eyalet ya da tamamen coğrafi olarak eski piskoposluk bölgesini ifade eden bir terim olarak kalmıştır. Ancak dini idarenin siyasi idareden ayrı oluşu, kilise teşkilatının themalar içine alınan siyasi vilayetlerle birlikte ortadan kaldırılmasını engellemiş ve Türk fethine kadar prensipte

de olsa varlıklarını sürdürmesine olanak sağlamıştır (Belke, 1996: 46).

Ancak bölgede asırlar süren Hristiyanlık inancını temsil eden yapıların izine rastlamak oldukça zordur. Varlığı kayıt ve menkıbeler ile bilinen, ancak yeri henüz tespit edilememiş pek çok kilise ve manastır adı bilinmektedir. Özellikle Erken Dönem Hristiyanlığına tarihlendirilen yapılar oldukça azdır. Bunun pek çok muhtemel nedeni olup, en önemlisi yapıların konumunun belirsizliği ve araştırmaların yetersiz kalmasıdır. Zira bu kutsal yerlerin çoğu orayı ihya eden din adamının ismiyle kurulmuş, dönem kaynakları da sadece bina ve azizlerin adını anmakla yetinmişlerdir. Sonraki süreçte yer adlarında yapılan değişiklikler de yapı tespitini zorlaştırmıştır. Ayrıca eski taşların Bizans ve sonraki yerleşimciler tarafından kullanılması, depremler gibi pek çok sebeple sadece temel seviyesinde kalmış yapıların üzeri zamanla örtülmüştür. Mevcut bilgiler ışığında Paphlagonia ve Honorias'ta bulunan kilise ve manastırlar şunlardır (Schultze, 1922: 75; Darrouzès, 1992: 87vd; Nilsson, 2017: 239):

- Paphlagonia; Gangra Metropolitliği'nin yakınlarındaki şehit azizin adıyla kurulan "Hypatios Kilisesi", Pagan tapınaktan dönüştürülen "Gangra Metropolitan Kilisesi", "Gangra Şehit George Manastırı", "Gangra Şehit George Kilisesi", "Callinique Şehit Kilisesi"; Amastris'te şehit azize ait "Şehit Hyacinthe Kilisesi", "Amastris Katedral Kilisesi" (?), "Amastris Şehit George Kilisesi", "Bonisai Manastırı", "Hieromonk Calliste Manastırı"; Sora'da (Safranbolu) "Aziz Stephen Kilisesi"; Pompeiopolis'te "Gaudiolos Manastırı" ve "Anthimos Şehit Kilisesi".
- Honorias; Claudiopolis Metropolitliği'ne ait "Blachna Manastırı"; Johannes'in kurduğunu ve kardeşi Platon'un piskoposluğunu yaptığı "Crateia Manastırı"; Heracleia Pontica'da Sykeonlu Aziz Theodore'a ait "Bakire Kilisesi", "Anonim Manastırı", "Ayasofya Kilisesi" (?); Archimandrite unvanına sahip "Prousias Manastırı", buradan ayrılanların oluşturduğu ve münzevi azizlerin toplandığı "Xerolimnè Manastırı"; Tios'ta "Theotokos Manastırı"; Hadrianopolis'te "Alypius Çifte Manastırları" ve "Şehit Euphemia Kilisesi".

Görüldüğü üzere bölgede bulunan bu dini yapıların hemen hepsi aziz ve şehitlere ithaf edilmiş olup, çok azı yer tanımlı içermektedir. Kazıların aktif olarak sürdürüldüğü yerlerde ilgili olduğu düşünülen bazı kalıntılar tespit edildiyse de henüz

kanıtlanamamıştır. Sonraki başlık Hristiyanlığın Hadrianopolis üzerindeki etkisi ve kentin önemli iki azizi anlatılacaktır.

3.3. Hadrianopolis'in Hristiyanlık Dönemi

Hadrianopolis coğrafyasında Paphlagonia'nın genelinde olduğu gibi Erken Hristiyanlık ile ilgili çok az arkeolojik veri bulunmaktadır (Kan-Şahin, 2019: 11). Hristiyanlığın resmi din olarak kabulüyle kırsal alanlardaki kentlerin faaliyetlerini ve dinsel yaşamını kilise kaynaklarından takip etmek mümkün olmuştur (Fedalto, 1988: 90; Kan-Şahin, 2019: 19). Yine de Erken Hristiyanlık Dönemi'ni anlatan çağdaş kaynaklar ve kilise kayıtları incelendiğinde kentin piskoposluk statüsü ve birkaç azizi dışında kapsamlı bir bilgi bulunmamaktadır. MS 9. yüzyılda ise kent tamamen unutulmuş olup tam nedeni ya da sakinlerine ne olduğu netlik kazanamamıştır. Bu unutulmuş 19. yüzyıl seyyahlarının bölgede yaptığı incelemelere kadar devam etmiş, ancak bilimsel araştırmalar için de bir asır daha beklemiştir. Kentte başlayan arkeolojik çalışmalar dini kayıt ve vesikaların bıraktığı boşlukları doldurmak için oldukça önemlidir. Bu araştırmalar sonucu bulunan dini yapıları son bölüme bırakarak bu başlıkta kente ait konsil temsilcileri, azizleri ve etkinlikleri işlenecektir.

Hadrianopolis kentinin, Honorias Eyaleti'ne dâhil olmadan önce yerel meclislerde bulunup bulunmadığına dair kanıtımız yoktur. Bu konuda en erken ihtimal Nikaia Konsili (325) sırasında Bithynia'da Euthios tarafından temsil edilmiş olmasıdır (Belke, 1996: 156; Verim, 2019: 279). Ancak kesin olarak bilinen "Claudiopolis Süfragani" olarak tastiklenmesi Chalcedon Konsili (451) sırasında olmuş ve bu toplantıya kenti temsilen Piskopos Theophilos namına Pelagios katılmıştır (Schultze, 1922: 228). MS 518'de Piskopos Theodoros, Endemusa Sinodu'nun Anaphora'sını imzalamıştır. Bu yüzyıldan adını bildiğimiz bir başka din adamı "xylokaballoeioi" vakasında adı geçen Piskopos Ioannes olup İmparator I. ya da II. Justinianus tarafından sorumluluları başkente göndermekle vazifelendirilmiştir (Feissel-Kaygusuz, 1985: 399 vd; Brown, 1992: 152). Böyle bir vazife için kolluk kuvvetleri yerine din görevlisi seçilmesi oldukça ilginçtir. Belki de imparatorluk taşra makamlarına güvenmiyordu (Bell, 2013: 100 vd). Zira bu haydutluk hadisesinin destekçilerinin onlar arasında olması mümkündür.

Hadrianopolis sonraki süreçte de konsil listelerinde görülmeye devam etmiştir. Eyalet piskoposlarının da katıldığı III. Chalcedon Konseyi'nde (681) Niketas, II. Nikaia Konseyi'nde (787) Platon tarafından temsil edilmiştir (Ohme, 1990: 254 vd; Belke, 1996: 156; Lamberz, 2004: 64 vd.). Bu süreçten sonraki kayıtlar şüphelidir. Zira Photios Konsili'ne (879/80) katılan Sophronios ve MS 11. yüzyıl tarihli bir mühür üzerinde belgelenen Georgios'un Honorias'taki Hadrianopolis'in mi yoksa Pisidia'daki piskoposlar mı oldukları belirsizdir (Belke, 1996: 156). Yine de kent MS 9-12. yüzyılları arası piskoposluk kayıtlarında geçmektedir.

Konsil listeleri dışında, kent chorası da bu yeni inancın bölgeye etkisini yansıtmaktadır. Yazıtlar, nekropol alanları, kent merkezinde şu ana kadar incelenmiş üç kilise ve diğer kalıntılar bölgede aktif bir Hristiyan nüfusunun varlığını göstermektedir. Bir diğer gösterge Hadrianopolis chorası içinde bulunan ve Hristiyanlık Dönemi'ni yansıtan önemli kalıntılara sahip Sora'nın piskoposluk payesine sahip olmasıdır¹⁰⁴. Bu durum, artan nüfus ile artık kendi temsilcilerini sağlayacak oluşuma sahip bir yerleşim profili çizer. Roma idaresi ve yeni inancın yarattığı sosyal düzen sonucu bu polisler aralarında 20 km kadar az mesafeye rağmen, iki farklı eyaletin sınır piskoposluğu olarak farklı merkezlere tabi olmuşlardır. Hadrianopolis'in etkin dini yaşamına son örnek kentin iki azizi ve manastır faaliyetleridir. Bu azizlerin varlığı bölgeyi canlandırmış, böylece şehir muhtemelen şifa ve keramet umanların ziyaret ettiği bir "Hac merkezi" payesi kazandırmıştır (Verim, 2019: 284 vd).¹⁰⁵

3.3.1. Aziz Stylianos (c. MS 550- Bilinmiyor)

Hadrianopolis topraklarının bilinen ilk münzevi azizi Aziz Stylianos'un hayatı ve yaptıkları hakkında sınırlı bilgiye sahibiz. İsmi Alypius ile sıkça karıştırılmasına neden olan sütun kökeninden gelse de burada "imanın ve kilisenin direği" anlamı

¹⁰⁴ Sora ve çevresi Hristiyanlık Dönemi eserleri açısından zengindir. Daha doğuda sütunlu bir kilise kalıntısı hala ayakta durmaktadır (Schultze, 1922: 218). Şehir kimliğini kazandığına dair bilinen en erken kayıt Chalcedon Konseyi'nde (451) Piskopos Theodoros tarafından temsilidir (Belke, 1996: 272; Price-Gaddis, 2005: 224, 237).

¹⁰⁵ İlk zamanlarda "Hac" kutsal topraklar, "Hacılık" da ziyaretçileri için kullanılan bir kavramken Hristiyanlık büyüyüp daha geniş kitlelere ulaşınca farklılık kazanmış; şehit azizler, manastır babaları, misyonerlik yapan piskoposlar içinde kullanılır olmuştu. Öyle ki MS 7. yüzyıla gelindiğinde hemen her kent bir koruyucu azize sahipti. Bu Hac merkezleri sadece dini kıymete sahip mekânlar olmayıp, azizlerinin anma dönemlerinde ziyaretçilerin de katılımıyla günlerce süren devasa panayırklar kuruluyor ve yerel halka ciddi maddi kazanç elde ediyordu (Candur, 2015: 62).

kastedilmiştir (Bakirtzis, 2001: 19). Yaşadığı dönem için genel kabul MS 6.-7. yüzyıllar olsa da I. Theodosius'un (MS 379-95) saltanat yıllarında doğduğunu belirten kaynaklar da mevcuttur (Bakirtzis, 2001: 19). Oldukça varlıklı bir aileye mensup olduğunu bildiğimiz bu aziz sahip olduklarını yoksul insanlarla paylaşmış ve üzerindeki giysilerinden ziyade bir mala sahip olmadan çileci bir hayat yaşamıştır (Makarios, 2004: 279; Damianos, 2007: 47). Münzevi azizlerin hayatı düşünüldüğünde onlara aykırı olarak neşeli bir mizaç, varlıklı ve ilgili bir aileye sahiptir. Ayrıca diğer münzevi azizlerin aksine toplumdan kendisini tamamen soyutlamamış, sadece dinlenmek ve dua etmek için mağarasına çekilmiştir.

Daha çok Hristiyan menkıbeleri ile hakkında bilgi toplayabildiğimiz Stylianos için bu kaynaklar bir çöl hayatından bahseder. (Makarios, 2004: 279) Hadrianopolis çevresi ve iklimini düşündüğümüzde bu pek mümkün görünmediğinden, za'atın hayatını süslemek için eklenen bir detay olduğunu düşünebiliriz. Zira bölge ırmaklarla sulanan zengin ova ve ılıman bir iklime sahiptir.¹⁰⁶ Ancak manastır bölgesini belli dönemlerle terk edip pastoral ziyaretler yaptığı düşünüldüğünde kastedilen kurak alanın bu seyahatleri sırasında bulunduğu bir yer olması da söz konusudur. Bir diğer görüş ise keşiş olmak için bir süre memleketinden ayrılıp Olgassys Dağı'nda bir mağaraya kapanmıştır.

Stylianos'un şifacılığı, çocuklar ve çocuk sahibi olmak isteyen çiftler üzerindeki mucizevi iyileştirici gücü ile bilinen bir azizdir. Bu sebeple ikonalarında genellikle kucağında bir veya birkaç tane çocukla resmedilmiştir (Damianos, 2007: 47) (Görsel 3, 4, 5). Ölümünden çok sonra bile Paphlagonia halkı hasta çocuklarının yataklarının başına boyadıkları Aziz Stylianos ikonasını asıp şifa dilemişlerdir.

Azizden şifa umanlar sadece fiziksel rahatsızlıklara sahip insanlar değildi, aynı zamanda ruhsal buhranları için de onlara rehberlik ediyordu. Azizin mağarası, çocuklarını aydınlatması umuduyla toplumun her kesiminden gelen insanlarla doluydu. Muhtemelen, annelerin evdeki diğer işlerle ilgilenirken çocuklarını güvenle bırakabilecekleri bilinen ilk kreşti (Makarios, 2004: 297) (Görsel 6).

Ölüm tarihi ve sebebi hakkında sözlü/yazılı bir bilgi edinemediğimiz Stylianos için kaynakların hemfikir olduğu tek konu; Hadrianopolis Azizi olduğu, şifacılığı ve

¹⁰⁶ Synaxarionlarda Hadrianopolis olduğu sabitken baz kaynaklarda Paphlagonia'da bulunan Stefane'de doğduğu da söylenmektedir (Bakirtzis, 2001: 19)

daima neşeli ruh halidir ki bu nedenle kendisi ‘gülümseyen aziz’ lakabıyla anılmaktadır. Ölüm yaşını bilmesek de rivayete göre uzun bir hayat sürmüş ve yine tebessümle hayata veda etmiştir.¹⁰⁷ Evritania/ Agrafta’daki Agia Triada Saika Tapınağında bulunmaktadır. Ayrıca İstanbul Patrikhanesi dâhil pek çok kilise de rölikleri mevcuttur. Hristiyanlar için bayramı “26 Kasım” olarak belirlenmiştir (von Sales Doyé, 1929: 367). Aziz için bu tarihte Martyrologium Romanum’da “*Hadrianopoli in Paphlagonia sancti Styliani anachoretæ, miraculis clarii*” yani “Mucizeleriyle ünlü Paphlagonia’daki Hadrianopolis’in ankaralısı Aziz Stylianos” yazmaktadır (Marty., 1784: 233).¹⁰⁸

3.3.2. Aziz Alypius Stylite (c. MS 522-640)

MS 6./7. yüzyılda, memleketi Hadrianopolis’in nekropolünde bulunan pagan mezarına ait bir sütunun üzerine ikamet eden münzevi Aziz Alypius Stylite (Ἀλύπιος ὁ Στυλίτης) yaşamıştır (Saradi, 1990: 55). MS 7. yüzyılın önemli çilecilerinden biri ve Hristiyan kültüründe örnekleri oldukça az olan –ki Paphlagonia’nın bilinen ilk örneği– sütun azizlerindedir. Varlıklı bir aileye mensupken kendini Tanrı yoluna adanmış, bu amaçla yerleştiği sütunun etrafında biri erkekler, diğeri de kadınlar için olmak üzere iki manastır topluluğu oluşturmuştur (Delehaye, 1923: 257). Böylelikle Paphlagonia’da ilk kez ‘çifte manastır’ olarak bilinen yapı ortaya çıkmıştır (Belke, 1996: 114).

Bu bağlamda Erken Bizans Dönemi sonları Hadrianopolis’te dünyaya gelen Aziz Alypius Stylites, şehrin en şöhretli azizidir. Doğum ve ölüm zamanı kesin olarak bilinmese de bir kısım kaynaklarda MS 520/522 yıllarında dünyaya geldiği ve MS 614 veya 640 tarihinde vefat ettiği ifade edilmektedir (Flimon, 2015: 11). Aziz Alypius Stylites gençlik döneminde annesi tarafından, dini eğitim görmesi amacıyla Piskopos Theodore’a yönlendirilmiş, ardından çileciliği (asketizm) kabul etmiştir. Theodore’nin eğitimi bünyesinde keşiş olan Alypius, 32 yaşında Hadrianopolis’e geri

¹⁰⁷ İkonografileri oldukça geç tarihlidir. Ayrıca kalabalık tasvirleri de bu konuda bir bilgi vermez zira çok farklı dönemlerde yaşamış azizler ile birlikte resmedilmiştir (Görsel 7,8). Ancak kentte yaşadığı fikrinden yola çıkarsak Alypius ile çağdaş olması beklenebilir. Zira dini yapılar ve buluntular özellikle MS 5.-7. yüzyıl arasında yoğunlaşmaktadır. Ancak kent buluntularında henüz iki aziz için de somut bir bulgu ele geçmemiştir.

¹⁰⁸ 2001 baskısı itibarıyla adı mevcut değil ismi farklı yazılmış ya da tamamen çıkarılmış olabilir.

dönmüştür (Belke, 1996: 156). Alypius bu süre zarfında sütun etrafında şehit Euphemia onuruna bir kilise, biri rahibeler diğeri rahipler manastırı olmak üzere bir çifte manastır inşa etmiş ve hayatı boyunca bu manastırın idareciliğini yapmıştır.¹⁰⁹ Alypius sütunun üzerinde geçirdiği 53 yılının son 14 yılı boyunca ayakta duramayacak kadar ağır rahatsız olduğundan oturarak geçirmiş ve 99 yaşında -kimi kaynaklar 118- vefat etmiştir (Filimon, 2015: 30, dn:150). Hatta Delehaye 120 yaşını gördüğünü aktarmıştır ve bu doğruysa en uzun yaşamış stylite Alypius olmalıdır (Delehaye, 1923: 81).¹¹⁰ Martyrologium Romanum azizin günü olan “26 Kasım” “*Hadrianopoli in Paphlagonia, sancti Alypii, diaconi et stylitæ, qui prope centenarius obiit*” yani “*Paphlagonia'daki Hadrianopolis'te, neredeyse yüz yaşında ölen Aziz Alypius, deacon ve stilit*” olarak kaydedilmiştir (Marty., 2004: 643).¹¹¹

3.3.3. Şehit Euphemia Kilisesi ve Çifte Manastır

Her ne kadar menkıbe kayıtları kesin bir tarih vermese de, Alypius'un yaşamının tarihsel çerçevesi oldukça iyi betimlenmiştir. İlk eğitimini üstlenen Piskopos Theodore'a çok genç yaşta emanet edilen Alypius, adaşı başka bir Theodore tarafından *deacon* (yardımcı papaz) olarak atanmış ve iş tecrübesinden ziyade erdemi dikkate alınarak piskoposluk kilisesinin *bursary* olarak seçilmiştir (Darrouzès, 1992: 93).¹¹² Aziz çileci bir hayata taliptir, ancak Piskopos Theodore buna razı olmamıştır. Bu sebeple rızasını almadan ayrılmak istediye de ilk kaçış girişimi başarısız olmuştur. Piskopos Theodore onu kutsal Şehit Theodore'un mezarı yakınındaki Euchaïta'da bulmuştur. Aziz daha sonra şehrin güneyindeki bir dağa tek başına yerleşmeye çalışır, ancak piskopos onun açtığı pınarı gizlice kapattırarak, Euphemia için bir sunak dikmesini engellemeyi başarmıştır.¹¹³¹¹⁴ Alypius nihayet Hadrianopolis yakınındaki

¹⁰⁹ St. Euphemia 16 Eylül 303 yılında, İmparator Galerius'un emriyle memleketi Chalcedon'da şehit edilmiştir (Janin, 1975: 32).

¹¹⁰ Stylitelere, yorucu yaşam tarzlarına rağmen uzun ömürlüdür. Stylite Daniel 84, Galesiote Lazaros 86, Theodoulos Stylite 90 yaşına kadar yaşamıştır. Stylite Luke öldüğünde ise 100, Mezopotamya'da bir Stylite olan Michael 105 yaşındaydı. Edessa'lı Theodore, sütununda doksan beş yıl geçen ancak kimliği belirsiz bir stylite ile tanıştığını aktarmıştır (Browning, 2001: 123).

¹¹¹ Serinin 2001 öncesi baskılarında bu isimde Paphlagonialı bir stylite mevcut değildir.

¹¹² MS 518 Temmuz Sinodu'nda hazır bulunan Hadrianopolis Piskoposu Theodore azize ilk eğitimini veren kişidir. Kurucu olarak aktif dönemi 6. yüzyılın ikinci yarısında olması gereken Alypius'un yaşamının başlangıcında aynı adlı iki piskopos birbirinin yerine geçmiştir. (Makarios, 2004: 279).

¹¹³ Kronikler, bağlılıklarını yerine getirmek veya emirlere uymak için isteyerek veya zorla bugün tam olarak yerini bilmediğimiz Euchaïta'daki S. Theodore'un mezarına götürülen başka ünlü

antik mezarlarla dolu bölgeye gider ve mezarın yanında bulunan sütunun üzerinde duran "taurolion"u devirerek iblislere karşı savaşını başlatır; onu bir haç ile değiştirir (Darrouzès, 1992: 93).¹¹⁵ Bu hesapta, azizin düşmanları artık pagan tanrılar değil, ölümü simgeleyen ve İsa tarafından çarmıha gerilmesiyle mağlup edilen şeytandır. Çünkü heykel pagan çağrışımlarını tamamen yitirmiş ve Hristiyanlar için kutsal bir nesneye dönüşmüştür. Bir mezar işareti olması aziz için de önemlidir zira bu sütun üzerinde Mesih'e adadığı yaşamının gönüllü ölümüne tekabül edecekti (Thurston, 1923: 589; Saradi, 2008: 132). Yani bu sütun aynı zamanda çileci azizin son ikametgâh yeriydi.

Alypius deacon bursary olarak vazifelerini layığıyla yürütse de gönlü keşişlikteydi. Piskopos Theodore ile Constantinopolis'e yaptığı mecburi yolculukta Azize Bassa Kilisesi'ne sığınan Alypius, görevlerini terk etmeyi düşünmüş ancak o sırada rüyasında gördüğü Aziz Euphemia'nın verdiği öğüt üzerine memleketine dönmüştür (Janin, 1975: 33). Kente geldiğinde ise adına diktiği şapelle şehit azizi onurlandırmış ve kendisi için ayırdığı hücrede iki yıl inzivaya çekilmiştir (Halkin, 1965: 175; Robert, 1962: 361).

Bu oldukça kasvetli betimlenen nekropol alanı tamamen pagan mezarlığı olamaz, zira menkıbeye göre mezarlıkta bulunan iki ölü diyakoza görünmüş ve ona Şehit Euphemia'nın onuruna bir kilise inşa etmesi söylemiştir (Darrouzès, 1992: 93; Kuper, 2006: 5vd). Bir süre sonra aynı adamlar tekrar rüyasında görünmüş ve inşa etmesi gereken yeri göstermiştir (Filimon, 2015: 23). Sütunun dibinde inananların toplanması, şehide adadığı kilisesini şenlendirmiş ve cemaatini genişletmiştir. Kentli

hacıları da bildirmektedir. Alypius dışında bunlar: Pierre le Foulon, Pierre Monge, Euphemius, Macedonius, Eutychius, Jean Moskova'dır.

¹¹⁴ Bunun muhtemel sebebi manastırcılığın din dışı bir hareket olarak görülmesidir (Candur, 2015: 22). Zira bu kurumlar uzun yıllar kiliseye paralel olarak sosyal ve ekonomik gelişimini sürdürmüş, halktan büyük itibar görmüştür. Fakat resmi bir kurum olmaması ve bazı yalancı keşişlerin ahlak dışı gelir elde etmesi gibi durumların yanında kilisenin kontrolünde olmaması uzun süre sorun olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte keşiş ve papazlar arasında geçiş sağlanmış, manastırcılık zamanla fiili olarak kilise güdümüne girmiştir.

¹¹⁵ Tam olarak anlamı çözülemeyen bu kelime ile kastedilen muhtemelen pagan inanışla ilgili olup "tauroleon heykeli" olan bir cenaze anıtıdır: " *Heykele canlıymış gibi yaklaştı, eski bir dostunun görüntüsüne sevindi, büyük bir istekle heykeli kucakladı ve onunla tatlı ve nazik bir şekilde konuştu.* 'Selam sana ey taşların en kıymetlisi; bu yüzden, seni inşa edenler tarafından bir mezar taşından başka bir şeye ehil olmadığım için hoşgeldin, çünkü bir mihenk taşının başı olarak bana yaklaşırsın; bu Allah tarafından inanılması ve bakılması harikulade bulması için yapılmıştır; Seni selamlıyorum, taş, Mesih'te; Ayrıca sevinmelisiniz, çünkü Mesih'in kendisi, sarsılmamış güç, ayaklarımı desteklemek istediğim gerçek taş olarak adlandırılır. Sonsuz huzur içinde bu konutu seçtim'" (Delehaye 1923: 154; Saradi, 2008: 131 vd).

bir hanımefendi olan Euphémie, Euboula ve Alypius'un kız kardeşi Maria ile sonrasında onlara katılan erkek grubu, manastır topluluğunun başlangıcı olmuştur. Annesi de rahibeler topluluğuna katılmıştır (Filimon, 2015: 27). Bu topluluğun gayretleriyle sütunun iki yanına manastırlar inşa edilmiştir (Görsel 10).

MS 5. yüzyılın başlarına kadar menkıbe metinleri, azizlerin pagan tapınaklarına yerleştiğini ve pagan tanrılarını kişisel çatışmalarla kovaladığını anlatır. Bu, putperestliğe karşı bir mücadele, eski pagan inanışlarla yüzleşme ve azizlerin misyonerlik dönemi idi. Bu minvalde özellikle Hadrianopolis gibi antik inanışlar bakımından zengin bir kentin bu faaliyetleri yürüten iki azize sahip olması gayet tabidir. Hatta çifte manastır uygulamasının bölgede ilk temsilcisi olması da kentin yapısının bu tarz oluşumlara uygunluğunu göstermektedir. Lakin bu üst üste yaşanan değişimler, çok kültürlü ve inanışlı yapının tesiri kentte kolay fark edilirken yazılı verilerin az olması bazı sonuçlar yaratmıştır. Bunlardan belki de en önemlisi kimlik karmaşasıdır. Zira dönemin kaynakları Alypius için dahi çok az şey sunmaktadır. Stylianos'un hayatı ise neredeyse hiçbir akademik çalışmaya konu olmamıştır. Üstelik iki azizin de hayatı ile ilgili verilen bilgiler bölge coğrafyası ve tarihinden oldukça kopuktur. Dönemin önemli olaylarından bilakis bahsedilmemiştir. Bu tarihlendirmeyi ve yer tespitini oldukça zorlaştırmaktadır. Ayrıca kentte azizlere ait herhangi bir mezar ya da kalıntı henüz tespit edilememiştir. Aslında bunun hiç bulunamaması da mümkündür, zira bölgeye yapılan akınlar ve en son Türk işgali sırasında kutsal emanetlerin topluluk tarafından bölgeden kaçırılmış olması mümkündür. Bunun en mühim kanıtı iki azize de adanan kiliselerde bulunan röliklerdir. Özellikle Alypius'un aziz Euphemia Kilisesi'ne defni bilindiği halde başı Kutsal Athos Dağı üzerinde bulunan "Koutloumousiou Manastırı"nın en önemli röliklerindendir (Thomas, 2000: 1409).

Eğer bu emanetler Türkler bölgeye gelmeden önce bir şekilde kaçırılmış ise aynı durum azizin diktiği haç ve muhtemel sütunun parçaları için de geçerli olabilir. Bu durumda ne mezar ne de öyküsü içinde aktarılan öğelerin hiçbiri kentte bulunamayabilir. Şu durumda sadece kilise ve manastırların izini aramak mümkün olacaktır. Menkıbede bulunan bazı detaylar bu konuda ipucu vermektedir. Evvela nekropol üzerinde olduğu konusunda tüm kaynaklar hem fikirdir. Ancak kent merkezi Deliklikaya, Güney ve Kuzeybatı Nekropollerini olarak bilinen en az üç nekropole sahiptir. Dahası sahip olduğu yerleşimler arasında en büyüğü olan Kimistene de pagan

döneme ait kalıntılar bakımından zengin olup bilinen iki nekropole sahiptir. Öyküde kent merkezi değil kentin yakınında dediği için bu ihtimali de elemek mümkün görünmemektedir. Kentin merkezinde olduğunu varsayarsak Alypius dönemine tarihlendirmenin mümkün olduğu nekropollere yakın iki yapı oldukça dikkat çekicidir. Bunlardan biri “Kare Planlı Yapı” ve “Kuzeybatı Nekropol Kilisesi”dir. Ancak azizle ilişkilendirilebilecek bir buluntuya rastlanmamıştır. Kimistene’de bulunan harabeler arasında farklı inşa evreleri olan dini yapıların mevcudiyetini de aklımızda bulundurarak kapsamlı bir kazı ve inceleme süreci geçirmediği için burayı bir kenara bırakıyoruz.

Öykü de tapınakların yeri için önemli bir ipucu da rüyada görülen kimseler ve azizin yıktığı "taurolion"dur. Evvela bu kimseler muhtemelen bölgede yaşayan ve kimliklerini bilmediğimiz iki dindardır. Kentin bulunduğu bölgenin geçirdiği akınlar, savaşlar ve Erken Hristiyanlık sürecinde yapılan zulümler hatırlandığında bu iki zatın böyle bir vaziyette katledilmiş şehitlerden biri olması mümkündür. Daha önce aktardığımız üzere “Dört Nehir Kilisesi” zemininde yaklaşık olarak MS 7 yüzyıla tarihlendirilebilecek üç adet mezar bulunmuştur (Keleş-Çelikbaş, 2019: 190). Bu tarih Alypius ile çağdaştır, ayrıca bulunduğu yer ve mezar tipi sıradan kimseler olmadıklarını düşündürmektedir. Bunların Alypius’a rüyasında kilise için ilham veren kişiler olup olmadığını tespit bu verilerle oldukça zordur. Diğer ipucu “taurolion” yani yarı aslan yarı boğa görünümündeki hibrit pagan heykelidir (Zenbilci- Kaya, 2018: 8). Bu anıta ait kırılan parçalar ya da temsil ettiği tapınımın bulunması yer tespiti için önemli bir adım olacaktır.

Aziz Alypius’un oldukça farklı niteliklere sahip ikonoları da konuyu aydınlatmak için önemli detaylara sahiptir. Sütunlu tasvir genellikle sabitken daha sonra detaylandıracağımız üzere çocuklu betimleri daha geç döneme aittir.¹¹⁶ Alypius’a ait en önemli tasvirlerden biri Londra/British Library’de saklanan ve 1066 yılında Constantinopolis /Stoudios Manastırı’nda (sonrasında İmrahor Cami) kopya edilen "Mezmurlar Kitabı" nüshasında bulunmuştur (Theodore Psalter, 1066: fol.16r; Zenbilci- Kaya, 2018: 20 vd). İçerisinde yer alan üç sütun azizinden biri Alypius’a ait olup, diğer tasvirlerine nazaran sütun detayları ön plandadır. Kısmen boyaları dökülmüş minyatürde "üç basamak üzerinde yükselen, yekpare silindirik gövdeli ve

¹¹⁶ Bu özellikle kentte bulunan iki azizin ayrımını yapma noktasında kafa karışıklığı yaratmaktadır.

mermeri andıran porphyry renkli sütunun -ki bölge de yaygın bir kayadır- üstünde konik çatı ile örtülü dikdörtgen oda" önemli bir ayrıntıdır (Zenbilci- Kaya, 2018: 21). Bu çatı hikâyede bahsedilen ve annesi tarafından azizi koruması için yapılan tentedir. Alypius'un sütuncu yaşamının ilk evrelerinde kullandığı bu tente/çadır sonrasında aziz tarafından yıkılmış ve yaşamının geri kalanını açıkta geçirmiştir (Delehay, 1923: 159; Browning, 2001: 120). Stylitelerin hiçbiri, sıradan insanların hayatında temel bir kolaylık olan ateşi de kullanmamıştır. Bizans sanatında yaygın görülen anonim bir figür olan keşiş ve Alypius birbirine dönük olup, azizin sağ eli ziyaretçiye doğru uzanmıştır. Böylece belli belirsiz görünen Tanrı'nın eli, Alypius ve keşiş arasında bir iletişim ile Tanrı'dan Alypius'a aktarılan kutsiyet keşişte karşılığını bulur (Zenbilci-Kaya, 2018: 21). Sütunda Grekçe ismi "ὁ ἄγιος Ἀλύπιος" olarak okunan aziz odanın içinde yaşlı bir figür görünümündedir. Bu diğer tasvirleri düşünüldüğünde oldukça bilindik bir tasvirdir. Ancak tarihi ve derinliğiyle diğerlerinden ayrılır (Görsel 9).

"Tanrı'nın Eli ve Alypius" kompozisyonu oldukça tanıdık ve başka yazmalarda da mevcuttur (Görsel 10). "Menologion of Basil II" yazmasında Alypius sütunun üzerinde, ellerini kaldırıp ve gökyüzüne bakarken; Tanrı üç merkezde seyreltilmiş bir maviye boyanmış dairenin yayından kendisine uzanmaktadır. Kalın sakallı ve gri saçlı aziz, "κουκούλλιον" -Ortodoks keşişlerine has başlık- muhtemelen omuzların arkasına atılmış, altın renginde kolları sarımsı bir manastır cübbesi giymektedir. Akanthus motifli sütun, mor damarlı mavimsi mermerden yapılmış olup, gümüş korkuluklara sahiptir. Solda sarı duvarlı, mavi ve altın frizli ve gümüş kiremit çatılı bir kilise; sağda ise gümüş bir kapıdan girilen mor duvarların içinde, yeşil bir selvi korusu, aralarında sarı-kırmızı meyvelerle dolu bir armut ağacının da bulunduğu diğer bitkiler görünmektedir. Kiliseden bahçeye uzanan duvar, stylite sütununun bir manastır dâhilinde olduğunu düşündürmektedir (Menologion of Basil II, 1907: 206).

Azizlerin hayatlarını aktaran kaynaklar birçok atribütle süslenmiştir. Burada en dikkat çekici ilham İncil'dir. Şifalar, mucizevi yiyecekler, ölümlerin hayata döndürülmesi, iblislerle diyaloglar, kıyamet vizyonları, belki de yakın annelik bağları ve babanın küçük rolü vs. hepsi, kutsal adamın yaşamını düzenleyecek bir model sağlayan Mesih'in yaşamını anımsatmaktadır. Bu kent azizlerinden vaziyet hakkında daha çok veriye sahip olduğumuz Alypius'un yaşamında -münzevi yolculuğuna annesinin refakati, babasızlığı, rüyaları ve şeytanlarla mücadelesi- da oldukça nettir.

Ancak bu azizlerin hayatlarında İncil'de paralellik olmayan birçok tekrar eden motif ve yapısal özellik vardır. Bunların bir kısmı görünmezlik, dokunulmazlık ya da Alypius'ta da görülen uzun ömürlülük olup, İncil çerçevesinin dışında kaldığı ve daha çok pagan aretalojisini hatırlattığı açıktır (Browning, 2001: 123).

Kutsallığın kazanılması için yapılan ikamelerin sıklıkla ölümle ilişkili yerlerde yapılması dikkat çekicidir. Yolculuklarının ilk aşamasında bu münzeviler kapalı veya mezara benzeyen bir yeraltı boşluğunda aylar ve hatta yıllar geçirmişlerdir. Symeon Stylite terk edilmiş bir su deposunda, St. Rila'lı Aziz John, uzun yıllar bir tabutu andıran içi boş bir meşe ağacında yaşamıştır. Aziz Alypius'ta hayatının geri kalanını pagan bir mezarlıkta geçirmiştir. Bu muhtemelen daha önce değindiğimiz üzere hayatlarını gönüllü olarak Mesih'e adamak ve dünya yaşamına meyil vermemek ile ilişkilidir.

Aziz Stylianos ve Aziz Alypius Stylite'in patronajları, bayramları ve doğum yerleri arasındaki benzerlik araştırmacılar için zaman zaman karışıklık yaratmıştır. Tüm bu benzerliklere rağmen Katolik ve Ortodoks Kiliselerinin kayıtlarında bu iki azizin ayrımının yapılmış olması konudaki en somut kanıttır. Aradaki benzerlik muhtemelen iki azizin özelliklerinin anlatıldığı menkıbelerdeki öykünme kaynaklıdır. İkisi arasındaki bilinen ayrılıklarda biri Stylianos'un zenginken Alypius'un ise böyle bir servete sahip olduğu hakkında bir bilgi bulunmamasıdır. Ayrıca ikonalarında genellikle Stylianos kucığında çocuklarla, Alypius ise bir sütun üzerinde resmedilmiştir. Alypius'un çocuklarla resmedildiği ikonaları muhtemelen yine bu öykünme kaynaklı daha geç dönemlere aittir. Alypius ve Stylianos'un birlikte resmedildikleri bir ikonada da sütun ve bebek gibi iki azizin ayırıcı imgeleri yaygın kanaate uygun şekilde yerleştirilmiş fakat Alypius Kiontis'li, Stylianos ise Paphlagonialı olarak tanımlanmıştır (Bakirtzis, 2001: 152) (Görsel 11). Her ne kadar net bir tarih olmasa da iki azizin tahmini olarak yaşadıkları dönem de birbirinden farklıdır. Yine de Hagiograf Hippolyte Delehaye, Stylianos'un varlığını reddeder, başka bir azizin doğum gününün ve doğduğu şehrin Stylite Alypius ile karıştığını ve yanlışlığın 'stylite' özelliğinin her ikisi de στύλος 'sütunundan' türetilmesinden kaynaklandığını savunur (Delehaye, 1923: 82). Alypius araştırmacılar tarafından çok fazla çalışılmış olup Stylianos daha çok kilise menşeli kaynaklarda geçtiğinden bu konuda net bir ayrıma gitmek zordur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PAPHLAGONIA HADRIANOPOLIS'İ TARİHİ

Paphlagonia Hadrianopolis'inin kurulduğu topraklarda yerleşim oldukça eskidir. Kentin yakın çevresinde bulunan höyükler, anıt mezarlar ve buralardan elde edilen buluntular Viranşehir Havzası'nın tarihini Erken Demir Çağı'na (MÖ 4000) taşımaktadır (Lafli, 2009b: 163).¹¹⁷ Ancak depremler, savaşların tahribatı, yeni yerleşimcilerin harabeleri başka amaçlarla kullanması¹¹⁸ ve kaçak kazılar gibi nedenler bölgeyi sağlam kanıtlardan yoksun bırakmaktadır. Ayrıca kent merkezi ve bağlı birkaç yer dışında 19. yüzyıl seyyahlarından beri ya inceleme yapılmamış ya da yüzey araştırmasıyla sınırlı kalmıştır. Çalışmaların ilerleyen dönemlerde çevre yerleşimlere kaymasıyla somut verilerin artması kuvvetle muhtemeldir. Bu başlıkta elimizdeki veriler ışığında Hadrianopolis'in Phryglerden başlayarak Arap akınlarına kadar giden tarihi süreci anlatılmıştır.

Yazılı kaynaklara göre Roma İmparatoru Hadrianus (MS 117 - 138) Bithynia dağlarında ava çıkmış ve bunun anısına Paphlagonia Hadrianopolis'i kurmuş (veya onarıp yeniden imar etmiş) ve böylece kent tarih sahnesine çıkmıştır (Lafli-Gürler, 2015: 285). Fakat Hadrianopolis hakkında sahip olunan en erken bilgi kentin "Kaiserias Proseilemmentiai" ismiyle MÖ 6/5 yılları arasında Kral Augustus tarafından İç Paphlagonia'dan alınıp Galatia Eyaleti'ne bağlandığı yönündedir (Matthews-Metcalf,-Cottica, 2009: 182). 'Kaisareia' adının kente Kral Augustus tarafından verildiği düşünülmektedir (Belke, 1996: 119). Mitchell'e göre Hadrianopolis MS 1. yüzyılda "Kaiserias Proseilemmentiai" ismiyle iskân edilmiştir (Mitchell, 1993: 93). Ayrıca kent MS 138'de G. Julius Scapula yönetiminde Galatia Eyaleti'ne bağlıydı (Mendel, 1901: 14; Fowler, 1902: 351). Tüm bu veriler genel kabule rağmen Paphlagonia Hadrianopolisi'nin MS 2. yüzyıldan önce de tarih sahnesinde bulunduğunu göstermektedir.

¹¹⁷ Bkz. "Yazıboy Höyüğü" (Matthews, 2009: 87; Lafli, 2009b: 163). BIAA araştırmaları Eskipazar bölgesindeki tek Demir Çağı yerleşimi olarak "savunma duvarı ile çevrili yerleşim" şeklinde tanımladıkları "İnceboğaz Tepesi" olarak belirlemiştir (Matthews, 2009a, 151; Kan-Şahin, 2015: 20).

¹¹⁸ Taşların çoğu in-situ değildir ve çevre köylerde yeni binaların inşa malzemesi, öğütme taşı, mezar anıtı ya da peyzaj amaçlı kullanılmıştır. Hatta bir kısım buluntular çok daha öncesinde Constantinopolis'e nereden geldiği kaydedilmeden götürülmüştür (Leonhard, 1915: 356 vd). Bu kayıpların kent tarihinde önemli bir boşluk yarattığı muhakkaktır.

Kentin Roma'ya dâhil oluş süreci ise ilk olarak bölgedeki Hellen uygarlığının temsilcisi olan Bithynia Krallığı'nın IV. Nikomedes Philopator'un (MÖ 94 - MÖ 74) vefatı üzerine imparatorluğa geçişi ile başlamıştır. Paphlagonia Bölgesi'ni ele geçiren Roma İmparatorluğu, bölgeyi önce Bithynia daha sonra Bithynia-Pontos olarak isimlendirilmiştir (Matthews-Metcalf-Cottica, 2009: 182). MÖ 6/5 yılında "Kaiserias Proseilemmeniai" adı altında Bithynia'da yer alan Hadrianopolis, MS 2. yüzyıldan itibaren "Kaiserias Hadrianopolis" Galatia Eyaleti'ne dâhil edilen İç Paphlagonia toprakları içinde kalmıştır (Matthews-Metcalf-Cottica, 2009: 179). Bu durum kentin Roma İmparatoru Hadrianus (MS 117-138) tarafından onararak yeniden imar ettirildiğini göstermektedir (Lafli-Gürler, 2015: 30).¹¹⁹ Kentin Hadrianus ile bağımlı gösteren bir başka bulgu ise İmparatora ithaf edilmiş heykeldir.¹²⁰

Hadrianopolis MS 3. yüzyılın sonuna doğru İmparator Diocletianus'un yeniden yapılandırma faaliyetlerinin ardından II. Theodosius (MS 408-450) tarafından Paphlagonia Eyaleti'nden alınıp yeni kurulan Honorias Eyaleti'ne bağlanmış ve kent olarak da ilk defa MS 5. yüzyılda Hierocles tarafından yazılı olarak belgelenmiştir (Matthews-Metcalf-Cottica, 2009: 182). MS 8. yüzyıldan itibaren eyalet sisteminde uygulanan yeni tanzimler sonucu bölgede thema sistemi uygulanmaya başlamıştır. Bu yüzyılın sonundan itibaren kent hakkında veriler azalmakta ve bunun muhtemel bir akın ya da afet sebebiyle olduğu düşünülmektedir.

¹¹⁹ Roma İmparatoru Hadrianus, kendinden önce gelenlerin aksine imparatorluk topraklarının tamamını gezmiştir. MS 117 yılında Antiokheia'dan yola çıkan İmparator Hadrianus, Tarsus-Antakya üzerinden Bithynia Bölgesi'ne gelmiş ve kışı Nikomedia'da geçirmiştir (Magie, 1950: 612). Bu gezi Roma İmparatoru Hadrianus'un ilk Anadolu seyahati olmuştur. Daha sonra imparatorun yokluğunda ortaya çıkan ayaklanmaları bastırmak üzere Roma'ya dönen Hadrianus, iki yıl sonra (MS 123) yeniden Anadolu gezisine çıkmıştır. Hadrianus, bu amaçla Antiokheia'dan yola çıkmış, Tarsos'a uğrayarak Melitene üzerinden Trapezusa ulaşmış ve Karadeniz boyunca ilerledikten sonra Ancyra'ya oradan da Bithynia'ya geçmiştir (Kreitzer, 1996: 167). Hadrianus uğramış olduğu kentlerin yeniden imar faaliyetlerinde bulunmuş ve kentlere armağanlar vermiştir. Roma İmparatoru Hadrianus'un çıktığı Anadolu gezisinde, Karadeniz Bölgesi'nin tamamını dolaşmış olması Hadrianopolis kentine de uğrayarak imar faaliyetlerinde bulunmuş ve kentlilerin de bu yardımlara karşılık olarak imparatorun adını almış olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir (Çelikbaş, 2010: 51).

¹²⁰ "İyi Şanslar İmparator Caesar Traianus Hadrianus Augustus, tanrılaştırılmış Traianus'un oğlu, Partlara karşı galip, tanrılaştırılmış Nerva'nın torunu, Pontifex Maximus, en yüksek tribunician gücünün (tribunicia) [3.] zaman sahibi potestatis (için) 3. kez Konsolos, baba (anavatanın)" (Marek 1993: 188; Lafli- Christof, 2012: 78).

4.1. Hadrianopolis'in Kuruluşuna Kadar Tarihsel Süreç

Hadrianopolis topraklarında iskân olunan topluluklar henüz bilinen bir kent varlığı gösteremediği süreçte Antik Paphlagonia'da küçük bir kırsal alan yerleşimcileriydi. Ancak bu kentin ilk sâkinleri ve yerleşimin adı herhangi bir kaynaktan geçmediği için takibi ancak arkeolojik araştırmalar ve bulunduğu eyaletlerin tarihi gelişmeleri üzerinden yapılan varsayımsal çıkarımlara bağlıdır. Zira bulunduğu tüm eyaletlerin sınır kenti olarak yaşadığı coğrafyanın tesirinde kalmamış olması mümkün değildir. Paphlagonia, Bithynia et Pontos, Bithynia ve Galatia bu süreçte kentin mensubu olduğu eyaletler olup Küçük Asya'nın kuzeyinde bulunan tüm coğrafi bölümlerin bir parçası olarak önemli kültürel zenginliğe sahiptir.

Ancak bu eyaletlerin -Galatia hariç- temsil ettiği kültür yereldir ve coğrafi sınırlar da daha çok siyasi çıkarlar doğrultusunda çizilmiştir. Zira dönemin kırsal yerleşimleri oldukça benzer gelişim sergilemektedir. Bu kentleri birbirinden farklılaştıran daha çok dışarıdan gelen yerleşimci, istilacı ve emperyal gruplardır. Bu grupların bölgeye tesiri üslup açısından diğerlerinden daha kolay ayrılmaktadır. Oldukça kadim bir yerleşime sahip Hadrianopolis ve çevresinde Roma öncesi döneme ait muhtemel emperyal güçler olarak; Hitit, Phryg, Achaimenid, Pers, Makedon ve Galat kültürü sayılabilir. Ancak bölgedeki istikrarsız yerleşim, güçlerin tamamına ait kültürü benimseme ya da en azından yansıtma imkânı vermemiştir. Özellikle bu grup içinde Achaimenid ve Pers üslubu oldukça varsayımsal düzeyde iken Hitit tamamen dolaylı tesire sahiptir. Zira kent toprakları Hititler ile müttefik iken zamanla hâkimiyetini kabul eden Pala-Tummana sınırları¹²¹ içinde kalmasına rağmen, bu döneme ait maddi bir bulgu henüz elde edilememiştir (Matthews-Glatz, 2009: 65). Aynı durum tüm Paphlagonia'yı işgal ettikleri bilinen Kaşkalar için de geçerli olup Roma'ya kadar bölgenin en baskın kültürü Phrygler olmuştur.

MÖ 1000 yıllarında Karabük ve çevresi Phryg Uygarlığı'nın etki alanında olduğu tahmin edilmesine rağmen, bölgede bunu kanıtlayan çok az arkeolojik öge bulunmaktadır (Laflı- Gürler, 2015: 30). Ancak kendi döneminde Küçük Asya'nın en büyük emperyal gücü olan Hititlerin bölgeden çekilmesiyle onların yerini alan bu topluma ait kültür Paphlagonia'nın hemen her yerleşiminde kendini hissettirmektedir.

¹²¹ Eskipazar topraklarının Tummana ülkesi sınırları içinde kaldığı düşünülmektedir (Matthews – Glatz, 2009: 69). Ancak daha küçük ölçekte yerleşimin adı ya da siyasi geçmişi henüz aydınlatılamamıştır

Örneğin kent ekonomisinin dayandığı tarım ve hayvancılık sektörü bu devletin en bilinen meziyetidir. Ayrıca bölgeye daha sonra katılan Galatların bu kültürü neredeyse giyim kuşamına kadar benimsemesi ve başka milletlerce Phryg kabul edilmeleri de bu topluluğun bölgede baskın kültür olduğunu kanıtlamaktadır.¹²² Bu sebeple hâlihazırda buranın sakinleri olan ya da dışarıdan gelen yerleşimciler üzerinde önemli bir etkiye sahip oldukları muhakkaktır. Kent ve çevresinde görülen en somut veri defin ve inanış gelenekleridir. Hadrianopolis'te Bizans Dönemi'ne tarihlenen mezarlar da Phryg etkisi varlığını hissettirmektedir.

Bu kapsamda Hadrianopolis'te Phryg Uygarlığı ile ilişkilendirilen en önemli arkeolojik öğeler, dini yapıda da bahsetmiş olduğumuz “açık hava tapınım nişi, basamaklı altar, basamaklı mezar, ön odalı kamasurion mezarlar” olarak sayılabilir. Ayrıca ilçe belediyesinin kanalizasyon çalışmaları sırasında bulunan ve 1.06 m genişliğe, 0.83 m yüksekliğe, 0.32 m kalınlığa sahip olan “mezar steli” de bu gruba eklenebilir (Keleş-Çelikbaş, 2013: 366 vd).¹²³ Kapı temalı mezar stellerinin ilk olarak Phrygia topraklarında ortaya çıktığı ve Anadolu'daki uygarlıkların “ev” ya da “tapınak” biçimli mezarlardan etkilenecek kapı temalı mezar stellerini kullandıkları kabul edilmektedir. Buna göre kapı temalı mezar stellerinin Phrygia Uygarlığı ile ilişkilendirildiği düşünülmektedir (Waelkens, 1986: 14; Karagöz, 1984: 10; Keleş-Çelikbaş, 2013: 368). MÖ 9.-6. yüzyılları arasında Anadolu'da “ev-mezar” temasının en yoğun işlendiği yer Phrygia Uygarlığı'nın hâkimiyeti altında olan bölge olup bu durumun en önemli nedeni, mezarlarını ölümlerini yaşadıkları evleri olarak görmeleridir (Keleş-Çelikbaş, 2013: 368). Bu kapsamda Phrygialılar Anadolu'ya tümülüs adı verilen, ev-mezar temalı yeni bir ölü gömme geleneği kazandırmıştır. Ayrıca bu temayı kaya anıtlarında da uygulamış ve cephelerini genel olarak görkemli, üçgen alınlıklı, merkezde süslemeli bir kapı olacak şekilde inşa etmişlerdir (Haspels, 1971:

¹²² MS 189'da Galatlılarla karşı karşıya gelen Romalı Konsül Gn. Manlius Vulso'nun askerlerini yüreklendirmek için yaptığı konuşması bunun ispatı niteliğindedir: “(...)Atalarımız kendi ülkelerinde doğmuş olan gerçek Galatlarla savaşımlardı. Buradakiler başka ırklarla karışıkları için soysuzlaşmışlardır. Gerçekten de adlandırıldıkları gibi Gallograeci olmuşlardır. (...) Kendi toprağında doğan her ne olursa olsun soyludur. Yabancı bir toprağa dikilmiş olanın doğallığı bozulur, karakteri soysuzlaşır. Bu yüzden buradaki Galatlar, Galat silahlarıyla donanmış Phryglerdir (...)” (Kaya, 2005: 89-91).

¹²³ Eskipazar Spor Salonuna yaklaşık 10 m uzaklıkta bulunan mezar steli yerinden alınarak Kilise B yapısının yanında koruma altına alınmıştır (Keleş-Çelikbaş, 2013: 366).

101).¹²⁴ Kapı temalı mezar stellerinin Hadrianopolis yerleşimi olan Kimistene’de de bulunması bu uygarlığın bölgedeki yoğun tesirini göstermektedir (Keleş-Çelikbaş, 2013: 368).

Buluntu grupları içinde de bu döneme ait parçalar mevcuttur. Çanak- çömlek parçaları arasında Geç Demir Çağı’na (Phrygian Era) tarihli malzeme az da olsa bulunmaktadır (Lafli-Şahin, 2014: 98). Hellenistik öncesi dönemi temsil açısından daha zengin buluntulara sahip Kimistene, bölgenin Roma öncesi hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Yine dini yapı kapsamında işlediğimiz mezar yapılarına ek olarak iki taş balta Demir Çağı’na tarihlendirilmiştir (Lafli-Christof, 2011: 237). Ayrıca Kimistene’de Phrygler ile ilişkilendirilen “gri seramiği” de bu kültüre ait önemli bir bulgudur (Kan-Şahin, 2015: 62).

Hadrianopolis’in en bilinen mozaiklerine sahip ”Dört Nehir Kilisesi” olarak adlandırılan yapının “Cennet nehirleri” temalı tasvirlerinde Phryg başlıkları bulunmaktadır (Patacı ve diğ, 2012: 168). Kentte Phrygialılara atfedilen bir başka öge ise nekropolün doğusundan geçen derenin yanında bir kaya üzerine oyulmuş niştir. Nişin hemen altında ve üstünde bulunan basamaklar ile uzun kenarların iç yüzeyinde yer alan rölik olukları nişin dinsel amaçlı kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca nişin hemen önünde düzleştirilmiş bir alan olması dini törenlerin bu alanda yapıldığına işaret etmektedir. Bölgede araştırma yapan Gökoğlu, bu mihrapların Phryglerin “dağların ve toprak oyuklarının tanrısı Matar Kubileya/ Kybele” ile ilişkili olabileceğini belirtmiştir (Gökoğlu, 1952: 133 vd). Sonuç olarak “açık hava tapınım nişi” ve “basamaklı altar” Hadrianopolis topraklarının Phrygialılar tarafından iskân edildiğini veya etkileşim içinde olduklarını düşündürmektedir (Lafli, 2007: 44-49; Çelikbaş-Verim, 2022: 65). Kent buluntuları da bu dönemin önemli tanıklarındır. Özellikle Phryg varlığı ile ilişkilendirilen ve Hellenistik Dönem’e kadar varlığını sürdüren "Demir Çağı gri seramiği" bu medeniyetin bölgedeki mevcudiyetlerini göstermesi bakımından önemlidir (Kan-Şahin, 2015: 60 vd). Tüm bu bilgilere dayanarak Paphlagonia Hadrianopolis’inde bulunan bazı dinsel öğelerin Phrygia Uygarlığı’na atfedilmesi, kentin bir dönem tamamen Phrygia hâkimiyetine girmese bile bölgeye olan yakınlığı

¹²⁴ Kaya anıtlarının cephelelerinde özellikle vurgulanan kapı teması ölüm sonrası hayata geçiş noktası olarak görülmüş ve gerçek hayatta kullanılan ev kapılarına benzetilmiştir (Karagöz, 1984: 10; Keleş-Çelikbaş, 2013: 368).

ve önemli yol güzergâhları üzerinde yer alması nedeniyle bu ulustan etkilendiğini göstermektedir.

Roma öncesi süreçte bölgede görülen medeniyetler arasında Achaimenid/ Pers kültürlerinden de bahsetmek mümkündür. Evvela II. Kyros (MÖ 559-530) tarafından kurulan ve Birinci Pers İmparatorluğu kabul edilen Achaimenidler, Küçük Asya'da MÖ 6. yüzyılın önemli figürlerinden olsa da Güneybatı Paphlagonia'da önemli bir varlık göstermiş olmaları mümkün görünmemektedir. Ancak Hadrianopolis ve çevresinin de bu dönemde dâhil olduğu düşünülen Paphlagonia Krallığı'nın hanedan üyeleri evlilik yoluyla Perslerle akrabalık kurduğu bilinmektedir (Xenophon, *Anabasis*, VI, I, I).¹²⁵ Zira Paphlagonia'yı yurt tutma niyeti olmayan bu emperyal güçlerin, evlilik ve haraç yoluyla bölgeden uzak tutulmuş olması makuldür. Zira kent buluntuları arasında bu üslubu hatırlatan parçalara rastlamak mümkündür. Bunlara örnek olarak Kimistene'den elde edilen ve benzerleri ile karşılaştırıldığında "Achaimenid" olarak sınıflandırılan bazı ağız parçaları verilebilir (Kan-Şahin, 2015: 126). Achaimenid mimarisi ve ikonografisi yanında Hellen sanatının izlerine sahip "Güney Paphlagonia Tipi Alınlık Steli" olarak adlandırılan ve MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen parçadır (Eliüşük-Çelikbaş, 2018: 43). Bu anıt sanat tarihi açısından diğer önemli özelliklerinin yanında buluntu yeri olan Safranbolu'nun Bizans öncesi Hadrianopolis chorası içinde olduğu kanısı düşünüldüğünde önemli bir gösterge olabilir.¹²⁶ Zira sebebi diğer tüm işçilik isteyen ürünlerde olduğu gibi muhtemel fikir "gezici ustalar" olsa dahi bölgenin bu kültüre aşina olduğunu düşündürmektedir.

Perslerin Paphlagonia'daki faaliyetleri ilk bölümde detaylandırılmıştır. Ancak kent özelinde etkinliklerini belirlemek için veriler yetersizdir. Muhtemelen bu dönemde kent coğrafyasını yöneten yerel prensler itaatkâr bir politika izlemişler – en azında Büyük İskender'e kadar- ve bu sayede varlıklarını sürdürmüşlerdir. Küçük Asya'da Achaimenidlerin ve diğer devletlerin varlığına son verip tamamen hâkimiyetine alan Büyük İskender'in (MÖ 336 – 323) gelişi, Pers idaresinden memnun olmayan krallıklar için bir fırsat olmuştur.

¹²⁵ Bkz. Otys'in Pers Satrabı Spithridates'in kızı ile evliliği (Xenophon, *Hellenica*, V, I, 12 vd).

¹²⁶ Achaimenidler ile doğrudan ilişkilendirilen tümülüs ve stellere sahip en yakın yer Kastamonu (Yığmatepe Tümülüsü) ve çevresinde yoğunlaşmaktadır. Phrygia ve Lydia bölgelerindeki tümülüs kültürü diğer yerlerde olduğu gibi Paphlagonia'da da Pers egemenliği döneminde devam etmiş olmalıdır. Zira Achaimenid soyluları tümülüslerin "abidevi kral mezarlar" olmasından etkilenecek kendi mezar uygulamalarına bu uygulamayı benimsemiş ve kendi kültürleriyle harmanlamışlardır (Yıldırım, 2021: 126).

İskender'in gelişinin kültürel etkisi, siyasi organizasyonundan daha kalıcı olmuştur. Zira Asya'da kendisinden sonra kurulan hemen her medeniyeti tesiri altına alan Hellenizm dalgası yayılmaya başlamıştır. Bu yeni akım özellikle Hadrianopolis gibi kırsal kimlikli yerleşimleri Roma yönetimine hazırlamış ve Doğu-Batı medeniyetleri arasında kültürel birlik sağlamıştır. Ancak bölge üzerinde tartışmasız tesirine rağmen İskender Paphlagonia'ya hiç girmemiş, burayı Calas isimli bir satrapın yönetimine bırakmıştır (Belke, 1996: 59). Bu satrapın idaresi Paphlagonia'da bir sorun yaratmamışsa da kentin halef eyaleti olan Bithynia'da kabul görmemiş ve Kral Bas önderliğinde bağımsızlığını korumayı başarmıştır. Yine de henüz bölgeyi tehdit edecek kadar güçlü bir krallık olmayıp bu dönemde yayılcı değil daha çok savunmacı bir politika yürütebilmiştir.

Ancak Büyük İskender'in kurduğu muazzam imparatorluk genç yaşında ölümü üzerine mirası bölgenin yerli prenslerinin ve hatta kendi komutanlarının iştahını kabartmıştı. Bölge, sonrasında bu güçler arasında Roma istikrarına kadar sürecek iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Bu rekabetin namzetlerinden biri Roma'nın bölgedeki en azılı düşmanlarından olan Pontos Hanedanı'nın kurucusu Mithradates (Ktistes) olup, babasını öldüren İskender'in komutanı I. Antigonos Monophtalmos'ten kaçarak Paphlagonia Dağları'na saklanmıştır (Bazna, 2014: 47). Hadrianopolis yerleşimi olan Kimistene'yi¹²⁷ ele geçiren Mithradates kurduğu krallığı başkenti Amasia'ya taşımıştır (Seymen, 2008: 72). Bu ifade Hadrianopolis ve çevresinin bu süreçte Pontos yönetiminde bir kent olduğu çıkarımını yapmamıza izin vermez zira Kimistene sadece coğrafi avantajı sebebiyle seçilmiş bir yerleşim olmalıdır. Ancak bazı araştırmacılara göre Kimistene, Mithradates Ktistes'in Pontos operasyonlarının üssüydü (Matthews/Metcalf/Cottica, 2009: 177; Laflı-Christof, 2011: 17). Laflı'nın bölgede yaptığı incelemelerde böyle bir Hellenistik sura dair mimari bir iz bulunamamış, ancak 8 km güneydoğusunda kalan Kepez'in kayalık bir alanda yer aldığına dikkat çekmiştir (Laflı-Christof, 2011: 17). Yine de bölge bu dönemde muhtemelen hâlâ Paphlagonia hanedanına aittir. Bu hanedanın, İskender'in ölümü sonrası kurulan komşu krallıkları; batıda Nicomedes'in Bithynia Krallığı, kuzeybatıda Tiran Dionysios'un Heracleia Krallığı, doğuda Mithradates'e ait Pontos Krallığı ve

¹²⁷Bu yerleşimin adı ile ilgili karışıklık üzerine Eskipazar yakınlarındaki Deresamail Köyü ve çevresinde bulunan yazıtlar, Strabon'un yer adlarının Kimistene bölgesinin Kimista olarak değiştirilmesi gerektiğini göstermektedir (Bosworth-Wheatley, 1998: 164; Marek 1993: 118; Mitchell 1993: 93; 1993a: 53; Matthews/Metcalf/Cottica, 2009: 174).

güneyde Ariarathes'in Cappadocia Krallığı'dır. Ayrıca Attalos'ın kurduğu Pergamon Krallığı da bu dönemin önemli bir siyasi figürüdür. Bu krallıkların ve İskender'den kalan komutanların yayılcı politikaları Güneybatı Paphlagonia topraklarında da kanlı mücadelelere sebep olmuştur. I. Nikomedes'in MÖ 278'de Seleukosların kendi devletine yönelik tehdidine karşı, Balkanlar'da yaşayan Galatları Küçük Asya'ya daveti ile yağma ve terör kısa sürede her yere yayılmıştır (Belke, 1996: 59). Ancak bu savaşçı kabileler daha öncekiler gibi talan sonrası gitmemiş aksine bölgeyi yurt tutmuştur. Roma disiplini altında yerleşik düzene geçen Galat kavimlerinin idari birliğine bir süre Hadrianopolis ve çevresinin de dâhil olduğu yazıtlarla sabittir.

Paphlagonia Kralı Pylaemenes'in topraklarını bilinmeyen bir sebepten V. Mithradates'e bırakması, MÖ 107 civarında Bithynia'lı III. Nikomedes ile Pontos'lu VI. Mithradates'in ittifakı ve Paphlagonia'yı işgali ile sonuçlanmıştır (Belke, 1996: 60). Aslan payını Pontos Kralı'nın alması bu ittifakı kısa süre bozmuş ve Roma ile yapılan dört kanlı Mithradates Savaşı'nın önünü açmıştır. Bunlardan özellikle ilki olan savaşta (MÖ 89-95) Mithradates'in Küçük Asya'yı işgale başladığı bölge Hadrianopolis Havzası'ydı. Zira Paphlagonia ve Bithynia arasındaki sınır dağları olan ve Hadrianopolis'e ait Skorobas Dağı üzerinden önce Bithynia'yı ardından neredeyse tüm Küçük Asya'yı istila etmiştir (Belke, 1996: 61; Şaroğlu, 2010: 83). İç Paphlagonia ve Hadrianopolis, Mithradates İmparatorluğu'nun hedefinde olmasa da savaş sırasında onun tarafından talan edilmişti (Belke, 1996: 62). Bu dönemde yarattığı hasarı tespit edecek veri olmamasına rağmen Mithradates'in geçtiği diğer şehirlere bakarak oldukça büyük olduğunu düşünmek mümkündür. Zira bir sınır hattında bulunan ve kara savaşlarında aktif kullanılan bir ana artere oldukça yakın konumda olan kent topraklarının Bithynia-Pontos çekişmesinden hasarsız kurtulması mümkün görünmemektedir. Kaynaklar bakıldığında Birinci ve Üçüncü Mithradates Savaşları arası Paphlagonia için karanlık dönemdir, zira kimin hüküm sürdüğü açıkça belirtilmemektedir (Belke, 1996: 61). Muhtemel sınırın Skorobas Dağı olması batısında kalan kentin Bithynia hâkimiyetinde olduğunu düşündürmektedir.

MÖ 65'te Mithradates felaketine son veren Roma'nın muzaffer komutanı Pompeius hem bölgedeki hasarı onarmak hem de muhtemelen Roma yönetimine hazırlamak adına bazı düzenlemeler yapmıştır. Bu amaçla yürüttüğü faaliyetlerin bazıları yol ve şehirlerin tanzimini içerse de en önemli icraatı "Pontos et Bithynia" adı

altında iki eyaletin birleştirilmesidir. Hadrianopolis'in bu düzenleme kapsamında eyaletin on bir bölgesinden biri olduğu düşünülmektedir (Mitchell, 1993a: 93).

Ancak Pompeius'un bu düzenlemesi uzun sürmemiştir. MÖ 42 yılında bölgeden Pompeius'un izlerini silmek isteyen M. Antonius, çifte eyalete ait Pontos ve Paphlagonia'nın bazı kısımlarını yerel hanedanlara geri vermiş ya da yenilerini kurmuştur. Antonius MÖ 40 yılında Galat Tetrarch'ı Deiotaros'un yerine atadığı torunu Castor'u aynı zamanda Pontos et Bithynia'ya ait önemli şehirleri içeren Paphlagonia'nın da kralı ilan etmiştir. Castor MÖ 37/36'da öldüğünde ya da tahttan indirildiğinde, krallığa ait Pisidia ve Lycaonia'nın bazı bölgeleri Amyntas'a, Hadrianopolis'inde içinde bulunduğu düşünülen topraklar ise Castor'un oğlu ve Paphlagonia'nın son kralı Deiotaros Philadelphos'a bırakıldı (Belke, 1996: 63). Ancak Deiotaros Philadelphos'un MÖ 6/5'teki ölümünden sonra İç Paphlagonia da Roma yönetimi altına girdi ve ayrı bir piskoposluk olarak Galatia Eyaleti'ne bağlı bir alt birim haline geldi. Bu dönem ayrıca artık Hellenleşme yolunda kırsal kentlerinde varlık gösterdiği görülmektedir. Bunlardan biri tezimizin konusu olan Paphlagonia Hadrianopolis'idir (Oktan, 2004: 8).

4.2. Paphlagonia Hadrianopolis'inin Tarihi

Roma'nın MÖ 6/5 itibariyle İç Paphlagonia'da yaptığı düzenlemeler birçok kent için yeni uygulamaları da beraberinde getirdi. Zira bölge daha öncesinde Hellenleşen ve kentsel kimliğini kazanmış kıyı kentlerinden kültürel açıdan oldukça farklıydı. Daha çok Asyatik özellikler gösteren ve hanedan yönetimine alışkın bir bölgeyi Roma'ya entegre edebilmek için denedikleri düşünülen bu uygulamalardan biri küçük toplulukların birleştirilmesi ve kentsel idarenin oluşturulmasına dayanan "adtributio"dur (Marek, 1993: 121). Kentin yayılım alanını aktardığımız ilk bölümde detaylı olarak bahsettiğimiz bu yöntemi tekrar hatırlayacak olursak, özünde diğer kentleştirmelerden farkı muhtemelen daha öncesinde örgütlenmemiş ve dağınık yerleşmelerin bir araya getirilmesiyle ilgiliydi. Zira bu topluluklar devlet nizamına yabancı, ilkel geçimleri olan gruplar olup nüfus ya da ekonomi bakımından şehir gerekliliklerini karşılamaktan uzaktı. Marek'in bu yöntemle oluşturulduğunu düşündüğü kentlerden biri de yukarıdaki özelliklerin tamamını yansıtan "Kaisareia Proseilemmeneitai" yani Hadrianopolis'tir. Zira topluluğun ilk ismi "Kaisareia" ile

imparatorun adını yüceltirken, ikinci adı “Proseilemmeneitai” (eklenenler) ile de bu uygulama neticesinde bağımsız bir kent/belediye oluşlarını vurgulamışlardır (Marek, 1993: 122; Belke, 1996: 64).

Bu süreç itibariyle bölgede etkinliğini giderek arttıran topluluğun bu ilk oluşumunda tam bir şehir özellikleri yansıtması elbette ki mümkün olmamıştır. Belki bu sebepten kentin kuruluş tarihi oldukça tartışmalıdır. Ancak genel kanı kentin “Proseilemmenitae'nin Kaisareia” adı altında, muhtemelen MÖ 6/5'te İç Paphlagonia'nın Galatia'ya ilhakı sırasında, Augustus tarafından kurulduğu yönündedir (Wilson 1960: 156; Jones 1971: 168; Marek, 1993: 122; Belke, 1996: 64; Matthew-Metcalf-Cottica, 2009: 182). Epigrafik kanıtlar “Kaisareia Hadrianopolis'i”nin en geç Hadrianus zamanında Galatia Paphlagonia'sına ait olduğunu doğrulamaktadır Zira Mendel tarafından Çaylı'da bulunan ve incelenen yazıtta adı geçen görevli, Ancyra'da da iki yazıtla teyit edilen G. Julius Scapula, MS 138'de Galatia'nın elçisiydi (Mendel, 1901: 14; Marek, 1993: 118; Mitchell, 1993: 93). Kentin kuruluşu için Hadrianus dönemini işaret edenlerin muhtemel sebebi kentin sonraki süreçte aldığı isimden olmalıdır ki “Hadrianopolis” adıyla bu dönemde pek çok kent kurulmuştur. Ancak hâlihazırda kurulmuş bir kent olan Kaisareia'nın deprem sebebiyle yıkılıp sonrasında İmparator Hadrianus tarafından yeniden onarılması üzerine isminin (Kaisareia) Hadrianopol(e)itai olduğu da düşünülmektedir (Mendel, 1901: 13).¹²⁸ Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde bulunduğu için kentin komşu merkezler gibi –Gangra, Claudiopolis- birçok kez deprem hasarına maruz kaldığı açıktır. Ancak bunu destekleyecek kaynak henüz bulunamamıştır. Marek deprem fikrini de kentin Hadrianus döneminde kurulduğunu da kabul etmez ve İmparator Nerva (MS 96-8) için bir ithaf yazıtını işaret ederek daha önce teşkilatlanmış bir kentin sadece isim değişikliği yaşadığını savunur (Marek, 1993: 117). Tüm bunların ışığında kentin MÖ 6/5'te Roma'nın adtributio ile belediyeleştirdiği kentin “Kaisareia Proseilemmenitae” ismiyle kurulması ve Hadrianus'un Küçük Asya ziyaretleri sırasında da imparatoru onurlandırmak adına pek çok kent gibi “(Kaisareia) Hadrianopol(e)itai” adını almış olması oldukça makul görünmektedir.

Kentin kuruluşunu Hadrianus öncesinden başlatmak için bir geçerli sebep de Hadrianopolis'e ait olduğu düşünülen Skorobas/ Sipahiler'de bulunan mezar anıtı olup

¹²⁸ Marek bu deprem teorisini reddeder, zira Mendel tarafından bu bilgiyi aktaran kaynağın Paphlagonia dışında başka bir Kaesarea'dan bahsettiğini söyler (Marek, 1993: 118).

Marek bu yazıtta adı geçen Priscus için: "Traianus'un Part Seferi'ne katılan bir sancaktarı olup Ulpiae Paflagonum yardımcı kohortlarından birine alınmış köylü bir ailenin çocuğudur" değerlendirmesini yapmıştır (Marek, 1993: 115). Yazıtta kent adı belirtilmemişse de bölgeye en yakın yerleşimin Hadrianopolis olması ve Karabük Havzası'nın uzun yıllar choranın parçası olması ayrıca anıtın yazarı olan "Epitherses" yine kentin muhtemel chorası olan Güneşli'de başka bir yazıtta da bulunması Hadrianopolis'e atfetmek için makul görünmektedir (Marek, 1993: 116 vd). Bu yazıtın kente ait olması oldukça karanlık bir dönem olan kuruluş yılları için önemli çıkarımlar yapmamıza imkân vermektedir. Evvela Roma kurduğu bu yeni şehrin halkından çok kısa sürede askeri güç olarak faydalanmaya başlamış olması mümkündür. Ayrıca kent toplumunun çiftçi kesiminin ekonomik sebeplerle –ve muhtemelen itibar için- askerliği önemli bir meslek grubu kabul etmiş olmalıdır. Zira mezar anıtları sahibinin hayatını onurlandırmak ve iyi hatırlanmak için hazırlanan bir metne sahiptir ve Priscus kendi anıtında bu meslekten iftiharla bahsetmektedir. Bölgenin bilhassa Pontos-Bithynia çekişmesine maruz kaldığı savaşlar ve Galatia gibi asker kültürlü bir kavmin himayesi düşünüldüğünde bu oldukça makul görünmektedir. Ayrıca Traianus döneminin bölge için diğer bir önemi de çevre bölgelerde başlayan Hristiyanlık faaliyetleri olmakla birlikte kent chorasında henüz buna ait bir buluntuya rastlanmamıştır.

Traianus'tan sonra başa gelen ve kent kuruluşu ile ilişkilendirilen Hadrianus'un bölgedeki etkinlikleri hakkında bildiklerimiz oldukça muğlaktır. Örneğin imparatorun Küçük Asya seyahati sırasında onurlandığı pek çok kentte rastlanan festivaller ve agonlar hakkında bölgede bir faaliyete henüz rastlanmamıştır. Hadrianopolis için bu fikre en yakın buluntu dini yapıda bahsi geçen Kayaarkası'nda bulunan yazıt olup yayınlayan Lafli'nin değerlendirmesine göre: "Hadrianopolis kariyesindeki oyunlara ilk referanstır" (Lafli- Christof, 2012: 55, no.24). Eğer yazıtın Hadrianopolis'e ait olduğunu varsayarsak bu konudaki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Yazıt haricinde Şevkiler yakınında bulunan ve İmparator Hadrianus'a adanmış heykel kaidesi bulunmaktadır (Marek, 1993: 188; Lafli- Christof, 2012: 78). Sonrasında gelen hükümdarlardan Diocletianus'a kadar kent ile ilişkili çok az temsil bulunmaktadır. Bunlardan biri Çaylı'da bulunan Antoninus Pius'a (MS 138–161) adanmış heykel kaidesi olup yazıtta geçen "Eirenarch/ İrenarch?" ifadesine göre bölgenin yürütme işlerinden sorumlu yerli bir subay tarafından yaptırılmıştır (Lafli- Christof, 2012; 36).

Caracalla'yı (MS 211–217) onurlandıran ithaf yazıtı Kimistene'de bulunmuştur (Kaygusuz, 1983: 112; Laflı- Christof, 2011: 242).

MS 3. yüzyılın 2. yarısından sonra bölgede Goth akınları başlamıştır. Kaynakların yetersizliği sebebiyle bu kavmin muhtemelen keşif amaçlı başlattığı ilk iki faaliyetinin neticeleri bilinmemektedir Ancak İkinci Pers Seferi'ni fırsat bilen Gothların MS 267/68'de yaptıkları saldırı bölgeye -hatta Cappadocia'ya kadar- ağır hasar vermiştir (Belke, 1996: 65). Hadrianopolis yerleşimi olan Karzene'de bulunan mezar anıtı, Pontos'tan (Karadeniz'den gelen) barbarların Hadrianopolis'e gelip genç kadınlara tecavüz ettiğini bildirmiştir (Kaygusuz, 1984: 61-63). Saldırılarda en büyük hasarı muhtemelen bu işgalcileri Hadrianopolis'ten önce karşılayan Heracleia Pontica almış görünmektedir. Zira Odaenathus'un Perslere karşı seferini kesip ve Gothlara karşı savaşmak için Heracleia'ya yürüdüğü kaydedilmiştir (Belke, 1996: 65).

İmparator Diocletianus (MS 284- 305) dönemi, ülke genelinde Hristiyanlara karşı başlattığı büyük zulüm ve özellikle taşra yönetimi üzerinde yaptığı reformlarla geçmiştir. Kentin Erken Hristiyanlıkla ilgili durumu için elimizde bir veri bulunmasa da taşra reformunun getirdiği tanzimden etkilenmiştir. Zira imparatorluğun genişleyen toprakları mevcut haliyle idareyi güçleştiriyordu. Mali, idari ve askeri yönetim alanlarında iyileştirme amacıyla Küçük Asya'yı üç ayrı "Dioecesis"e (bölge), kentin bu dönemde dâhil olduğu Pontica Dioecesis'i de yedi alt eyalete (Bithynia, Paphlagonia, Diospontos, Pontos Polemoniacus, Armenia Minor, Cappadocia and Galatia) ayırmıştır (Kazhdan, 1991: 1697; Bury, 2011: 133 vd; Laflı- Kan Şahin, 2016: 32; Kan-Şahin, 2019: 13). Bu reform kendisinden sonra gelen imparatorların tanzimlerinin zemini oluşturmuştur. Hadrianopolis'in dâhil olduğu Paphlagonia Eyaleti (vicarius'un oturduğu yer muhtemelen Ancyra'dır), ilk olarak, Roma İmparatorluğu'nun doğusu için 314/15 ve yaklaşık 324 yılları arasında eyaletlerin varlığını tanımlayan "Laterculus Veronensis"de tasdik edilmiştir (Barnes, 1982: 203 vd; Belke, 1996: 65). Diocletianus ve ortağı Maximilian için Hadrianopolis yerleşimi Kimistene'de adak yazıtı bulunmuş olup anıt oldukça zor okunmaktadır (Laflı-Christof, 2012: 80). Ayrıca bu hükümdarlar için Hadrianopolis'te heykel kaidesi bulunmuştur (Laflı- Christof, 2012: 37).

I. Constantinus (MS 293-306) için adanmış yazıtlı heykel kaidesi Hadrianopolis'te bulunmuştur (Laflı- Christof, 2012: 37). Diocletianus reformuna da bazı eklemeler yapan I. Constantinus aynı zamanda Hristiyanlığı kabul eden ilk Roma

imparatoru olarak anılmaktadır (Özçelik, 2008: 6). II. Constantinus (MS 317 - 337) heretik mezhep Novatianların etkinliğini azaltmak için Arian Piskoposu'nun da kışkırtmalarıyla Hadrianopolis yakınlarında bulunan ve Batı Paphlagonia'da Novatizmi temsil eden Mantineion'a asker göndermiş ancak halk kendini savunmuştur (Foss, 1987: 190; Belke, 1996: 108). Kent chorasına oldukça yakın bir konumda cereyan eden bu hadise Novatların Hadrianopolis'te de etkin olabileceklerini düşündürmektedir. Ayrıca bu dönemin önemli olaylarından biri de MS 358- 362 yılları arasında Nikomedia'yı tamamen yıkacak şiddette gerçekleşen ve Pontos'ta da ağır hasara yol açan deprem olup Paphlagonia'nın dolayısıyla Hadrianopolis'in de etkilendiğine şüphe yoktur (Belke, 1996: 108).

MS 5. yüzyıla gelindiğinde yeni Hristiyan Roma'nın ihtiyaçlarına cevap verebilmek için eyalet sisteminde tekrar reform yapılmıştır. Ancak bu reform diğerlerinden farklı olarak piskoposluk bölgelerine paralel dini teşkilat oluşturmaya dayanmaktadır. Reformu başlatan I. ya da II. Theodosius bu amaçla Diocletianus'un oluşturduğu "Pontica Dioecesis"'i yeniden tanzim etmiş ve (dini) "Honorias Eyaleti"'ni oluşturmuştur (Kan-Şahin, 2019: 14).¹²⁹ Hadrianopolis'in bu yeni eyaletin merkezi olan Claudiopolis'e bağlı beş piskoposluktan biri olduğu Hierocles'in Synecdemus'unda sabittir (Hierocles, 1866: 695). Bölgenin en doğu sınırını teşkil eden Hadrianopolis hariç kalan piskoposluklar (Tios, Crateia, Prusias ve Heracleia Pontica) Bithynia'dan ayrılmıştır.

I. Iustinianus (MS 518-27) "Cappadocialı John" olarak da bilinen II. İonnis ile birlikte eyalet yetkililerinin itibarını ve yetkinliğini artırmak amacıyla yaptıkları idari reform kapsamında Honorias ve Paphlagonia "Praetor Paphlagoniae Justinianus" adıyla tek bir eyalet haline getirilmiştir (Iust, Novella, 29, 1; Mitchell, 1993b: 160; Drakoulis, 2012: 85). Burada önemli husus düzenlemeye maruz kalan diğer kentler gibi Hadrianopolis siyasi olarak Paphlagonia'ya ait olsa da Claudiopolis'in dini merkez statüsü devam etmiştir. Ancak bu düzenlemeyi yine kendisi ilga edip eski haline getirdiği kaynaklar tarafından doğrulanmaktadır (Mitchell, 1993b: 160). I. Iustinianus'un saltanat dönemi oldukça karışık geçmiştir. Özellikle hadiselerden ikisi Hadrianopolis'i de etkileyen 'xylokaballoeioi' haydutları ve bölgeye muhtemelen ilki kadar zarar vermeyen Sasani akınlarıdır. Hadrianopolis yerleşimi Boncuklar'da

¹²⁹ Eyaletin siyasi süreci birinci, Hadrianopolis'in katıldığı konsil ve temsilci piskoposlar da dâhil dini yapılanması üçüncü bölümde detaylı olarak işlenmiştir.

bulunan ve bölgeyi terörize eden ‘xylokaballoeioi’ taifesinden daha önce bahsetmiştik (Feissel- Kaygusuz, 1985: 401). Her ne kadar yazıt yerel bir fermanndan oluşsa da bu faaliyetler farklı isimlerle Küçük Asya’ya yayılmış çete eylemleriydi (Bell, 2013: 100). Haydutların bastırılmasına yönelik olan bu Iustinianus yasası gereği Hadrianopolis’in irili ufaklı toprak sahiplerinin (ktetor) emrinde -öncesinde on kişi- olan atlı asker sayısını beş ile sınırlandırmıştır (Feissel- Kaygusuz, 1985: 401). Yazıtta imparatorun kente şahsen hitap etmesi ve suçluları yakalayıp merkeze göndermeleri üzerine yetkilendirdiği kişinin piskopos olması bölgedeki din adamlarının etkinliğini göstermesi açısından önemlidir (Liebeschuetz, 2001; 151). MS 6. yüzyılda Bizans dünyasının başına gelen felaketler sadece savaş ve bozgunculuktan ibaret değildi. En az onlar kadar tesir eden bir olay da MS 541 yılında Mısır’da başlayan ve sonra tüm imparatorluğa yayılan büyük veba salgını olup kaynaklar özel olarak kentten bahsetmese de Paphlagonia ve Honorias’ın durumdan etkilendiği kesindir (Belke, 1996: 68). Galatia ve Bithynia’nın komşu eyaletler, vebadan etkilenen bölgeler listesinde yer almıştır. MS 598/9’da veba tekrar alevlendiğinde Bithynia ve tüm Asya’dan tekrar bahsedilmiştir (Allen, 1979: 14).

Heraclius (MS 610-640) döneminde imparatorluk içinde kargaşalar artarak devam etmiştir. Dönemin önemli olaylarından biri MS 615/16 ve 626 yılında iki kez imparatorluk şehrine gerçekleştirilen Sasani akınları olup kent üzerinde tesiri muhakkak olsa da boyutu hakkında veri bulunmamaktadır. Bu seferde (615) muhtemelen Ancyra üzerinden kuzey yolunu kullanmış olsalar da MS 622 yılına kadar Hadrianopolis’i es geçmiş olmaları mümkündür (Foss, 1975: 724vd; Foss, 1977: 70). İran Hükümdarı Hüsrev Perviz MS 609 yılında Anadolu’ya girerek Parthia ve Cappadocia ile birlikte Paphlagonia’yı da yağmaladıktan sonra Doğu Roma İmparatoru Heraclius bölgede güvenliği sağlamıştır (Honigman, 1935: 82-84). Fakat genel kabule göre Paphlagonia Bölgesi Sasani akınları sırasında diğer bölgeler kadar zarar görmemiştir (Brüggemann, 2012: 50).

Heraclius yönetimi devraldığında maddi sıkıntılar ve sürekli artan akınlardan yorulmuş imparatorluk çareyi yeni idari düzenlemelerde aramıştır. Bu minvalde öncelikleri değişen devlet, ordu-eyalet kavramını birleştiren “Thema sistemini”

uygulamaya başlamıştır (Demirkent, 2005: 3).¹³⁰ Hadrianopolis'i içine alan Honorias bu tanzim sonrası evvela Opsikion, MS 8. yüzyılın ortalarında ise halefi Bucellarion Themasi'nda yer almıştır (Belke, 1996: 46). Honorias terimi ise artık kapsam olarak değiştirilmeyen dini ya da tamamen coğrafi olarak eski piskoposluk bölgesini tanımlamıştır. MS 8. yüzyıldan sonra kent ile ilgili veriler azaldığından göç, işgal ya da bilinmeyen bir nedenden şehirde yaşamın sonlandırmış olduğu düşüncesi oldukça yaygındır. Ancak kente ait bir yerleşim olan Kimistene'nin, Geç Demir Çağı'ndan Orta Bizans'a kadar iskânı ve surlarla çevrili yüksek konumu, kent merkezinden kaçanların güvenlik sebebiyle Türk Fethi'ne kadar bölgede yaşadıklarına dair ihtimalleri kuvvetlendirmektedir.¹³¹ Yani demografik hareketlere göre Hadrianopolis halkı, Arap akınları sebebiyle Paphlagonia Bölgesi'nin kuzey bölgelerine doğru yönelmiştir (Drakoulis, 2012: 82; Kan-Şahin ve Laflı, 2015: 26-28).

Arap akınları imparatorluğun tarihi boyunca en çok yıpratıcı saldırılardan biri olmuştur. Zira MS 7. yüzyılda başlayan akınlar yağma amaçlı tacizler olarak düşünülse de, Küçük Asya'da Bizans egemenliğini tehdit eden bir savaş haline gelmiştir. Çünkü Arap akınları, Gothların ve Sasanilerin saldırıları gibi münferit akınlar değildi. Aksine bu saldırılar sistematikti ve Constantinopolis'i fethetmeyi amaçlıyordu. Ancak Küçük Asya'nın neredeyse tamamını geçmeyi başaran Araplar, nadiren Paphlagonia'ya ulaşabiliyorlardı. Çünkü bunun için sadece Küçük Asya'daki ana askeri arterleri kontrol etmek yeterli değildi, aynı zamanda bölgedeki Bizans askeri altyapısını ortadan kaldırmak da gerekiyordu. Ayrıca başkenti hedefleyen bir saldırı için bu zahmete değecek ganimeti ya da stratejik kıymeti yoktu. Bu sebeple Hadrianopolis ve çevresi Arap şiddetini oldukça geç hissetmiş olmalıdır.

Ancak imparatorluğu derinden sarsan bu akınların kenti tehdit etmesi en fazla bir asır gecikmiştir.¹³² Hatta bazı kaynaklar MS 7. yüzyıl sonunda Armeniakon Themasi'na bağlı bir general olan Saborius'un Muaviye'nin de desteğiyle İmparator II.

¹³⁰ Özellikle Paphlagonia ve çevresinin kesin olarak Pers tahribatına maruz kaldığı dönemdir (Foss, 1975: 724 vd; Brandes, 1989: 49).

¹³¹ Kimistene'den elde edilen en geç tarihli sikke buluntusu MS 11. yüzyıla tarihlenen bir anonim follis bu durumu desteklemektedir (Laflı- Christof, 2011: 237).

¹³² Burada Arapların bir strateji değişikliği de söz konusudur. Bu süreçte hızlı, yıkıcı ama merkez hedefli saldırılar artık bölgede kalıcı olmaya yönelik faaliyetlere dönüşmüş ve bu amaçla daha önce ehemmiyet verilmeyen yerler de saldırı menzillerine girmiştir. Ancak bu agresif yöntemleri sebebiyle karşı taarruza geçen Bizans kuvvetleri 720-40 arası altı defa Arapları yenilgiye uğrattı (Haldon- Kennedy, 1980: 82 vd). Ancak bu istilacı güçleri durduramadığı gibi 9. yüzyılın sonuna kadar şiddetini arttırmıştır.

Constans'a (MS 641-668) isyan girişiminde bulunup Hadrianopolis'te bir at kazası sonucu öldüğünü kaydetmektedir (Treadgold, 1997: 320).¹³³ Hikâyeye ilgili şaibeleri yok sayarsak kentin Arap istilacıları ve işbirlikçilerinin rahatça geçebildiği ve muhtemelen Bizans askerlerinin korumasından muaf kalmış olmalıdır. MS 712 yılında Hadrianopolis'e komşu olan Gangra Arap hâkimiyetine girmiş, üç yıl sonra da Muhammed bin Mervan idaresindeki Arap kuvvetleri Küçük Asya'ya girerek Pontos sahilinin tamamını, Bithynia ve Paphlagonia'yı geçici olarak işgal etmiştir (Brooks, 1898: 192 vd; Belke, 1996: 71). MS 727 yılında Muaviye -esasinda başkenti hedef alan saldırılarında- bölgeye ve dolayısıyla Gangra'ya büyük zarar vermiştir. Paphlagonia ve çevresinde dördüncü Arap istilasası MS 741-742 yıllarındaki Muawiya'nın halefi Süleyman bin Hişam tarafından gerçekleştirilmiş ve ancak bu sefer önemli bir hasar olmamıştır (Brüggemann, 2012: 48). Yinede imparatorluğun düştüğü zor durum saldırıların sıklığından anlaşılmaktadır. Zira bu dönemde Constantinopolis'teki iç kargaşadan dolayı Doğu Roma İmparatorluğu bölgeye neredeyse hiç yardım ulaştıramamıştır. Arap kuvvetleri en son MS 863 yılında bölgenin doğusunda Samsun-Sinop hattında görülmüşlerdir (Uçar, 1990: 104-108). Arap faaliyetleri sekizinci yüzyılın başlarında Hadrianopolis ve Pompeiopolis gibi tahkim edilmemiş şehirlerin terkine sebep olurken Amastris ve Sinope gibi savunması güçlü kentler imparatorluk korumasında kalmıştır (Ritter, 2015: 130).

Sonuç olarak tarihsel süreç içerisinde ilk olarak Kaisareis Proseilemmentai ismiyle anılan ve MÖ 6/5 yılında Galatia Eyaleti'ne ve MS 4. yüzyılda da Honorias Eyaleti'ne bağlanan Hadrianopolis, yazılı kaynaklarda Bithynia ve Paphlagonia arasında küçük bir kent olarak ifade edilse bile özellikle MS 5. yüzyılda önemli bir piskoposluk merkezi olmuş ve MS 9. yüzyıla kadar bu özelliğini sürdürmüştür (Belke, 1996: 133). Fakat MS 7. yüzyıldan başlayarak MS 922 yılına kadar olan süreçte bölgenin Goth, Sasani ve Arap akınlarına maruz kalması hem siyasi hem de idari olarak değişmesine neden olmuş ve bu durum kentin terkiyle sonuçlanmıştır (Ahrweiler, 1962: 13-30; Durmuş ve Yıldırım, 2016: 216).

¹³³ Burada bahsedilen yerin Paphlagonia Hadrianopolisi mi yoksa Pisidia'da bulunan aynı isimli kent mi olduğu hususu tartışmalıdır. Ancak Saborius'un çıkış noktasının Melitene (Malatya) olduğunu ve Constantinopolis'e yürüdüğünü düşünürsek Paphlagonia'nın olması daha olasıdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR

Hadrianopolis Antik kenti ile ilgili yapılan bilimsel çalışmaların neticesinde ortaya çıkartılan mimari, küçük buluntular ve yazıtlar bu bölümde değerlendirilecektir.

5.1. Mimari

Paphlagonia Hadrianopolisi üzerinde yapılan arkeolojik çalışmaların başladığı günden bugüne kadar ortaya çıkarılan yapılar; Chora Kilisesi, Dört Nehir Kilisesi, Kuzeybatı Nekropol Kilisesi, Kare Planlı Yapı, Hamam A, Hamam B ve Geç Roma Konutu olup hepsi kent merkezinde konuşlanmıştır. Kent merkezinde bulunan diğer önemli anıt alanları; Kent Batı Suru, Kemerli yapı, Basamaklı Altar, Deliklikaya, Güney ve Kuzeybatı Nekropolleri, Açık Hava Tapınım Nişi ve Hamam A yapısının 100 m güneydoğusunda bulunan tek odalı, üç klineli kaya mezarıdır (Görsel 12). Bu alanların çoğu “ölü gömme gelenekleri” başlığında değerlendirildiğinden burada tekrar edilmeyecektir. 2022 kazılarında “Kent Batı Suru” olarak adlandırılan yapının bir “İç Kale” olduğuna dair bulgular elde edilmiştir. Kentin en büyük yerleşimi olan Kimistene’de tespit edilen yapılar Akropol, Nekropol I, Nekropol II ve Sarnıç’tır. Ancak bölgede yapılacak yeni bir inceleme sonrası daha fazla yapıya rastlamak mümkündür. Zira Demir Çağı’ndan Orta Bizans’a kadar yerleşime sahip olduğu düşünülen bu merkez oldukça zengin bir tapınma sahiptir. Hatta Kimistene’yi muhtemel bir Roma kenti olarak tanımlayan Kaygusuz bu konuda “*tapınılan tanrı kültlerinin fazlalığı oranında tapınak olabileceğini*” söylemiştir (Kaygusuz, 1983: 129). Yerleşimin yakın çevresinde de bu muhtemel yapıların kalıntıları mevcuttur. Kent chorası içinde bahsettiğimiz ve detaylı bir yayın yapılmamış yerlerde de yeni çalışmalar Hadrianopolis’in potansiyel zenginliğini ortaya çıkaracaktır.

Kent merkezine ait mimari anıtların hemen tamamı Geç Roma /Erken Bizans tarihli olup mozaik ve fresklerle süslenmiştir. Bu süslemelerin çoğu uğradığı tahribata rağmen günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Bölge mozaik sanatı için elverişli olup bölgede bulunan kayalar tessera için iyi bir kaynaktır. Ancak oldukça iyi kurgulanmış bir kompozisyona sahip olması bölge halkına bakımımızı değiştirebilecek kıymettir. Bir taşra kentinin çiftçi topluluğu olarak oluşturulan bu kent mozaik sanatını nereden

öğrenmiş olabilir? Laflı, sanatçıların Paphlagonia'dan gelmemiş olabileceklerini düşünmekte ve Kos gibi bazı merkezlerde açılan Mozaik Okulu'nu hatırlatmaktadır (Laflı-Zäh, 2008: 703). Ancak birçok konuda üretimini kendi sağlayan ve gerekli kaynaklara da sahip olan kentin en azından tesseraları kendi imal etmiş olması mümkündür. Zira mozaiklerin örüldüğü taşlar Göksu Vadisi'ni işaret etmektedir.

Kent choarası içinde birbirine yakın konumlanan ve yaklaşık olarak aynı dönemlerde aktif olarak kullanılmış dini yapılarda rastladığımız sanatsal zenginlik oldukça aktif bir dini hayata işaret etmektedir. Zira Batı Karadeniz'de bu yapıların çağdaşı olan Bazikal Planlı dokuz kilisenin üçü Hadrianopolis merkezinde bulunmaktadır (Verim, 2021: 120). Ayrıca dini yapıda değinilen Aziz Alypius'un manastır kompleksleri ve şehit azize adadığı kilisenin tam yeri tespit edilemediğinden ilerleyen süreçte bu sayıların artması da mümkündür.

Jeotermal faaliyetler açısından bugün dahi dikkat çeken modern Eskipazar Havzası ile uyumlu olarak kent merkezi iki termal hamama sahiptir. Diğer yapılarla benzer şekilde zengin süslemelere sahip bu yapılar buluntu açısından da verimlidir. Bu yapıların kentin son dönemlerine kadar aktif olduğu düşünülmektedir. Son olarak "Geç Roma Konutu" şehirde izine rastlanan tek konut olup sosyal açıdan kent halkını anlayabilmemiz için oldukça önemli bir yapıdır. Ayrıca önemli fresk ve mozaik süslemeleriyle de ön plana çıkmaktadır.

5.1.1. Chora Kilisesi (Kilise A)

Konum

Kent merkezinin en doğusunda bulunan "Chora Kilisesi" konumu itibariyle diğer mimari anıtlardan ayrı tekil bir görüntü çizmektedir. Eskipazar-Mengen yolu üzerinde bulunan bu yapı kent surlarının dışında Budaklar/ Topyazı Mevkii'nde bulunmaktadır. Yapıyla ilişkili olabileceği düşünülen Dört Nehir Kilisesi'ne yaklaşık uzaklığı 5 km olup, en yakınında bulunan anıt 2 km batısındaki "Deliklikaya Nekropolü"dür. Sahip olduğu üslup ve bezemelerin değerlendirmesi neticesinde choranın en erken tarihli kilise olarak kabul edilen bu yapı ilk olarak 2005-2008 arası Laflı ve ekibi tarafından çalışılmış, 2012-2013 arası da Keleş ve ekibi tarafından bakım ve onarımı gerçekleştirilmiştir.

Yapısal Özellikleri

Yapı, üç nefli bazilikal planlı bir kilise olup tamamı 24.05x 15.86 m ölçülerindedir (Verim, 2021a: 92). Yapı; orta alanda dikdörtgen nef ve sütunlarla ayrılan yan nefler, doğu ucunda yuvarlak apsis, batıda ana giriş - güney cepheden de yan nefte bir giriş – ve narteks bölümünden oluşmaktadır. Kuzey tarafına ait yan nefin duvarında vaftiz için kullanıldığı tahmin edilen bir niş, doğu ucunda ise dairesel bir havuz bulunmaktadır (Lafli-Zäh, 2008: 686). Verim, nişli alanın litürjik yuvarlak havuzun da vaftiz için kullanılmış olabileceğini söylemiştir (Verim, 2021a: 92). Ayrıca tıpkı güney cephede olduğu gibi burada da bir giriş mevcutken zaman içinde muhtemelen ek bina ile genişletilmiş ve bu sebeple kapatılmıştır (Verim, 2021a: 93). Kilise planı 5 km mesafede bulunan “Dört Nehir Kilisesi” ile benzeşmektedir. Ayrıca Chora Kilisesi, Kuzeybatı Nekropol Kilisesi'nin ikinci inşa evresindeki mimari tasarımı, ölçüsü, seramik ve mimari plastik parçalar yönünden büyük ölçüde benzerlik arz etmektedir (Verim, 2020: 394). Yapının batı kısmında, işlevi belirsiz olan ve Lafli tarafından bulunan presler nedeniyle şaraphane olduğu düşünülen birkaç binalık küçük bir yerleşim ve doğusunda ise bazı mezarlar bulunmaktadır (Lafli-Zäh, 2008: 686). Bireysel binaların birleşiminden oluşan etrafı çevrili bu izole yapı araştırmacıların geneli tarafından özellikle kentin Azizi Alypius ile ilişkili bir manastır kompleksi olarak yorumlanmıştır (Lafli-Zäh, 2008: 686 vd; Verim, 2021: 127). Yapının tarihlendirilmesi daha çok üslup ve analogi yoluyla yapılmış olup öngörülen MS 5.-6. yüzyılda inşa edilip kentin boşalmasıyla terkedildiğidir (Lafli-Zäh, 2008: 691; Patacı, 2012: 56; Kılavuz- Çelikbaş, 2013: 165) (Görsel 13).

Kazı çalışmalarından önce kaçak kazıların tahribatına uğrayan -özellikle narteks kısmında- yapıda ilerleyen süreçte daha da artan hasar büyük olup acil koruma altına alınması gerekmektedir (Öztepe-Öztaner, 2001: 11, Patacı, 2012: 56).

Sanatsal Özellikleri

Bazilikal yapının neredeyse tamamen temel seviyesinde ele geçmesi sebebiyle sanatsal özelliklerini belirlemek güçleşse de geriye kalan parçalar iyi ve kaliteli bir işçiliğe işaret etmektedir. Mimari parçalardaki süsleme için değerlendirilebilecek öğeler; Haç motifli kapı lentosu (?) ile bunun tamamlayıcısı olduğu düşünülen kalıntılar, Attika A -B tipinde sütun kaideleri, yivli sütun başlıkları, orta nefi

çevreleyen alt ve üst kısmı bilezik süslü sütunlara ait parçalar, ambon parçası, templona ait olması muhtemel levha ile balüster modüller ve diğer plastik parçalardır (Cumalıoğlu, 2011: 5-15; Verim, 2021: 144-119). Büyük çoğunluğu yerli malzemeyle üretilen devşirme parçalar Hellen-Roma sanatının güncel zevkleriyle zenginleştirilmiş ve yeni ihtiyaçlar için kullanılabilir duruma getirilmiştir.

Kilisenin gözde ögesi, diğer yapılarda olduğu gibi eşsiz mozaiklerdir. Narteks, naos, apsis ve bema farklı renklerde tesseraların işlediği mozaiklerle süslenmiştir. Opus tessellatum ve opus vermiculatum tekniği ile yapılmış “nartheks mozaïği”, “kuzey nef mozaïği”, “güney nef mozaïği”, “orta nef (naos) mozaïği”, “bema mozaïği” ve “apsis mozaïği” olarak sınıflandırılan bu mozaikler genel kompozisyonda konu bütünlüğüne sahiptir (Verim, 2021a: 144-122). Geometrik şekiller, bitki ve hayvan betimlemeleri, haç ve diğer sembollerle zenginleşen mozaiklerin ana teması araştırmacılar tarafından “Cennet bahçesi/Aden” olarak saptanmış olup, figürlerin bireysel temsilleri ve bütünde teşkil ettiği konum “iyi ve kötü mücadelesi” olarak yorumlanmıştır (Patacı, 2012: 103 vd).¹³⁴ Motifler, kiliseye batıdan nartekse giren ziyaretçinin bakış açısına yönelik yerleştirilmiştir (Lafli-Zäh, 2008: 689). Mozaiklerin bulunduğu bazı yerlerde yazıtlar mevcuttur. İlki Orta nef zemin mozaïğinin doğu kenarında, bordür tasarımı içerisinde yer alır ve "*Adak ve kurtuluş gereğince*" olarak çevrilmiştir (Patacı, 2012: 72; Lafli- Christof, 2012: 42 vd). Kuzey nef mozaiklerinin olduğu yerde bulunan ikinci yazıt ise "*Adak Gereğince Marin[os]?un [ve] La[- -*" şeklinde okunmuştur (Patacı, 2012: 64; Lafli- Christof, 2012: 43).

Değerlendirme

Kilise, Erken Hristiyanlık Dönemi'nde oldukça sık rastlanan orta ebatta, üç nefli ve beş sütunlu bir bazilika olmasına rağmen sahip olduğu detaylarıyla emsallerinden farklılaşır. Özellikle içinde bulunan eşsiz zemin mozaikleri ve kuzey nef bölümünde toplanan ayinsel alanlar yapıya oldukça değer katmaktadır. Yapıyı oluşturan taşlar gibi bazı tasvirlerde -örneğin sıçrayan leopar- Roma'dan devşirilmiştir. Ayrıca “Aden teması” gibi yine Eski Ahit'ten "Nuh'un Gemisi"ni de pek çok sahneyi

¹³⁴ Bu hayvan tasvirlerinin cennet temasıyla emsallerine rastlansa da bilhassa hareketli figürlerle kaçma-kovalama hissi yaratan av sahneleri sebebiyle bu emsallerinden ayrılmaktadır, zira cennet teması için barışçıl bir ortam düşünülmektedir. (Patacı, 2012: 103). Ancak bitkisel tasarımlar bu temayla uyumludur.

canlandırmaya ilham verecek şekilde ustaca tasarlanmışlardır. Tüm bu kıymetlerinin dışında yapıya en büyük itibarı kazandırabilecek husus kentin önemli Azizi Alypius'tur. Zira araştırmacıların tahminleri kanıtlanabildiği takdirde sadece Chora Kilisesi değil kentteki pek çok yapıyı yeniden değerlendirmek gerekecek hatta belki neden bu kadar yakın konuma ve benzer sanatsal üsluba sahip olduklarını daha iyi anlayabileceğiz. Ancak şimdilik mozaikli alanlarda bulunan yazıtlar dahi bu durumu kanıtlar nitelikte değildir. Ayrıca azizin pek çok ikonografik temsilleri de sadece sütuna odaklanmış ne manastırlar ne de kilisesi bir yer çağrıştırabilecek şekilde resme dâhil edilmemiştir. Kilise; litürjik alanları, duvarlarla çevrili yapısı, mozaiklerdeki bazı temsillerin başka bir kiliseyle eşleşmesi, kent merkezine ve hatta menkıbeye uygun biçimde nekropole de yakınlığı bu ihtimali arttırmaktadır. Hatta manastırların, kalabalık nüfus sebebiyle kendilerini finanse eden, üretim yapan kompleksler olarak tasarlandığı hatırlandığında bulunan preslerin şüphelenildiği gibi şaraphaneye ait olması fikrini de anlamlandırmaktadır. Zaten kentteki diğer kiliselerin buluntularında gösterdiği gibi şarap bir manastırın temel diyetidir ve bu durum en geç MS 5./6. yüzyılda resmî olarak onaylanmıştır (Thomas, 2000: 41). Bu, kilise düşünüldüğü gibi Alypius'un kayıp manastırlarından birine aitse anlaşılabilir bir bulgudur. Ancak bu konuda somut çıkarımlar yapabilmek için maddi kanıtlara ihtiyaç vardır.

5.1.2. Dört Nehir Kilisesi (Kilise B)

Konum

"Dört Nehir Kilisesi", Hamam A'nın yaklaşık 350 m kuzeydoğusunda ve Göksu Nehri'nin yaklaşık 500 m kuzeyinde, Budaklar/Dutdibi Mevkii'de bir teras üzerine kurulmuştur. Kent merkezinde yer alan bu kilise diğer büyük anıtlara oldukça yakın bir konumdadır. Yapı; 2003 yılında Ereğli Müzesi tarafından yürütülen kurtarma kazısında ortaya çıkmış olup 2008 yılında Laflı ile ekibi tarafından çalışılmış ve 2011 yılında Keleş başkanlığında yapılan kazılarla tamamlanmıştır.

Yapısal Özellikleri

"Dört Nehir Kilisesi", 15.13 x 27.50 m ölçüsü ile Chora Kilisesi'ne oranla uzun olmakla birlikte aynı formda oval ve dışa taşkın apsisli, üç nefli bazilikal bir kilisedir.

Yapıldığı dönemde muhtemelen daha çok benzerliğe sahip olduğu düşünülen Chora Kilisesi gibi harap haldedir ve mevcut haliyle kıyas oldukça zordur. Batı yönünde ana giriş, kuzey ve güney neflerin doğu uçlarında ve ayrıca dış narteksin kuzey kısa kenarında birer giriş daha mevcuttur (Patacı, 2012: 119). 2003 kurtarma kazıları sırasında zeminde MS 6. yüzyıla tarihlenen mezarlar bulunmuş, narteksinde mermer bir tabula ansata içerisinde Hristiyanlık Dönemi'ne ait bir mezar yazıtı ele geçmiş, "*Burada Gömüldür..... (anısına?)* " olarak transkript edilmiş fakat isim okunamamıştır (Lafli- Christof, 2012: 50). 2012 sezonunda yapının güneydoğusunda dikdörtgen planlı bir mekân kalıntısı ve yine kilisenin 1 m batısında atriuma ait olduğu düşünülen, zeminden kiliseye geçen üç basamak bulunmuş burada tespit edilen in-situ yazıt henüz transkript edilmemiştir (Verim, 2021: 47,48). Kilisenin farklı noktalarında ihtiyaca göre girişler açılıp kapanması, çevresinde yerleşim alanına dair kalıntılar, mozaiklerin iki farklı evreye tarihlenmesi ve bazı sütun parçaları (stylobat?) bilinmeyen bir zamanda önemli yapısal değişiklikler geçirmiş olabileceğini göstermektedir. Bu, naosa taşınan ikinci bir kapı eşiğinden de anlaşılabilir olup naosun, iç narteks lehine küçültüldüğü, orijinal narteksin artık sözde eksonarteks haline geldiği ve bu haliyle kiliseye ait iki ön oda bulunduğu anlaşılmaktadır (Lafli-Zäh, 2008: 695). İnşaat evreleri kesin olarak bilinmese de ikinci evresinde zemin tahrip edilerek basit tip örgü mezarlar açılmış olup bunların orta nefte on dört, güney nefte iki adet olduğu belirlenmiş ve yaklaşık MS 8.-9. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Kan-Şahin, 2015: 28; Verim, 2021: 60). Daha önce defin geleneklerinde bahsedilen 2012 sezonunda tespit edilmiş üç mezarın iyi korunmuş ve zengin buluntulara sahip olması bakımından önemlidir (Kılavuz-Çelikbaş, 2013: 168; Keleş-Çelikbaş, 2019: 189vd). Yapıda duvarlar için düzgün kesme ile moloz taş; mimari plastik parçalar ile mozaikler için de taş ve mermer kullanılmıştır (Verim, 2021: 47-50) (Görsel 14).

Sanatsal Özellikleri

Definecilerin tahribatına maruz kalan bu yapı daha önce kurtarma kazısına da tabi olması ve neredeyse temel seviyesinde kalması buluntuları azaltmış olmalıdır. Ancak iki inşaa evresine sahip olduğu düşünülen kilise mimari ve özellikle de mozaik süslemeleriyle oldukça zengindir. Mimari plastik parçalarda Chora Kilisesi kadar verimli olmasa da aynı onun gibi devşirme parçalara rastlanmaktadır. Attika A ve B

tipinde sütun parçaları, lento veya arşitrava ait olduğu düşünülen parçalar, ambon parçaları ve Naos'ta bulunan levha parçası buluntulardan bazılarıdır (Cumalıoğlu, 2011: 16vd; Verim, 2021: 58-60). Ayrıca nekropol özelliği ve mezar yazıtları yapıyı oldukça farklılaştırmaktadır. Ancak asıl zenginliği diğer yapılarda olduğu gibi zarif ve alegorik üsluba sahip mozaikleridir. Bu mozaik grupları da opus tessellatum ve opus vermiculatum teknikleri ile farklı renk skalalarında işlenmiş “kuzey nef mozaïği, birinci evre güney nef mozaïği, ikinci evre güney nef mozaïği, orta nef (naos) mozaïği, apsis mozaïği, bema mozaïği” olarak da tasnif edilip araştırmacılar tarafından detaylı çalışılmıştır (Patacı, 2012: 118; Verim, 2021: 51 vd).

Bu mozaikler arasında en çok bilinen ve Chora Kilisesi'ndeki “Aden” temasıyla paralellik arz eden orta nef mozaïğidir. Tekrar eden teması diğer sembolik unsurların doğusunda kalan ve dört nehrin teşhisine dayanan figürlerin önüne geçmeyip zarif ve yalın bir tasarım sunmaktadır. Geon (Γηῶν), Phison (Φισῶν), Tigris (Τίγρις),¹³⁵ Euphrates (Εὐφράτης) Antik Nehirlerine ait bu figürlerin sol ellerinde tuttıkları bereket boynuzları “Cennet Bahçesi” teması için oldukça bilindik bir imgedir (Patacı, 2012: 118) (Görsel 15, 16, 17, 18). Kilise tarih ya da isim konusunda tahribat kaynaklı az bilgi verse de adak ve mezar yazıtları açısından verimlidir. Kuzey nef mozaïğinin doğu kenarındaki tabula ansata içerisine işlenmiş yazıt “(Adağa) göre...” olarak çevrilmiştir (Lafli- Christof, 2012: 45; Patacı, 2012: 122). Güney nef mozaïğininde ilk evresinde eklenmiş ve evli bir çifte ait olduğu düşünülen adak yazıtında isimler mevcut olup, “Adak gereğince, sadık scholarios Himerios'un ve dürüst ve saygın Valentina'nın bir hediyesi” olarak okunmuştur (Lafli- Christof, 2012: 43vd; Patacı, 2012: 122) (Görsel 19).¹³⁶ Ayrıca bu mozaik alanında bulunan nehir, suya yansıyan suretine bakan madalyonlu boğa figürü, asma ve üzüm sepeti oldukça ilgi çekicidir (Görsel 20, 21).

Değerlendirme

Mimari plastik parçaları ile mozaiklerin Phryg, Hellen ve Oryantal izler taşıyan figürleri çok kültürlü bir üsluba sahiptir. Maalesef kilisenin kendisi ve bulunan

¹³⁵ Nehirlerin oluşumu ve gerçek dünyadaki tasvirleri hususunda kesinlik arz eden bir bilgi yoktur (Albright, 1922: 20vd.).

¹³⁶ Patacı, yazıtta geçen "Scholarios" ifadesine dikkat çekmiş ve bunun Constantinopolis'teki saray muhafızlığı için kullanılan bir unvan olup, MS 6. yüzyılda bu kişilerin başkent ve yakınlarında yaşadıklarını belirtmiştir (Patacı, 2012: 122).

parçalardaki tahribat değerlendirme açısından varsayımsal bir noktada durmamıza sebep olmaktadır. Ancak özellikle orta nefte bulunan mozaik çizimleri o kadar güçlü nakşedilmiştir ki araştırmacılar Eski Ahit'te “Yaratılış” bölümünde yer alan ayetle ilişkilendirme konusunda hemfikirdir. Cennet Nehirlerinin geçtiği bu ayet:

“Yerden çıkan su kaynakları bütün toprakları suluyordu. Aden'den bir nehir doğuyor, bahçeyi sulayıp orada dört kola ayrılıyordu. İlk nehrin adı Phison'dur. Altın kaynakları olan Havilah sınırları boyunca akar. Orada iyi altın, reçine ve oniks bulunur. İkinci nehrin adı Gihon'dur, Kûş sınırları boyunca akar. Üçüncü nehrin adı Tigris'tir, Asur'un doğusundan akar. Dördüncü nehir ise Euphrates'tir” (Yaratılış, 2, 10-14; Hudson-Williams, 1964: 298vd; Patacı, 2012: 150, dn: 592; Kılavuz- Çelikbaş: 2013: 166).

Antik nehir figürlerinin ifade, tarz ve giyim konusunda farklılıkları oldukça dikkat çekicidir. Bu durum için fikir yürütmek henüz zordur, zira henüz iki tanesinin nereyi temsil ettiği bilinmemektedir. Yine de başkalaştırma çabası oldukça barizdir. Sağ elleriyle ziyaretçilere selam veren, oldukça gerçekçi nakşedilmiş figürler etkileşim hissi yaratmaktadır. Kompozisyondaki bugün bile anlamlandırmakta zorlandığımız kurgu ve aktarım, sanatçıların kültür düzeylerinin ne kadar gelişmiş olduğunu bir kez daha yansıtmaktadır. Dini yapıda aktardığımız figürlerin ellerinde tuttıkları bereket boynuzları tarih öncesinden süregelen bir mittir (Yemenicioğlu-Negir, 2019: 20). Hristiyan inancının en güçlü olduğu dönemlerden birinde kullanılan bu imge pagan inanışların halk arasında bir şekilde Hristiyanlaştırıldığını bir kere daha göstermektedir. Ayrıca yine cennetle de ilişkili bir figür olan asma ve üzümü “kilise-şarap ilişkisine” gönderme olarak algılamak da mümkündür. Zira araştırmacılar üzüm sepetinin havarileri temsil ettiğini düşünmektedir (Jensen, 2000: 61; Patacı, 2012: 164). Kilisenin etrafında bulunan yerleşim izleri, henüz okunmamış mezar anıtı gibi bazı alanlar üzerine yeni çalışmalar arttıkça güncel verilerle daha çok şey aktarmak mümkün olacaktır.

5.1.3. Kuzeybatı Nekropol Kilisesi (Kilise C)

Konum

Kent merkezinde bulunan dini yapılardan biri Kuzeybatı Nekropol Kilisesi olup Hamam B yapısının 15 m kuzeyinde Budaklar/ Topraklık Mevkii'nde yer almaktadır. Kilisenin bulunduğu yerin güney yanından tali yol geçmekte olup, üst kısımlarındaki dağlık bir nekropol alanında basamaklı altar ve bazı kaya mezarları bulunmaktadır

(Görsel 22). Yapıda inceleme 2007’de Laflı döneminde başlamış ancak kazı dönemlerinin sona ermesi sebebiyle tanımlanamamış ve konuya dair önemli bir yayın yapılmamıştır. 2012’de Keleş döneminde restorasyon ve konservasyon çalışmaları yapılmış ve 2017 sezonu Çelikbaş ve ekibi kazılara devam etmiştir. Bu incelemeler sonucunda yapının Erken Bizans Dönemi’ne tarihlenen bir kilise olduğu anlaşılmıştır (Çelikbaş, 2019b: 290). 2018-2020 dönemi kazılarını Verim yönetmiş yapının büyük çoğunluğu ortaya çıkarılmıştır (Çelikbaş, 2019a: 73 vd; Çelikbaş 2019b: 290 vd; Verim 2019: 283vd; Çelikbaş- Verim, 2021: 81).

Yapısal Özellikleri

İki inşa evresi bulunan yapı, kentte bulunan diğer dini yapılar gibi üç nefli ve bazilikal planlı bir kilisedir. İkinci inşa evresinde yapı büyütülerek 25 x 15 m, dikdörtgen planlı narteksi 13 x 2.70 m ve içeride yarım daire dışarıda beş kenarlı apsisi ise içten 4.70 x 3.85 m ölçülerinde düzenlenmiştir (Çelikbaş- Verim, 2021: 82). Kent yerleşimlerinin hemen tamamında bulunan yapıların –iskân devam ediyorsa- onarım ya da yeniden inşa süreci geçirdikleri bilinmektedir. İkinci inşa dönemleri hepsinde tam saptanamasa da yaklaşık olarak MS 5. yüzyıla tarihlendirilmesi mümkündür. Araştırmacılar tüm bu yeniden inşa faaliyetlerinin MS 443 yılında kaydedilen ve pek çok kenti tahrip eden büyük deprem felaketinin sebep olmuş olabileceğini düşünmektedir (Belke, 1996: 65; Çelikbaş- Verim, 2021: 82). 2020’de tamamı ortaya çıkarılan narteks zemininin, kentte oldukça yaygın görülen sarı traverten taşlarla örüldüğü görülmüştür (Çelikbaş- Verim, 2022: 61). Ayrıca bina çevresinde şarap işliği ve yün taraklar bulunmuş henüz tanımlanamayan ek mekânlar, tespit edilmiştir (Görsel 23).

Sanatsal Özellikleri

Kentin hemen tüm mekânlarında görülen mozaik süslemeler bu yapıda da mevcuttur. Ancak binanın geçirdiği iki inşa evresi mozaikleri de etkilemiştir. İlk inşa döneminde bema ve apsis mozaikleri bitişik olup, apsisin balık pulu ana motifi ile bemanın refrigerium sahnesinin işlendiği tavus kuşu figürünün üzerinde kalan kesişim bölümünde "*Sanpsa'nın ve tüm ona ait olanların selameti için*" olarak okunan bir vakıf

yazıtı bulunmuştur (Çelikbaş- Verim, 2021: 83 vd) (Görsel 24, 25). Tavus kuşu figürlerinin ortasında kalan kantharosun içinden bol üzümlü bir asmanın yayılması Dört Nehir Kilisesi'nde de gördüğümüz Dionysos kültü ile paralellik arz etmektedir. Bu oldukça yaygın görülen refrigerium kompozisyonuna Kudüs'te Damascus Kapısı yakını, Bulgaristan'da Köstendil Bazilikası, Arnavutluk'ta Onchesme (Sarende) Vaftizhanesi ve Sardes'te Sinagog apsisinde rastlanmaktadır (Adhami, 1974: 60; Anabolu, 1988: 106; Tok 2001: 135 vd.; Popova-Lirsch 2011: 793 vd.; Çalık, 2021: 93-97). Bilhassa Kudüs Mozaiği, bordürlerinde üç sicimle oluşturulan örgü motifi, renk ve tarihlendirme yönüyle de benzerdir (Görsel 26). Sardes'teki Sinagog apsisinde bulunan mozikler ise yine bordüründeki sicim örgü, kantharos içinden çıkan asma, haç ve kare motifleri ile adak yazıtı eşleşmektedir (Görsel 27). Bu yapıyla eş bir ilginç özellikse kilisenin de bu sinagog yapısı gibi yakınındaki hamam yapısının bir parçası olduğunun düşünülmesidir.

İkinci evre mozaikleri büyük oranda tahrip olmuştur. Ayrıca narteks kısmında tabula ansata içerisinde ve Latince “*Burada tanrının sevgili kulu Rahip Theodoros yatmaktadır*” yazılı bir mezar kapağı bulunmuştur (Çelikbaş- Verim, 2022: 61). Kilisenin temel seviyesinde olması sebebiyle duvar dekorasyonu hakkında kesin yorum yapmak zordur. Ancak fresk boyalı parçalarının mevcudiyeti yapıda mevcut bezemeler hakkında fikir vermektedir.

Değerlendirme

Hadrianopolis kiliselerinin yapıları gibi süslemelerinde de dikkat çeken benzerlikler söz konusudur. Üç yapı da ölçülerde ufak farklılıklar dışında aynı plana sahip ve teraslı alanlara konumlandırılmışlardır. Benzer zamanlarda tadilat geçirmişlerdir. Aynı zamanda etrafında üretim alanlarıyla ilişkilendirilen alanlar bulunmuştur. Ölümü ve cenneti çağrıştırılan figürler bazı ortak imgelerle üç yapıda da görülmektedir. Ayrıca kentteki tüm dini yapılarda adak ve bağış yazıtlarına rastlanmış ancak isimler hasar kaynaklı hepsinde tam okunamamıştır. Bu sebeple Kuzeybatı Nekropol Kilisesi'ne ait yazıt oldukça önemlidir. Ayrıca kiliselerinde bu kadar çok adak yazıtı bulunması kent zenginlerinin bu kiliselere hamilik yaptıklarını, en azından bazı yapım/onarım işlerine sponsor olduklarını düşündürmektedir. Zira Dört Nehir Kilise'nde bulunan yazıtta saray muhafızı olduğu düşünülen "Scholarios" unvanı

geçmektedir (Patacı, 2012: 122). Zira merkezin, yayılım alanındaki pek çok yerleşimine göre daha imarlı oluşu şehrin varlıklı kesiminin merkezde ikamet ettiğini düşündürmektedir. Ayrıca dini yapıların çevresinde bulunan üretim nesnelere ve muhtemel atölye alanlarına bakarak -birçok kilise de olduğu gibi- kendi geçim kaynaklarına sahip olduğu görüşünü desteklemektedir.

Yapının apsis ve bema mozaikleri kent binalarının bütünüyle uyumlu olarak cennet teması vurgulanmaktadır. Hindistan'da doğan tavus kuşu, Hint Mitolojisi'nde de Savaş Tanrısı Skanda'nın simgesidir (Lurker, 1985: 524). Anavatani Hindistan'da Savaş Tanrısı Skanda'nın simgesi olan tavus kuşu, etinin geç çürümesi sebebiyle Antik Çağ'da ölümsüzlük simgesi olarak görülmüş, Hellen kültüründe Hera, Roma 'da ise imparatoriçe ile ilişkilendirilmiştir. Hristiyan sanatına da erken dönemlerden itibaren tesir eden bu figür cennet bahçesinde yaşadığı inanıldığı için İsa ile birlikte cennetin nimetlerinden yararlanacak saf ruhları temsil etmektedir (Schiller, 1971: 177). Temsil ettiği ahir yaşama binaen kilise ve mezar süslemelerinde sıklıkla kullanılmıştır. Bu süslemelerde mozaik, fresk, lahit ve levhalar üzerinde bazen tek başına bazen de burada olduğu gibi çift olarak bir kantharosun iki yanında, asma dalları ve üzüm salkımları tasvir edilmiştir (Anadolu, 1988: 105).

5.1.4. Hamam A

Konum

2005- 2008 sezonlarında Lafli ve ekibi tarafından keşfedilmiş ve tamamlanmış olan “Hamam A” yapısı, Hamam B'nin 600 m, Dört Nehir Kilisesi'nin yaklaşık 350 m güneybatısında; Göksu Nehri'nin 500 m kuzeyinde, diğer yapı alanları gibi dik bir yamaçta konumlanmıştır (Görsel 28). Surların içinde kalan bu yapı bugün için Hacıahmetler Mahallesi'ne aittir ve hypocaust sisteminin mevcudiyetine dayanarak tahmini olarak MS 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Yapısal Özellikleri

“Hamam A” yapısı yaklaşık 20 x 35 m ölçülerinde olup küçük kent hamamı (balnae) sınıfına giren dikdörtgen formda bir yapıdır ve şu ana kadar 16 odası gün yüzüne çıkarılmıştır (Biçer, 2010: 49) (Görsel 29). Kent standardın da ise en büyük

hamamdır (Yılmaz- Tamyürek, 2021: 14). Binanın yapısında harçla örülü moloz taşlar, yer yer tuğla (yalıtım amaçlı) ve zemininde ise yerel “sarı traverten taş” dikkat çekmektedir. Kentin diğer yapıları gibi bilinmeyen bir sebepten birkaç inşa evresi geçirmiş olup, bu durum çok sayıda devşirme buluntuyla sabittir. Soğuk-ılık-sıcak düzenine sahip yapının güneyinde yer alan mekânlar hamamın “caldarium (sıcaklık), praefurnium (ocak/külhan), tepidarium (ılıkılık)” gibi ısıtılan alanları; kuzeyde bulunan mekânları ise “frigidarium (soğukluk), apodyterium/ambulacrum (soyunma odası/çok amaçlı salon), servis salonları” gibi ısıtılmayan alanları olduğu düşünülmektedir (Biçer, 2010: 51 vd). Hypocaust sistemi çok amaçlı salonun altında yer almaktadır (Lafli-Zäh, 2008: 700). İncelemeler yapı işlevini yitirdiğinde ahıra çevrildiğini düşündürmektedir (Cumalıoğlu, 2011: 75; Patacı, 2012: 19).

Sanatsal Özellikleri

Kent içinde duvar yapıları büyük ölçüde korunmuş ender binalardan biridir. Bu sebeple diğer alanlara nazaran incelenmesi daha kolaydır. Chora içinde bulunan binalarla kıyaslandığında aynı ustalıkla nakşedilmiş mozaikli alanlar muhtemelen yangın geçirdiği için hasar almıştır. Ayrıca hamam zengin buluntulara sahip olup içlerinde fazla tessera ele geçmiştir.¹³⁷ Çok amaçlı salonun zemininde dört renkten oluşan opus tessellatum ve opus vermiculatum tekniği ile çalışılmış geometrik desen ve figürlü mozaik döşemesi mevcuttur (Biçer, 2010: 54, 64). Burada bulunan kuş figürü Chora Kilisesi’deki bema, düğüm¹³⁸ ise Dört Nehir Kilisesi’ndeki naos mozaikleriyle benzerdir (Patacı, 2012: 22)¹³⁹. Ayrıca su depolarının bulunduğu alandaki mozaikler opus sectile tekniğiyle örülmüş olup, bu bakımdan Kuzeybatı Nekropol Kilisesi ikinci evre mozaikler ile eşleşmektedir (Patacı, 2012: 22; Çelikbaş-Verim, 2021: 95). Yine bu alana ait kuzey duvarının dışında gömülü olarak bulunan "pithos"lar şarapçılık faaliyetlerinin varlığını destekler niteliktedir (Cumalıoğlu, 2011: 28). Sıcaklık alanların konglomera zeminindeki hasar, altta kalan ısıtma sistemini ortaya çıkmıştır. Ayrıca zemin üzerinde “*MARCUS AURELIUS GALLIEUNUS*” adı

¹³⁷ Bazıları altın varaklı olan bu tesseraların diğer yapılardan farklı olarak duvar mozaiklerinde kullanıldığı düşünülmekte olup kentte bunun bir örneğine rastlanmadığı gibi çıkan parçalar da böyle bir uygulama için yetersizdir (Patacı, 2012: 23).

¹³⁸ Patacı bu mozağin in-situ parçalarla benzeşmediğini ve muhtemelen başka bir alandan buraya getirildiğini aktarmaktadır (Patacı, 2012: 24 vd).

¹³⁹ Nehirlerin teşhisiyle oluşturulan figürler ile hamam arasında ilişki olduğu araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir (Yılmaz- Tamyürek, 2021: 13 vd).

okunmuş olup bunun imparatora ait heykel kaideden geçtiği düşünülmüştür (Biçer, 2010: 54).

Değerlendirme

Kent merkezinde bulunan yapılarla kıyaslandığında oldukça benzeşen ve farklılaşan unsurlar bir arada görülmektedir. Örneğin diğer yapılar gibi farklı inşa evrelerine ve devşirme parçalara sahip olmakla birlikte bunun tek muhtemel nedeni deprem değil yeni inanç sistemidir. Pagan inanışların terk edilmesiyle çıplaklık barındıran bouleterion ve gymnasium gibi yerler zamanla terkedilmiş ve işlevsiz kalmıştır (Cumalıoğlu, 2011: 29). Ancak oldukça dinamik bir yapı olan Hamam A'da yeni ihtiyaçlar dâhilinde düzenlemeler yapılmaya devam etmiştir. Bulunan pithos kent ve şarapçılık faaliyetlerini vurgulaması açısından önemlidir. Ayrıca bu alan buluntular açısından da oldukça zengindir. Lafli, Hamam A'nın düzenli çalışabilmesi için gereken su kaynağının termal özellikte olduğunu düşünmektedir (Lafli-Zäh, 2008: 701). Termal banyoların Göksu Vadisi'ne suyun iyi drenajını sağlayan iki teras üzerine kurulması kompleks içindeki su sirkülasyonu kolaylaştırmaktadır.

5.1.5. Hamam B

Konum

"Hamam B", Kuzeybatı Nekropol Kilisesi'nin 15 m güneyinde ve Hacıahmetlere giden tali yolun hemen yanında bulunan ikinci hamam yapısıdır. Diğer yapı Hamam A'nın yaklaşık 250 m batısında kalmaktadır. Yapının ilk incelemeleri 2001'de Öztepe ve Öztaner tarafından yapılmış ve yayınlanmıştır (Öztepe-Öztaner, 2001: 9vd). 2007 yılında Lafli ile ekibi bilimsel kazı sürecine başlamış olup, 2011 yılında Keleş ve ekibi çıkarılan alanların restorasyonu ve yarım kalan yerlerde kazı çalışmaları yapmıştır. Ancak mülkiyet sorunları sebebiyle kuzey beden duvarları tamamen çıkarılamamıştır (Eliüşük, 2021: 34 vd).

Yapısal Özellikleri

“Hamam B” kentin diğer hamam yapısından biraz daha küçük olup 21.90 x 12.80 m ölçüye sahiptir (Görsel 30). Dikdörtgen planlı bu yapı –tıpkı Hamam A gibi- hypocaust sistemine sahip olup, doğal bir teras üzerine yerleştirilmiş ve mekânları iki ana kanada oturtulmuştur (Patacı, 2012: 47). İlk kazı döneminde tespit edilen 9 alandan sonraki dönemlerde eklenen duvarların kaldırılmasıyla ortaya çıkan 6 birim : “1- *calidarium I*, 2- *calidarium II*, 3 ve 4 *tepidarium* 5- *frigidarium*, 6- *apodyterium*”dur (Eliüşük, 2021: 35). Bu bölümler yine diğer hamam yapısı gibi sıralı olup sıcak alanlar güney terasta konumlanmıştır. 3. bölümde bulunan çok sayıda “spacer tubes” alanın duvarlarında bir ısıtma sisteminin varlığına işaret etmektedir (Eliüşük, 2021: 37).

Sanatsal Özellikleri

Yapının duvarları ayrılmadan önce 2. ve 5. bölümlerine ait (sonraki süreçte birleşmiştir) zeminler mozaik süslemelerine sahiptir. Mekân 2’nin mozaikleri alanda iki parça halinde bulunup ilki mavi, beyaz, gri, kırmızı, turuncu, yeşil ve sarı tesseralarla örülmüş bitkisel ve geometrik desenlerden oluşan üç adet rozet tasarımı; ikincisi turuncu tesseralarla renklendirilmiş bir bordür ve altı halatlı örgü motifidir (Patacı, 2012: 49 vd). 2. ve 5. alana ait mozaikler diğer hamamın oda 11’i ve Chora Kilise’si mozaikleri ile benzeşmektedir. Mekân 5 ayrıca aynı renkli tesseralarla örtülmüştür.

Değerlendirme

Kent merkezine, boyutlarında ufak farklılık dışında neredeyse aynı özellikte bulunan bir hamamı neden 250 m yakınına yapmış olabilecekleri hususuna net bir açıklama getirmek şuan için mümkün görünmemektedir. Ancak bu konuda öneriler kent merkezinin önemli bir termal tesis olduğu yönünde yoğunlaşmaktadır. Bir başka görüş de özellikle MS 6. yüzyılda görülmeye başlayan kadın ve erkeğin ayrıldığı “çifte hamamlar” mantığıyla inşa edilmiş olabileceğidir. Kiliselerin yakınlarında hamamların varlığı oldukça sık rastlanan bir durumdur. Ancak hemen hemen aynı tarihlerde ve birbirine yakın inşa edilmiş, aynı işleve sahip binalar olarak diğerlerinden farklılaşmaktadır. Bu nedenle “çifte manastır” alanlarına ait özel hamamlar olması

ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca bu sadece hamamlar değil kent merkezinde bulunan tüm binaları birbiriyle ilişkilendirebilecek üslup ve plan benzerliklerini de anlamlandıracaktır. Milestos'ta MS 5. yüzyılda kadın ve erkek hamamlarının açılması ile bu alanların yenilendiği ya da Hierapolis'in aynı dönemde Aziz Philippus Kutsal Alanı'nı ziyaret için kente gelen hacılara ayrı bir hamam inşa ettiği bilinmektedir (Mısırlı- Özgüven, 2020: 394). Bu iki örnek de Hadrianopolis için gayet makuldür. Ancak şimdilik bu durumu kanıtlayacak veriye sahip değiliz. Zira çifte hamamlar genelde bina bütünlüğüne sahip olup, farklı girişler ve özel alanlarla birbirinden ayrılmaktadır.

5.1.6. Geç Roma Konutu (Domus)

Konum

“Geç Roma Konutu” olarak adlandırılan alan henüz kent içinde tespit edilen tek özel yapıdır. Bina kent merkezinin içinde bir düzlük alana kurulmuş olup, Dört Nehir Kilisesi'nin yaklaşık 150 m kuzeydoğusunda yer almaktadır (Görsel 31). Yapı ile ilgili bilimsel araştırmalar 2007 yılında Lafli ve ekibi tarafından başlatılmış ve 2012 yılında da Keleş ve ekibi kazıya ilaveten onarım faaliyetlerini yürütmüştür (Çelikbaş-Ekinci, 2021: 154). Konutun inşa tarihinin kent merkezindeki yapılarla uyumlu olarak MS 5. yüzyıl olduğu düşünülmektedir.

Yapısal Özellikleri

“Geç Roma Konutu” kent içinde henüz emsali bulunmadığı için ebatı hakkında kıyaslama mümkün olmasa da şu ana kadar kazısı tamamlanmış 7. odanın toplamı 30 x 15 m ölçüsü ile yaşam alanı için oldukça geniş olduğunu söylemek mümkündür. Konutun tamamı 9 odaya sahip olup 6,7,8,9 numaralı odalar ihtiyaç dâhilinde sonradan eklenmiş ve aralarında 8 numaralı odanın kazısı tamamlanmamıştır (Lafli-Zäh, 2009: 646; Çelikbaş-Ekinci, 2021: 154 vd). Yapının girişi batı kenarında bulunan 1,80 m enindeki açıklıktan sağlanmış olup, kireç taşından yapılan kuzeyindeki duvarların mevcut boyutu 2,50 metreyi aşmaktadır (Patacı, 2012: 168). Odaların işlevi ile ilgili tespitler; “1- *atrium* (avlu), 2- *culina* (mutfak), 3- *triclinium* (kabul salonu), 4- *triclinium II*, 5- kare formlu oda (?), 6- *cubiculum* (yatak odası), 7, 8- depolama

alanları (?), 9- *lararium* (tapınım alanı)”dur (Lafli-Zäh, 2009: 646; Patacı, 2012: 168; Çelikbaş-Ekinci, 2021: 154-7) (Görsel 32). Yapının aktif olarak MS 6.-7. yüzyıl arasında kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Sanatsal Özellikleri

Her bakımdan ince ve zarif detaylara sahip konut, sanatsal yönü oldukça yüksek süsleme ve buluntulara sahiptir. Mimari parçalardan dini bir yapıyla ilişkilendirilen ambon parçası ve İon başlık dikkat çekmekte olup, buluntuların bir kısmında devşirme parçalar da¹⁴⁰ tespit edilmiştir (Lafli-Zäh, 2009: 647; Patacı, 2012: 169). Yapının en ilgi çeken süsleme öğeleri mozaik ve freskleridir.

Atriumun güneydoğu köşesinde bulunan zemin mozaiği üç parça halinde, in-situ bulunmuş olup dış çerçevesinde bulunan turuncu banttıan sonra üç boyutlu svastika-meander tasarımı ve figürlü panolardan oluşan bir bordür ve yine aynı tasarımın kolundan oluşan oldukça renkli bir çerçevenin içerisinde, kuş figürü¹⁴¹ bulunmaktadır (Patacı, 2012: 170). Kentin mozaiklerinde genel olarak bulunan asma ve üzüm motifi bu alanda da mevcuttur. Yine bu alanda Chora Kilisesi’ndeki gibi saldırı pozisyonunda bulunan aslan figürü dikkat çekmektedir.

Ev sahiplerine ait özel bir alan olduğu varsayılan 6. odanın mozaikleri, işçilik açısından diğer yapının diğer alanlarından farklıdır. Mozaiklerin kare çerçevelerden oluşan kuzey-güney yönünde beşer adet süsleme alanı bulunmaktadır. Ev sahipleri olduğu düşünülen kadın ve erkeğe ait iki adet portre ve 11 adet hareketli kuş figürü, 11 adet geometrik tasarımlı çerçeve nakşedilmiştir (Patacı, 2012: 173; Çelikbaş-Ekinci, 2021: 156) (Görsel 33, 34, 35). Son olarak 3. ve 5. odada bulunan freskler geometrik formda ve gelişmiş bir tasarım sunmasa da bölgede bulunan tek örneği olması açısından oldukça değerlidir. Bundan diğer yapıların hemen hemen temel seviyesinde ele geçmiş olmasının etkisi olabileceği gibi ev sahiplerinin kişisel zevklerine de dayandırılabilir. 3. odanın duvar süslemeleri; kuzey cephenin altında üç kare pano, üzerinde 'balıksırtı' desenli panel; batı ve doğu -aynı sıralamayla- eğimli şeritler, çapraz tarama, balık pulu bezemeli üç adet kare çerçeve; güneyde ise bir St. Andrew

¹⁴⁰ Dört Nehir Kilisesi’ne ait olduğu düşünülen parçaların son dönemlerinde burada kullanıldığı tahmin edilmektedir (Lafli-Zäh, 2009: 647).

¹⁴¹ Chora Kilisesi kuzey nef mozaiginde bulunan kare çerçevedeki ve orta nef mozaiginin nakşedilmiş kuş figürleriyle oldukça benzerdir (Patacı, 2012: 170).

haçının etrafında simetrik ebru mevcuttur (Lafli, 2014: 737). Buraya göre daha çok tahrip olan 5.odada ise sıva ve freskler sadece kuzey duvarında korunmuştur.

Değerlendirme

Hadrianopolis hatta bölge için nadir bir yapı olan Geç Roma Konutu, buluntu açısından da oldukça verimlidir. Kentte henüz emsal bir mesken bulunmaması bu konut kadar sakinlerini de önemli kılmaktadır. Kimlikleri hakkında herhangi bir yazılı buluntu ele geçmemiş bu çift, kentin varlıklı kesiminden olduğundan ve kilise yapılarıyla benzerliklerinden yola çıkarak belki de adak yazıtlarında ismi geçen kimselerden olmaları mümkündür. Oldukça romantik bir detay olan portre mozaikleri ve freskler yüksek sanatsal zevklerini de ortaya koymaktadır.

Geç Roma Konutları, MS 6./7. yüzyıllarda sıradan bir yaşam alanından daha farklı amaçlara da hizmet etmişlerdir. Özellikle dönemin en yaygın inancı olan Hristiyanlığın çevresinde gelişen sosyal hayat bu yapılara evden ziyade mabet kimliği kazandırmıştır. Kent içinde bulunan yapının Geç Roma tarihli bir domus olduğu ve kiliselerle bağlantısı bulunduğu görüşü yapının önemini arttırmaktadır. Ancak yapılış amacının ve konutun sakinlerinin sosyal statüsünü belirlemek için veriler oldukça yetersizdir. Bu nedenle plan olarak Geç Roma Konutu'na oldukça yakın yapılar ve kullanım amaçlarını değerlendirmek gerekmektedir. Mimari açıdan oldukça benzeyen ve literatürde “house-church/domus ecclesiae (kilisenin evi)” olarak geçen yapı; halka açık geniş bir oda, düzen olarak sokaktan girişe ve ardından ortasında bir süs havuzu (impluvium) bulunan büyük bir sütunlu salon olan atriuma bir girişten oluşmaktaydı (Doig, 2008: 5).¹⁴² Ayrıca geniş mozaiklerle süslenmiş atrium, kült ve imge girintilerine sahip odaları yapının diğer ayırıcı özelliklerindedir (Wallace-Hadrill, 1994: 17 vd.). Henüz kazı süreci devam eden konutun süs havuzu olduğuna dair bir bilgi bulunmasa da etkileyici oda, litürjik alan, sütunlu giriş, çevresinde bulunan yapısal kalıntılar, tarla olduğu düşünülen arazisi, surlarla çevrili oluşu, süslemeler ile yapısal malzemelerin kilisedekilerle uyumundan yola çıkarak buranın en azından iki inşa döneminden birinde kiliseye ait bir domus olması makul

¹⁴² Bize yer yer pagan dönemi anımsatan tarzı kent içindeki Roma konutu ile uyumludur. Bu üslup Wallace-Hadrill tarafından “*Retorikçilerin sistemleştirip sanata dönüştürdükleri zaten evin yapısal bir özelliğiydi. Biçimleri ve desenleri, hacimleri ve dizileri, süsleme ve bezemelerinde, toplumsal yaşamın tüm ritimlerinin bilinçli/bilinçsiz anılarını barındırmaktadır*” şeklinde yorumlanmıştır (Wallace-Hadrill, 1994: 31).

görülmektedir. Elbette ki Roma’da bulunan örnekleri ile kıyaslandığında Küçük Asya kırsalında kalan bu yapı oldukça mütevazıdır. Yine onlarla mukayeseyi güçleştirecek kadar da tahrip olmuştur. Ancak binanın görsel ve yapısal özelliklerinin neredeyse tamamını karşılamaktadır. Bu tarz yapıların mozaiklerinde bulunan çerçeve içine alınmış çeşitli hayvanlar- özellikle kuş, panter, griffin, kuğu- gibi figürlere sık rastlanması da bir başka benzer yönüdür (Wallace-Hadrill, 1994: 31). Eğer burası bir özel konuttan ziyade yarı kamusal bir kilise eviyse muhtemelen sâkinleri –en azından bir dönem- kentin soylu ve dindar çevresinden gelen nüfuzlu kimseler olmalıdır. Ancak hane halkını niteleyecek veriler bununla sınırlı olup muhtemel tek somut kanıt Oda 6’da bulunan portreleridir.¹⁴³ 2022’de tamamlanması beklenen 8 numaralı odanın ardından konut ve sâkinleri hakkında daha çok bilgi edinmemiz ihtimal dâhilindedir.

5.1.7. Diğer Yapılar

Hadrianopolis çekirdek alanında “Deliklikaya, Güney ve Kuzeybatı” olmak üzere üç, yerleşim alanı içinde kalan Kimistene’de ise “Nekropol I ve II” olarak literatüre giren iki, toplamda bilinen beş önemli nekropol alanı bulunmaktadır. Mezar alanları tüm yağmaya rağmen -özellikle ölü hediyesi- oldukça verimli buluntuya sahiptir. Ayrıca Hamam A’nın güneydoğusunda kalan klineli ve üzerinde yastık detayları olan “Tek Odalı Mezar” diğer anıtlardan oldukça farklı olup kentte başka temsili yoktur. “Açık Hava Tapınım Nişi” olarak adlandırılan ve pagan inanışları temsil ettiği düşünülen ancak işlevi hâlâ kesinlik kazanmayan kentin etkileyici bir abidesidir (Görsel 36, 37, 38, 39, 40). Daha önce defin gelenekleri başlığında detaylı olarak işlediğimiz için bu yapılara ait özellikler burada tekrar edilmeyecektir. “Kare Planlı Yapı” olarak adlandırılan ve Bizans surlarının hemen yanında bulunan alan kazıları tamamlanmış ancak henüz yayını yapılmadığı için kullanım amacı belirlenmemiştir (Görsel 41). Önemli buluntulara ve iç kısmında lahitten bozma bir çeşme gibi ilginç detaylara sahip olup kentteki diğer binalardan farklı olarak mozaiksiz tek yapıdır (Görsel 40, 41, 42, 43). Yapı araştırmacı Ruggieri tarafından Alypius’un inşa ettiği Aziz Euphemia Kilisesi ile ilişkilendirilmiştir (Ruggieri, 1991: 235; Çelikbaş- Verim, 2022: 61). Ancak bu yönde herhangi bir buluntu şuan için mevcut

¹⁴³ Konut sâkinlerine ait özel bir oda olduğu düşünülen bu alanda “Eros” figürleri oldukça yaygındır. Bu açıdan Oda 6’da bulunan Eros’lu mermer duvar levhası önemli bir detaydır (Laflı- Gürler, 2015: 38).

değildir. Yapıdan elde edilen sikkelerin çeşit ve adet bakımından verimli olması, ayrıca bulunan ağırlık dikkat çekicidir. Buradan elde edilen demir bir süvari maskesi askeri bir yapı olma ihtimalini de düşündürmektedir. Şimdilik araştırmacılar, jeoradar çalışmalarının sonuçlarına dayanarak yapı kalıntısının "martyrium", Aziz Alypius Stylios için yapılan bir "mausoleum" ya da bir "savunma yapısı" olma ihtimali üzerinde yoğunlaşmaktadır (Çelikbaş- Verim, 2022: 62).

Hadrianopolis'e yaklaşık olarak 12 km mesafede bulunan ve tepe üstü yerleşimi olan Kimistene anıtsal özellikte oldukça önemli kalıntılara sahiptir. Bu alanların çoğu 2005 sezonunda Lafli ile ekibi tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında incelenmiş ve yayınlanmıştır.¹⁴⁴ Dört yükseltiye yerleşen kent üzerinde 'Akropolis', "Birinci Nekropolis Tepeliği", "İkinci Nekropolis Tepeliği" ve Hellenistik Dönem'de kayadan oyulmuş bir merdivenle çıkılan bir "Sarnıç" yer almaktadır (Fünfschilling- Lafli, 2013: 41). Akropolis'te bulunan suni bir düzlük üzerinde Roma Dönemi'ne ait bir pagan tapınağı, kuzey ve doğu kesimlerinde Orta Bizans tarihli şehir surları bulunmaktadır (Lafli- Christof, 2011: 237). Tapınak kentte bulunan tüm yapılar gibi kaçak kazılardan muzdarip ve temel seviyesindedir. Ancak Hadrianopolis merkez alanından farklı olarak şu ana kadar herhangi bir mozaik zemin bulunmamaktadır.

Kimistene yerleşiminin Akropolis'e kurulu en önemli yapısı olan tapınağın planı; yaklaşık olarak 29.4 m × 18.26 m alana sahip olup temel blokları, mimarların doğal afetler nedeniyle yapıyı sabitlemek için kullandığı geçme köşebentlerle birbirine bağlanmıştır (Lafli- Christof, 2011: 249). Tapınak etrafında bulunan mimari parçalar olumsuz hava şartları ve define faaliyetleri sebebiyle hasar görmüş bir kısmı da çevre köylere yayılmıştır. Bu sebeple toprak altında kalan kısım daha korunaklıdır. Güneybatı köşesinde yer alan cella, in-situ parçalarla belirtilmiş olup kaçak kazılardan kalan deliklerden tapınağın yapımında da kullanılan "açık gri-turuncu kireçtaşı" ve "koyu gri volkanik andezit" bloklar görülmektedir (Lafli- Christof, 2011: 249-52). Tapınak terasına çıkan cella hizasındaki merdiven girişi, ziyaretçilerin tapınağa tırmanırken kült görüntüyle karşılaşmalarını sağlamaktadır (Lafli- Christof, 2011: 253). Bu manzara sadece gelenlerin üzerinde önemli bir etki bırakmak için mi yoksa

¹⁴⁴ Bkz. Lafli, E. -Christof, E. (2011). "Der kaiserzeitliche Tempel von Asartepe/Kimistene in der Chora des paphlagonischen Hadrianopolis Ergebnisse der Prospektion von 2005", *Istanbul Mitteilungen* 61, ss. 233-285.

güvenlik ya da başka sebeplerle bilinmeyen bir alana bağlanıp bağlanmadığı henüz bilinmemektedir. Zira Hadrianopolis'in aktif dönemlerinde dahi varlığını sürdüren bu tapınağın bulunduğu yerleşimin çevresi önemli savunma tedbirleriyle inşa edilmiştir. Giriş alanında, taş yığınlarının altına oldukça tahrip olmuş iki küçük sunak gizli olup biri "çelenk ve bir bucranion" ile süslü, diğeri ise kübik bir şekle ve boş bir tabula ansataya sahiptir (Lafli- Christof, 2011: 254).

Kaygusuz, Kimistene'de çok daha fazla tapınak olduğunu söylemiştir (Kaygusuz, 1983: 129). Sayısı hakkında bir veri olmasa da yerleşim ve çevresindeki kalıntılar en azından bilinenden daha fazla yapının olduğuna işaret etmektedir. Kent olmak için yeterli vasıfta görülmesi de bir kome için de oldukça büyük ve yerleşiktir. Demir Çağı'ndan Orta Bizans'a uzanan tarihi de merkeze göre daha uzun bir iskân süresini göstermektedir. Ayrıca bu yerleşim halk ve yaşlılar meclisine de sahiptir (Kaygusuz, 1983: 128). Tüm bunlar kenti Hadrianopolis içinde konumlandırma noktasında karışıklık yaratsa da detaylı bakıldığında iki merkez arasındaki organik bağ açıktır. Zira Hadrianopolis buluntularının eksik kaldığı dönemler Kimistene buluntularıyla tamamlanmaktadır. Bir varsayım olarak topluluğun Kimistene ve çevresinde ortaya çıkıp sulh zamanlarında rahiplerin, güvenlik sorunları olduğu zamanlarda ise sığınma amaçlı halkın bu alanı kullandığını düşündürmektedir. Ancak Hadrianopolis'te de Kimistene'de de yerleşimcilere ait yapıların eksikliği bu paralelliği kurmamıza engel olmaktadır.

5.2. Küçük Buluntular

Paphlagonia Hadrianopolis'i tarihsel süreçte de aktardığımız üzere savaşlar, istilalar görmüş, kaçak kazılar ve defineciler tarafından tahrip edilmiş bir kenttir. Ancak tüm bu yağma ve tahribata rağmen yaklaşık olarak yirmi yıllık bilimsel kazı sürecinde kentten önemli buluntular elde edilmiştir. Söz konusu buluntular 2005-2022 yılları arasında Hadrianopolis çekirdek alanı ve Kimistene yerleşiminden elde edilmiş ve yayınlanmıştır. Bu başlık; aktarılan objelerin gruplandırılması, genel özellikleri, kentin yerel parçaları ve değerlendirmesi için ayrılmıştır. Teknik detaylar söz konusu yayınlarda mevcut olduğundan burada tekrar edilmeyecektir. Buluntular materyaline

göre; seramik, cam ve metal grubu olarak sınıflandırılmış olup nitelikleri kendi başlıkları altında değerlendirilecektir.¹⁴⁵

5.2.1. Seramik Buluntular

Bu gruba ait buluntular Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Kan Şahin tarafından tipolojilerine göre gruplandırılmış ve kronolojik olarak detaylı bir şekilde sunulmuştur.¹⁴⁶ Çalışma kapsamında 1550 adet buluntunun analizi neticesinde; “Orta-Geç Tunç Çağı’ndan Orta Bizans Dönemi’ne” kadar altı kategoride değerlendirilen seramik grupları arasında en yoğun buluntunun 400 parça ile temsil edilen Hellenistik Dönem’e ait olduğu anlaşılmıştır (Kan-Şahin, 2015: 47). Bu, kent hakkında en az veriye sahip olduğumuz dönemlerden biri olduğu için de ayrıca önemli bir sonuçtur. Araştırmanın bir diğer önemi neredeyse kesintisiz olarak ve kronolojik sırayla kentin tüm evrelerini içeren buluntu zenginliğidir.

Bu grupta temsil edilen parçalar genel olarak “mutfak kap kacakları, kandiller, gözyaşı şişeleri ve amphoralar”dır. Kandiller ile Antik Çağ’da genellikle aromatik yağ ve kozmetik ürünleri depolamak için kullanılan ve MÖ 4.- MS 5. yüzyıla kadar ritüel kaplar olarak mezarlara bırakılan gözyaşı şişeleri, merkezde değil Kimistene yerleşiminde bulunan nekropolden elde edilmiştir (Lafli- Kan Şahin, 2013: 356). Kent merkezi daha çok kaba formda kapların parçalarından oluşmaktadır. Şarap üretimi su götürmez olsa da oldukça az ticari amphora ele geçmiştir (Lafli- Gürler, 2015: 40). Ürünler hamur ve şekil bakımından çeşitlilik arz etmektedir.

Üretim için elverişli olan bölgeden elde edilen parçalar çoğunlukla yerel olup birkaç parça ithal buluntu ele geçmiştir. MÖ 1.- MS 8. yüzyıl arasında üretimi gerçekleşen "yerel seramikler" genellikle sınırlı sayıda gruplandırılmış "izole bir tipoloji ve düşük nitelikte formları" ile temsil edilmektedir (Lafli Kan Şahin, 2012: 50 vd; Kan- Şahin, 2015: 46). Ancak atölye verisi mevcut değildir. Bunun muhtemel sebebi ekonomi başlığında aktarıldığı üzere imalatın daha çok uzak yerleşimlerde yapılmış olduğudur. Bu anlamda üretim yapıldığı düşünülen yerleşimlerden biri “Çömlekçiler” Köyü olup araştırmaların gerçekleştiği kent merkezine 32,6 km

¹⁴⁵ Sikke buluntuları ekonomi başlığında, mozaikler ise mimari yapılar ile birlikte değerlendirilmiştir.

¹⁴⁶ Bkz. Kan-Şahin, G. (2015). *Hadrianopolis Pişmiş Toprak Buluntuları*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, İzmir.

uzaklıktadır. Ayrıca Kepez buluntularındaki bezeme ve hamur açısından özgün ihtivaya sahip bazı karakteristik parçalar da atölye ihtimali yaratmaktadır. Hadrianopolis'te "Roma ince seramiğinin" çeşitliliği oldukça sınırlı olup bunlar: "Terra sigillata geleneği" (MÖ 1.- MS 2. yüzyıl), astar tekniği ve hamur bakımından farklılık arz eden "kırmızı astarlı seramik geleneği" (MS 3.-4. yüzyıl), "kırmızı astarlı seramik formları" (MS 4.yüzyıl), ve son olarak "daha az astarlı ya da astarsız versiyonlar" (MS 7. yüzyıl) ile üretilmeye devam etmiştir (Kan- Şahin, 2015: 225 vd).

147

5.2.2. Cam Buluntular

Kentin bir diğer buluntu grubunu oluşturan "cam parçalar" sayıca fazlalığı ve bazı karakteristik özellikleriyle yine üretimin düşünüldüğü bir alanı temsil etmektedir. Ele geçen buluntular; "cam kaplar, kandiller, kadehler/ baraklar/ beherler, pencere camları, takılar, tesseralar, cüruflar ve diğer cam grupları" olup serbest üfleme ve aletle şekillendirme yöntemiyle üretilmiştir. Bu objelerin renk skalası: Kandil ve kadehlerde açık sarımsı yeşil; pencere camlarında açık yeşil, renksiz ve nadiren mavimsi yeşil; bilezikler lacivert ya da siyah;¹⁴⁸ tesseralar altın varak ya da yeşilden açık yeşile, açık mavi; cüruflar iri parçalar halinde renkleri pencere camı ve diğer formlarla aynı renktir (Laflı- Gürler, 2015: 40 vd; Fünfschilling- Laflı, 2013: 10, 38vd). Kent içinde buluntuların yoğun olarak ele geçtiği yerler; Geç Roma Konutu, Kuzeybatı Nekropol Kilisesi, Hamam A ve B'dir. Hellenistik Dönem'e tarihlenen buluntular az sayıdayken yoğunluk -seramik kullanımının dahi önüne geçtiği- Erken Bizans Dönemi'ne (MS 5-8. yüzyıl) aittir. Camların hemen her formda rastlanan ortak özellik ise şekillendirme esnasında oluşan hava kabarcıklarının yoğunluğu ve nitelik olarak kalitesiz oluşudur.

Cam kapların arasında en yoğun grubu oluşturan ve MS 6. yüzyıl Akdeniz'de özel bir içki bardağı türü olan ayaklı kadehler, açık kaplar (kaseler/ bardaklar vb), kapalı kaplar (testiler/kavanozlar/şişeler/tencereler vb); lambalar; bazı camların arkasında haç şeklinde tanımlanan desenleri sahip pencere camları; tesseralar; Yunanca

¹⁴⁷ Kentin "yerel sigillata hamuru", Ancyra ve Tavium ile benzer, pişme dereceleri yüksek, ince yapılı, kalsit, mika ve kum ve nadiren şamot içeren bir kil olup, renk skalası; "yoğun kil açık kırmızı, kırmızımsı sarı, kırmızı, nadiren pembe ve açık kırmızımsı kahverengidir (Kan- Şahin, 2015: 226).

¹⁴⁸ Laflı; "Siyah" camı, "çok yoğun renkli yeşil, mavi veya bordo cam" olarak tanımlamış, renklerin iletilebilir ışıkta tanınabileceğini ancak bileziklerin herhangi bir ışığın iletilmesine izin vermeyecek kadar kalın olduğunu aktarmıştır (Fünfschilling- Laflı, 2013: 10, dn: 27).

"Theodōrou"¹⁴⁹ yazısı ve çok basitleştirilmiş bir büstün görüntüsü ile mavi bir cam ağırlık kentte tanımlanan önemli buluntulardır (Fünfschilling- Lafli, 2013: 34-40). Maalesef bu buluntuların tamamı hasarlı ele geçmiş olup içlerinde sağlam bir örnek bulunmamaktadır.

Cüruf buluntularının fazlalığı, özellikle ustalardan kaynaklanan üretim hataları, form çeşitliliğinin olmaması, kazılar sırasında bulunan bazı muhtemel atölyeler ve Güneybatı Paphlagonia buluntularıyla kıyaslandığında bazı karakteristik detaylar kentte üretim gerçekleştirildiğine işaret etmektedir (Lafli- Gürler, 2015: 41; Çelikbaş-Verim, 2021: 81). Muhtemel atölye için modern zamanlara kadar üretime devam eden iki kent yerleşimi bulunur. 2 km güneydoğuda bulunan ve 20. yüzyılın ortalarına kadar aktif olan Boncuklar Köyü, diğeri ise 3 km mesafede bulunan Beytarla'dır (Fünfschilling- Lafli, 2013: 7, dn: 9). Üretim faaliyeti için önemli bir husus da sürecin tamamının kentte mi gerçekleştiği yoksa getirilen cam parçalara ihtiyaca göre şekil mi verildiğidir. Bu ayrımı yapabileceğimiz bir kanıt henüz mevcut değildir.

5.2.3. Metal Buluntuları

Buluntu açısından zengin diğeri grup metal buluntular kent içinde; dini figürinler/ litürjik objeler, takılar, kap- kacak ya da onlara ait parçalar, ağırlıklar, tanımlanamayan modüller, iki kurşun mühür, patera, Erken Bizans'a ait kapı kilidi, polikandela parçaları, yüksük, yılan formunda iğne (?), koşum takımı parçası (?) ve çok sayıda çividen oluşup Roma İmparatorluk (MS 3.-4. yüzyıl) ile Erken Bizans (MS 6.-7. yüzyıl) arasında yoğunlaşmıştır (Kara ve diğ., 2013: 173-4; Lafli, 2021: 212). 2003 araştırma kazılarının da eklendiği 2005-2009 çalışmaları neticesi 345 adet metal buluntuya ulaşılmıştır.¹⁵⁰ Bu buluntular diğeri gruplarla benzer şekilde daha çok "Hamam A ve Geç Roma Konutu" incelemelerinde ele geçmiştir. Kuzeybatı Nekropol Kilisesi kazılarında ahşap üzerine demir çivilerin saplandığı yün tarakları önemli buluntulardan biridir (Çelikbaş, 2019a: 76). Ayrıca burada aktarılan objelerin dışında 2021 sezonunda Çelikbaş yönetimindeki kazılarda "Kare Planlı Yapı" olarak

¹⁴⁹ Theodotus, MS 522/ 523'teki Constantinopolis Piskoposu ile aynı kişi olup olmadığı belirsizdir.

¹⁵⁰ Bkz. Lafli, E. (2021). "Roman and Byzantine Metal Finds from Northwestern Turkey", *Greek, Roman, and Byzantine Bronzes from Anatolia and Neighbouring Regions*, (Ed. E. Lafli), BAR International Series: 3038 (Oxford: BAR Publishing), ss.209-270.

adlandırılan alanda bulunmuş demir süvari maskesi oldukça önemli olup, henüz yayını yapılmadığı için bu çalışmada detaylandırmak mümkün olmayacaktır. Ayrıca yine aynı dönem ve alandan “*İmparatorluk hazinesinden sorumlu yetkili Theodoros*” yazılı bir ağırlık ele geçmiş olup, cam buluntular arasında bahsi geçen mühürdeki kişiyle ilgisi şuan için belirsizdir.

Kentte bulunan çivi yoğunluğu bölgedeki kereste zenginliği düşünüldüğünde makul bir sonuçtur. Muhtemelen merkez ya da çevre yerleşim yerlerinde halk domus gibi taş meskenler yerine evlerini kolayca erişebildikleri ve daha az işçilik gerektiren ahşap evlerde yaşıyorlardı. Ancak kentin ana geçim kaynakları olduğu düşünülen tarım ve hayvancılığa işaret eden bulguların azlığı şaşırtıcıdır. Takı grupları; oldukça zarif işlemlere sahip MS 6.-7. yüzyıla tarihlenmiş iki kemer tokası, boncuk, MS 8.-9. yüzyıla ait bronz küpeler ve üzerinde döneminde oldukça yaygın olan beş köşeli yıldız işlenmiş bir yüzükten oluşmaktadır (Lafli, 2021: 220-3). Oldukça ince detaylara sahip kemer tokalarından biri Geç Roma Konutu’ndan elde edilmiştir. Önemli bir buluntu da MS 7. yüzyıla ait, Hamam A’da elde edilen ve Hodegetriave Theotokos’un ikonografik tasvirini içerdiği düşünülen bir mühürdür (Lafli, 2021: 270). Son olarak ekonomi başlığında aktardığımız kentin bağımsız sikkelerinin, şehirde mi yoksa başka bir merkezde mi bastırıldığı mevzusunun -darphane olması muhtemel bir alana rastlanmadığı için- belirsiz olduğundan bahsetmiştik. Metal grupları arasında bu konuyla ilgili bir buluntu da Geç Roma Konutu’ndan elde edilen 3 nomismatalık para ağırlığı olup MS 5.-6. yüzyıla tarihlenmiştir. Bu tarih kentin aktif olarak para bastırıldığı aralıkla uyumaktadır. Hadrianopolis sikkeleri ve ağırlık buluntuları arasındaki muhtemel ilişki yapılan yayınların ardından daha net anlaşılması mümkündür.

5.3. Hadrianopolis Yazıtları

Hadrianopolis ile ilgili kuruluş, sosyal yaşam, tarih gibi her alanda edindiğimiz en sağlıklı bilgiler zengin epigrafik buluntular ile mümkün olmuştur. Zira kent 19. yüzyıla kadar kaynakların hakkında oldukça az bilgi verdiği ve defineci talanıyla da tahrip olmuş bir kırsal alandı. Bu sebeple polislin tarihi ile ilgilenen tüm araştırmacılar işe evvela yazıtlardan başlamışlardır. Neyse ki kent MS 2.-7. yüzyıl arasında kümelenen epigrafik malzemesiyle bölgede en zengin yazılı veriye sahip şehirlerinden biridir. Bu sayede henüz Hadrianopolis için bilimsel kazılar başlamamışken dahi tarihi

ve yayılım alanı gibi pek çok konuda yapılacak çalışmalara önemli bir zemin sağlanmıştır. Bu yazıtların çoğunluğunu -defin alanları bakımından zenginliğine paralel olarak- mezar yazıtları oluşturmaktadır. Ayrıca tapınım alanlarının da yoğun olduğu bölgede adak yazıtları özellikle pagan dönemi anlamlandırmamız açısından büyük önem taşımaktadır. Tabula ansata içine yerleştirilmiş hem Hristiyanlık hem de öncesine ait yazıtlar kent ve yerleşimlerinde sıkça görülmektedir. Bu mezar, adak, imparatorluk, mühür, heykel kaideleri ve diğer muhtelif yazıtların tamamına yakını yayınlanmış ve çevirileri yapılmıştır. Kullanılan yazı dili “Klasik Yunanca” olup Latince yok denecek kadar azdır. Kentte atfedilen yazıtların Hadrianopolis yapıları dışında bulunduğu yerleşimler; Çaylı, Budaklar, Boncuklar, Kimistene, Dereemail, Safranbolu Meydan, Kapıcılar, Hanköy, Uluçar, Kahyalar, Üçbaş, Mehterler, Köyceğiz, Seyidhoca, Ozan, Bahçepınar, Aliler-Eleler?, Kranköy, Davutlar, Taşma, Akören(Zara), Zopran, Burunsuz, Burunsuz-Kocahasan arası, Güneşli (Yenice), Sipahiler, Çerkeş, Hamamlı, Ovacık, Kadıköy ve Dereköy’dür.

Resmî kazıların başlamadığı 2003 yılı öncesinde epigrafik araştırma yapanlar arasında ilk isim Mendel olup çalıştığı yazıtlar kendisinden sonraki araştırmacılar için önemli bir kaynak olmuştur. Çalışmasının üzerinden bir asırdan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen hâlâ güncelliğini koruduğu gibi kentle ilgili tahminlerinde de hata payı yok denecek kadar azdır. Hadrianopolis kentinin resmî olarak tarihini başlatan ve bölgede Zeus tapınımını ilk öne süren de kendisidir (Mendel, 1901: 13 vd). Leonhard’da çalışmasında Mendel’in bulduğu bazı yazıtlardan bahsetmiş ve Viranşehir ile Hadrianopolis’i ilişkilendirmiştir (Leonhard, 1915: 344). Wilson bölgede epigrafik çalışmalar yapan araştırmacılardan olup, özellikle Pompeiopolis’te bulduğu ve Zeus Kimistenos ile ilişkilendirdiği yazıt –şu anda kayıp- oldukça önemlidir (Wilson, 1960: 159 vd; Marek, 1993: 123). Hadrianopolis ve Kimistene yazıtlarıyla ilgili oldukça önemli veriler yayınlayan ve doktora tezinde Çankırı yöresindeki kitabelerini çalışan (kent o dönemde idari olarak Çankırı’ya aiti) Kaygusuz’dur (Kaygusuz, 1980: 67-116 vd). Kenti oldukça iyi anlayan ve analiz eden Kaygusuz özellikle tapınımlar ve ‘xylokaballoeioi’ ile ilgili epigrafik çalışmaları güncel araştırmalar için hâlâ çok kıymetlidir (Feissel- Kaygusuz, 1985: 401).¹⁵¹ Aynı

¹⁵¹ Kaygusuz bölgede kapsamlı epigrafik çalışmalar yapan ilk yerli isim olup, kendisinden sonraki çalışmalara da ilham vermiştir. Biz çalışmamızı hazırlarken kaybını öğrendiğimiz Kaygusuz için derin üzüntülerimizi sunuyoruz.

dönemde Dörner'de Kimistene öreninde çalışmalar yapmıştır. Bir diğer isim Marek ise kendi dönemine kadar bölgenin en sistemli ve yoğun epigrafik çalışmasını yapmış, kenti en iyi tanıyan araştırmacıdır. Çalışmalarında sadece kendi bulduklarını değil önceden yayınlanmış yazıtları da detaylı olarak incelemiş ve yorumlamıştır. 1993 tarihli kitabında kent ve çevresine ait oldukça fazla epigrafik inceleme yapmış, tarihi ve territoryası hakkında önemli varsayımlarda bulunmuştur. Bilimsel kazılar başlamadan önce yapılmış son çalışma Matthews tarafından başlatılmış ve 2009'da Glatz'ın işbirliği ile "Paphlagonia Projesi" kapsamında yayınlanmıştır. Metcalfe projeye çok sayıda yazıtın transkripsiyonları, çevirileri ve değerlendirmesi ile önemli katkı sağlamıştır. Kazı süreci sonrası 2009'a kadar Hadrianopolis ve çevresinden toplanan tüm yazıtlar Laflı- Christof ortak çalışması ile 2012'de yayınlanmıştır.¹⁵² Bu çalışma kentle ilgili son epigrafik çalışmadır.

¹⁵² Bkz. Laflı, E.-Christof, E. (2012). *Hadrianopolis I: Inschriften aus Paphlagonia British Archaeological Reports*, International Series 2366, Oxford.

SONUÇ

Antik kaynaklarda Paphlagonia; batısını Bithynia ile Parthenius, doğusunu Pontos ile Halys Nehri, güneyini Phrygia ile Galatia ve kuzeyini Karadeniz'in sınırladığı coğrafi bir bölgedir. Burada bulunan topluluklar Hitit, Kaşka, Phrygia, Hellen, Kimmer, Pontos, Bithynia ve Roma gibi önemli devletlerin hâkimiyetinde yaşamıştır. Roma'nın bölgeye gelişi ardından da Bithynia, Galatia ve Paphlagonia gibi eyaletler arasında sıkça yer değiştirmiştir. Bu nedenle bölgede dini, kültürel etkileşimler yoğun olarak görülmektedir. Ancak bu eyaletlerin merkeze uzak bir sınır kenti olarak kendi içinde özgün ve sentez karakter geliştirmiştir. Bu durum buluntularda görülen üslup çeşitliliğine yansımaktadır. İstilacı güçler için doğal bir savunma sağlayan engebeli yapısı ve geçinmeleri için gerekli verime sahip arazi alanları ilkel yerleşimcilerin taleplerini fazlasıyla karşılamıştır. Büyük devletlerin savaş alanına dönen toprakları uzun vadede Roma'ya kadar hanedan yönetiminden kurtulamamıştır. Tüm bu hareketli ve savaşlarla geçen tarihine rağmen antik kaynaklar Hadrianopolis gibi bağlı bulunduğu bölge için de cömert değildir. Yer aldığı az sayıda metinde de oldukça fazla hata yapılmış ve bu sebeple günümüzde dahi yer adlarını kesin olarak belirlemek mümkün olmamıştır.

Roma'nın önce Küçük Asya'ya sonrada Paphlagonia Bölgesi'ne gelişi siyasi, sosyal, ekonomik pek çok değişikliğe sebep olmuştur. Bu emperyal güç önce kendisine tehdit oluşturabilecek tüm oluşumları sırayla ortadan kaldırmış ve kentleri yavaş yavaş himayesine almıştır. Ancak henüz kent kimliği oluşturamamış ve uzun yıllar hanedan yönetiminde kalmış toplulukları kendi birliğine dâhil etmeden önce farklı yöntemler uygulamışlardır. Bunlardan biri "adtributio"dur. Bir Roma hukuk terimi olan bu kelime idari yönetimde kendisini yönetecek nüfus ya da deneyime sahip olmayan, özellikle kırsal toplulukların bir araya getirilip kendisinden daha önce şehirleşmiş bir yere belediye olarak atanmasıdır. Bu sayede tecrübe kazanıp hem yönetim altına girip ıslah olmuş hem de yönetmeyi öğrenmişlerdir. İlerleyen süreçte imparatorluk bünyesinde önemli şehirler olarak gelişimlerini sürdürdüler. Marek'e göre Roma, Küçük Asya'da bu sistemi bilinen iki yerde uygulamıştır. Bunlardan biri Lyconia'da diğeri tezimizin konusu olan Hadrianopolis yani o dönemki adıyla 'Kaisareis Proseilemmeneitai'dir.

Kentin ortaya çıkışıyla ilgili başka birçok muhtelif fikir olup, bunlara çalışma içinde yer verilmiştir. Bunun bir nedeni kentin ismindeki illüzyondur. “Viranşehir”, “Hadrianopolis”, “Kaisareia” hatta “Proseilemmeneitai” yer adlarının Küçük Asya’da başka yerleşimlere de verilmiş olması ve bu yerlerin bazılarının coğrafi olarak kente yakınlığı (örn. Bithynia Kaisareiası ya da Lyconia’ bulunan Proseilemmeneitai topluluğu) araştırmacılar için aldatıcı olmuştur. Bu sebeple çalışmamızda detaylı literatür taraması yapmış olmamıza rağmen en mutlak kaynağımız yazıt ve sikke gibi arkeolojik buluntulardır. Örneğin Arap akınlarının kenti MS 9. yüzyılda mecburi bir göç dalgası yaratıp boşalttığını düşünüyorken yeni nümizmatik çalışmalar sonucu ortaya çıkan MS 10-11. yüzyıla ait sikkeler en azından Malazgirt ile başlayan Türk akınlarına kadar şehirde yaşamın devam ettiğini düşündürmektedir. Ayrıca sikke buluntuları kent yapılarının da karakteri hakkında fikir edinmemiz için oldukça elzemdir. Güncel verilerle hazırlanan “Yapı-sikke buluntu tablosu” incelendiğinde “Kare Planlı Yapı”nın kentin en fazla sikke buluntusuna sahip olduğu görülmektedir. Bu, yapının ticari ya da önceki maske buluntusuyla birleştirilirse askeri bir niteliğe sahip olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca buluntuların oldukça erken bir tarihe sahip olması Erken Bizans’a kadar kayda değer bir gelişim gösteremediği görüşünü boşa çıkarmaktadır. Ancak kent için esas devrim bazı araştırmacılar tarafından bahsi geçse de bugüne kadar kanıtlanamayan kentin bağımsız sikkeleridir. MS 2. yüzyıl gibi erken bir tarihte para basmış olması kentin ekonomisi ve statüsü üzerine görüşleri tamamen değiştirmektedir. Araştırmaların yoğun bir şekilde devam ettiği kentte her bulgu ilgili yazıları ve fikirleri tazelemeye devam edecektir.

Hadrianopolis başlangıçta Roma için ıslah gerektiren bir topluluk olduğu yaygın görüşüne rağmen çok kısa sürede imparatorluğun önemli piskoposluk merkezlerinden biri olmuş ve dahası kendi yerleşimi olan Sora’dan da ayrı bir merkez yaratmıştır. Yani idare sürecini öğrenmesi için başka bir merkeze atandığı düşünülen “Kaisareia Proseilemmeneitai” birkaç asır içinde kendisinden iki idari merkez çıkararak yeterli nüfus ve tecrübeyi kazanmış Roma polisine dönüşmüştür. Bu oldukça hızlı gelişen sürecin arkasında ekonomik faaliyetlerinin varlığı muhakkaktır. Coğrafi olarak kara ve nehir bağlantıları, tarım ve hayvancılık ve diğer sektörlerde yaptığı üretim bu kabile gruplarını sadık bir Roma vatandaşı haline getirmiştir. Zira Kimistene’de ele geçen “Themis epigramı” tüm şiirselliğiyle Roma’nın anavatanı olduğundan bahsetmektedir. İmparatorluğun yıllarca hanedan tarafından yönetilmiş topraklarda bu

denli kök salması, halkın kendisini yönetmeye talip imparatorluğu yazıt, heykel ve tapınakları ile onurlandırması bölgenin daha önce elde edemediği istikrar ve sükûnet ortamının kurulduğunun göstergesidir. Bu atmosfer muhtemelen kısa sürede gelişme göstermesinin önemli sebeplerinden biridir.

Hadrianopolis'in gelişiminde en az yönetim istikrarı kadar etkili olan yol bağlantıları kente sağladığı tüm imkânların dışında yıkılışına da zemin hazırlamış olmalıdır. Zira bu güzergâh özellikle Constantinopolis üzerine ya da Karadeniz'den imparatorluk topraklarına yapılan saldırılarda kenti istilacıların yağmasına maruz bırakmıştır. Kentin doğu-batı arasında köprü ve başkente giden ana arterin de kavşak noktasında yer alması aynı zamanda salgın hastalıkların da bölgeye girişini kolaylaştırmış olmalıdır. Kaynaklar ilki MS 541 yılında Mısır'da başlayıp tüm imparatorluğa yayılan büyük veba salgınında bölgenin olumsuz etkilendiğinden ve MS 598/9'da hastalık tekrar alevlendiğinde yeni salgının yaşandığından bahsetmektedir. Hadrianopolis'in maruz kaldığı felaketlerden biri de yine coğrafyasıyla ilgili olarak sıkça yaşanan depremlerdir. Kuzey Anadolu Zonu üzerinde yer alan kent, Antik Çağlardan günümüze pek çok yıkıcı deprem felaketi geçirmiştir. Kaynaklarda kentten bahsedilmese de etkilenmemiş olması mümkün olmayan bu depremlerin tesiri özellikle cam ve toprak gibi kırılğan materyale sahip küçük buluntuların parçalı ele geçmesi ve yapıların tadilat sıklığı ile kendisini göstermektedir. Bu depremlerin ilk bilineni MS 358 -362'de Nicomedia merkezli yaşanan depremdir. Bir diğeri kentin batı komşusu ve bağlı olduğu metropolit olan Claudiopolis'i tamamen yıkan MS 967/ Eylül depremidir. Evlerini kentin bol miktarda sahip olduğu keresteler ile inşa ettiklerini düşündüğümüz kent sakinlerinin bu felaketi nasıl atlattıklarına dair henüz bir bilgiye sahip değiliz.

Hristiyanlık, imparatorluğun genelinde olduğu gibi kent hayatında da büyük değişimler yaratmıştır. Öncelikle II. Theodosius'un teokratik bir idari anlayışla oluşturduğu kilise eyaletlerinden biri olan Honorias, Paphlagonia'dan aldığı Hadrianopolis'i kendi metropoliti Claudiopolis'e bağlamıştır. Bu sayede siyasi olarak yaşanan eyalet değişiklikleri sürdüğü halde en azından dini idarede bölgede istikrar sürdürülmüştür. Yeni inanç kentin silüetini de etkilemiştir. Pagan üslubun kendisini yer yer hissettirdiği muazzam kiliseler ve çevresinde diğer sosyal alanlara ayrılan yapılar şehir merkezine adeta bir külliye havası katmıştır. Bu yapıların zeminlerini süsleyen kaliteli ve zarif mozaikleri günümüze kadar ulaşan zengin sanat anlayışlarının önemli bir göstergesidir. Dini yaşamı şenlendiren elbette sadece siyasi ve yapısal

değişiklikler değildir. Kentin sahip olduğu münzevi azizler Alypius Stylit ve Stylianos'a ait menkıbeler şehirdeki güçlü Hristiyanlık inancına yaptıkları katkıyı ortaya koymaktadır. Hayatlarına dair detaylarda tüm öykünme ve çelişkilere rağmen bu iki azizin bölgedeki varlığı kilise kaynaklarıyla sabit olup, bugün için bile inananlar arasında büyük saygı görmektedir. Özellikle Alypius'un Hristiyan inanışındaki dört büyük sütuncu azizden biri olması ve Paphlagonia'nın ilk çifte manastırını inşa etmesi kent için büyük saygınlık kazandırmış olmalıdır. Araştırmacılar bu sayede Hadrianopolis'in Hac yeri niteliği kazanmış olabileceğini düşünmektedir. Kente ait yapılar üzerinde araştırmaların ileride bu durumu aydınlatması ve iddia edilen manastıra ait daha somut kanıtlara ulaşması beklenmektedir.

Paphlagonia Hadrianopolisi geneli Geç Roma-Erken Bizans'a ait olduğu düşünülen mimari yapıları döneminin karakterini büyük ölçüde yansıtan bir üslupta inşa edilmiş ve süslenmiştir. Arkeolojik çalışmaların başladığı günden bugüne kadar ortaya çıkarılan ve tamamı temel seviyesinde korunmuş bu yapılar; Chora Kilisesi, Dört Nehir Kilisesi, Kuzeybatı Nekropol Kilisesi, Kare Planlı Yapı, Hamam A, Hamam B ve Geç Roma Konutu olup hepsi kent merkezinde konuşlanmıştır. Yapıların zeminini süsleyen zarif mozaikleri ilhamını Eski Ahit'ten alan ancak pagan inanışlarının izlerini de taşıyan kompozisyonların birbiriyle uyumu dikkat çekicidir. Bir diğer ortak nokta ise birbirlerine yakın tarihlerde geçirdikleri onarım faaliyetleridir. Bu durumun en muhtemel nedeni, kent topraklarının deprem bölgesinde yer almasıdır. Kent merkezinde bulunan diğer önemli yapılar; Kent Batı Suru (İç kale?), Kemerli Yapı, Basamaklı Altar, Deliklikaya, Güney ve Kuzeybatı Nekropoller, Açık Hava Tapınım Nişi ve Hamam A yapısının 100 m mesafede, bulunan tek odalı, üç klineli kaya mezarıdır. Kentin en büyük yerleşimi olan Kimistene'de yapılan son incelemelere göre tespit edilen yapılar; Akropol, Nekropol I, Nekropol II ve Sarnıç'tır. Demir Çağı'ndan Orta Bizans'a kadar yerleşime sahip olduğu düşünülen bu merkez oldukça zengin bir tapınımına sahiptir. Yerleşimin yakın çevresinde bu tapınımlarla ilişkili olması muhtemel yapıların kalıntılarına rastlanmış ancak detaylı inceleme yapılmamıştır. Kent chorası içinde yapılacak yeni çalışmalar Hadrianopolis'in potansiyel zenginliğini ortaya çıkaracaktır.

Güneybatı Paphlagonia'nın kırsal bir yerleşimi olan Hadrianopolis kentinin MÖ 1.yüzyıl ve MS 11/12. yüzyıla kadar sürdüğü tahmin edilen tarihi, antik kaynaklarda yer almadığı için oldukça karanlık kalmıştır. Ancak 19. yüzyılda bölgeyi

ziyaret eden seyyahlar bu uygarlığa ait izlerin peşine düşmüş ve kent asırlar sonra yeniden önemli hale gelmiştir. 20. yüzyılda başlayan bilimsel araştırma süreci pek çok yapı ve buluntuyu kurtarmak için geç kalınmış olsa da zengin kaynakları sayesinde her geçen gün kentle ilgili bildiklerimizi arttırmaktadır. Hadrianopolis kenti merkezinde önemli anıtlara sahip Roma'nın örgütlediği bir polistir. Başlangıçta Bithynia, Galatia ve Paphlagonia dâhilindeyken MS 5. yüzyıldan itibaren dini bir eyalet olan Honorias'a ait olduğu görülmektedir. Kentin azizleri olan Alypius ve Stylianos sayesinde Hac yeri özelliği de kazanan kent zaman içinde önemini arttırmıştır. Ancak MS 9. yüzyıla doğru artan Arap baskısı pek çok kent gibi Hadrianopolis'in de sonunu başlatmış ve sakinleri muhtemelen en verimli döneminde kenti terk etmek zorunda kalmıştır. Hadrianopolis'e ait bir yerleşim olan ve merkeze yaklaşık 12 km mesafede bulunan Kimistene'nin Orta Bizans'a ait buluntuları, güçlü surları ve savunmaya müsait tepe üstü konumunu ile bu göçü karşılayan yerlerden biri olabileceği düşündürmektedir. Ancak kent buluntuları merkezde yerleşimin göç olgusuna rağmen tamamen boşalmadığını ve MS 10.-11. yüzyıla kadar devam etmiş olabileceğini de göstermektedir. Nüfus ve tam yerleşim için henüz bir somut veri olmasa da Hadrianopolis sakinlerinin en azından Türk akınlarına kadar kısıtlı bir nüfusla bölgede iskânı sürdürmüş olması kuvvetle ihtimaldir.

KAYNAKÇA

- Arrianus, (2005). *Arriani Periplus Ponti Euxini (Arrianus'un Karadeniz Seyahati)*, (Çev. M. Arslan), Odin Yayıncılık, İstanbul.
- Arrianus, (1895). *The Anabasis of Alexander. Books I-IV, Vol.1*, (Çev. P.A. Brunt), Harvard University Press, Londra.
- Eski Ahit: Yaratılış, (2009). *Yaratılış I-III*, Kitabı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- Herodotos, (2006). *Historia*, (Çev. M. Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Hierocles, (1866). *Synecdemus*, (Ed. T. Mommsen), In Aedibus Friderici Nicolai, Berrolini.
- Homeros, (1998). *İlyada*, (Çev. A. Erat ve A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul.
- Iust. Nov. (Iustinianos, Novellae), (1932). *Novellae*, (Ed S.P. Scott), Cincinatti.
- Konst. Porph. (1967). *Konstantinos Porphyrogennetos, De Administrando Imperio*, (Çev. G. Moravcsik-R. J. H. Jenkins), Dumbarton Oaks, Washington D.C.
- Ksenophon (1999). *Hellenika*, (Çev. S. Sinanoğlu), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ksenophon (2007). *Anabasis (On Binlerin Dönüşü)*, (Çev. O.Yarlıgaş), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Malalas, (1831). *Ioannis Malalae Chronographia*, (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae) (Ed. L. Dindorf), Weber, Bonn.
- Menologion of Basil II, (1907). *Il Menologio di Basilio II* (Vaticano Greco 1613), Orthodox Eastern Church; Biblioteca Apostolica Vaticana, Fratelli Bocca, Torino
- Nicholas I, Patriarch of Constantinople, (1973). *Letters*, (Ed. R.J.H. Jenkins -L.G. Westerink), Corpus Fontium Historiae Byzantinae (6), Dumbarton Oaks, Washington.
- Pausanias (1918). *Description of Greece*, Vol. IV (Books 8.22-10: Arcadia, Boeotia, Phocis and Ozolion Locri) (Trans. W. H. S. Jones).
- Plinius, (1999), *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları (Epistulae)*, 10. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Ptolemaios, (1901). *Claudii Ptolemaei Geographia*, (Ed. C. Müller), I-II. Firmin-Didot, Paris.
- Quintius Curtis Rufus, (1962). *Historiarum Alexandri Magni Macedonis*, The Loeb Classical Library, (Ed. J. C. Rolfe), London.
- Strabon, (2000). *Geographika, Antik Anadolu'nun Coğrafyası*, (Çev. A. Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Tacitus, (1968). *Annales*, (Çev. C.H. More), Loeb, London.
- Theodore Psalter, (1066), *Mezmurlar Kitabı Nüshası* (folyo 16r), British Library, Londra- Birleşik Krallık.
- (Kaynak:https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_19352_f001r). (Erişim Tarihi: 27: 03: 2021)

Kitaplar

- Abrahamse, D. Z. F. (1967). *Hagiographic Sources for Byzantine Cities, 500-900 AD*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Michigan.
- Adhami, S. (1974). *Mosaiques de L'Albanie*, Shtëpia Botuese: 8 Nëntori, Tiranë.
- Ainsworth, W. (1842). *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, Vol.I-II, John W. Parker- West Strand, London.
- Akurgal, E. (1999). *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları, Ankara.
- Anderson, W. (2011). *Paphlagonia in Late Antiquity: Landscape and Material Culture in North-Central Anatolia*, Doctoral Dissertation, University of Melbourne, Centre for Classics and Archaeology, Melbourne.
- Angold, M. (1975). *A Byzantine Government in Exile, Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford University Press, Oxford.
- Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- Atlan, S. (2014). *Roma Tarihinin Ana Hatları: I. Kısım Cumhuriyet Devri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Bakirtzis, S. (2001). *Οσίου Και Θεοφορού Πατρος Ημών Στυλιανού Του Παφλαγονος Προστατου Τωη Παιδιωη Και Ατεκνων Γυναικωη*, Kıbrıs.
- Baldwin, B. (1984). *Timarion (Byzantine Texts in Translation)*, Wayne State University Press, Detroit.

- Barnes, T. D. (1982). *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Harvard University Press, Cambridge.
- Bazna, Y. (2014). *Antik Çağlarda Paphlagonia*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Becker-Bertau, F. (1986). *Die Inschriften von Klaudiu Polis: Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* (31), R. Habelt Publisher, Bonn.
- Belke, K. (1996). *Paphlagonien und Honorias, Tabula Imperii Byzantini*, Band 9, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana.
- Bell, P. N. (2013). *Social Conflict in the Age of Justinian, Its Nature, Management, and Medistion*, Oxford University Press, Oxford.
- Berry, G. R. (1956). *The Classic Greek Dictionary*, Follett Publishing Company, Chicago.
- Biçer, S. (2010), *Karabük İli, Eskipazar İlçesi, Hadrianoupolis Antik Kentinde Bulunan Geç Antik Dönem Yapılarından A Hamamının Koruma Önerisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bingham, J. (1834). *Origines Ecclesiasticae: or, the Antiquities of the Christian Church and Other Works*, C. 2, William Straker, Londra.
- Brandes, W. (1989). *Die Städte Kleinasiens im 7. und 8. Jahrhundert*, Berliner Byzantinistische Arbeiten (56), Berlin.
- Brown, P. (1992). *Power and Persuasion in Late Antiquity, Towards a Christian Empire*, The University of Wisconsin Press, Londra.
- Bryer, A.-Winfield, D. (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, I-II, *Dumbarton Oaks Studies* (20), Washington.
- Burrell, B. (2004). *Neokoroi: Greek Cities and Roman Empirers*, Brill Publisher, Leiden-Boston.
- Burstein, S.M. (1976). *Outpost of Hellenism: the Emergence of Heracles on the Black Sea*, University of California Press, Berkeley.
- Bury, J. B. (2011). *History of the Later Roman Empire: from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (AD 395 to AD 565)*, Dover Books, C.2, New York.
- Büyükgün, B. (2006). *Men Kültüyle İlgili Eskişehir, Afyon, Kütahya ve Pamukkale Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Bazı Taş Eserler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Candur, H. T. (2015). *Phrygia Bölgesi Azizleri ve Hac Merkezleri*, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Denizli.
- Casson, L. (1968), *Selected Satires of Lucian*, W. W. Norton & Company, New York.
- Clavijo, R.G. de (1928). *Embassy to Tamerlane, 1403-1406*, (Çev. G. LeStrange), G. Routledge, London.
- Cline, E.H.-Graham, M. W. (2020). *Antikçağ İmparatorlukları: Mezopotamya'dan İslamiyet'in Doğuşuna*, Say Yayınları, İstanbul.
- Cramer, J. A. (1832). *A Geographical and Historical Description of Asia Minor with a Map*, Oxford University Press, C.1, Oxford.
- Cremer, M. (1992). *Hellenistisch-römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien: Bithynien II*, Asia Minor Studien (4), Bonn.
- Cumalıoğlu, A. (2011). *Hadrianoupolis Antik Kentinin Geç Antik Dönem Mimari Plastik Unsurları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çalık, E. (2021). *Geç Antik Çağ Mozaik Döşemeleri Üzerinde Kantharos Tasarımları ve İkonografisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Arkeoloji Bilim Dalı, Bursa.
- Çelik, M. (1999). *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu'nda Din ve Devlet İlişkileri*, Akademi Kitabevi, İzmir.
- D'anville, J. B. B. (1810) *Compendium of Ancient Geography*, (Çev. J. Horsely), C.1, Printed for J. Faulder, Londra.
- Dagron, G. (1984). *Naissance d'une Capitale: Constantinople et ses Institutions de 330 à 451*, Bibliothèque Byzantine, Études (7), Paris.
- Dalby, A. (2004), *Bizans'ın Damak Tadı, Kokular, Şaraplar, Yemekler*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Darrouzès, J. (1981). *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, Geographie Ecclesiastique de l'Empire Byzantin*, Publications de l'Institut Français d'études Byzantines, C.1, Paris.
- Delehaye, H. (1923). *Les saints stylites*, Subsidia Hagiographica (14), Société des Bollandistes, Brüksel.
- Doig, A. (2008). *Liturgy and Architecture: From the Early Church to the Middle Ages*, Routledge Publisher, Hampshire.

- Dökü, E. (2008). *Paphlagonia Bölgesi Kaya Mezarları ve Kaya Tapınakları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Duncan- Jones, R. (1974). *The Economy of the Roman Empire: Quantitative Studies*, Cambridge the University Press, New York.
- Eraydın, N. (2002). *Phrygia Bölgesindeki Zeus Epitetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı.
- Erhat, A. (1989). *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Ertem, H. (1980). *Hitit Devleti'nin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)ana ile Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Denemeler*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Fakültesi, Ankara.
- Ersoy, H. L. (2011). *Karabük Tarihi: Karabük'ün Köyden Kente Dönüş Öyküsü*, Karabük Valiliği, Karabük.
- Farnell, R.L. (1986). *Cults of the Greek States*, Vol. I, Cambridge University Press, London.
- Fedalto, G. (1988). *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis I. Patriarchatus Constantinopolitanus*, The Catholic University of America Press, Padova.
- Feissel, D. (2006). *Chroniques d'epigraphie Byzantine, 1987-2004*, Association des Amis du Centre d'Historique et Civilisation de Byzance (Monographies/20), Paris.
- Filimon, F. (2015). *Pillar of the Communities: The Lives of Alypius the Stylite*, Unpublished Master's Thesis, Central European University in Partial Fulfillment of the Requirements of the Master of Arts Degree in Medieval Studies, Budapest.
- Fünfschilling, S.-Lafli, E. (2013). *Hadrianopolis II: Glasfunde des 6. und 7. Jhs. aus Hadrianupolis, Paphlagonien [Türkei]*, Internationale Archäologie (123), Verlag Marie Leidorf, Rahden/Vestfalya.
- Gezgin, İ. (1997). *Pers Yönetiminde Batı Anadolu Şehir Devletlerinin Politik ve Sanatsal Yaşamı*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Glare, P.G.W. (2012). *Oxford Latin Dictionary*, Oxford University Press, United Kingdom.
- Gordon, B. (1975). *Economic Analysis Before Adam Smith: Hesiod to Lessius*, Macmillan Education, London.

- Gökoğlu, A. (1952). *Paphlagonia- Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Haldon, J. (1999). *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565-1204 [Warfare and History]*, Routledge Taylor and Francis Group, London.
- Halkin, F. (1965). *Euphémie du Chalcédoine, Légendes Byzantines*, Subsidia Hagiographica (41), Société des Bollandistes, Brüssel.
- Hamilton, C. D. (1991). *Agésilas and the Failure of Spartan Hegemony*, Ithaca, Cornell University Press, New York.
- Harnack, A. (1924), *Die Mission und Ausbreitung Des Christentums in Den Ersten Drei Jahrhunderten I-II*, Hinrichs, Leipzig.
- Haspels, E. (1971), *The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments I-II*, Princeton University Press, New Jersey.
- Heyob, S. K. (1975). *The Cult of Isis Among Women in the Graeco- Roman World*, Études Préliminaires Aux Religions Orientales Dans l'Empire Romain, Leiden.
- Honigmann, E. (1935). *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1070 nach Griechischen, Arabischen, Syrischen und Armenischen Quellen*, Editions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales, Bruxelles.
- Hopf, K. (1873). *Chroniques Gréco-Romanes Inédites ou peu Connues*, Weidmann, Berlin.
- Işık, F. (1999). *Doğa Ana Kubaba Tanrıçalarının Ege'de Buluşması*, Suna Inan & Kirac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Işık, A. (2001). *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul.
- Işık, A. (2004). *Pers, Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Paphlagonia ve Pontos Bölgesi Kültleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Işık, A. (2019). *Pers, Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Paphlagonia Bölgesinde Kültler*, Dorlion Yayınları, İstanbul.
- Janin, R. (1975). *Les Églises Et Les Monastères Des Grands Centres Byzantins: Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique*, Institut Français d'études Byzantines, Paris.
- Jensen, R. M. (2000), *Understanding Early Christian Art*, Routledge, London.
- Jones, A.H.M. (1937;1971). *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford University Press, London.

- Jones, A.H.M. (1964). *The Later Roman Empire, 284-602: A Social, Economic, and Administrative Survey*, C.1, Basil Blackwell, Oxford,
- Kan-Şahin, G. (2015). *Hadrianopolis Pişmiş Toprak Buluntuları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kaplan, M. (1992). *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle, Propriete et exploitation du sol*, Byzantina Sorbonensia (10), Publications de la Sorbonne, Paris.
- Karagöz, Ş. (1984), *Anadolu'dan Mezar Stelleri: Arkaik-Greko-Pers-Hellenistik-Roma-Bizans Çağları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Karasalihoğlu, M. (2011). *Antik Çağdan Bugüne Gylkon Kültü*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Eskişehir.
- Kaya, G. (2016). *Küre Bakır Madeni (1800-1850)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı, Kastamonu.
- Kaya, M.A. (2005). *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İlya Yayınevi, İzmir.
- Kaygusuz, İ. (1980). *Gangra (Çankırı) Çevresinde Yeni Bulunmuş Grekçe Yazıtların Filolojik Değerlendirilmesi ve Bölgenin Eskiçağ Tarih ve Kültürüne Katkıları Yönünden İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Diller ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul.
- Kazhdan, A. (1991). *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Oxford.
- Koçak, Ö. (1993). *Eskiçağ Tarihinde Sinope*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı İstanbul.
- Kreitzer, L.J. (1996). *Striking New Images: Imperial Coinage and the New Testament World*, Sheffield Academic Press, England.
- Kuşçu, H.(2016). *Kastamonu Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Helenistik Çağ Bithynia – Paphlagonia – Pontos ve Bosporos Sikkeleri Işığında Paphlagonia Bölgesi'ne Bakış*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Burdur.
- Kuterdem, N. K. (2005). *Eskipazar (Karabük Güneyi) ve Kuzey Anadolu Fay Zonu (Kafz) Arasındaki Bölgenin Morfo-Tektonik Özelliklerinin Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Ankara.

- Laflı, E.-Christof, E. (2012). *Hadrianopolis I: Inschriften aus Paphlagonia*, British Archaeological Reports, International Series 2366, Hadrian Books, Oxford.
- Laflı, E.-Kan Şahin, G. (2016). *Hadrianopolis III: Ceramic Finds from Southwestern Paphlagonia*, British Archaeological Reports, International Series 2786, Hadrian Books, Oxford.
- Lamberz, E. (2004). *Die Bischofslisten des VII. Ökumenischen Konzils (Nicaenum II)*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse: Abhandlungen; Neue Folge (124), Münih.
- Leake, W. M. (1824). *Journal of a Tour in Asia Minor: With Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country*, John Murray, Londra.
- Liebeschuetz, J.H.G.W. (2001). *Decline and Fall of the Roman City*, Oxford University, Oxford.
- Leonhard, R. (1915). *Paphlagonia: Reisen und Forschungen im nordlichen Kleinasien*, Deitrich Reimer (Ernst Vohsen), Berlin.
- Lurker, M. (1985). *Wörterbuch der Symbolik*, Verlag Kröner, Stuttgart.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ*, Princeton University Press, New Jersey.
- Makarios, S. (2004). Νεοσ Συναξαριστησ Τησ Ορθοδοξου Εκκλησιασ: Νοεμβριοσ, (Ξενοφων Κομνηνοσ), C.3, Ινδικτοσ, Atina.
- Marek, C. (1993). *Stadt, Ära und Territorium in Pontos-Bithynia und Nord-Galatia*, Istanbuler Forschungen (39), Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen.
- Marek, C. (2003). *Pontos et Bithynia: Die römischen Provinzen im Norden Kleinasiens, Orbis provinciarum, Zaberns Bildbände zur Archäologie*, P. von Zabern, Mainz.
- Marty. (1784, 2004). *Martyrologium Romanum*, Libreria Editrice Vaticana, Citta del Vaticano.
- Miller, D. - Sarris, P. (eds) (2018). *The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation I-II*, Cambridge University Press Cambridge.
- Mitchell, S. (1993). *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor: Volume I, The Celts in Anatolia and The Impact of Roman Rule*, Clarendon Press, Oxford.
- Mitchell, S. (1993a). *Anatolia Land, Man, and Gods in Asia Minor: Vollume II, The Rise of the Church*, Clarendon Press, Oxford.

- Nilsson, J. (2017) *Aristocracy, Politics and Power in Byzantium, 1025-1081*, (Unpublished Doctor of Philosophy Thesis) Oxford University, Faculty of Modern History.
- Ohme, H. (1990). *Das Concilium Quinisextum und seine Bischofsliste. Studien zum Konstantinopeler Konzil von 692*, Walter de Gruyter, Berlin.
- Oktan, M. (2004). *Lex Pompeia ve Bithynia-Pontos Eyaletinin Yönetimi*, Yayınlanmamış Yüksek Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Özçelik, F. (2008). *Vita Constantini: Kutsal İmparator Constantinus'un Hayatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Öztürk, Ö. (2011) *Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi: Pontos*, Genesis, Ankara.
- Patacı, S. (2012). *Paphlagonia Hadrianoupolis'i Mozaik ve Fresko Buluntuları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Perrot, G.- Guillaume, E.- Delbert, J. (1862/3). *Exploration de la Galatie et de la Bithynie, d'une part de la, Mysie, de Phrygie, de la Cappadoce et du Pont*, I-II., Firmin Didot Freres, Paris.
- Popko, M. (2008), *Völker und Sprachen Altanatoliens*, Harrassowitz, Germany/Wiesbaden.
- Price, S. F. R. (1984). *Rituals and Power, The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Price, R. ve Gaddis, M. (2005). *The Acts of the Council of Chalcedon*, (Çev. M. Gaddis), General Introduction Documents before the Council, Session I, Liverpool University Press, Liverpool.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. M. Pektaş), MEB Yayınları, İstanbul.
- Robert, L. (1937). *Études anatoliennes, Recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure*, Etudes Orientales, Institut français d'archéologie de Stamboul, (5), de Boccard, Paris.
- Robert, L. (1962). *Villes d'Asie Mineure: Etudes de geographie ancienne*, Editions de Boccard, Paris.
- Ruggieri, V. (1991). *Byzantine Religious Architecture (587-867): Its History and Structural Elements*, Orientalia Christiana Analecta (237), Loyola Press, Roma.

- Schiller, G. (1971). *Ikonoğrafie der Christlichen Kunst*, Band 3, Die Auferstehung und Erhöhung Christi, Gütersloh.
- Seymen, L. (2008). *Üsküdar'a Kadar Kastamonu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Sezer, B. (2006). *XI.–XIII. Yüzyıllarda Bizans Kilisesi*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- Schultze, V. (1922), *Altchristliche Städte und Landschaften: II. Kleinasien*, Druck und Verlag von Carl Bertelsmann, Gütersloh.
- Shanks, M. (1996). *Classical Archaeology of Greece*, Routledge, Londra.
- Şahin, N. (2001). *Zeus'un Anadolu Kültleri*, (Monografi Dizisi:2), Suna-İnanç Kıracı Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- Şaroğlu, G. (2010). *Kappadokia, Pontos, Paphlagonia ve Kilikia Bölgeleri'nin Dağları*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Talbert, R.J.A. (2000). *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton University Press, New Jersey.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Thomas, J. (2000). *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*, Vol.1, (Çev. R. Allison, A. Bandy ve diğ.), Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington DC.
- Treadgold, W. T. (1997). *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford.
- Uçar, Ş. (1990). *Anadolu'da Bizans-İslâm Mücadelesi*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Umar, B. (1988). *Paphlagonia*, Ak Yayınları, İstanbul.
- Ünal, A. (2003). *Hitit Devrinde Anadolu 2*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Von Sales Doyé, F.(1929). *Heilige und Seelige der Katholischen Kirche*, Vol. II, Vier Quellen Verlag, Leipzig.
- Vryonis, S. Jr. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Publications of the Center for Medieval and Renaissance Studies, University of California Press, Berkeley, Los Angeles.
- Wallace-Hadrill, A. (1994). *Houses and Society in Pompeii and Herculaneum*, Princeton, Princeton University Press, New Jersey.

Waelkens, M. (1986), *Die Kleinasiatischen Türsteine: Typologische und Epigraphische Untersuchungen der Kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheirtür*, P. von Zabern Publisher, Mainz am Rhein.

Wilson, D.R. (1960). *The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontos in the Greek and Roman Periods: A New Survey With Particular Reference to Surface Remains Still Visible*, Unpublished Bachelor of Letters Thesis, Oxford University.

Zengin, G. (2015), *Bazı İkel Buğdaylarda Kalite Parametrelerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Gıda Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Konya.

Makaleler

Ahrweiler, H. (1962). "L'Asie Mineure et les Invasions Arabes (VIIe-IXe siècles)", *Revue Historique*, Presses Universitaires de France, 227(1), Brüksel, ss.1-32.

Akalın, A. G. (2003). "Troas Synoikisis'i Synoecism In The Troad", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21(33), ss. 1-16.

Akyürek Şahin, N. E.-Uyar, S. (2006). "Ein neues Bleigewicht aus dem Territorium von Tios in Ostbithynien", *Gephyra*, S.6, Antalya, ss.137-148.

Albright, W.F. (1922). "The Location of the Garden of Eden", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 39(1), ss.15-31.

Allen, P. (1979). "The Justinianic Plague", *Byzantion*, (49), ss.5-20.

Altun, S. -Patacı, S. (2014). "Mosaics of Early Byzantine Church B in Paphlagonian Hadrianoupolis and Their Iconographic Analysis", *Arkeoloji Dergisi*, S.19, İzmir, ss.183-208.

Ameling, W. (1994). "Prosopographia Heracleotica", (Ed. L. Jonnes), *The Inscriptions of Heraclea Pontica with a Prosopographia Heracleotica*, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, (44), Bonn, ss.115-168.

Anadolu, M. U. (1988). "Batı Anadolu'da Bulunmuş Olan Yayınlanmamış Tavus Kuşu Motifli Mimarlık Elemanları", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S.XXVII, Ankara, ss.101-112.

Anderson, W. (2009). "Late Byzantine Occupation of the Castle at Tios", *Anatolia Antiqua*, S.17, İstanbul, ss.265-277.

Archbishop Damianos of Sinai. (2007), "Medical Saints of the Orthodox Church in Byzantine Art," *Material Culture and Well-Being in Byzantium (400–1453)*, (Ed. M. Grünbart), Viyana, s.41–50.

- Atasoy, S. (2012). "New Exploration of the Southern Black Sea Coast: Filyos-Tios", *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquit., Aspects of Archaeology and Ancient History*, (Ed. G.R. Tsetschladze/E. Laflı/J. Hargrave/W. Anderson), British Archaeological Reports, International Series 2432, Oxford, ss. 29-34.
- Atasoy, S. -Yıldırım, Ş. (2012). "Filyos-Tios 2010 Yılı Kazısı", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23-28 Mayıs 2011, Malatya (Ed. H. Dönmez-Ö. Ötgün), Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 155-2, C.2, Ankara, ss.451-462.
- Atasoy, S.-Yıldırım, Şahin. (2011). "Filyos-Tios 2009 Yılı Kazısı", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 24-28 Mayıs 2010, İstanbul, (Ed. A. N. Toy- H. Dönmez-Ö. Ötgün), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3267-4, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 147-4, C.4, Ankara, ss.1-16
- Atasoy, S.-Yıldırım, Ş. (2015). "Tios ve Bölgesinde Son Keşifler", *Kara, Ege ve Adriyatik Denizleri Arasındaki Tuna Toprakları (MÖ 7. yüzyıl - MS 10. yüzyıl), Beşinci Uluslararası Karadeniz Eski Eserler Kongresi Bildirileri*, Belgrad, 17-21 Eylül 2013, (Ed. G. R. Tsetschladze -A. Avram-J. Hargrave), Archaeopress Publishing, Oxford, ss.441-444.
- Avram, A. (2016). "Two Phrygian Gods Brtween Phrygia and Dacia", *Colloquium Anatolicum*, (15), ss.71-83.
- Baran, A. K. (2002). "Paphlagonia'daki Pompeiopolis Antik Kenti", *Bellekten*, C.66, S.247, ss.819-838.
- Benek, M.S. (2016). "Genç Plinius'un Anadolu Mektupları Işığında Traianus Döneminde Bithynia Eyalet Yönetimi", *Journal of Social Sciences and Humanities Researches*, 17(36), ss.83-96.
- Bilde, P.G. ve diğ. (2007-2008). "Archaeology in the Black Sea Region in Classical Antiquity 1993-2007", *Archaeological Reports*, (54), ss.115-173.
- Blumenthal, M. M. (1941). "Géologie Des Montagnes De La Transversale d'Eskipazar Et Leurs Sources Minérales (Vilâyet de Çankırı), I". *Maden Teknik Arama Mecmuası*, 3(24), Ankara, ss.320-352.
- Blumenthal, M. M. (1941). "Géologie Des Montagnes De La Transversale d'Eskipazar Et Leurs Sources Minérales (Vilâyet de Çankırı), II", *Maden Teknik Arama Mecmuası*, 25(8), ss.571-593.

- Boardman, J.- Palagia, O.-Woodford, S. (1988). "Herakles", *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, 4(1), (Ed. L. Kahil), Artemis-Verlag, Zürich und Munich, ss.728 – 838.
- Bosworth, B.- Wheatley, P.V. (1998). "The Origins of the Pontic House", *Journal of Hellenic Studies*, Vol. 118, ss.155-164.
- Brandis, C. G. (1896). "Arrians Periplus Ponti Euxini", *Rheinisches Museum für Philologie*, Neue Folge, Johann David Sauerländers Verlag, Köln, C.51, ss.109-126.
- Brooks, E. W. (1898). "The Arabs in Asia Minor (641-750) from Arabic Sources", *The Journal of Hellenic Studies*, (18), ss.192-193.
- Broughton, T. R. S. (1938). "Roman Asia Minor", (Ed. T. Frank), *An Economic Survey of Ancient Rome*, Band IV, Baltimore, ss.499-918.
- Browning, R. (2001). "The 'Low Level' Saint's Life in the Early Byzantine World", *The Byzantine Saint*, (Ed. S. Heckel), St Vladimir's Seminary Press, New York, ss.117-127.
- Brüggeman, T. (2012). "Paphlagonia Between Goths, Sasanids and Arabs (3rd-8th centuries AD)"; *The Black Sea, Paphlagonia, Pontos and Phrygia in Antiquity: Aspects of Archaeology and Ancient History*, (Ed. G. R. Tsetschladze), Archaeopress, Oxford, ss.45-52.
- Bury, J. B. (1920). "The Notitia Dignitatum", *The Journal of Roman Studies*, (10), Londra, ss.131-154.
- Bury, J. B. (1923). "The Provincial List of Verona", *The Journal of Roman Studies*, (13), Londra, ss. 127-151.
- Charanis, P. (1975). "Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, (29), Washington, ss.1-20.
- Cumalıoğlu, A.-Kan Şahin, G.-Patacı, S. (2014). "Hadrianopolis Çalışmalarının Paphlagonia Arkeolojisine Katkıları/ Contribution of Excavations at Hadrianopolis to the Regional Studies of Paphlagonia", *Arkeolojide Bölgesel Çalışmalar Sempozyumu Bildirileri/Regional Studies in Archaeology Symposium Proceedings*, 12-13 May 2011, Ankara, (Ed. D.B. Erciyas, E. Sökmen), Ege Yayınları, İstanbul, ss.187-208.
- Çelikbaş, E. (2019a) "Hadrianoupolis Kilise C Yapısı'nda Ele Geçen İki Adet Yün Tarağı Üzerine Değerlendirme", *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 20(1), ss.74-82.

- Çelikbaş, E. (2019b). "Hadrianoupolis Kilise C Mozaikleri Konusunda Bir Ön Değerlendirme", (Ed. A. Işık, T. Aydeniz, İ. H. İmamoğlu), *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, Karabük, ss.290-295.
- Çelikbaş, E.-Ekinci, S. (2021). "Yeni Veriler Işığında Geç Roma Konutu (Domus) Hakkında Değerlendirmeler", *Paphlagonia Hadrianopolisi (2010- 2014 Sezonları)*, (Ed. V. Keleş, E. Çelikbaş, A. Yılmaz), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss.153-164.
- Çelikbaş, E.-Verim, E. (2021) "Hadrianoupolis Kuzeybatı Nekropol Kilisesi'nin (Kilise C) Bema ve Apsis Mozaikleri", *Journal of Mosaic Research*, 3(14), ss.79-99.
- Çelikbaş, E.-Verim, E. (2022). "Hadrianopolis Topoğrafyasının ve Doğal Kaynaklarının Kentteki Etkileri (2017-2020 Sezonları)", *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), ss.58-86.
- Çetintaş, E.-Kızılgut, İ. (2018). "Rhodiapolis (Kumluca) Roma Dönemi Seramiklerinin Karakterizasyonu", *Amisos*, 3(4), ss.110-122.
- Dagron, G. (2001), "The Urban Economy, Seventh–Twelfth Centuries ", *The Economic History of Byzantium from the Seventh to the Fifteenth Century*, (Ed. Angeliki A. Laiou), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, s.385-454.
- Darrouzès, J. (1992). "Notes de Littérature et de Géographie Ecclésiastiques", *Revue des Études Byzantines*, (50), Institut Français d'Études Byzantines, Peeters Publishers, Paris, ss.87-112.
- Demirkent, I. (2005). "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askeri ve Siyasi Durumu", *Bizans Tarih Yazıları*, Dünya Yayınevi, İstanbul, ss.1-15.
- Dieckmann, H. (1925). "Aus theologischen Grenzgebieten", *Zeitschrift für Katholische Theologie*, 49(1), Avusturya, ss.151-159.
- Doğer, L. - Armağan, E. (2015), "Bizans Döneminde Prousa (Bursa) ve Çevresinde Gündelik Beslenme Üzerine Bir Deneme", *Sanat Tarihi Dergisi*, 23(2), ss.13-48.
- Dönmez, Ş. (2007). "The Akhaemenid Impact on The Central Black Sea Region", *The Akhaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth. – Fourth Centuries B.C.)* (Ed. İ. Delemen), Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, ss.107–117,

- Dörner, F. K. (1963). "Vorbericht über eine Reise in Bithynien und im bithynisch-Paphlagonischen Grenzgebiet 1962", *Anzeiger der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse*, (100), 132-139.
- Drakoulis, D. P. (2012). "Regional Transformations and the Settlement Network of the Coastal Pontic Provinces in the Early Byzantine Period", *The Black Sea, Paphlagonia and Phrygia in Antiquity, Aspects of Archaeology and Ancient History*, (Ed. G.R. Tsetschladze-E. Laflı-J. Hargrave- W. Anderson, British Archaeological Reports, International Series 2432, Oxford, ss.79-96.
- Eliüşük, M. (2021). "Hamam B", *Paphlagonia Hadrianopolis'i (2010- 2014 Sezonları)*, (Ed. V. Keleş, E. Çelikbaş, A. Yılmaz), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss.33-44.
- Eliüşük, M. (2022). "Paphlagonia Hadrianoupolis'inde Üretim ve Ticaret", *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), ss.1-20.
- Eliüşük, M.–Çelikbaş, E. (2018). "Safranbolu'dan Alınlık Tipli Bir Mezar Steli", *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (18), ss.33-47.
- Emre, K.- Çınaroğlu, A. (1993). "A Group of Metal Hittite Vessels from Kınık-Kastamonu", *Aspects of Art and Iconography. Anatolia and its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç*, (Ed. M. J. Mellink, E. Porada, T. Özgüç), Ankara, ss. 675 713.
- Erichsen, A. (1972). "Ein Hekate-Relief in Herakleia Pontike", *Forschungen an der Nordküste Kleinasien*, Band I, (Ed. F. K. Dörner), Wien, ss.47-49.
- Evert-Kappesowa, H. (1963). "Une grand propiété foncière du VIIIe siècle a Byzance", *Byzantinoslavica*, (24), ss.32-40.
- Feissel, D.- Kaygusuz, İ. (1985). "Un Mandement Impérial du VIe siècle Dans une Inscription d'Hadrianopolis d'Honoriate", *Travaux et Mémoires*, S.9, ss.397–419.
- Fowler, H.N. (1902) "Archaeological News", *American Journal of Archaeology*, 6(3), ss.343-385.
- Foss, C. (1975). "The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity", *English Historical Review*, (90), ss.721–43.
- Foss, C. (1977). "Late Antique and Byzantine Ankara", *Dumbarton Oaks Papers*, (31), ss.28–87.
- Foss, C. (1987). "St. Autonomus and His Church in Bithynia", *Dumbarton Oaks Papers*, (41), ss.187-198.

- Ful, Ş. D. (2019). "Yazıtlar Işığında Kyzikos'ta Zeus Tapınımı", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(1), ss.263-283.
- Haldon J. ve Kennedy, H. (1980). "The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderland", *Zbornik Radova Visantoloskog Instituta*, S.19, Belgrade, ss.79-105.
- Halfmann, H. – Schwertheim, E. (1986). "Neue Inschriften aus Paphlagonien und Bithynien", *Epigraphica Anatolica*, (8), ss.129-132.
- Hind, J.G.F. (1975). "The British 'Provinces' of Valentia and Orcades (Tacitean Echoes in Ammianus Marcellinus and Claudian)", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 4(1), Stuttgart, ss.101-111.
- Hirschfeld, G. (1883). "Notes of Travel in Paphlagonia and Galatia", *Journal of Hellenic Studies*, (IV), ss.275-280.
- Hudson-Williams, A. (1964) "Notes on Cladius Marius Victor", *The Classical Quarterly*, 14(2), ss.296-310.
- Işık, A. (2021), "Yunan Mitolojisinde Allah İnancına Dair İzler", *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler*, C.II, Gece Kitaplığı, Ankara, ss.127-141.
- Izdebski, A. (2012). "The Changing Landscapes of Byzantine Northern Anatolia", *Archaeologia Bulgarica*, (16), Sofia, ss.47-66.
- İzник, E. (2018), "IV. Yüzyıl Başlarında Roma İmparatorluğunda Heretikler ve Hizipçiler", *XVIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.I, Ankara, ss.465-488.
- Jacopi, G. (1936), "Esplorazioni e Studi in Paflagonia e Cappadocia, Relazione Sulla Seconda Campagna Esplorativa", *R. Istituto D'Archeologia E Storia Dell' Arte*, S.34, Roma, ss.3-43.
- Kan Şahin, G. - Lafli, E. (2015). "Geç Antik Çağ'da Honorias", (Ed. A. Efiloğlu, N. Hatunoğlu, H. Özer, T. Gürdal, H. Sankır), *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri*, 16-18 Ekim 2014, Mattek Matbaacılık, Ankara, ss.31-41
- Kan-Şahin, G. (2019). "Bir Anadolu Eyaleti Olarak Honorias", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 14(27), ss.11-42.
- Kara, Y. - Feroğlu, M. A. - Patacı, S. - Lafli, E. (2013). "Hadrianoupolis Metal Buluntuları: Ön Değerlendirmeler/Metal Finds from Hadrianoupolis in Paphlagonia: Preliminary Observations", *III. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı: Türkiye Arkeolojisinde Metal*, ss.173-185.

- Karakterir, E. (2018). "Persler Anadolu'da: Büyük Kyros'un Lydia Seferi ve Sonuçları", *The Journal of International History Researches*, 2(1), ss.1-27.
- Karauğuz, G. (2008). "Çaycuma, Gökçebey (Tefen) ve Devrek İlçeleri Yüzey Araştırması 2007", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 26(1), ss.105-116.
- Kaygusuz, İ. (1983). "Kimistene'den Yazıtlar", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 26(2), ss.111-146.
- Kaygusuz, İ. (1984). "Inscriptions of Karzene (Paphlagonia)", *Epigraphica Anatolica*, (4), ss.63 – 68.
- Kazhdan, A.- Kaplan, M. (1994). "One More Agrarian History of Byzantium," *Byzantinoslavica*, (55), Revue Internationale des Etudes Byzantines, ss.66-95.
- Keleş, V.-Çelikbaş, E.-Yılmaz, A. (2011), "Hadrianoupolis 2010 Yılı Çalışmaları (İlk Sezon)", *33.Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.1, Ankara, ss.39-53.
- Keleş, V.-Çelikbaş, E. (2013). "Paphlagonia Hadrianopolisi'nde Bulunmuş Kapı Temalı Mezar Steli", *Journal of Turkish Studies*, (8), ss.365-376.
- Keleş, V. – Çelikbaş, E. – Yılmaz, A. (2019). "Paphlagonia Hadrianopolisi: Antik Çağ'da Bir Hac Merkezi", *Rifat Ergeç Armağanı*, Ankara, ss.199-206.
- Keleş, V.-Çelikbaş, E. (2019). "Hadrianoupolis Nekropoller ve Mezar Tipleri", *Aizanoi IV. Özel Sayı: Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ed. E. Özer), Ankara, ss.187-211.
- Keleş, V. (2021). "Tarihi ve Lokalizasyonu", *Paphlagonia Hadrianopolis'i (2010-2014 Sezonları)*, (Ed. V. Keleş, E. Çelikbaş, A. Yılmaz), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss.3-8.
- Keskin, L.- Sulan, S.- Tunç, E. (2021). "Hadrianoupolis Kazıları ve Kentteki Bilimsel Çalışmalar", *Paphlagonia Hadrianopolis'i (2010- 2014 Sezonları)*, (Ed. V. Keleş, E. Çelikbaş, A. Yılmaz), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss.9-11.
- Kılavuz, B. N. ve Çelikbaş, E. (2013). "Paphlagonia Hadrianoupolis'i", *Tarihi Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2(3), ss.159-214.
- Kulikowski, M. (2000). "The "Notitia Dignitatum" as a Historical Source", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 49(3), Stuttgart, ss.358-377.
- Kuper, C. N. (2016). "Life of Alypius the Stylite (BHG65), Translation with Notes", (https://www.academia.edu/26469269/The_Life_of_Alypius_the_Stylite_BHG_65_translation_with_notes), ss.1-19. (Erişim Tarihi:26.08.2021).

- Laflı, E. (2007) "A Roman Rock-Cult Niche at Paphlagonian Hadrianoupolis", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, ss.44-66.
- Laflı, E. (2008). "Archäologische Evidenzen zum Weinanbau im Südwestlichen Paphlagonien in Römischer und Frühbyzantinischer Zeit", *Die Schätze der Erde, Natürliche Ressourcen in der antiken Welt*, Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums, Stuttgart/ Almanya, ss.261-279.
- Laflı, E. (2017). "Antik Hellen ve Roma Dönemlerinde Anadolu'da Bağcılık ve Şarapçılık", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, (155), ss.103-144.
- Laflı, E. (2021). "Roman and Early Byzantine Metal Finds from Hadrianopolis in Paphlagonia (Northwestern Central Turkey)", (Ed. E. Laflı), *Greek, Roman, and Byzantine Bronzes from Anatolia and Neighbouring Regions*, BAR International Series 3038, BAR Publishing, Oxford, ss.209-270.
- Laflı, E.- Lightfoot, C. S. - Ritter, M. (2016), "Byzantine coins from Hadrianoupolis in Paphlagonia", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 40(2), ss.187-206.
- Laflı, E.-Zäh, A. (2008). "Archäologische Forschungen im Byzantinischen Hadrianoupolis in Paphlagonien", *Byzantinische Zeitschrift*, 101(2), Berlin, ss.681-714.
- Laflı, E.-Zäh, A. (2009). "Beiträge zur Frühbyzantinischen Profanarchitektur aus Hadrianoupolis-Blutezeit unter Kaiser Iustinian I.", *Byzantinische Zeitschrift*, (102), Berlin, ss.639-659.
- Laflı, E. (2009a). "Paphlagonia Hadrianoupolis'i Arkeolojik Kazıları ve Onarım Çalışmaları 2008 Yılı Çalışma Raporu", *Arkeoloji ve Sanat*, S.131, İstanbul, ss. 39-62.
- Laflı, E. (2009b). "Glass from Hadrianopolis (Paphlagonia)", *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*, (Ed. E. Laflı), Tübitak Yayınları, İzmir, ss.161-170.
- Laflı, E. (2014). "Frühbyzantinische Fresken aus Hadrianoupolis in Paphlagonien", *Antike Malerei zwischen Lokalstil und Zeitstil, Akten des XI. Internationalen Kolloquiums der AIPMA (Association Internationale pour la Peinture Murale Antique)*, (Ed. N. Zimmermann), 13.-17. September 2010 in Ephesos, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Archäologische Forschungen 23, Denkschriften 468, Viyana, ss.735-740.
- Laflı, E.-Gürler, B. (2015). "Paphlagonia Hadrianoupolisi'nde 2003-2008 Yılları Arasında Yapılan Arkeolojik Çalışmaların Eski Anadolu Tarihine Katkıları", *XVI. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 20-24 Eylül 2010, Kongreye Sunulan Bildiriler, I. Cilt: Eski Anadolu Uygarlıkları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih

- Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII. Dizi, S.13a, Ankara, ss.17-62.
- Laflı, E.-Christof, E. (2011). “Der kaiserzeitliche Tempel von Asartepe/Kimistene in der Chora des paphlagonischen Hadrianopolis Ergebnisse der Prospektion von 2005”, *Istanbul Mitteilungen*, (61), ss.233-285.
- Laflı, E.-Christof, E. (2012a) “Drei neu entdeckte Phallossteine aus der Chora von Hadrianopolis”, *The Black Sea, Paphlagonia, Pontos and Phrygia in Antiquity. Aspects of Archaeology and Ancient History*, (Ed. G.R. Tsetschladze, E. Laflı, J. Hargrave, W. Anderson), British Archaeological Reports, International Series 2432, Oxford, ss.163-170.
- Laflı, E.-Kan Şahin, G. (2012). “Terra Sigillata and Red-Slipped Ware from Hadrianopolis in Southwestern Paphlagonia”, *Anatolica Antiqua*, (20), İstanbul, ss.45-120.
- Laflı, E.-Kan Şahin, G. (2013). “Pottery from Southwestern Paphlagonia II. Unguentaria and Lamps”, *Naturwissenschaftliche Analysen vor-und Frühgeschichtlicher Keramik 3. Methoden, Auswertungsmöglichkeiten*, (Ed. B. Ramming, O. Stilborg, M. Helfert), Bonn, ss.353-378.
- Laflı, E.- Kan Şahin, G. (2014).“Hellenistic Ceramics from Southwestern Paphlagonia”, *Anatolica Antiqua*, (22), ss. 51-144.
- Laflı, E.-Lightfoot, C.-Ritter, M. (2016). “Byzantine Coins from Hadrianopolis in Paphlagonia”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 40(2), Birmingham, ss.187-206.
- Laiou, Angeliki. A. (2001), “Exchange and Trade, Seventh–Twelfth Centuries”,*The Economic History of Byzantium from the Seventh to the Fifteenth Century*, (Ed. Angeliki A. Laiou), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Vol.2, Washington, ss.658-785.
- Lefort, J. (2001), “The Rural Economy, Seventh–Twelfth Centuries”, *The Economic History of Byzantium from the Seventh to the Fifteenth Century*, (Ed. Angeliki A. Laiou), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, ss.225-305.
- Lightfoot, C. S. (2007). “Trade and Industry in Byzantine Anatolia, The Evidence from Amorium”, *Dumbarton Oaks Papers*, (61), Trustees for Harvard University, ss.269-286.
- Matthews, R. (1999). “Project Paphlagonia: Regional Survey in Çankırı Province”, *16. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C.2, T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.245- 254.

- Matthews, R. (2000). "Project Paphlagonia: Regional Survey in Çankırı and Karabük Provinces, 1998", *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C.2, T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.175-180.
- Matthews, R. (2001). "Project Paphlagonia: Regional Survey in Çankırı and Karabük Provinces, 1999", *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C.2, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.249-256.
- Matthews, R. (2002). "Project Paphlagonia: Regional Survey in Çankırı and Karabük Provinces, 2000", *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C.2, T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.9-14.
- Matthews, R. (2009). "Silent Centuries: Paphlagonia from the Palaeolithic to the Early Bronze Age, 200,000-2000 BC", (Ed. R. Matthews and C. Glatz) *At Empires' Edge: Project Paphlagonia Regional Survey in North-Central Turkey*, British Institute at Ankara, London, ss.75-105.
- Matthews, R. (2009). "A Dark Age, Grey Ware and Elusive Empires: Paphlagonia Through the Iron Age, 1200-330 BC", (Ed. R. Matthews and C. Glatz), *At Empires' Edge: Project Paphlagonia Regional Survey in North-Central Turkey*, British Institute at Ankara, London, ss.149-171.
- Matthews, R.- Glatz, C. (2009a), "The Historical Geography of North-Central Anatolia in the Hittite Period: Texts and Archaeology in Concert", *Anatolian Studies*, (59), Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, ss.51-72.
- Matthews, R.-Metcalf, M.-Cottica, D. (2009). "Landscapes with Figures: Paphlagonia Through The Hellenistic, Roman and Byzantine Periods, 330 BC – AD 1453", *At Empires' Edge: Project Paphlagonia, Regional Survey in North – Central Turkey*, (Ed. R. Matthews and C. Glatz), British Institute at Ankara, Monograph 44, ss.173-226.
- Mendel, G. (1901). "Inscriptions de la Bithynie", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, S.25, Atina, ss.49-55.
- Mısırlı, A.- Özgüven, B. (2020). "Bizans Dönemi'nde Kentin Dönüşümü: Hamam ve Hamam-Gymnasium Yapılarının Yeniden Kullanımı", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 3(2), ss.391-401.
- Oktay, T. (2008). "Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi", (Ed. R. Bozlağan ve Y. Demirkaya), *Türkiye'de Yerel Yönetimler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, ss.119-156.
- Ostrogorsky, G. (1959). "Byzantine Cities in the Early Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers*, C.13, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, Washington, ss.52-61.

- Oyarçin, K. (2019). "Sikke Buluntuları Işığında Hadrianoupolis Kilise C Yapısı", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, (Ed. A. Işık, T. Aydeniz, İ. H. İmamoğlu), ss.442-451.
- Oyarçin, K. (2021), "2010-2014 Yılları Sikke Buluntuları", *Paphlagonia Hadrianopolisi (2010- 2014 Sezonları)*, (Ed. V. Keleş, E. Çelikbaş, A. Yılmaz), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss.173-192.
- Öztepe, E.- Öztaner, S.H. (2001). "Eskipazar İlçesine Yapılan İnceleme Gezisi", *İdol – Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi*, S.11, ss.6-11.
- Öztürk, B. (2008). "Kuruluşundan Bizans Devri Sonuna Kadar Tios Antik Kenti", *Arkeoloji ve Sanat*, S.128, İstanbul 2008, ss. 63-78.
- Öztürk, B. (2013). "Tios/Tieion (Zonguldak-Filyos) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları ve Tarihsel Sonuçları", *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildiri Kitabı*, 6-9 Ekim 2011, Sinop, (Ed. N.Türker-G. Köroğlu-Ö. Deniz), Karabük, ss.485-504.
- Öztürk, B. (2013a). "Tios (Zonguldak - Filyos) Antik Kentinde Dinsel İnanışlar ve Kültürler (Religious Belief and Cults in Tios)", (Ed. Ş. Dönmez), *Lux ex Ponto Euxino, Studies Presented in Honour of Sümer Atasoy*, Ankara, ss.331-346.
- Öztürk, B. (2015). "2007-2012 yılları Tios Kenti Epigrafik Araştırmaları/ Epigraphical Researches of Tios Between 2007-2012", *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios. 2006-2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme*, (Ed. S. Atasoy, Ş. Yıldırım), Ankara, ss.73 81.
- Öztürk, B. (2018). "Bithynia-Paphlagonia Sınıırından (Tios veya Hadrianopolis) Bir Yazıt Üzerine Düşünceler, Zeus Syrgastes/Syrgastios Kültü ve Agon'u," (Ed. M. Arslan - F. Baz), *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*, Arkeoloji Sanat, İstanbul, ss.717-740.
- Patacı, S. (2011). "Paphlagonia Hadrianoupolis'i Hamam A ve A Kilisesi Mozaikleri", *Journal of Mosaic Research*, S.4, Bursa, ss.27-50.
- Patacı, S. -Öz, A.K. -Lafli, E. (2012). "Paphlagonia Hadrianoupolis'i Mozaik Buluntuları: Ön Değerlendirmeler", *Journal of Mosaic Research*, S.5, Bursa, ss.163-172.
- Podvin, J. L. (2012). "Cultes Isiaques en Pont et Paphlagonie", *The Black Sea, Paphlagonia, Pontos and Phrygia in Antiquity, Aspects of Archaeology and Ancient History*, (Ed.G. R. Tsetskhladze, E. Lafli, J. Hargrave, W. Anderson), Publishers of British Archaeological Reports, International Series 2432, Oxford, ss.207-211.

- Popova, V. -Lirsch, A. (2011). "Corpus of Late Antique and Ealy Christian Mosaics in Bulgaria", (Ed. M. Şahin), *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu*, ss.793-812.
- Ritter, M. (2015). "The End of Late Antiquity in Paphlagonia: Desurbanization from a Comparative Perspective", *Landscape Dynamics and Settlement Patterns in Northern Anatolia During the Roman and Byzantine Period*, *Geographica Historica*, Band 32, (Ed. K. Winther-Jacobsen and L. Summerer), Franz Steiner Verlag, ss.119-133.
- Romanchuk, A. (1992). "Cherson im Mittelalter: städtische Funktionen und ihre Widerspiegelung in den Quellen", *Byzantinoslavica*, (53), ss.202-212.
- Ruge, W.-Bittel, K. (1949). "Paphlagonie", *Real-Encyclopädie*, 18(4), ss.2486-2550.
- Saprykin, S. J. (2010). "Male Deities and Their Cults on the South Black Sea Coast: Hellenistic and Roman Periods", (Ed. E. K. Petropoulos, A. A. Maslennikov), *Ancient Sacral Monuments in the Black Sea*, Tessoniki, ss.465–514.
- Saradi- H. (1990). "Christian Attitudes Toward Pagan Monuments in Late Antiquity and Their Legacy in Later Byzantine Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, (44), Dumbarton Oaks, Washington, D.C., Harvard University Press, Cambridge, ss.47-61.
- Saradi, H. (2008). "The Christianization of Pagan Temples from the Greek Hagiographical Texts (4th-6th c.)", *From Temple to Church: Destruction and Renewal of Local Cultic Topography in Late Antiquity*, (Ed. J. Hahn, S. Emmel, U. Gotter), Brill, Leiden–Boston, ss.113-134.
- Sarıkaya, S. (2011). "Babil Kuneiform Tabletleri ile Antik Kaynaklar Işığında Media, Lydia ve Küçük Asya Fatihi Büyük Kyros", *Mediterranean Journal of Humanities*, S.1, ss.195-211.
- Seeck, O. (1876). "Notitia Dignitatum in Partibus Orientis", *Notitia Dignitatum, Accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Latercula Provinciarum*, Apud Weidmannos, Berolini, ss.1-103.
- Sönmez, İ. F. - Öztürk, B. (2008). "Batı Karadeniz'de Bir Antik Kent Kazısı: Tios (Filyos) [Tios (Filyos): Excavations at an ancient city on the western Black Sea Region of Turkey]", *Arkeoloji Sanat*, S.127, ss.133-146.
- Teall, J. L. (1959). "The Grain Supply of the Byzantine Empire, 330-1025", *Dumbarton Oaks Papers*, (13), Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard Universit, Washington, ss.87-139.
- Teffeteller, A. (2012). "Strategies of Continuity in the Construction of Ethnic and Cultural Identity: The Lineage and Role of Zeus Stratios in Pontos and

- Paphlagonia”, *The Black Sea, Paphlagonia, Pontos and Phrygia in Antiquity* (Ed. G.R. Tsetschladze), Publishers of British Archaeological Reports, International Series 2432, Oxford, ss.223-227.
- Thurston, H. (1923). “Stylites or Pillar-Saints Studies”, *An Irish Quarterly Review*, Vol.12, Messenger Publications, No. 48, ss.584-596.
- Tok, E. (2001). "Erken Bizans Dönemi Zemin Mozaiklerine Sardes Örneğinden Bir Bakış", *Sanat Tarihi Dergisi*, S.XI, İzmir, ss.135-159.
- Tsetschladze, G. R. (2005). "Arkaik ve Klasik Dönemlerde Karadeniz'de Ticaret: Bazı Gözlemler", *Karadeniz'in Tarih ve Arkeolojisi Üzerine*, Ege Yayınları, İstanbul, ss.9-35.
- Van de Vorst, C. (1911). "Saint Phocas", *Analecta Bollandiana*, (30), Société des Bollandistes, Brussels, ss.252–295.
- Verim, E. (2019). "Paphlagonia'da Bir Piskoposluk Merkezi: Hadrianopolis Antik Kenti", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, Karabük Üniversitesi Yayınları, Karabük, ss.276-289.
- Verim, E. (2020). "Paphlagonia Hadrianopolis'i Kilise A Mimarisi Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), ss.383-407.
- Verim, E. (2021). “Dört Nehir Kilisesi (Kilise B)”, *Paphlagonia Hadrianopolisi (2010- 2014 Sezonları)*, (Ed. V. Keleş, E. Çelikbaş, A. Yılmaz), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss.45-88.
- Verim, E. (2021a). “Chora Kilisesi (Kilise A)”, *Paphlagonia Hadrianopolisi (2010- 2014 Sezonları)*, (Ed. V. Keleş, E. Çelikbaş, A. Yılmaz), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss.89-154.
- Ward, J.H. (1974). “The Notitia Dignitatum”, *Latomus*, 33(2), Leuven, ss.397-434.
- Yemenicioğlu-Negir, E. (2019). "Cornucopia Miti ve Çağdaş Yorumları", *Journal of Awareness*, 4(1), ss.19-30.
- Yıldırım, S. Y.-Gür, D. (2016). “Safranbolu'daki Roma ve Bizans Kalıntıları Üzerine Düşünceler”, *Kesit Akademi Dergisi*, S.6, Elazığ, ss.210-241.
- Yıldırım, Ş. (2018). “Tios-Tieion 2016 Yılı Kazı, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 39. Kazı Sonuçları Toplantısı, 22-26 Mayıs 2017*, Bursa, Ed. A. Özme, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 178/2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 3551/2, C.3, ss.147-169.

- Yıldırım, Ş. (2020). "Gökçebeş Üçburgu Emporionu", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi*, 7(1), ss.2-31.
- Yıldırım, Ş. (2021). "Paphlagonia Tümüüsleri", *Understanding Transformations: Exploring the Black Sea Region and Northern Central Anatolia in Antiquity: Byzas 26*, (Ed. E. Sökmen, A. Schachner), Ege Yayınları, İstanbul, ss.107-164.
- Yılmaz, A.- Tamyürek, S. (2021). "Hamam A'nın Mimarisi ve Hristiyanlık İnancının Yıkanma Üzerindeki Etkileri", *Paphlagonia Hadrianopolisi (2010- 2014 Sezonları)*, (Ed. V. Keleş, E. Çelikbaş, A. Yılmaz), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss.13-32.
- Zenbilci Kaya, T. (2018). "Münzevi Yaşam Fikrinin Bizans Tasvirlerindeki Yansımaları Sütun Üzerinde Yaşayan Azizler", *Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar*, Vol. III, ss.1-37.

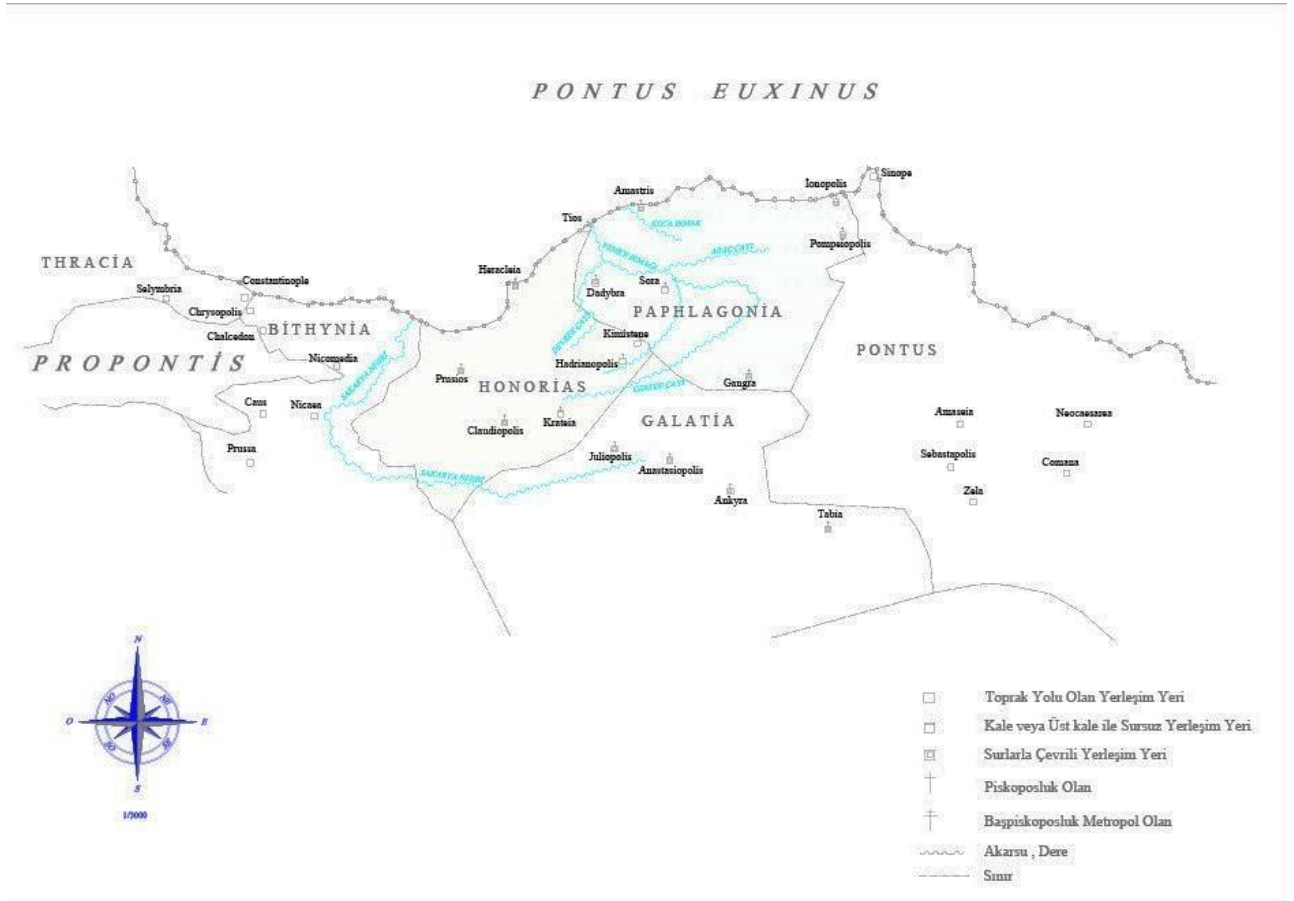
GÖRSEL LİSTESİ

Görsel 1. Geç Antik Çağ'da Paphlagonia ve Honorias Eyaletleri.	183
Görsel 2. Paphlagonia Hadrianopolisi Yayılım Alanı.	184
Görsel 3. Bir Rus İkonasında Aziz Stylianos.....	185
Görsel 4. Kıbrıs'ta bulunan Aziz Stylianos'un 19. yüzyılda çizilmiş ikonografisi. ..	186
Görsel 5. Aziz Stylianos, Bulgaristan, Satosva şehri (18 yüzyıl sonu).....	187
Görsel 6. Aziz Stylianos'un inziva yeri/ Aziz Stylianos Kutsal Kilisesi, Gizi, Atina.	188
Görsel 7. Paflagonialı Aziz Stylianos ve Mısırlı Aziz Onuphrios /Agios Onoufrios Lefkoşa Şapeli (18. yüzyıl sonları).	189
Görsel 8. Aziz Stylianos ve Aziz Elefterios, Giritli İoannis Kornarios'un eseri, Lefkoşa (19.yüzyıl başları).....	190
Görsel 9. Aziz Alypius ve keşiş.	191
Görsel 10. Aziz Alypius tasviri.....	192
Görsel 11. Kiontisli Aziz Alypius ve Paflagonialı Aziz Stylianos. Cappadocia/Aziz Arsenius Kutsal Manastırı.	193
Görsel 12. Hadrianopolis Kent Planı.	194
Görsel 13. Hadrianopolis Chora Kilisesi Röväle Çalışması.	195
Görsel 14. Hadrianopolis Dört Nehir Kilisesi Röväle Çalışması.	195
Görsel 15. "Gihon Nehri" Tasviri.....	196
Görsel 16."Pişon Nehri" Tasviri.....	196
Görsel 17."Dicle Nehri" Tasviri	197
Görsel 18."Fırat Nehri" Tasviri	197
Görsel 19. Güney Nef Adak Yazıtı.....	198
Görsel 20. Sepet ve Üzüm Motifi	198
Görsel 21. Madalyonlu Boğa Motifi.....	199
Görsel 22. Hadrianopolis Kuzeybatı Nekropol Kilisesi Hava Fotoğrafi	199

Görsel 23. Hadrianopolis Kuzeybatı Nekropol Kilisesi Röväle Çalışması	200
Görsel 24. Kuzeybatı Nekropol Kilisesi “Bema ve Apsis Mozaikleri”	200
Görsel 25. Bema ve Apsis Birleşiminde Bulunan “Vakıf Yazıtı”	201
Görsel 26. Jerusalam/Kudüs, “Damascus Kapısı” Çevresinden Bir Taban Mozaiği .	201
Görsel 27. Sardes/Sinagog Apsis Mozaiği	202
Görsel 28. Hamam A Hava Fotoğrafı	202
Görsel 29. Hamam A Röväle Çalışması	203
Görsel 30. Hamam B Röväle Çalışması	204
Görsel 31. Geç Roma Konutu Hava Fotoğrafı	204
Görsel 32. Geç Roma Konutu Röväle Çalışması	205
Görsel 33. Oda 6 -Zemin Mozaiği Erkek Portresi	205
Görsel 34. Oda 6 -Zemin Mozaiği Kadın Portresi	206
Görsel 35. Oda 6 Zemin Mozaiği Genel Görünüm	206
Görsel 36. Güney Nekropol Alanı Röväle Çalışması	207
Görsel 37. Kuzeybatı Nekropolü Arkosolionlu Kaya Mezarı	207
Görsel 38. Kemerli Yapı	208
Görsel 39. Tek Odalı Mezar	208
Görsel 40. Deliklikaya Nekropolü	209
Görsel 41. Kare Planlı Yapı Genel Görünüm	209
Görsel 42. Kare Planlı Yapı’nın Sur Yönünde Kalan Lahitli Çeşmesi	210
Görsel 43. Kare Planlı Yapı ve Kent Batı Suru Röväle Çalışması	211

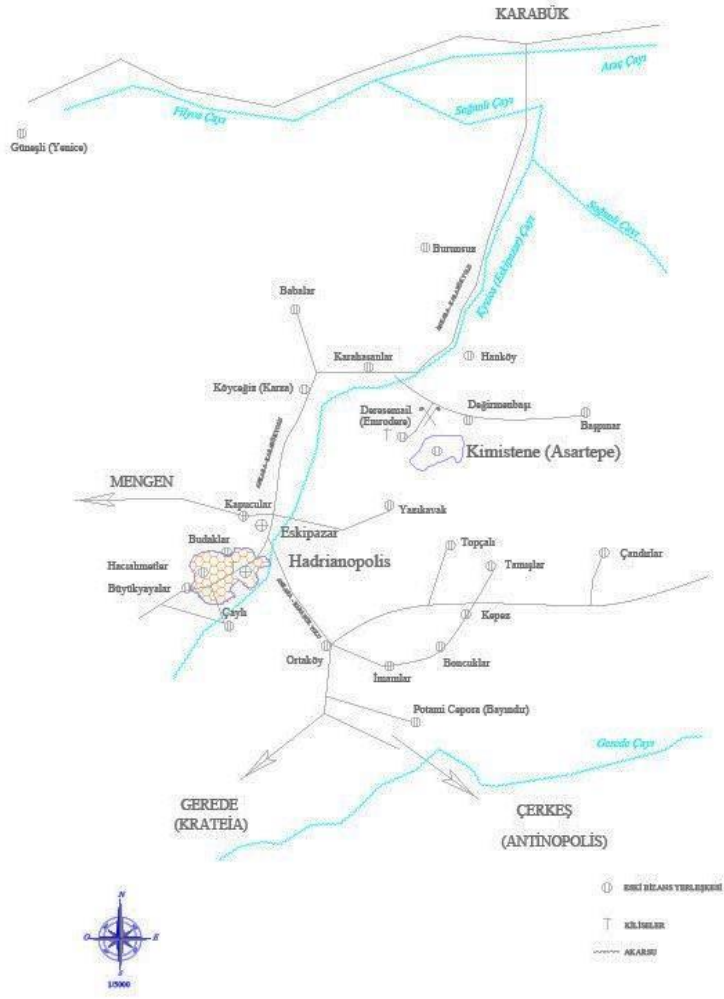
TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Hadrianopolis ve Yerleşimlerinde Görülen Tapınımlar	212
Tablo 2. Hadrianopolis Kenti Küçük Buluntuları	213
Tablo 3. Yapılara Göre Sikke Dağılımı	214
Tablo 4. Hadrianopolis Roma Eyalet Sikkeleri Genel Nitelikleri.....	215
Tablo 5. Hadrianopolis Roma Eyalet Sikkeleri.....	216



Görsel 1. Geç Antik Çağ'da Paphlagonia ve Honorias Eyaletleri.

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



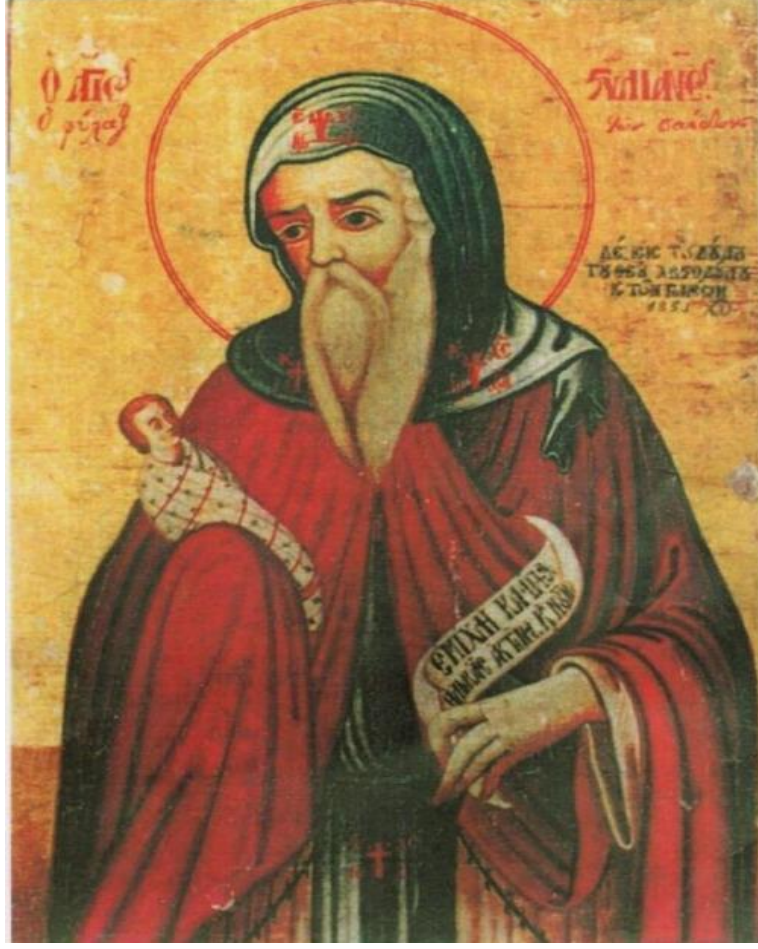
Görsel 2. Paphlagonia Hadrianopolisi Yayılım Alanı.

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



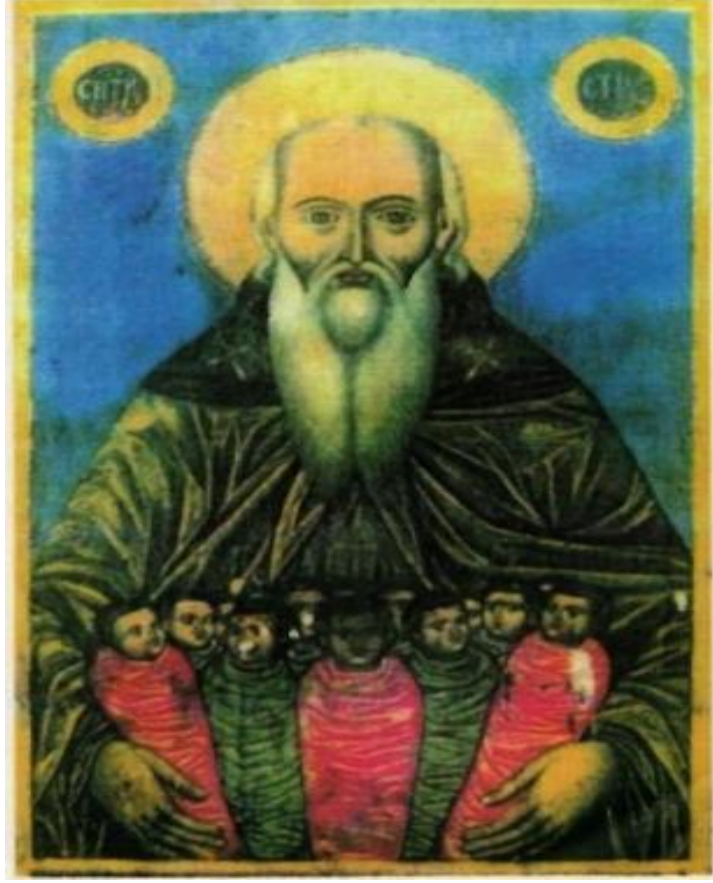
Görsel 3. Bir Rus İkonasında Aziz Stylianos.

Kaynak: (Bakirtzis, 2001: 193).



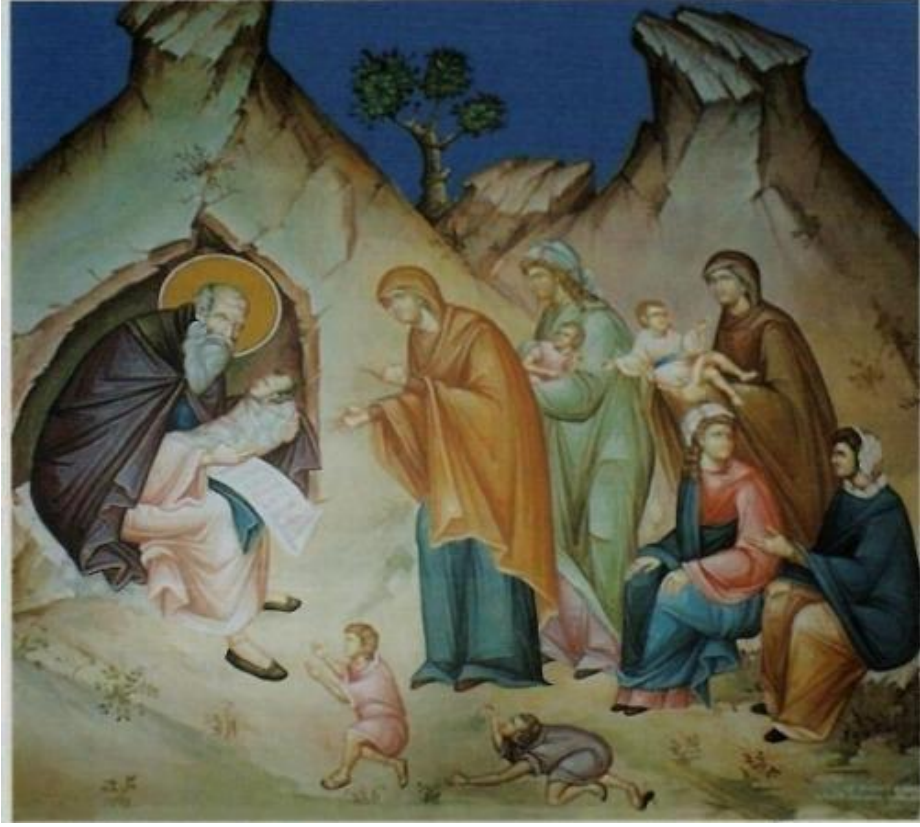
Görsel 4. Kıbrıs'ta bulunan Aziz Stylianos'un 19. yüzyılda çizilmiş ikonografisi.

Kaynak: (Bakirtzis, 2001: 68).



Görsel 5. Aziz Stylianos, Bulgaristan, Satosva şehri (18 yüzyıl sonu).

Kaynak: (Bakirtzis, 2001: 89).



Görsel 6. Aziz Stylianos'un inziva yeri/ Aziz Stylianos Kutsal Kilisesi, Gizi, Atina.

Kaynak: (Bakirtzis, 2001: 42).



Görsel 7. Paglagonialı Aziz Stylianos ve Mısırlı Aziz Onouphrios /Agios Onouphrios Lefkoşa Şapeli (18. yüzyıl sonları).

Kaynak: (Bakirtzis, 2001: 176).



Görsel 8. Aziz Stylianos ve Aziz Eleftherios, Giritli İoannis Kornarios'un eseri, Lefkoşa (19.yüzyıl başları).

Kaynak: (Bakirtzis, 2001: 135).



Görsel 9. Aziz Alypius ve keşik.

Kaynak: "Theodore Psalter" (1066), folyo 16r.



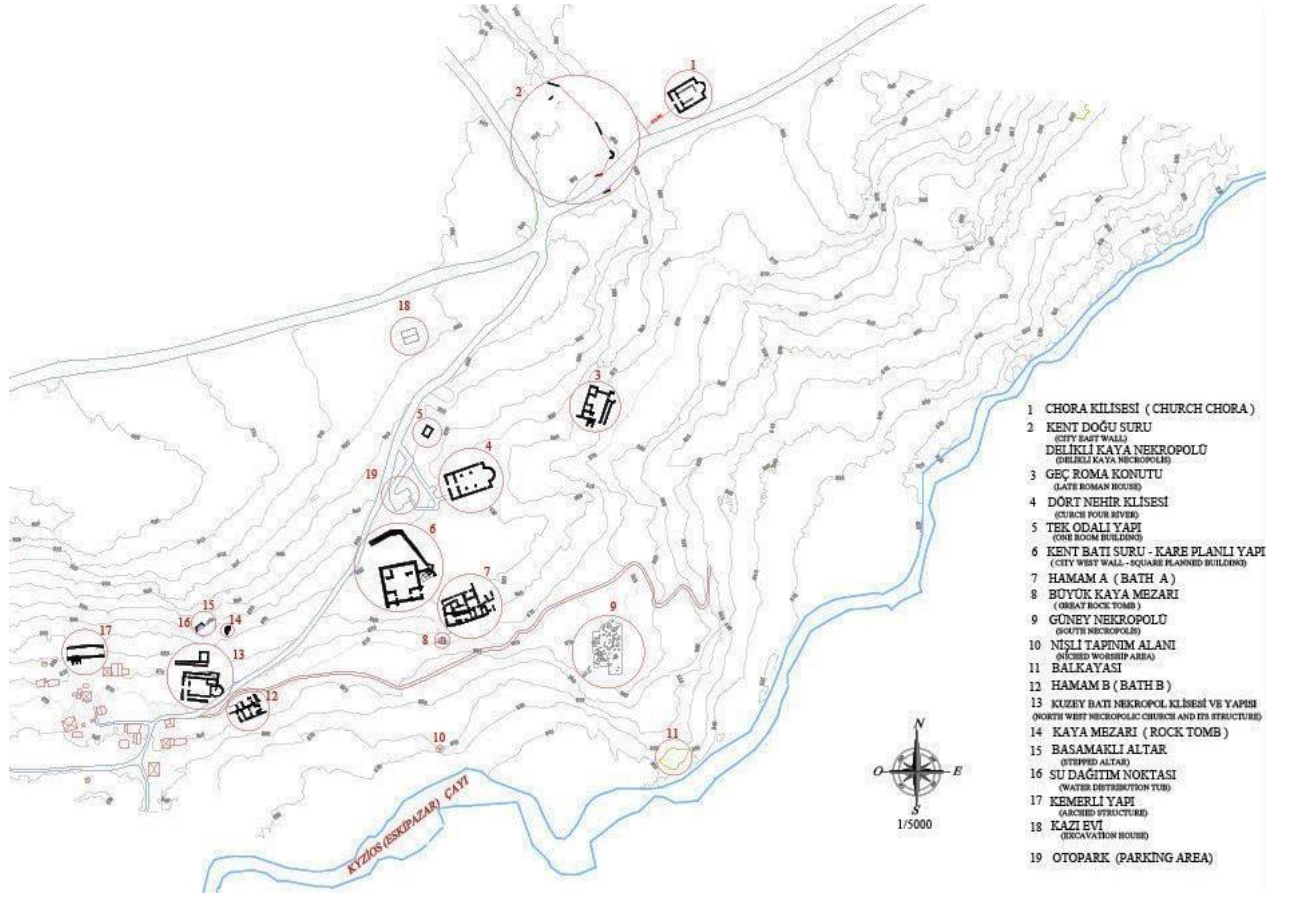
Görsel 10. Aziz Alypius tasviri.

Kaynak: Menologion of Basil II, Vaticano Greco, 1613, p.208



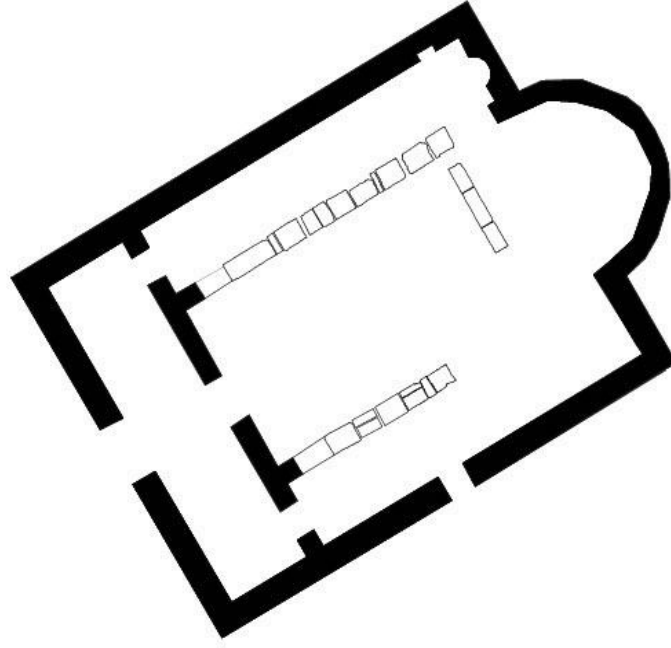
Görsel 11. Kionisli Aziz Alypius ve Paflagonialı Aziz Stylianos. Cappadocia/Aziz Arsenios Kutsal Manastırı.

Kaynak: (Bakirtzis, 2001: 152).



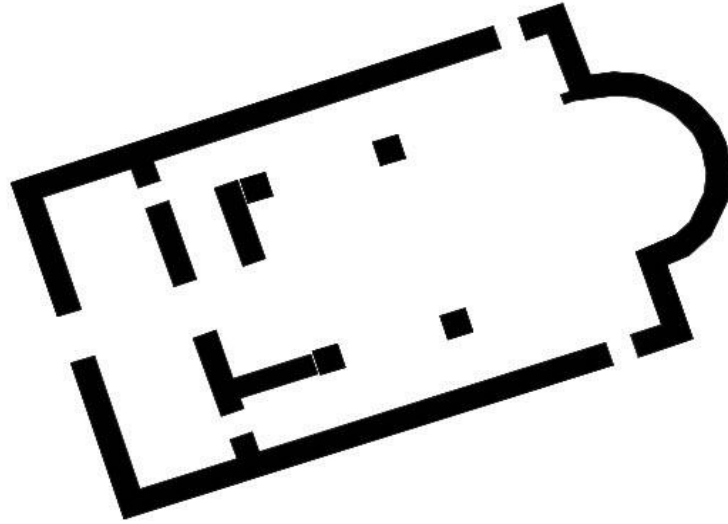
Görsel 12. Hadrianopolis Kent Planı.

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



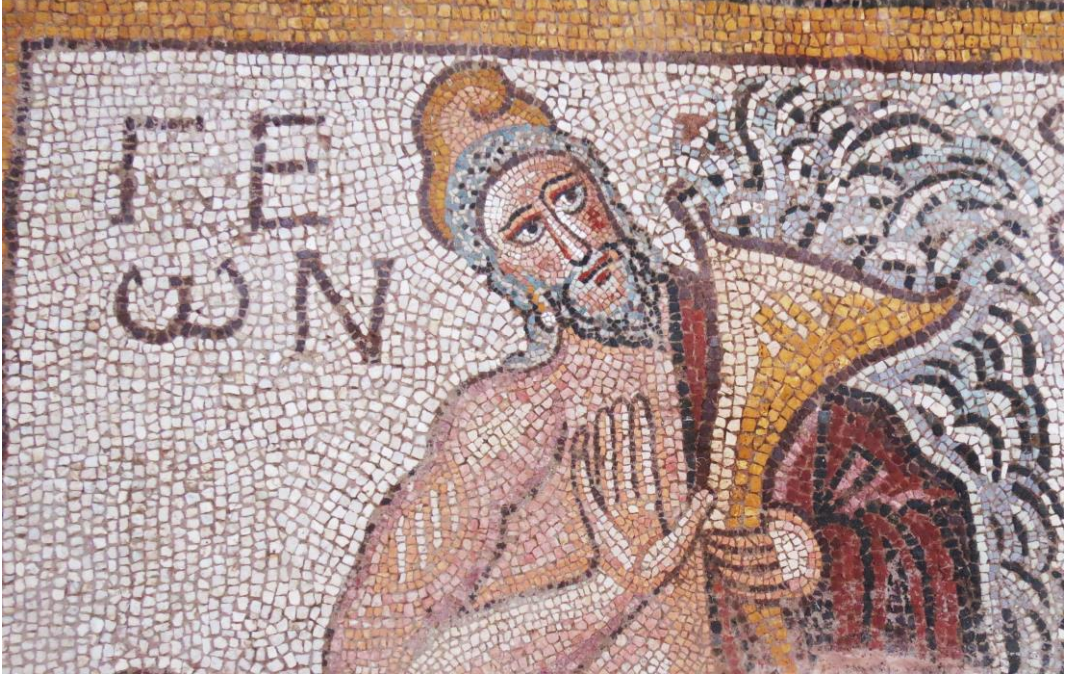
Görsel 13. Hadrianopolis Chora Kilisesi Röväle Çalışması.

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



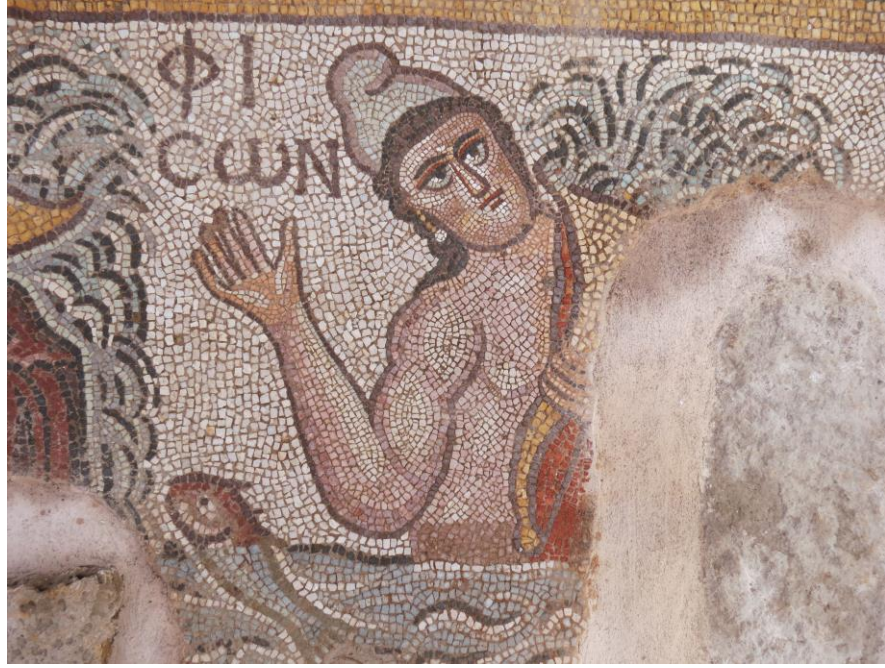
Görsel 14. Hadrianopolis Dört Nehir Kilisesi Röväle Çalışması.

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 15. "Gihon Nehri" Tasviri

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 16. "Pison Nehri" Tasviri

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 17. "Dicle Nehri" Tasviri

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 18. "Fırat Nehri" Tasviri

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 19. Güney Nef Adak Yazıtı

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 20. Sepet ve Üzüm Motifi

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



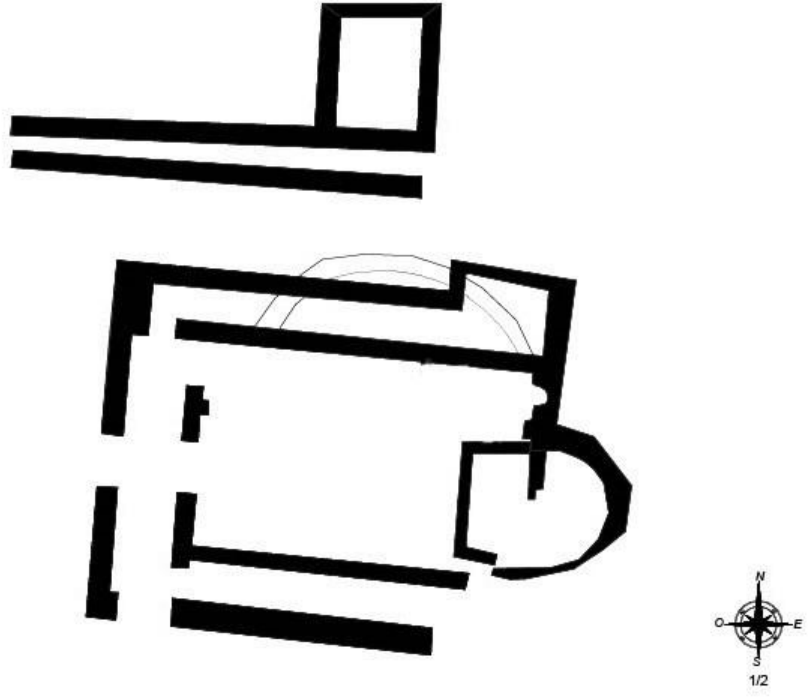
Görsel 21. Madalyonlu Boğa Motifi

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 22. Hadrianopolis Kuzeybatı Nekropol Kilisesi Hava Fotoğrafı

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 23. Hadrianopolis Kuzeybatı Nekropol Kilisesi Röväle Çalışması



Görsel 24. Kuzeybatı Nekropol Kilisesi “Bema ve Apsis Mozaikleri”

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 25. Bema ve Apsis Birleşiminde Bulunan “Vakıf Yazıtı”

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 26. Jerusalam/Kudüs, “Damascus Kapısı” Çevresinden Bir Taban Mozaïği

Kaynak: (Anadolu, 1988: 106; Çalık, 2021: 97)



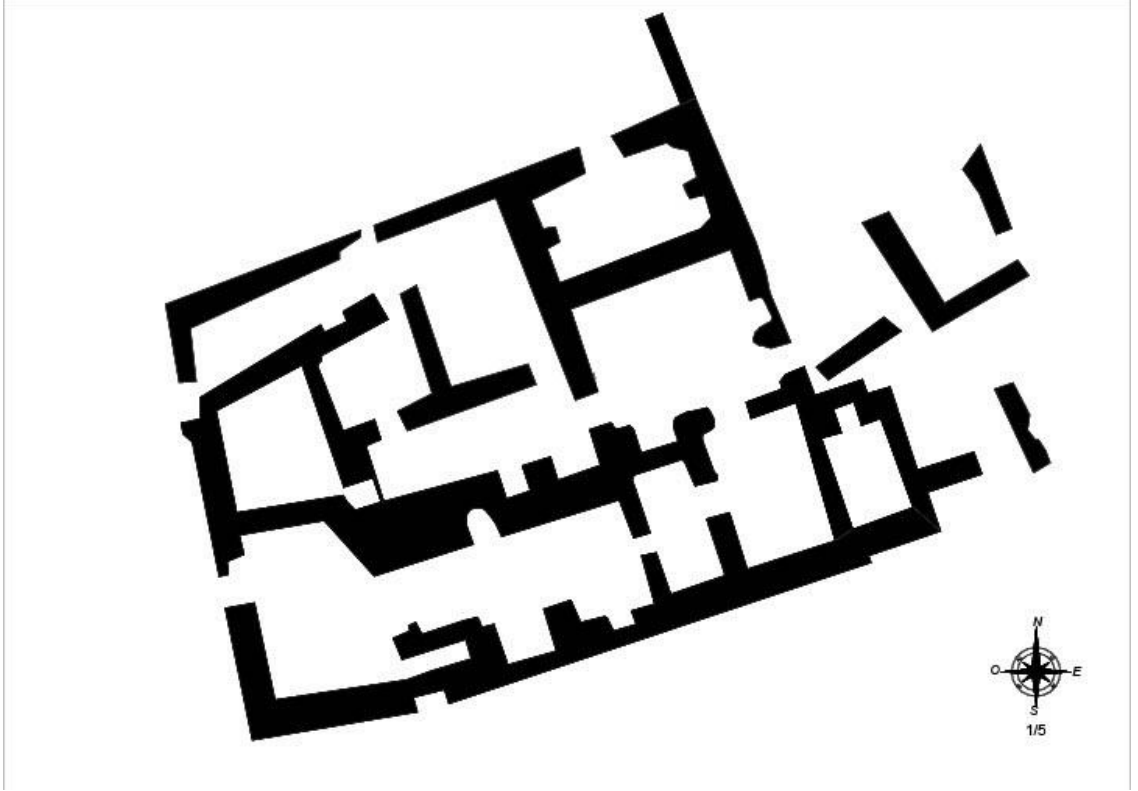
Görsel 27. Sardes/Sinagog Apsis Mozaïği

Kaynak: (Tok 2001: 135 vd; Çalık, 2021: 97)



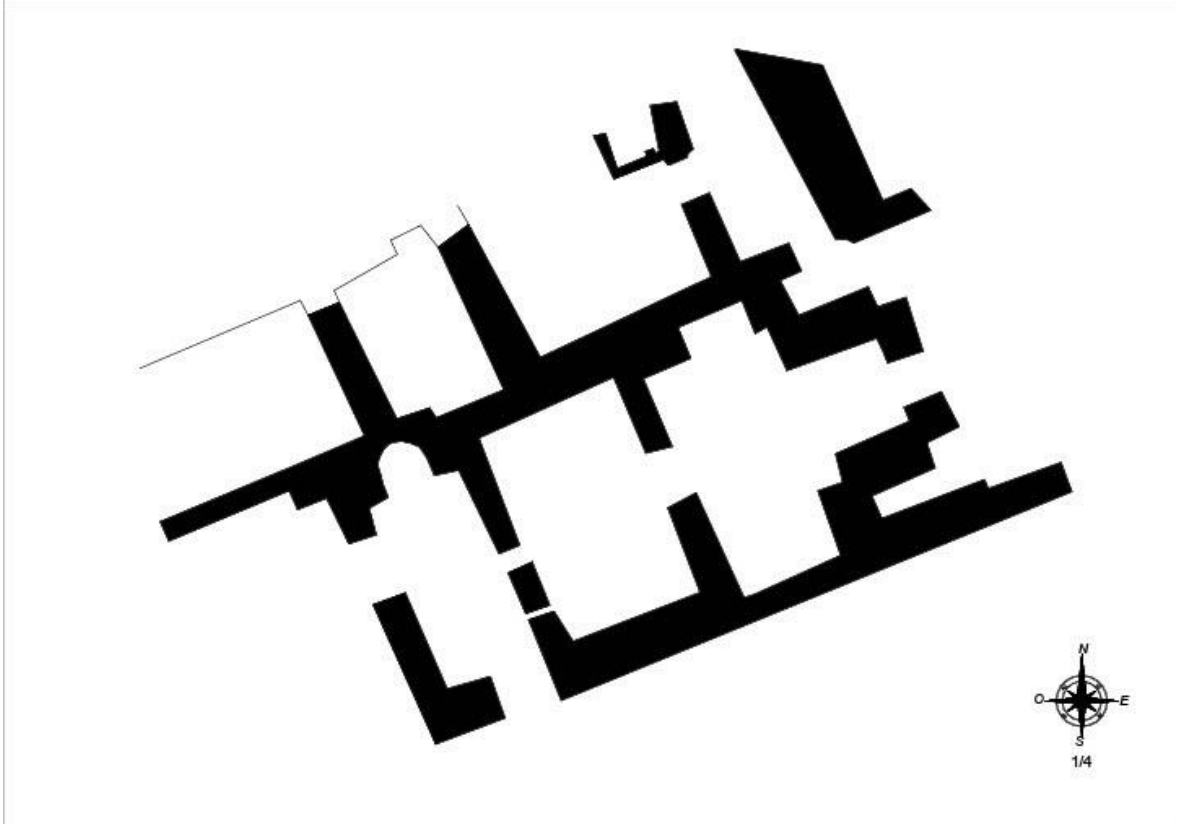
Görsel 28. Hamam A Hava Fotoğrafi

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi



Görsel 29. Hamam A Röväle Çalışması

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



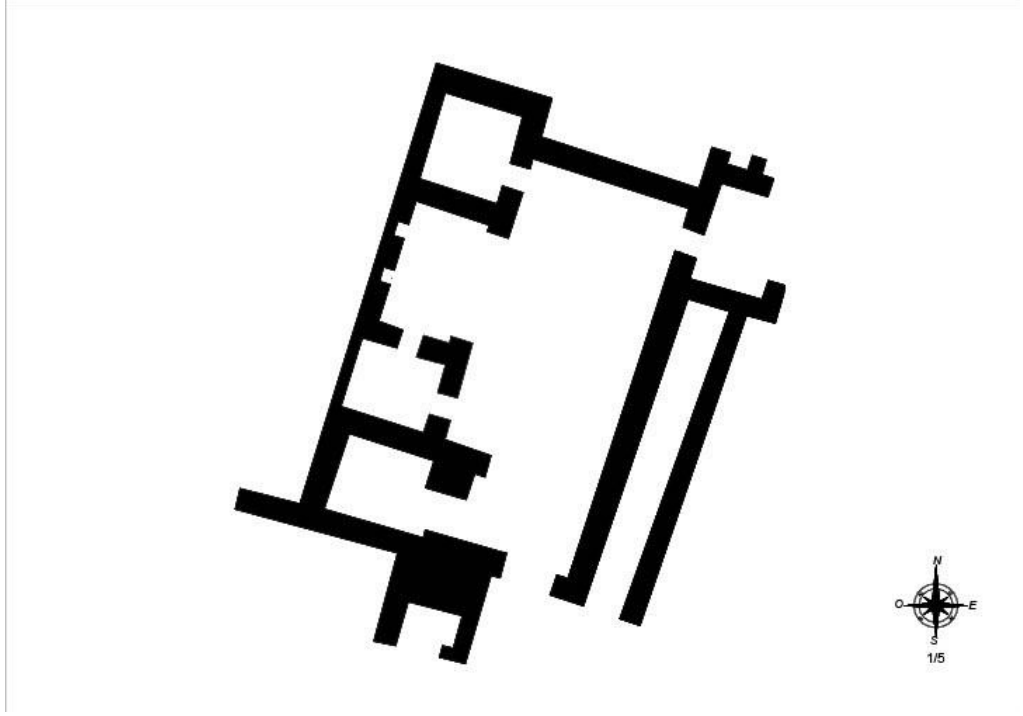
Görsel 30. Hamam B Röväle Çalışması

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 31. Geç Roma Konutu Hava Fotoğrafi

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



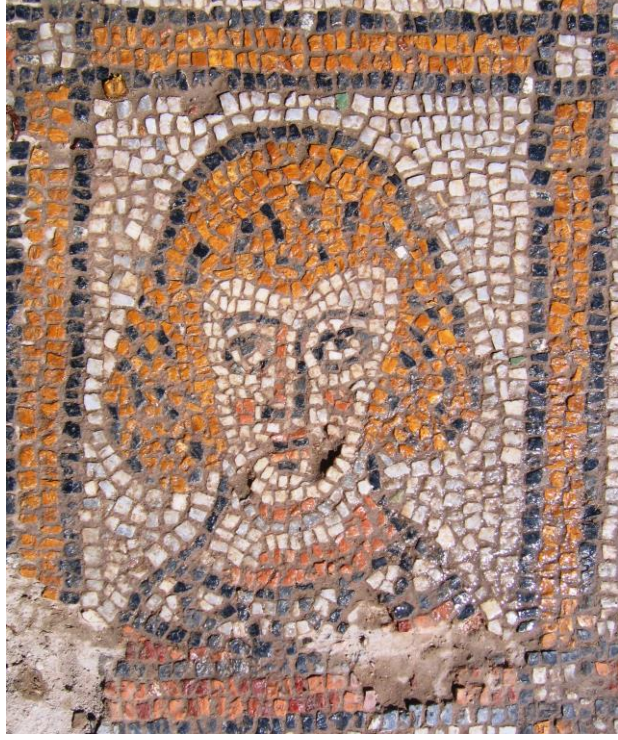
Görsel 32. Geç Roma Konutu Röväle Çalışması

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 33. Oda 6 -Zemin Mozaiği Erkek Portresi

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



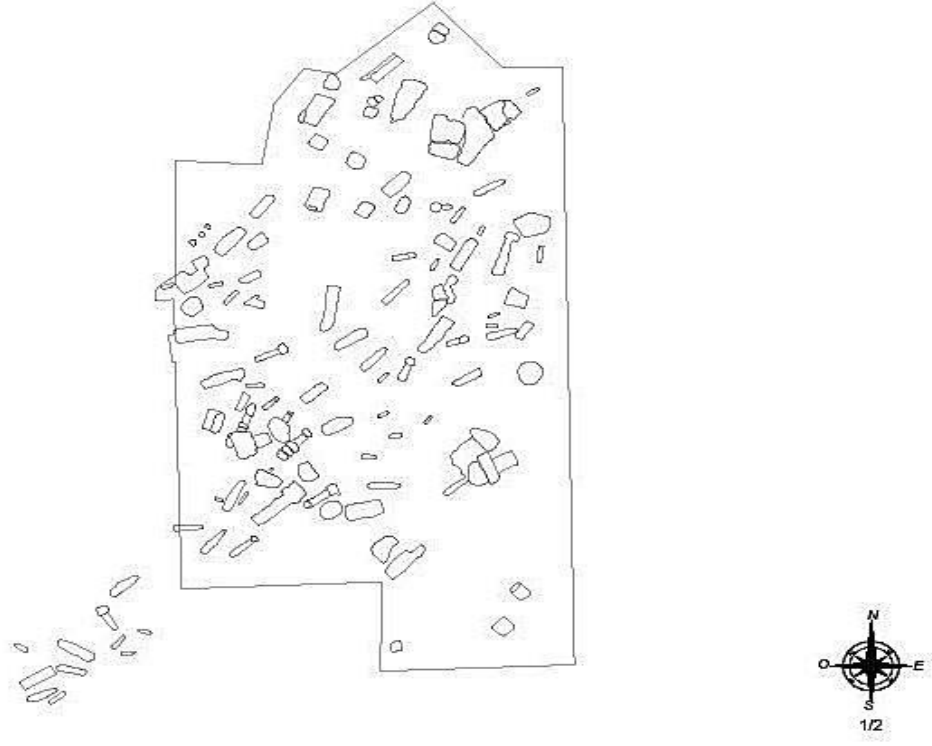
Görsel 34. Oda 6 -Zemin Mozaïği Kadın Portresi

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 35. Oda 6 Zemin Mozaïği Genel Görünüm

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 36. Güney Nekropol Alanı Röväle Çalışması

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 37. Kuzeybatı Nekropolü Arkosolionlu Kaya Mezarı

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 38. Kemerli Yapı

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 39. Tek Odalı Mezar

Kaynak: (Keleş- Çelikbaş, 2018: 206)



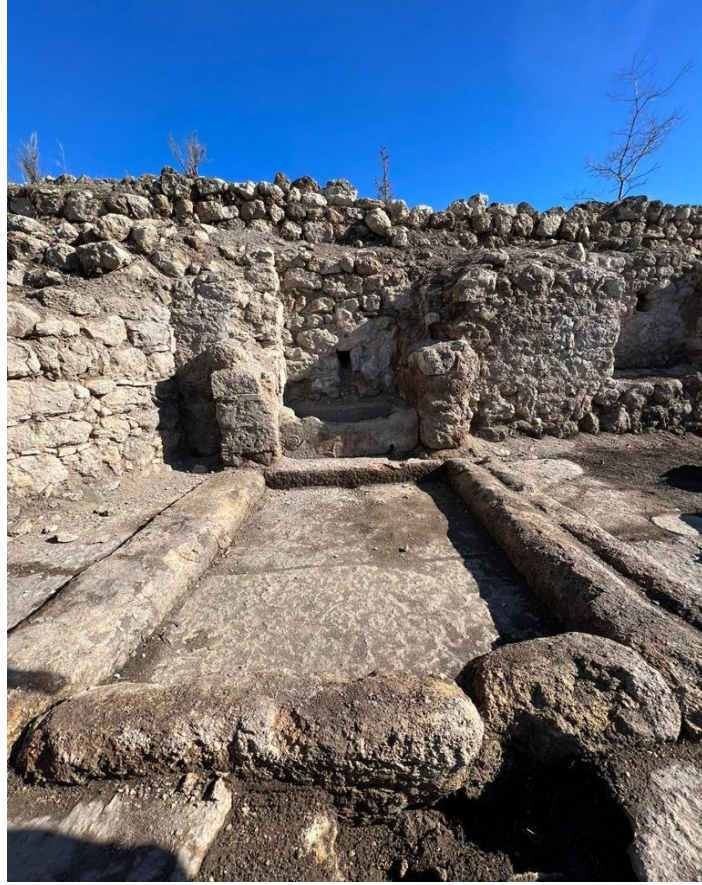
Görsel 40. Deliklikaya Nekropolü

Kaynak: Kaynak: (Keleş- Çelikbaş, 2018: 201)

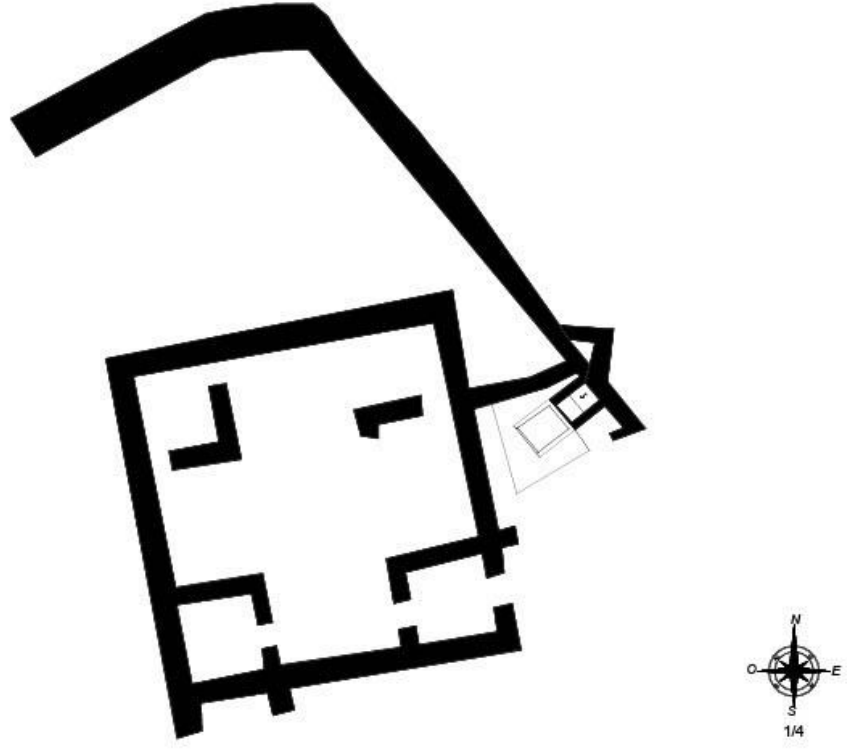


Görsel 41. Kare Planlı Yapı Genel Görünüm

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 42. Kare Planlı Yapı'nın Sur Yönünde Kalan Lahitli Çeşmesi
Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.



Görsel 43. Kare Planlı Yapı ve Kent Batı Suru Röväle Çalışması

Kaynak: Hadrianopolis Kazı Arşivi.

Tablo 1. Hadrianopolis ve Yerleşimlerinde Görülen Tapınımlar

YERLEŞİMLER	TAPINIMLAR
Hadrianopolis	<i>Ares, Asklepios ve Hygea, Dionysos, Eros, Medusa, Tanrıça Juno, Irmak Tapınımları, Zeus Dolichenos ve Roma İmparatorluk Kültü.</i>
Kimistene	<i>Artemis Kratiane, Demeter ve Kore, Hermes Kerykeios, Kybele, Zeus Kimistenos ve Roma İmparatorluk Kültü.</i>
Karzene	<i>Hellios ve Zeus Karzenos.</i>
Hanköy	<i>Pluton/ Hades ve Zeus Brontaios.</i>
Üçbaş	<i>Zeus Epikoos.</i>
Sora	<i>Zeus Epikarpios.</i>
Karacadağ	<i>Zeus Epidemios.</i>
Kayaarkası	<i>Zeus Syrgastes.</i>

Tablo 2. Hadrianopolis Kenti Küçük Buluntuları

YAPILAR	KÜÇÜK BULUNTULAR		
	Seramik	Metal	Cam
Hamam A	<i>Kap-kacak, depolama, amphora ve mimari seramik parçaları</i>	<i>Bronz figürin, kurşun mühürler, demir çiviler, polikandela parçaları, kemer tokası, zincirler, bronz kolye, kurşun ağırlık, disk ağırlığı, demir ok ucu, demir halkalar</i>	<i>Pencere camı, tesseralar, takılar, lamba parçaları, bilezikler, mavi cam ağırlık, kadehler, kulplar, minyatür kaplar, dipler,</i>
Hamam B	<i>Kap-kacak, depolama, amphora ve mimari seramik parçaları</i>	-	<i>Cam parçaları, tesseralar, bilezikler, kap parçaları, lamba parçaları, dipler,</i>
Chora Kilisesi	<i>Depolama, amphora ve mimari seramik parçaları</i>	-	<i>Neredeyse hiç cam buluntu yoktur.</i>
Dört Nehir Kilisesi	<i>Kap-kacak ve mimari seramik parçaları</i>	<i>Demir çiviler, Bronz takılar (küpe, yüzük), Haç kolye, polikandela, zincir kilitler</i>	<i>İzole cam, Pencere camı,</i>
Kuzeybatı Nehr. Kilisesi	<i>Masa ve mutfak kapları, toprak kalıp</i>	<i>İki adet yün tarağı, çiviler, bronz aplikler ve diğer madeni buluntular</i>	<i>İzole cam, cüruf (?),</i>
Geç Roma Konutu	<i>Kap-kacak, depolama, amphora ve mimari seramik parçaları</i>	<i>Bronz figürin, demir çiviler, metal kap parçaları, bronz patera kemer tokası</i>	<i>Pencere camları, bilezik, kadehler, kap, testi ve şişe vb parçalar, kulplar, minyatür kaplar, lamba parçaları, dipler,</i>
Kare Planlı Yapı	-	<i>Demir süvari maskesi, ağırlık</i>	<i>İzole cam</i>
Tek Odalı Mezar	<i>Masa ve mutfak kapları.</i>	-	<i>İzole cam</i>
Arkosolion Mezar	<i>Kap-kacak, depolama, amphora ve mimari seramik parçaları</i>	-	<i>İzole cam</i>
Güney Nekropolü	-	-	<i>İzole cam</i>
Diğer	<i>Masa ve depolama Kapları, amphora/testiler</i>		








Tablo 3. Yapılara Göre Sikke Dağılımı

YAPILAR	ŞİKKE BULUNTULARI
Hamam A	<i>I. Justinus (MS 518–527), I. Iustinianus (MS 527-565),, Heraclius (MS 610–641), II. Konstans (MS 641–668); Anonim follis (2) (MS 976–yak. 1030/1035), X. Constantinus ve Eudocia (MS 1059–1067), Romanos IV (MS 1068–1071)</i>
Hamam B	<i>Urbs Roma follisi (MS 336- 337), Heraclius sikkesi (3) (MS 610–641), II. Konstans (MS 641-668), IV. Constantinus (MS 668–685), Tanımlanamayan Sikke</i>
Chora Kilisesi	<i>III. Leo (MS 717–741)</i>
Dört Nehir Kilisesi	<i>II. Constantius (2) (MS 337- 361), I. Valentinianus (MS 364- 378), Tanımlanamayan Sikke (MS 364-378), Anastasius (MS 491- 518), Anonim follis (MS 970-1092) VII. Michael Ducas (MS 1071-1078)</i>
Kuzeybatı Nekropol Kilisesi	<i>I. Constantinus (MS 330-335), Constantius Gallus (MS 348-351 (?)), Constans (MS337-350), II. Constantius (5) (MS 337-361), II. Valentinianus (MS 375-392), I. Iustinianus (2) (MS 527-565), II. Justinus (MS 565-578), Mauricius Tiberius (2) (MS 582-602), Phocas (?) (MS 602-610), Heraclius (15) (MS 610-641), II. Constans (MS 641-668)</i>
Kare Planlı Yapı	<i>İconium Sikkesi/Antonius Pius (MS138-161), Pisidia Antiochia (Roma Eyalet Sikkesi)/Septimius Severus (MS 193-211), I. Constantius (4) (MS 293-305), II. Maximinus (MS 310-313), Fausta (MS 324-325), Delmatius (MS 335-337), Constans (MS 337-340 (?)),II. Constantius (2) (MS 340-351), I. Valentinianus (3) (MS 364-378), II. Valentinianus (MS 378-383), Gratianus (MS 378-383), Arcadius (2) (MS 395-401), II. Theodosius (MS 406-408), Honorius (MS 406-408), Marcianus (MS 450-457), I. Iustinianus (3) (MS 527-565 (?)),Mauricius Tiberius (MS 582-602), Heraclius (9) (MS 610-641)</i>
Geç Roma Konutu	<i>I. Justinianos (MS 527–565), Mauricius Tiberius (MS 582-602), Heraclius (4) (MS 610–641), Tanımlanamayan Sikke</i>
Güney Nekropolü	<i>Hadrianus (MS 117-138), Maximianus (MS 295-299), II. Constantius (3) (MS 348-351), I. Valentinianus (MS 364-378),</i>
Sondaj	<i>I. Licinius (MS 321-324),</i>
Geç Roma Konutu Yakınında Tanımlanmamış Bizans Yapısı	<i>II. Iustinianus (yak. MS 685-695 ya da MS 717)</i>
Kimistene Akropolis'i	<i>Anonim bir follis (MS 1030/1035–1042)</i>
Yüzey	<i>Arcadius (MS 395-401), II. Justinus (MS 565-578), Anonim Follis (MS 976-1092)</i>

Tablo 4. Hadrianopolis Roma Eyalet Sikkeleri Genel Nitelikleri

HADRİANOPOLİS SİKKELERİ							
İmparatorlar	Darp Yeri	Ön yüz	Materyal	Br.	Ağırlık/ Çap	Kalıp Yönü	Buluntu Yeri
Marcus Aurelius (MS 161-180)	<i>Hadr</i> .	<i>AVK AV ANTONIN</i>	<i>AE</i>	-	5,26 gr/ 21 mm	7(h)	<i>Güney Nekropo-lü</i>
Marcus Aurelius (MS 161-180)	<i>Hadr</i> .	<i>AVK AV [ANTONI] N</i>	<i>AE</i>	-	3,1 gr/ 21 mm	6(h)	<i>Güney Nekropo-lü</i>
Lucius Verus (MS 161-169)	<i>Hadr</i> .	<i>[AVT] K A AV - OVHPOC</i>	<i>AE</i>	-	5,22 gr/ 20 mm	6(h)	<i>Kare Planlı Yapı</i>
Lucius Verus (MS 161-169)	<i>Hadr</i> .	<i>[AVT] K A AV - OVHPOC</i>	<i>AE</i>	-	4,78 gr/ 19 mm	6(h)	<i>Kare Planlı Yapı</i>
Lucius Verus (MS 161-169)	<i>Hadr</i> .	<i>AVT K - AOVHPOC</i>	<i>AE</i>	-	3,27 gr/ 18 mm	6(h)	<i>Kare Planlı Yapı</i>
Lucius Verus (MS 161-169)	<i>Hadr</i> .	<i>AVTO. A. AVOV[HP OC]</i>	<i>AE</i>	-	4,81 gr/ 21 mm	6(h)	<i>Güney Nekropo-lü</i>
Caracalla (MS 198-217)	<i>Hadr</i> .	<i>AV. K. AVPH K ANTONEI OC</i>	<i>AE</i>	-	5,46 gr/ 22 mm	7(h)	<i>Kare Planlı Yapı</i>

Tablo 5. Hadrianopolis Roma Eyalet Sikkeleri

HADRIANOPOLIS ROMA EYALET SIKKELERİ	
	Marcus Aurelius (MS 161-180)
	Marcus Aurelius (MS 161-180)
	Caracalla (MS 198-217)
	Lucius Verus (MS 161-169)
	Lucius Verus (MS 161-169)
	Lucius Verus (MS 161-169)
	Lucius Verus (MS 161-169)